

Жаңы Ала-Тоо

2011, 9 (29)

ЭЛ АРАЛЫК АДАБИЙ-КӨРКӨМ ЖУРНАЛ
кыргыз жана орус тилдеринде

Директор, башкы редактор Тилек МУРАТАЛИЕВ

РЕДАКЦИЯЛЫК КЕҢЕШ:

СУЛТАНОВ Омор –

редакциялык кеңештин төрагасы,

Кыргызстан:

АБЫЛКАСЫМОВА Майрамкан,

АКМАТАЛИЕВ Абдылдажан,

БОНДАРЕНКО Олег,

ЖЕТИМИШЕВ Сейит,

КАЛБАЕВ Абдымомун,

КУЛТЕГИН Кожогелди,

ҮКҮБАЕВА Лайли

АБДУЛЛАЕВ Чингиз (Азербайжан),

ДЕЛИӨМЕРОГЛУ Якуп (Түркия),

ОРОЗАЛИН Нурлан (Казакстан),

МАРКИШ Давид (Израиль),

МЕХМОН Бахти (Тажикстан),

КОВСКИЙ Вадим (Россия)

РЕДАКЦИЯЛЫК ЖАМААТ:

Айдарбек САРМАНБЕТОВ –

башкы редактордун орун басары

Жылкычы ЖАПИЕВ –

редактор

Алым ТОКТОМУШЕВ –

редактор

Жакин ТЕҢИРБЕРГЕНОВА –

корректор

Рахим ТӨЛӨБЕКОВ –

дизайнер

Нурлан КЫДЫКОВ –

дизайнер

Альбина КАСЫМОВА –

оператор

Кол жазмаларга пикир айтылбайт жана кайтарылып берилбейт. Редакция бардык авторлор жана заказчылар (китеп, жарнама, плакат, буклет ж.б.) менен кызматташууга дайыма кызыкдар.

Журнал редакциянын басма-компьютердик борборунда даярдалды.

РЕДАКЦИЯНЫН ДАРЕГИ:

720031, Бишкек шаары,

М. Горький к. – 1А. Тел: 53-08-84

E-mail: Jany.alatoo@gmail.com

Күбөлүк: № 1510

Терүүгө 10.06.2011. берилди.

Басууга 04.10.2011. кол коюлду.

Форматы 70x100^{1/16}. Көлөмү 15 б.т.

Заказ № 762. Нускасы 2000

Бул санда

Мелис АБАКИРОВ	Тайгөрө БАТЫРКУЛОВ
Канталамай3	Толувай сынчы жана Эшкара ырчынын урпактарывыз154
Абдил ШЕРМАТОВ	
Ырлар37	
Бейшебай УСУБАЛИЕВ	Мухтар Ауэзов:
Баягылар42	«Манас» боюнча сүйлөгөн сөзү163
Ильгиз ТАЛИП	Чыңгыз АЙТМАТОВ
Өктөлүү кеп63	Ауэзов жөнүндө сөз170
Бүбүсара КАЛЫКОВА	Зияш БЕКТЕНОВ
Ырлар70	Мухтар Оморханович Ауэзов179
Орозобек АЙТЫМБЕТ	Раиса КЫДЫРБАЕВА
Аруу жесир76	«Манас» эпосунун катаал бир учуру193
А.С. ПУШКИН	Мырзаян ТӨЛӨМҮШЕВ
Бекетчи100	Санжыргалуу Санарбек197
Лариса САПЕГО	Марк ФРЕНКЕТТИ
Стихи111	Олигархат ооматы: кантип келип, кантип кетти?201
Рюноскэ АКУТАГАВА	Эзоп
Эргежээлдин экимети117	Эзоптун сапары212
«Манас» эпосунун айдынындагы акыркы айгай?135	Адабият жаңылыктары223

Мукабанын биринчи бетинде Кубанычбек Маликов, жазуучунун 100 жылдыгына карата чыгармасы келерки саныбызда.

УРМАТТУУ ОКУРМАНДАР!

Бардык почта түйүндөрүндө
«Жаңы Ала-Тоо» журналына
2012-жылдын I жарым жылдыгына
жазылуу жүрүп жатат.
Жазылуу индекси – 77324
6 айга – 480 сом
3 айга – 240 сом (редакциялык баа)
«Жаңы Ала-Тоо» журналын 1-санынан баштап окуйм деген
окурмандар редакциядан алышса болот.

«Турар» басмасынын басмаканасында басылды.
Бишкек ш. 720031, М. Горький к. 1А. Телефон: 53-08-89; Факс: 53-08-91.

АБАКИРОВ Мелис
– 1940-жылы 15-мартта Чүй районунун Бурана айылында туулган. 1963-жылы Кыргыз мамлекеттик университетинин филология факультетин бүтүргөн.

Эмгек жолун 1963-жылы мугалим болуп иштөөдөн баштап, бир катар республикалык ММКларда, басмаларда жетекчилик кызматтарда иштеген. Студенттик жылдары алгачкы аңгемеси жарык көргөн. Ондогон повесттердин, эки романдын автору. Чыгармалары орус, түрк, өзбек, түркмөн тилдерине которулган, котормочу. «Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмери» (1988-ж.).

1983-жылдан СССР Жазуучулар союзунун мүчөсү.

2011-жылы августта «Кыргыз Эл жазуучусу» наамы ыйгарылган. Таланттуу жазуучубузду абройлуу наамы менен куттуктап, окурмандарыбызга кийинки чыгармасынын бирин сунуштайбыз.

Проза

КАНТАЛАМАЙ

(Эки сааттык экилтик трагифарс-повесть)

(«Көкөйкести» китебинен)

Мурза ГАПАРОВго арналат.

Автордук ремарка: Кадырман караламан калайык, анан да айымдар менен мырзалар! Автор катары айтар сөзүм бар. Анткени араңардан: «Эмне үчүн эки сааттык экилтик? Эмне үчүн трагифарс-повесть?» – дечүлөр чыгаар. Атайы түшүндүрө кетейин. Бу, айтайын деген оюмду жеткирүүнүн аңкоолонгон айла-амалы. Оолукма окурманга да, урушчаак угарманга да, көшөкөр көрөрманга да жетсе деген ниетим бар экенин жашыргым келбейт. Үзүктөй-үзүктөй үчилтик романдарды, жүздөгөн баракта баяндалган повесттерди азыр окуганыңар барбы?.. же калдыбы?.. Сабыр кылыңыздар, ар-намысыңарга шек келтирсем, кечиресиздер. Ага силер күнөөлүү эмессиздер... «Күнөө сенде эмес, Күнөө менде эмес, Күнөө жалгыз сүйүүдө» – деп какшап ырдап жүрүшпөйбү. Так ушинтип тайсалдап баарыбыз тең актансак, анда күнөө – заманда. Зуулдаган, дуулдаган заманда. Апталап, айлап повесть, роман окуй турган убактыңар да жок. Андай китептер деле чыкпай калды. Азчылыгың зуулдап-дуулдап, көпчүлүгүң көшөрүп-көжөрүп

жүргөн чагыңар. Азыңдын акчаны сааттап санаганга убактың жетпейт, көбүңдүн жыртык көчүгүңдү көрсөтпөй кечкиртүүгө убактың өтпөйт. Дал ошондуктан бириңдин чардаган учуруңду, миңиңдин ыйлаган кезиңди аяп, сүрөттөп-баяндоодон баш тартып, эки сааттык эле драма-повестти сунуш кылып отурамын.

Анда алдыңыздарда – ышкыбоздорго гана арналган спектакль. Режиссёру өзүмүн (кааласа, эгер жаңы трагифарсты койгусу келсе, абсурд театрынын режиссёру кошавтор боло алат). Сүрөтчү-коюучунун кереги жок. Бул спектаклге декорация да, бутофория да талап кылынбайт. Актёрдук анча-мынча шыгы барлар турган турпаты менен, күндөлүк кийип жүргөн эле кийими менен, мындагы ролдорун аткара алат. Дал азыркы замандын турушундай, күндө көрүп, уккандай. Эч кандай жасалмалуулукка жол берилбейт, гримденүүнүн да кереги жок. Уна, бетмай, эндик, кына сатып алганга автордун пулу да, спонсор-демөөрчүсү да жок, ал эми театрлар болсо каражаттан таптакыр куржалак.

Кеп нокотто демекчи, кептин баары чыгарманын маңызында, кептин баары Сөздө, ооба, Сөздө анын маанисинде. Улуу дастан «Тооратта» – «Библияда» айтылгандай: **«БААРЫНЫН БАШАТЫНДА СӨЗ ТУРГАН»**. Андыктан окуяга эмес, кыймыл-аракетке эмес, Сөзгө басым коюлат. Сөздү угумдуу, жугумдуу кылып көпчүлүккө жеткире алсак, анда өз максатыбызга жеткенибиз.

Баса, экилик демекчи. Анын чоо-жайын да чечмелейин. Убакытты үнөмдөө үчүн сахнаны шарттуу – күңгөй, тескейге бөлүп, бир жагын ачык жарык, бир жагын күңүрт жарык кылып улам алмаштырып окуяны улап турууга жөпжөнөкөй ылайыкташтырса болот (Айланма сахнасы бар театрларда бул эч кандай машакатты түзбөйт). Эки тараптагы паузаларды пайдаланып, бир учурда эки жагында тең окуялар өтө берет. Ага режиссёрдук өзгөчө талантын деле кереги жок.

Баарыңарга бир собол: «Канталамай» кандай оюн? Теги кайдан, эмнеден келип чыккан?!»

Өзөк каарманыбыз, бул деле шарттуу түрдө, башкаларды байланыштыргандан улам баш каармандай туюла турган Абдынасыр Искаков темгектен темгек мансабына мынчалык тез көтөрүлөм деп өзү деле ойлогон эмес, аны билгендер деле мындай секирик жасайт деп күтүшпөгөн. Кара мурут кезинде эле катардагы кабарчыдан, арадан айлар айланбай, бакыйган гезиттин башкы редактору болуп отуруп калса оңойбу. Бир кездеги анын баштыгы, бөлүм башчысы, отуз жылдан ашуун, өзү айткандай тырмалаңдап жүрүп араң редколлегия мүчөсүнө илинген, ак көңүл Сабыр Атагулов карт бөрү курбалдашы Касым Мусаев кирип келгенде тура калып учураша, тигинин оозун ачырбай эле даттанып кирди:

– Ээ, Касыке, биздин өмүр бир көз ирмемдей текке кетиптир. Отуз жылдан ашуун көз майыбызды коротуп, тирмейип тамга тиктедик. Бармагыбызды жоорутуп, көчүгүбүздү оорутуп катуу үстөлдө кабар жазып отурдук. Элди агарталы, көгөртөлү дедик. Партиянын идеясын ишке ашырабыз деп делбектеп, дырдай жылаңач жүрө бериппиз. Ардак наам, Грамота берсе корстон болуппуз. Кана, биз, бизден мурдагылар, пир туткан идеалдар?! Кайда жоголду? Бир заматта астын-үстүн болду да калды. Тополоң дүйнө. Кечээ эле акелеп алдында эпилдеп-жепилдеген – күйкөнүн сары ооз балапаны эми ителги болуп төбөдөн тепкиси бар...

– Эми көзүң ачылып отурабы... – деди көз айнекчен курбалдашы бөлмөдө аркы-берки баса.

Телефон шыңгырап Сабыр Атагулов: «Алекисалам, Муке...» – деп бир топко сүйлөшүп калат (*Пауза. Сценанын оң тарабы күңүрттөнөт. Сол тарабы жарык болот*).

* * *

Депутаттын чакан кабинетине тарткынчыктап Абдынасыр Искаков кирет. Төр жакта депутаттык төш белги тагынган жигит отурат. Улага жагындагы столдо жаш жигит бирдемелерди көчүрүп жазып жатат.

– А, кел, мырза корреспондент. Отур. Фамилияң Искаков беле? Аз эле болду го аккредитация алганыңа.

– Ооба, агай. Жаңы эле парламенттик кабарчы болдум, агай.

– Ошондой. Мага сени рекомендовать этишти. Элпек, кезит сөзүн жакшы жазат деп айтышты. Силердин кезит керек бизге. Тиги жардамчым – ки-иргиз. Сөз түшүнөт. Тил билбейт. Орусча чиймелейт. Спортсмен – мастер. Бир чети телохранителім. Мен – технократмын, бизнесменмин. Орусча айтканда, не владею пером. Сенин жардамың керек. Трибунадан, микрофондон кыргызча сүйлөш керек болуп жатат. Кезит сөзү менен сүйлөш керек, жалпы элге жагуу үчүн. Эмне жазуу-коюуну мен айтамын. Жазасың, окуп бересиң, анан добро дейбиз. Статья жазасың, интервью жазасың, речими жазып бересиң. Кандай карайсың, буга?

– Билбейм, агай. Шефибиз сиздин кабинетти айтып, киргин деген.

– Анда билесиң. Канча аласың?

– Эмнени, агай?

– Зарплатыңды айтканым жок. Жазганың үчүн канча табасың.

– Ар кандай, агай. Кээде үч жүз, кээде төрт жүз сом... айына... – бул сөздү Искаков уяла акырын айтты эле, тиги муну уккан да жок.

– Анда мындай. Ар бир речь, статья үчүн, мага жакса, башкалар молодец десе, үч жүз синий... Устраивает?!

– Макул, агай, макул.

– Агай... Агай... Ровесниктей эле көрүнөсүң, канчадасың?
– Отуз жетидемин, агай.
– А мен отуз экидемин.
– Билбепмин, агай.
– Что за покорность. Кыргызчылык калбайт экен го... Жолой Али-
кеевичмин, мен.

– Жакшы болот, Жолой Аликеевич.
– «Тайм из мани» – «Время – деньги» дейт америкалыктар. Бош
убакыт жок. Менин интервьюму ал азыр. Кезитиңе чыгартуу жагын
өзүмө кой. Адегенде жазып кел.

– Эмнени, агай, кечиресиз... Жолой Аликеевич.
– Интервьюму. Кана баштадык, мен тезистерин айтам. Сен аны га-
зетный кыласың...

Искаков костюмунун ич чөнтөгүнөн блокнотун, калем сабын алып
чыгып, жазайын деп даярданып калат.

– Что за допотопный аксессуар? Өспөйт экенбиз го, бу кыргыздар.
Өкмөттүк кезиттин корреспонденти допотопное орудие труда менен
жүрсө... Алик, отдай ему свой мини «Сони». Тебе новую достанем.

Улага жакта отурган жаш жигит тамекинин кутучасындай магнито-
фонду Искаковдун колуна карматат. Ал делдее эмне кылаарын билбей
туруп калат. Аны баамдаган депутат мыйыгынан күлүп, ордуна туруп
магнитофонду алып тигиге көрсөтөт.

– Деревенщина... Муну бассан – сөздү жазат... Муну бассан –
токтойт... Муну бассан – түрөт... Муну бассан – сүйлөйт... Муну-
су – громкосту. Каалагандай үнүн чыгарсаң болот. Безотказный,
всеулавливающий и воспроизводящий экстраклассный магнитофон,
последнее поколениеси, жапондуку. Бир жагына эки сааттан, төрт
сааттык запись жазылат... Алик, отдай ему, инструкцию «Сони», пусть
потом изучает. И заодно, отдай ему, собранные тобой чубайсовские речи,
вступления, статьи.

Алик столунун тартмасынан инструкцияны, газет-журналдарды алып
Искаковго карматат.

– Ты, что, Алик? Он так будет уносить? Отдай, свою турецкую кожан-
ную сумку. Себе приобретешь более приличную, итальянскую.

Алик сумкасынын ичин бошотуп, Искаковго карматат.

– Газет-журналдарды салып ал, алдагыга. Кичине, корреспон-
денттердей жүрсөңөр, бу силер, кыргыздар деле... Ничего, бир
кезде куур тончон ата-бабаларыбыз деле, феодализмден капита-
лизмди аттап, түз эле социализмге чокой-чарыкчан өткөн. Эми
социализмден капитализмди аттап, түз эле эл аралык экономика-
лык системага өттүк. Биз баарына бат өтөбүз. Бат көнөбүз. Эртең
эле канга салам бербей каласың... Анда жазып ал.

Искаков блокнотун ачып, калем сабын камдап калат.

– Тигини бас. Магнитофонго жаз деп жатпаймынбы. Ничего, үйрөнөсүң. Услужливыйлыгың көрүнүп турат. Данныйлар бар: бой бар, өң бар, а түгүл мурут да бар экен. Так что, бат эле өсөсүң. Жакшы кызмат кылсаң – өстүрөбүз. Примерно, интервьюмдун заголовкасы: «Приватизация – сегодняшняя необходимость и наше будущее».

– Кыргызчалатамбы, агай, ...кечиресиз Жолой Аликеевич?

– Анан эмнени айттым, эртеден бери. Орусчаны тиги деле жазат, ар кайсыдан көчүрүп. Сен нак кыргызча, макал, притча аралаштырып сайратасың. Эски сөздү жакшы билет, макалалары штампный эмес, художественный деп рекомендовать этишкен мага сени. Так что, так ошондой кылып жазасың. Ошо сөздөр – менин сөзүм болот. Түшүндүңбү? Анда мындай. Приватизациянын пайдасы кайсылар? Менин жообума тиги Чубайстан алып кыстарасың. Илимде, экономикада эч ким эч нерсени өзү чыгарган эмес. Бирөөдөн уурдап алган, анча-мынча кошкон. Ушундай. Интервьюма мисалды мен приватизациялаган арак заводун, мен жетектеген АОну – акционердик обществуна аласың. Совет доорунда арак заводу эки смен менен иштеп жылына он миллион сомдук продукция чыгарчу. Азыр жумушчулардын саны төрт эсе кыскарып, бир сменада иштеп, былтыр эле элүү миллион сомдук продукция чыгарды. Же беш эсе өстү. Быйыл жүз миллионго жеткирип, он эсе өсүш беребиз. Пайдасы зор бекен?!

– Укмуш зор экен, агай... Кечиресиз, Жолой Аликеевич.

– Анда түн бою жазып, эртең апкелип көрсөт, калган суроо-жоопторду башыңан чыгар, алдагы Алик топтогондордон пайдалан. Макулдаштыкпы?

– Хоп, агай... кечиресиз, Жолой Аликеевич.

– Коп болсо – коп. Алик напиши на ведомость четыреста пятьдесят долларов. Кол коюп, жүз доллар ал, мырза корреспондент. Атың ким дедиң эле?

– Абдынасыр, агай...

– Абдель Насер... Бир кездеги президент. Атың ничего. Далеко пойдёшь. Кол коюп бер тигиге.

– Эмнеге, агай...

– Агайыңды кой, мындан ары. Официалдуу сүйлөшкөн жакшы. Политэкономия окудуң беле? Ленин эмне деген? «Социализм – бул үчөт» – деп баса белгилеген. Ал эми капитализм болсо эки эсе үчөт. Бир тыйын киреше да, бир тыйын чыгаша да эсепке алыныш керек. Туурабы?! Баса, жанагы менин интервьюма Ленинди, анан ушул ойду да кош. Коппу?..

– «Сони» – үч жүз доллар. Сумка, импортный, – элүү доллар. Интервьюм үчүн аванс жүз доллар. Итогу – төрт жүз элүү доллар. Эч ким эч кимди алдаган жок. Мунун баары сенин жеке менчигиң. Биздин АО сага подарить этти. Биз сарптаган каражатты чыгыш кылышыбыз керекпи?

Керек? Сөзсүз керек! Мында эч кандай криминал жок. Кол коюп доллар аласың, биз чыгыш кылып турабыз. Эң башкысы эсеп! Эми түшүнүктүүбү, Абдель Насер?

– Абдан жакшы түшүндүм, агай... кечиресиз, Жолой Аликеевич. Кол коюп берейин, – кол коюп, жүз долларды колуна кармап делбектей түшөт. – Мен Сиздин интервьюну түн бою жазып келем. Башымы ташка койсом да жазып келем...

– Посмотрим. Пока.

(Пауза. Сценанын сол тарабы күңүрттөп, оң тарабы жарык болот.)

* * *

– Гамлетчесинен эле өзүңчө монолог айтып, телефондо экс-министр кудан менен пенсия, пенсия деп огеле көпкө бажактадың го. Карыдык, арыдык деп. Да-с... Мезгилиң учкан жебе дегени калетсиз. Кечээ эле томурандаган боз улан элек. Эми пенсияны кеп кылууга мажбурбуз. Мажбурлап жатат заманың... Тополоң заман. Да-с. Туура айтасың, тополоң заман. «Заманың бөрү болсо – бөрү бол», – деген ушу бейм.

– Бөрү чыкпай калды го бизден. Азуудан ажырап, даакыбыз түшпөй калбадыбы.

– Аның да ырас. Күйкө – ителги, күчүк – бөрү болбодубу... Билесин, өгүнү, четин өзүңө айткам, прихваташтыруу тууралуу «Канталамай» деген макалалар циклин жазып жатамын деп. Биринчисин бергем баштыкка. Чакыртканынан ошону айтабы деп ойлогом. Демейдегисиндей: «Азаматсыз, агай!» – дейби деп жүрбөймүнбү. Баягы элпек боз бала жок. Сен Абды, мен Насыр деп экөөбүзгө энчи баладан бетер эки аты менен эркелетип жүргөнүбүздү кантели...

– Ооба, иттик менден кетти. Парламенттик кабарчыга сунуш кылып, коллегия мүчөсү катары өзүңдү колдоп кой деп. Эпилдеп-жепилдеп жүрсө, эптен чыкпас өз бала деп жүрбөймүнбү. Кийин орун басарга көтөрүлгөндө да, сени араң көндүргөм, өз бала деп...

– Ошо өз баладан азыр чыгып келатам. Канча бир башкы редактор менен иштештик, каалгасын тээп кирип, тээп чыгып дегендей эле жүрдүк. Канча бир маселени каалагандай чеччү элек. Мунунун өнөрү күч. Жанагы, жаштар кезитинен жаңы апкелген куйругун сырайткан чебичи көзүн кылайтып: «Шеф бош эмес. Бүгүн кабыл албайт. Маселеңизди мага айтың», – дегенин кантесин. Уу, атандын оозун урайын, чебич. Маселени ошо чебич чечет имиш... Кабарчыларды кой, коллегиянын мүчөлөрү биз кире албай калдык. Кабарчы бөлүм башчыга, бөлүм башчы тиешелүү орун басарга кайрылсын дегенин кантесин. Орун басарларын да сагалап кире бербей иштесин,

күйүп бараткан иши болсо, тройкасы менен звандасын деген тартип киргизгеничи. Летучкага чейин баалуу убактымды албасын деген катуу талап койгон имиш. Баалуу убактысы кайсы, бу атаңдын оозун урайындын. Макала, гезит номурун талкуулоодон да ашкан баалуу нерсеси болчу беле башкы редактордун...

– Баалуу убактысы башкада болуп калбадыбы. Батинкесинен баштап, баш кийимине чейин күндө жаңысын кийип... Америкалыктардын «Время – деньги» дегенин «Акчаны солоп чөнтөккө салуу» деп түшүнүп калышпадыбы, биздин жаңы кыргыздар. Качан сурасан: «Ак үйдө, кеңешмеде, командировкада». Кайда жүргөнүн бир кудай билбесе, ит билбейт... Ии, эмнеге чакырыптыр? Эмне дейт?

– «Канталамайымы» мактап, номурга береби деп дардаңдап кирип барып: «Саломалейкум, Насыржан!» – десем, чоочун адамдай, тааныбай калгандай, музоо кирпичтерин тикирейте, мойлосун бүлкүлдөтө суз: «Отуруңуз. Саламатсызбы», – деп кабагын чытыйт. Көчүк бастым. Үн жок, бир топко оозум ачыла түштү. Бу балага делбе тийдиби деген жаман ой да кетти. «Бир жериң ооруп турабы, Насыржан?» – деп ийипмин. Ошондо жанагы серпирген муруту титиреп кеткенсиди мага. Жаак эттери түйүлө түштү. «Касым Мусаевич! – деди кыжына, – биерди куттуу кабинет дейт. «Ассаломалейкум» дегидей биер мечит эмес. Менин да өз ысымым, өз отоо-чеством бар – Абдынасыр Искакович деген! Официалдуу жерде – официалдуу кайрылууңузду өтүнөм. Жок, өтүнбөйм, талап кылам!» – дейт. Талап кылат экен, атаңдын оозун урайын. Оозун чормойтуп: «Отоо-чество!» – деп коёт. О-тчество» дегендин ордуна. О-оточествосу – бир коктунун коңулуна чыкпаган сасык суурдай болгон Искак абышка имиш. Өзү айтып калчу эле го: «Атам жарыктык, шаар көргөн жок. «Шаар көргөн эчкиден түңүл» деген лакабы бар эле деп. Төбөгө өзүбүз чыгарып алып, төпөштү өзүбүз жедик, Сабыке.

– Ии, анан эмне дейт?

– Ошо эмне дегенин укпайсыңбы... «Мынагу, ляпсусуңузду окуп чыктык», – дейт көптүк түр менен. «Бул эмне дегениң, шылдыңыңбы», – дедим. «Мынагуңуз, нак ляпсус. Мынагуңуз менен... Барактарды кармап алып бет алдыма силкилетет, ... авторыкаттуу газеттин аброюн атайы төгөйүн дегенсиз. Непада, мен чет өлкөгө командировкага жүрүп кетсем, балдардын башын айлантып, жарыкка чыгарып жибермек окшойсуз. Мамлекеттин, өкмөттүн саясатына газетти каршы койгуңуз бар тура. Ага мен жол бербейм. Ошон үчүн маган ишеним көрсөтүлгөн!» – дейт. Ишениминди гана... Ачуум келе түштү. «Эй, үкө! – деп жибердим жаным кашайып, – азуусун айга бүлөгөн ЦеКадан түшүрүлгөн – десант-демагог редакторлор менен да иштешкенбиз. ЦеКага чейин салгылашып...» «Биринчиден, биз Сизге үкө эмеспиз. Сиздей биздин аке жок! Экинчиден, ЦеКаңыз серейте чабылган! Эми сөзүңүз суу кечпейт», – дейт. «Анда

суу кечирээр сөздү угунуз. Ляпсус дегениңиз официалдуу маалыматтар, эМВыДынын – ГУБезКтин справкасынын негизиндеги фактылар. Баарын тактаганмын. Бир гана чети козголгон биринчи макала. Турат ко башында биринчи деген рим цифрасы. Аягында айтылып турбайбы, калгандары кийинки макалада козголот деп. Министрдин өзү менен да макулдашылган», – дедим. «Бул газет эМВыДынын органы эмес, анын макулдугун алгыдай. Экинчиден, мамлекеттик менчикти приватташтыруу боюнча президенттин саясатына каршы чыккандар, кайдагы бир фактыларды топтогондор өз жазасын албай койбойт. Кээ бир министрлер, өз чаркын билбей былжырашат, зор ишеним көрсөтүлүп жооптуу посттор берилсе, аны актоонун ордуна интригандык кылышат. Жогор жакка шылтап актангылары келет. Так ошолордун – генерал, полковниктердин өздөрүнүн былыгын чукуган фактылар турат, эки сааттык плёнкага жазылып. «Ишенген кожоң сууга акса, алды-алдынан тал карма» деген макалды эстей жүрүңүз», – дейт. Тобо! «Факт деген – өжөр нерсе», – дедим мен да көжөрлөнүп: «Жалаң киреше апкелген ишканалар, ондогон миллион сомдук жабдуулары жана имараттары бар арак-пиво заводдору, шампан-вино, ун-нан комбинаттары, базарлар менен базалар; эки-үч кабаттуу эки жүз-үч жүз орундуу ресторан-кафелер, универмагдар он миндеген эле сомго прихvatташтырылып кетпедиби, маселен, баланчатүкүнчө», – дедим.

– Анда эмне дейт?

– Эмне демек. Кулагынын сыртынан кетет, кайран сөздөр, кор болгон. Аргументи жабдуулары эски, небак керектен чыккан имиш. Имараттары авариялык абалда имиш. Совет бийлиги чалдыбары чыккан абалга жеткирген имиш. Совет бийлигинин кусуру ургур! Ал болбосо американын индеецтериндей болуп резервацияга сүрүлүп, кырылып жок болуп кетерибизди бул бала-төрө тарыхтан окубаган окшойт. Атасы го түркөйлүгүнөн билбей калсын. Өзүнө ким билим берди, ким киши санына кошту?... «Инвестиция алып жаңы жабдуулар, жаңы продукциялар чыгарыла баштады. Аларды макташ керек», – дейт.

– Баракелде?! Накта эле марионетка, тактеке. Тактеке болуп калган бейм, манжаларга байланган жипке секирип.

– Сонун ярлык койдун. Эмне деп атарымды билбей аттым эле. Ошо марионеткага чет өлкөдөн келген инвестицияларды ким алып жатат дедим. Бийликтегилер, алардын тууган-туушкандары пайдаланып жатканы жалганбы. Студент балдары да, катындары да бирден иномарка машина минип, айдаганды да жакшылап билбей, аварияга учурап, абийирлери кетип жатканы канча?! Жол кырсык хроникасынан окуп жатпайбызбы, эркин гезиттер ачык эле жазып жатат ко баланчанын баласы, түкүнчөнүн зайыбы «Вольвону», «Мерседести» башкара албай жол кырсыгына учурады деп жазып атпайбы», – дедим.

– Кудайдын деле көзү бар. Арам нерсе – акыры көздөн чыкпай койбойт. Пенде жазалай албаса, теңир өзү жазалайт. Мен буга ынана баштадым.

– «Алы жетпеген – акыретчил» дегенди айтасың да, Сабыке. Деги Толстойчулугуң менен Гандизмиң калбайт экен го.

– Алар деле динге барабар улуу илимди негиздешкен. Жүз миллиондогон адамдар алардын ишенимине берилгени бекеринен эместир.

– Талашпайлы. Мен деле кандуу төңкөрүштүн, каардуу жазалоонун жактоочусу эмесмин. Бирок мен социалдык теңсиздикке, анархияга чыдай албайм. Конституциянын жана заң-мыйзамдын ар бир nokотун, ооба, чекитине чейин ким болбосун, падышадан баштап, кайырчыга чейин так сактоосун көшөрө жактоочуларданмын. Ачыгын айтсам, кансыз төңкөрүштүн кандай түрү болбосун, мейли референдумдук, мейли парламенттик болсун, жалпы элдин кызыкчылыгы үчүн жасалса, мен алардын идеолог-жоокери болууга даярмын. Муну уюштуруу керек.

– Ой, койсоңчу, Касыке, мына ушундай сөзүң үчүн он жыл мурда абакта отурмаксың. Дагы жакшы. Сөз эркиндиги бар бизде.

– Кайсы сөз эркиндиги?! Оппозициядагы кээ бир гезиттин редакторлорун, кабарчыларын; бийликке, коррупция менен мафияга каршы чыккандарды каматып жаткан сөз эркиндигиби?! Же эшик ырчы арзыматтарга айланган калемгерлер менен информация каражаттарыбы! «Менин президентим» же «Биздин президент» деп рубрика ачкандарбы?! Же чындыкты чычайта жазганы үчүн кызматтан четтелип жаткан калемгерлерби?! Кайсы сөз эркиндигин айтасың?! «Оозу кыйшык болсо да, байдын уулу сүйлөсүн» демекчисиңби?!

– Койдум, байкеси. Сен деле оңой ортодоксал эмессиң, Касыке. «Меники – туура, башканыкы – натуура» деген жайың көп. Өзүбүздүн эле баштан өткөндөрдү алалычы. Партиянын эле саясаты канча өзгөрдү. Туура, чындык, мыкты деп мактагандарыбыз, кийин эле натура, жалган, начар болбодубу. Ошолорду жазып эле жүрбөдүк беле. Балким, жаңы заманды калыптандыруу үчүн утурумдукка ушундайлар керектир, ыя?

– Болбогон сөз, орой айтсам, бок сөз. Гегель да, Маркс да: «Величие и фарс повторяются» – дешкен. Туруктуу, калыптанып калуучу эч нерсе жок. Кайталанат баары. Тар заман – бай заманга, зар заман – тең заманга, кор заман – мол заманга кайталанбадыбы. Эми өзүң айткан тополоң замандан соң – күнкор заман башталат. Карыздарыбызды неберелерибиз төлөп бүтмөйүнчө күнкор болгонубуз болгон. Ошон үчүн элди ойготуп, заманды өзгөртүү керек. Ал өзүнөн өзү өзгөрбөйт. Анүчүн төңкөрүш керек. Төңкөрүштү уюштуруу керек.

– Түү-үү... Тим эле революционер болуп кеттиң го.

– Жо-ок, революционер бизден чыкпайт. Дегеле, кыргыздан чыкпайт. Кечөө эле көрдүк ко. Замандын чайпалганын сезе калган, Балтика республикаларындагы зор кыймылдын натыйжасын угуп-көргөн, ЦеКадан,

обком-райкомдордон былыктары үчүн куулган жаш номенклатурщиктерибиз:

«Демократия! Демократия керек – бизге!» – деп кыйкырып чыгышты. Ангыча спонтандуу, кансыз төңкөрүш болуп кетти. Система да, бийлик да өзгөрдү. Кыйкырган «демократтардын» көбү бийлик менен байлыктын акырынан жем жеп калышты. Эмне болду? Көрүп жатасың, бардыгы тең, ооба бардыгы тең, азыр автократиянын идеологдору болуп чыга келишти. Жо-ок, бизден, кыргыздардан, революционер түгүл, демократ да чыкпайт! Жалпы элибиздин абийирин гана ойготуу керек. Маркстын Адольф Ругега жазган бир катында француздук, австро-венгердик кандуу революцияларды катуу сындап: «Абийир деген да – өзүнчө бир революция!» – деген мыкты пикири бар. Абийир – биздин ата-бабаларыбыздын каны-жанында жана салтында бар эле. Абийир – заң-мыйзамдын туу чокусу болгон. Абийири төгүлгөн хан-бектерди, бай-бачаларды айыпка жыгышкан; элден, жерден, байлыктан ажыратышкан. Чектен чыкса – жазага тартышкан...

Телефон шыңгырайт. Сабыр Атагулов алып: «Угуп атам, Муке...» – деп сүйлөшүп калат. *(Пауза. Сценанын оң тарабы караңгылайт. Сол тарабы жарык болот.)*

* * *

Жолой Аликеевдин кабинети. Мурдагыдай эле көрүнүш. Абдынасыр Искаков чечкиндүү кирип келет.

– Саламатсызбы, Жолой Аликеевич. Чакыртыпсыз.

– А Абдель Насер. Кел, отур. Жакшы кабар бар.

– Кандай кабар, Жолой Аликеевич?

– Сени парламенттик делегациянын составына корреспондент катары коштуруп койдук. Даярдан.

– Дайым даярмын!

– Пионердик дайым даярмыңды ташта! Ал заман өткөн. Виза ал, жашыл паспорт ал. Бир-эки күндө бүтчү иш эмес. Время нетерпит. Шефиң биле элек. Билсе эле, мен өзүм барам дейт экен. Саясатчы болбой эле – саякатчы болгусу бар. Өкмөттүк делегация менен деле, башка делегация менен деле жүргөнүн көрөсүң. Мейман болуп барып, мейман болуп келет.

– «Саякатчы бака» деген лакап ат коюшкан калемгерлер.

– Да-да. Меткий ярлык. Корреспонденттер балээсинер, таппаган, такпаган ярлыгыңар жок. Так ошо «саякатчы бакан» жакында асмандан чалчыкка былч этип түшөт эмеспи. Деги жазганды билеби, аның?

– Өз шепимди жамандай албайм, Жолой Аликеевич.

– Мунун жакшы качество. Шефин жамандабоо керек. Аның өкмөттүк делегация менен Турцияга барган. Дагы дебес. Өзүм көндүрөм. Так ошоякта, ага бир баксты оозуна сугунтуп, сени замдыкка араң көндүргөм. Жаш дейт. «Ой, Таке, Лермонтов жыйырма жетисинде өлгөн, Абдель андан он жаш улуу – отуз жетиде», – деп жатып араң макулдаткам.

– Ал жакшылыгыңызды унутсам ант урсун, Жолой Аликеевич.

– Знаю, билем. «Боосу менде сен катынган жүгөндүн» – деп ырдап жүрүшөт ко. Сен, тиги шефиндей мүлтүлдөк эмессиң... Азырынча... Ага да өз баасын берүү керек. Комсомолдон чоңоюп, партиянын лектору болгон ит эмеспи, канча кылса да. Жазганды билбесе да, тилинен чаң чыгат. Сүйлөсө эле – цитата, айтканы – анекдот. Калпты шуулдатканычы?! Тим эле цыган. Баланчанчы жылы, баланчанчы күнү, баландай саатта болгон болчу дегеничи. Соктурат ко итиң. Эң жаманы – «Слуга двух дьявола» болгусу келет. Так ошонусунун азабын жейт бир күнү. Гезитинин сегизинчи бетине былжырап, жаңы кыргыздар минтиптир, тигинтиптир деп орус прессаларында жарыяланган новые русскийлердин анекдотторун кыргыздыкы кылып көчүрүп бере баштады. Кой деп айтпайсыңарбы.

– Шеф да, кантип айтабыз, Жолой Аликеевич.

– Ладно. Өзүбүз айтабыз. Айтчу кишилерге айттырабыз. Түлкүдөй куйругун бултактатса, саякатчы бакадай чалчыкка былч этип түшөт. Ну бог с ним. Время покажет.

– Эң туура айтасыз, Жолой Аликеевич. Мезгил өзү – сот.

– Между прочим, сенин «Кошой-Ата» АОсу тууралуу статьяңды, анан «Эркин экономикалык зона» тууралуу статьяңды жакшы ценить этип атышат, так держать!

– Кечиресиз, Жолой Аликеевич, кичинекей замечание айтууга уруксат этиңиз.

– Что за замечание?

– Пайдалуу замечание. Мына сиз «Эркин экономикалык зона» деп атасыз. Трибунадан, микрофондон депутаттар да так сиз айткандай айтып жатышат. Бул натура.

– Кандайча? Баары жайында турбайбы.

– Ошо баары жайында турбаганын байкабай атпайсыңарбы, «эркин экономика» менен «эркин зона» – айырмалары барбы. Бар. Кеп «Эркин зона» тууралуу эмеспи. Туурабы?

– Правильно. «Поэтами рождаются, ораторами делаются» – деп байыркы гректер бекер айткан эмес. Дал ошон үчүн корреспондент, журналист жалдап атабыз. Пайдаңар жок болсо, силердин бизге керегинеңер не?! И кстати, эркин гезиттер, депутат Бөкөнованын дүкөндөрү, базары боюнча былжырап чуу көтөрө башташты. Аял кишиге да асылышабы?! Кайра сүйүнбөйбү, мактабайбы, кыргыздан бизнесмен, миллионер аял чыкканга. Ошолордун оозун жаап контрстатья жаз.

Гонорары особый. Ал эже мага келиптир. Жакшы корреспондентинди жалгыз эле пайдалана бересиңби дейт. Джентельмен катары жок дей албадым. Макул деп койдум.

– Түшүндүм, Жолой Аликеевич. Бажарабыз, баарын.

– Мунуң, пахвально. Алик, выпиши чегыре бакса. Эки баксына – приличный, импортный костюм, туфли сатып ал, фирменный магазинден, вещрыноктон эмес, аякта баары жасалма, самопал. Түрктөр биздин корреспонденттер деле батыштай кийинерин көрсүн. Эки баксы – карманные деньги. Андан ашык өткөрбөйт. Атоо, бизнесмен эженин авансасын берсем деле болмок.

– Ырахмат, чоң рахмат, Жолой Аликеевич. Эки өмүрүмдө бул жакшылыгыңызды унутпайм, ант урсун.

(Пауза. Сценанын сол тарабы күңүрттөнүп, оң тарабы жарык болот.)

* * *

– Бу, пенсионер экс-министр кудандын телефон чалгандан башка кылаар иши жокпу? Мидин менен Райкандын интермедия-комедияларындагы ак кол, ак чүч аялдардай бүткүл Кыргызстандагы ушактарды айтты көрүнөт. «Ии», «Ооба», «Четин уктум эле» дегенине караганда.

– Кан куда эмеспи, укканын менден жашырбайт. Казыр информациянын эң эле официалдуусу – бизден, гезит-теледен мурун, мурдагы жетекчилердин, министрлердин телефону менен тарап, имиш-имиштин баары бир-эки жумадан кийин чын болуп чычайып чыгып жатпайбы. Жанагы «үкөбүздүн» сага айткан генерал-министр жөнүндөгү кыйытма сөзү чын экен. Кудам, азыр эл депутаты болуп алган, мурдагы Биринчи менен жакшы эмеспи. Телефон чалып ал-жайын сурасам, кептен-кеп чыгып отуруп, ошону айтты дейт. Жоро-жолдош кызматкерлери менен сүйлөшкөнүн билгизбей плёнкага жазып алышыптыр. Атаңдын көрү, бизди ушундайдан, мыйзамсыз жоруктан коргоп-сактай турган министрдин өзүнөн, кабинетинен жашыруун компромат топтогондон кийин, биз оозубузду жаап, көзүбүздү жумуп жүргөнүбүз чоң олжо окшойт. Ошо компромат орусчага которулуп, орусча чыккан газетага берилет экен. Мына сага! Кайран жигиттердин тамырына балта чабылат көрүнөт.

– Ошондой дейм да. Эмне эле «үкөбүз» күпүлдөп: «Генерал ким эле?!» – деп турганында кеп бар болчу... «Макалаңыз басылбайт. Ага жол да бербейм, – дейт. – Эски, коммунистчил көз караштагылар менен иштеше албаймын. Пенсия курактан небак ашыпсыз, арыз жазыңыз», – дебеспи. Оозуман келмем чыгып, шалдырап отуруп калыпмын. Кан тамырым көтөрүлүп, мээме кан куюлуп кетпегей эле деп чыккыймы ушаладым.

Анан алдымдагы менменсинген бокмурунду көрүп, кыжырым кайнап чыкты: «Эй, бокмурун! – дедим, так ушинтип айттым, – сен мени ким деп жүрөсүң?! Отуз жылдан ашуун эмгек сиңиргем, бул гезитке. Ардак наам, орден алгам! Аны сен берген эмессиң! Элге сиңирген эмгегим үчүн партия менен өкмөт берген!» – дедим. Атаңдын оозун урайынды айтканын кантесиң. «Сиздин партия менен өкмөтүңүз небак сөөгү сөпөт болгон. Ошону али түшүнбөгөн консерватор менен реформаторлор иштеше албайт», – дейт. Реформатор имиш. Тапкандарын кантесиң. Айыл чарбасын бүлдүрүп, талатып-таркатып ийген экспериментатор, новоявленный Лысенкону, реформатор-министр деп даңазалагандай – абсурд-театры. «Сиздин саясий көз карашыңыз элге кызмат кыла албайт», – дейт. Элден айлангыр, элди көрбөйбү, кандай абалда экенин?! Элге кызмат кыла турган реформаторлор имиш. «Кайран эл» деп көздөн кан агыза, зарлана турган заман болуп баратканын көрбөгөн көр сокурларбы, булар?! «Сөз тамам. Мындан ары сиз бошсуз», – дейт. «Эмнеден бошмун?» – дедим үнүмү көтөрө. «Баарынан!» – дейт, атаңдын оозун урайын. «Эмне, сен кудайсыңбы, мени баарынан бошоткудай?!» – дедим. «Ооба, мага ошондой бийлик берилген», – дейт. Өзүн кудайдай сезгенине кыжырым ушунчалык келди дейсиң, алдымда илгерки редакторлордун үстөлүндө турчу мрамор пресс-папье болгондо, баш сөөгүн кандаттырат белем, билбейм. Муунум калтырап, тиштерим кычырап кетиптир. Тиги бокмурун да, кекиртегине асылаарымы туйдубу, тройкасы менен жаңы орун басар жердеши Эргешалини, коңгуроосу менен улагадагы чебичин чакырып калды. Кирип келишти тигилер. Эсиме келе түштүм. Оң колумун ачуусун сол колум менен кармадым. Орун басарына айтып жатпайбы: «Бу кишинин арызын алып, пенсияга оформить эткиле. Арыз жазбайт экен, эртеңден баштап, жок бүгүндөн баштап, жашы улгайганына байланыштуу пенсияга узатылсын деген буйрук чыгаргыла. Өзүңүз кол коёсуз. Непада, арызданса, менин убактым жок, ары-бери тартышып жүргөндөй. Редколлегиянын, эмгек жамаатынын Кеңешинин чечимдерин чыгарып, юридикалык жагынан кынтыксыз кылып колуна карматыңыз. Протоколдорду, буйруктун долбоорун кечке чейин мага көрсөтүңүз. Эртең коллегияны чакырып буйрукту бекемдейбиз. Кабинеттин ачкычын бүгүн алыңыз», – дебеспи. Орун басары Эргешалини мага акелеп: «Сүйлөшөлү, акылдашталы, консенсуска келели, анан чечишели», – деп колтуктап чыгарып кетти. Чай кайнам кабинетимде отуруп, сага киргем. Такай иштегенден экөөбүз эле калбадыкпы. Сага айтпаганда кимге айтам. Ушу бокмурун менен өлбөгөн жерде калбасам элеби... Кокосун сууруймун...

– Оо, кудай урган, койсоңчу. «Сакалдуу киши жоого түшөрбү». Азезилдин азгырыгына алданба. Жаш кездегиндей курчтугуна салба. Бет талаштыра коюп иймей адетиң бар эле, бир жерин көгөртүп алба. Соттоттуруп ийгенден кайра тартпайт, бул үйүр алган үкөлөрүн. А сот-

торду көрүп жатпайсыңбы. Акты – каралоо, караны – актоо, кадыресе эле адилеттик деп аталып калбадыбы.

– Урганым жок, андай үкөлөрдү. Соттошсо соттошобуз. Кан – көөкөрдө, баш – канжыгада.

– Кой, кудай урган, кыл чайнап кырчылдашчу заман өткөн. Тобо дейли.

«Өзгөчө кызматы үчүн» деген пенсияны дегеле берет. Эмнеге кыжалат болобуз. Өзүбүздүн нервди өзүбүз жеп.

– Ай, Сабыке, ай, сага окшогон дос-жоролордун лоялдуулугу, плюреализм дегени – ушу күнгө жеткирди. Лоялдуулук оорусу – башыбызга муш болуп тийди. Бизге чала. Күнөөбүз тоодой...

– Болду, болду, кудай акы, күнөө бизде. Бүгүн бир ачуунду мага бер. Жигиттердин бирин эшик алдындагы ларёкко чуркатып иейинби? Бир шише апкелсин. «Ачууну – ачуу басат», – деп жүрүшпөйбү. Те, илгери күпүлдөп жүргөн учурдай бөлө тартып, бук чыгарып алалы. Кандай дейсиң, ыя? – Касым Мусаев башын ийкеди. – Айдарды жумшайын. – Сабыр Атагулов сыртка чыгып кетти. Касым Мусаев кабинетте аркы-терки басып өзүнчө кобурады:

– Атаңдын оозун урайындын баласы. Нервимди чын эле жемек болду көрүнөт. Шашпа өлбөгөн жерде калмай бар... Сендей сары ооз балапанды эле эмес, ЦеКадан келген төкөрлүү демагогдун да мойнун кайрыганбыз...

Сабыр Атагулов бат эле кайра кирди.

– Эмне, Айдар жок бекен?

– Жо-ок, кабинетинде эле экен. Бу биздин балдар эмне болушкан, Касыке? Биз булардай куракта, улуулар жумшаса сыймыктанып, ишенимине кирдик деп, тызылдап чуркачу элек. «Агай, кечирип коюңуз, шеф билип калса, кууп иет», – деп үрпөйөт, атакөрү. «Сен ичпей эле кой, бизге апкелип бер», – дедим. «Агай, ларёктогу жаңы келин шефтин өз кадры экен. Өгүнү кызмат аягында, Төлөн, Эрнис үчөөбүз бир бөтөлкө апкелип тууралап, мышык-сопу болуп билгизбей жылып чыгып кеткенбиз. Эч ким көргөн-билген деле эмес. Эртеси Эрнисти шеф чакырып: «Аракты ким менен ичтиң?» – деп бир топко такалаптыр. «Экинчи кызмат ордунда ичкениңди уксам, кууп ием», – деп опузалаптыр. Ал, Эрнис Төлөн экөөбүздөн көрөт. Каргыш берип, араң актандык. Көрсө тиги ларекчу-кадры ышпыёну да тура», – дейт. «Агай айтып коёт, кечиресиз, бара албайм, жаш аялметмин бала-чакамы ким багат, жалгыз өзүм иштейм», – деп жалдырайт. Түү-үү, атакөрү суурулган жигиттер десек заматта мокой түшкөнү кандай, ыя, Касыке?!

– Суурулган жигиттерди тапкан экенсиң! Суу жүрөк турбайбы – насили. Бүлөсө бокко өтпөгөнү ушу да. Үштү алат деп ляппайлап турса, эшекче минбейби бул үкөң... Келе акчанды мен өзүм барып апкелем. Так ошо кадрынан, машкесинен.

Сабыр Атагулов курбусуна акча карматты. Анысы сыртка чыгып кетти. *(Пауза. Сценанын оң тарабы күңүрттөнүп, сол тарабы жарык болот).*

* * *

Редактордун кабинети. Абдынасыр Искаков телефон менен сүйлөшүп жатат: «Алибетте, алибетте... Сөзсүз... Уюштурабыз... Сөзсүз... Баары жайында болот. Жакшы турунуз».

Депутат Бөкөнова кирип келет. Искаков алдындагы мини «Сонинин» «рекод» клавишасын басып, ордунан атып турган болуп, утурлап тосот.

– Келиңиз, мархабат эже. Бекер убара болуп, звандасаңыз, өзүбүз учуп жетип барат элек го.

– Эч нерсе эмес. Тиги эшик алдындагы келин: «Да-лажит этейин», – дейт. «Жалгызбы», – десем, «Өзү эле» – дейт. «Анда, айланайын, лажит-мажит этпей эле кой», – деп кирип келдим. Тили так, тырсылдаган кыздардан тандап алсаңар боло. Мындай чоң жерге – көп чоочун кишилер келип-кетет. Тигиниң «лажит» деп отурса, өзүңө деле уят.

– Замечаниениңиз эң туура, эже. Менден мурда иштеп калыптыр – мунуңузду эске алабыз, эже. Төргө өтүңүз. Бекер убара болуп, алтын убактыңызды коротуп.

– Эч нерсе эмес, эч нерсе эмес. «Депутат – слуга народа» – «Депутат – элдин малайы» деген эски сөз бар эмеспи. Элге аралаша жүргөн жакшы. Биз кээ бирөөлөрдөй гордый эмеспиз. Ак сөөк тукумунан деле эмеспиз. Эмки кызматкерлердин көбү – экинчи эле атасын төрө тукумуна, ханбекке апарчу адет таап алышты. Курманжан датка апабыз деле кара алачыкта өскөн, тексиз эле жердин кызы болуптур го. Өз акылы, айла-амалы менен бийликке, байлыкка жеткен.

– Эң туура айтасыз, эже. Сиз чынында эле даткайым дегенге татыктуусуз. Элдин баары сизди азыркынын даткайымы дешет. Ошентешет. Эки жолу эл депутаты болуу оңойбу. Экинчисинде он эки жигитти тырайта сулатып таштадыңыз. Бекзада жигиттер жасай албаган иштерди жасап жүрөсүз.

– Ырахмат, иним, баалаганыңа. Сураштырып көрсөм Нарындын күйөө баласы турбайсыңбы. Кайненеңи жакшы билем, райкомдо үчүнчү болуп жүрдү го көп жылдар бою. Бир чети күйөө баласың. Антсе да ини деген жакшы сөз.

– Албетте, албетте, жакшы сөз, даткайым эже. Кофе койдурайын.

– Жөн эле кой. Кофе ичкендей убакыт жок. Время – деньги болуп калбадыбы. Официалдуу визит жасаганым деле жок. Жөн эле эки-үч оозсөз айтып, ыраазычылыгымы билдирип коёюн дегем. Коллегам, Жолой, жомоктогу Жолойдой баатыр жигит эмеспи. Айтканын аткарат. Экөөңөр

чоң ишке жарап бердиңер. Бу журналисттерин болбогон калк экен. Самаркандан саман учса, топон суу каптады деп чуу чыгарган. Бирөөнүн чөнтөгүн санаганга, ички иштерине кийлигишкенге ким укук берди аларга. Тергөөчү да, сот да болуп кетишет. Андай укук берилбегенин билбегенине таң калам. Печать жөнүндө закон кабыл алганда мына ушунусуна тыюу салбаса болбойт. Эркиндик деп эле эсирип кетишти.

– Эң туура айтасыз. Эсиришти, аябай эсиришти, эркин гезитпиз дегендер. Өзгөчө жанагы жаштар гезитин жаап салбаса болбойт. Ойдутоону жазганын кой, депутаттардын кол тийбестигин билбей аларды жамандайт; өкмөт, мамлекет башчыларын мазактаганга чейин барышат. Керек болсо адегенде редакторлорун соттотуп каматыш керек. Мен ушу маселени көтөрөйүн деп жүргөм. Сиздей авторыкаттуу, эл ишенимине ээ болгон депутаттар колдоп берсе, эң сонун болоор эле.

– Ага бизди салбай эле кой, ишибиз ансыз деле чачтан көп. Өзүңөр катуу макала жазбайсыңарбы.

– Албетте, албетте. Эң туура айтасыз, даткайым эже.

– Официалдуу келген жокмун дебедимби. Мына менин визиткам. Үйдүн адреси, телефондор жазылган. Жакшылыкка – жакшылык дейт. Бу азыркы жаштар ресторан, бар, сауна деп эле үйлөрүнө мейман чакырбай калышты... Же... Байлыгын көрсөткөндөн коркушабы, билбейм. Мейманга чакырса эле ресторанга, той берсе да ресторанга, куран окутса да ресторанга. Эшик-төрдү көрсөтпөй мейман узаткан жосунсуз жорук табышты. Эмки субботада, саат төрттө сиңдим, кайненең менен келип кеткиле, үйгө.

– Кайненем Нарында эмеспи, даткайым эже.

– Ошо Нарындан чакырт. Пенсияда деп уккам, эмне иши күйүп атыпты. Азыр телефон чалып кой. Беш-алты сааттык жол экен! Эмнеси бар. Көрсүн күйөө баласынын деле ырахатын. Машинелери барбы?

– Бары бар го, эскирди, бузук деп жатышты эле.

– Анда өзүңдүн машинаңды жибер. Аны ушундайга пайдаланбай, качан пайдаланасың.

– Мен андайга көнө элек элем, даткайым эже.

– Көн. Көнбөй турган эмне бар. Кайниңин бири кошо келсин. Жаңы автоунаа подарить этем, сенин атыңан. Макулбу?

– Ырахмат, чоң ырахмат, даткайым эже. Эртең машинаңды Нарынга жиберем.

– Мунуң жигиттик. Күйөө балалык парзыңды актаганың болот. Кайын-журт деген – чоң журт, чоң тирек. Сенин баш редакторго көтөрүлүшүңө да ошо Нарындын күйөө баласы болуп калганың чоң роль ойногон. Кирбеген жерибиз калган жок. Унутпай жүр...

– Чоң ырахмат, даткайым эже. Айтышкан сиздин зор жакшылыгыңызды. Аныңызды эки дүйнөдө унутпаймын.

– Баса, биз жаңы партияны каттатып атабыз. Ошо тууралуу гезитинде кеңири орун берсең. Удаа-удаа. Жаңы партияны түзүүнүн стратегиялык мааниси бар. Кийинки шайлоолордо шайлоо системасы өзгөрүшү керек. Көп көрбөдүкпү. Алдын ала иш кылбаса болбойт... Суббота күнү күтөмүн. Калган маселелерди үйдө сүйлөшөбүз. Кабинетте, ресторанда ачык сүйлөшүү кыйын болуп калды. Жазып алат экен, тартып алат экен. Шумдуктар көбөйдү го. Бассаң, турсаң – каттаган. Бу сенде андайлар жокпу?!

– Коюңузчу, даткайым эже.

– Болуптур, анда. Узатпай эле кой. Тиги «лажитинди» алмаштыр. Синдим кызгана тургандай кызга алмаштыр, жарайбы?

– Жарайт, даткайым эже. Узатып коёюн, мени уят кылбаңыз...

(Пауза. Сценанын сол тарабы күңүрттөнүп, оң тарабы жарык болот.)

Оң колуна чоң шише «Бакай» арагын мойнунан кармап, сол колуна жарым кездей колбаса чучугун оротпой сербейте кармап бет мандайына термелте силкилдете Касым Мусаев көз айнегин мурдунун учуна түшүрө көзүнүн төбөсү менен кыңылдап ырдап бөлмөгө кирди:

– Найым, найым боорсок,
Сен сааган уй орсок.
Үкөбүздүн үйүндө,
Үлпөт куруп ойносок. –

Акыйнек айтышкан кыздардай башын силкилдетип, «Бакай» арагын столго коёт. Колбасаны оң колуна алып силкилдетип сөзүн улайт: – Ыраматылык, Ысмайыл төкмө ырдагандай:

Бу, армияга барбаса,
Бу, агадан таалим албаса,
Бу, азыркы жүргөн жаштарың –
Бу, асылып турган колбаса. –

Үстөлдөгү арактын жанына колбасаны коюп, отургучка отурат. «Атандын көрү дүйнө бок, кечээки көргөн бүгүн жок», – деп акылмандар бекер айтпаптыр. Ысмакем кечээ эле арабыздан кеткендей сезилет мага. Кайран гана кара жаак – «Акыркы төкмө», – деп Аалыке айтты эле го көрүстөн башында. Азыркы самопал төкмөлөр кыжырды гана келтирет:

Гүлдөй берсин элдерим,
Бүрдөй берсин жерлерим.
Капиталист дос менен,
Казылсын алтын кендерим.
Калк башчысын даңктаган,
Кара жаак ырчы пендеңмин.

Кажыбай какшап ыр төккөн,
Кара нөшөр – мөндүрмүн...

Нак мөндүр! Баарына: ырдын кунуна да, саясатка да зыяны гана тийген.

– Кудая тобо, алеки саатта, акын боло калдың го, ыя, Касыке. Же тиги ларектогу сурма көз «кадр» каш серптиби?

– Кылтылдайт, чиркин. «Мархабат, куш келипсиз Эмне алар экенсиз, аке. Келип туруң», – дейт. Кейпи үстүңкү кабаттагы информация төмөнкү кабатка жете элек болсо керек. Жарты литрликти сурам: «Коюн, аке, ол заводский, самопалдай дешет. Сиздей ардактуу акелерге фирменный «Бакай» куп келээр, – деп муну карматты. «Закуске алың», – деп асылып турган мунусун карматты. Жүз сомун, оомийин.

– Көңүлүң куунак боло түшүптүр, көпкө кармалдың эмне баратып Эргешалиге кезиктинби, же кирдинби, Консенсуска келели дейби?!

– Урдум, ошолордун консенсусун! Билебиз булардын консенсусун. Коллегия мүчөлөрүн бирден чакырып ийитип жатпайбы. Сени аягына калтырат. Экөөбүздүн мамилебизди билет да. Үкөлөрүбүздүн бир артыкчылыгы – информация для размышленияны топтойт экен, ким менен кимдин кандай мамилеси бар? Кимдин «донкраты» кандай жана кайдан? Кайсы чондун протезеси? Буларды аныктамайынча – ийилип саламын жазбайт. Тактагандан кийин мамиле да такталат, өзгөрөт. Ушундай. Сага топтолгон маалымат – сальдонун актив жагында, меники – пассив жагында. Так что, менин маселем биротоло жана кайра жангыз болуп небак чечилген. Шылтоого шынаа керек болчу. Ал менин «Канталамайым» жана бүгүнкү мамилем.

– Койсоңчу, Касыке. Биз деле, коллегия мүчөсү катары бирдеме дээрбиз. Жетөөнүн үчөө тигилер экен, төртөөбүз көптөн бери жыт сиңишкендерденбиз.

Мени чыгарып ташта. Үчөөң каласың. Жооптуу секретарды тыякка кошо бер. Бездарный байкуш. Макет чийгенден башка колунан ко келбейт. Жооптууга көтөргөн кезде каршы чыкканымы билесиң. Тиги адабият-маданиятты тейлеген котормочу-жазуучубуз болсо башынан одачыл, ооба, одачыл. Мактоо, даңктоо ырын, достук азил уюштургандан башкага барбайт. Аны деле тыякка кош. Жалгыз сенин колуңан эмне келет?! Эч нерсе, так что, маселе чечилди...

– Мен кирип чыксам кантет. Жашы улуулук кылыптыр, кечиримдүү болгула деп. Угаар. Жакшылыгымды унута элек чыгаар.

– Эх, Сабыке, Сабыке-ай! Чачың куудай, өңүң буудай болду. Ал эми энөөлүгүң деле баладай. Кой, тизелебейли, чөгөлөбөйлү... Ырас, иштеп турсам деле болмок. Калем картаймак беле. Ооба, калем картайбайт, адам картайт, кызмат картайт. Ким айтты эле муну?

– Өзүң айтып жатпайсыңбы.

– Жо-жок. Бул деген – цитата. Картайбайт... Картайбайт?.. Картайбайт... Карыбайт. А эстедим. «Карыбайт менин калемим».

– Мидиндики эмеспи. Тамаша жагы да бар. Ырас... Ырас. Уруксат бер, байкеси, кирип чыгайын. «Чондорго» пара бергиче бара бер», – деген бар эмес беле.

– Ал илгерки ак жүрөк чондорго айтылган. Азыр: «Бара бербей, пара бер», – болгон.

– Бир кирип койбой деп кийин өкүнбөйлү. Көңүл биротоло калсын. Уруксат бер, байкеси.

– Көңүлүң көтүндө. Кирсең кирип чык. Биротоло көзүң жетсин...

Сабыр Атагулов чыгып кетет. *(Пауза. Сценанын оң тарабы күңүрттөнөт, сол тарабы жарык болот.)*

* * *

Жолой Аликеевдин кабинети. Дал мурдагыдай эле көрүнүш.

– А, мырза редактор, кел. Пригласениесиз келбей калдың го.

– Иш чачтан көп. Эл аралык конференциялар, жолугушуулар. Биринен бири маанилүү.

– Маанилүү... Важная персонамын дечи.

– Должность ошондой экен.

– Должность... Анын кыргызчасы кандай?

– Кызмат даражасы.

– Даражасы?.. Даражасы... Илимий даражасы... Степень. Степенный...

– Чоло тийбейт.

– Эмне биз ойноп отурабызбы. «Бекердин чолосу жок». Ушундай макал бар беле?

– Бары бар. Бирок...

– Эч кандай бирок-сирокту укпайлы. Не ищи причины, а находи способы. Ушуну кыргызчала. «Себебин көрсөтүп убара болбой, аткаруунун айла-амалын, жолун таап, изде». Ушуну жалпак тилге салып жаттап ал. Конкреттүү ишке өтөлү. Бул менин гана талабым эмес. Үч облаким, губернатор тууралуу макала жазасың. Былыктарын чукуп, шерменде кылып... Материалдарын беребиз. Кантишээр экен десек, сфера влияниени жеке ээлеп, аларың удельный князь болгулары бар. Ал учур өтүп кеткенин түшүнүшпөйт, түшүнүлөрү да келбейт. Азыр княздардын эмес – кландардын доору. Түшүнүктүүбү?

– Түшүнүктүүсү го түшүнүктүү. Бирок менин положениемде жазууга болбой калбадыбы.

– Себеп?

– Себеби, главный редактормун да.

– Главный жазбасын деген запрет барбы?!

- Жок.
- Анда жаз.
- Кечиресиз, Жолой Аликеевич, менин статьям өкмөттүн позициясын билдирүүгө тийиш.
- Очень хорошо! Ошол керек бизге.
- Кечиресиз, мен анте албайм. Бирок уюштурсам болот.
- Уюштурсам... организовать дечи! Бирөөгө тапшырып, ал бирөөнө тапшырып дечи. Тапкан экенсиң майбашты! Чыга элек жатканда элдин баары билсинби? Куйругунду көп бултактап!
- Сиз... Сиз... Оозуңузга карап сүйлөң.
- Оозума карап сүйлөп атам. Керек болсо куйругундан кармап ташка чаап, талпагыңды так ошо ташка жайып коёбуз.
- Сиз... Сиз мени коркутпаңыз. Сизден башка да кишилер бар.
- Так ошо бардыгын көрсөтүп коёюн деп жатам. Эки фронтто ойногуң барбы?! Ага биз жол бербейбиз Алик, сколько он получал от нас и расписался? Сорок одна тысяча пятьсот девять долларов восемьдесят один цент.
- А по курсу сома сколько получается?
- Семсоть тридцать шесть тысячи семьсот девяносто девять сомов тринадцать тыйына, по калькулятору, сегодняшнему курсу валюты.
- Семьсот тридцать шесть тысячи. Жети жүз отуз алты миң сом! Жарым жылга жетпей алганың. Айлыгың канча? Эки миңби, үч миңби?! Кантип төлөйсүң, канча жыл төлөйсүң. А счетчикке койсокчу?!
- Мен андай сумманы эч качан колума алган эмесмин.
- Правильно! Мынча сумманы биз дароо колуңа карматкан да эмеспиз. Акырындап топтолгон, сага сарпталган. Америкадагы гостиница, обед, ужинди ким төлөдү? Турция, Корея, Малазиячы? Кипрге, сойкуң экөөңө путёвканы ким алперди?! Гостиницанын бир суткасы, орточо канча?! Өзүң көрүп келдиң. Беш жүз доллар! Ал квитанциялар, путевкалар кимдин атына жазылган. «Искаков» деп бизде тиркелип турабы, турат. Аларды алдым деп кол койдун беле?! Кол койгонсун! Төлөп бересиң. Биз бир тыйын да бекерге бербейбиз. Ошон үчүн кол койдубуз!
- Алардын баарын спонсор катары төлөгөнсүңөр. Менде алардын баары жазылуу. Пленкада. Мен бирерге киргендин эртеси күндөн баштап эле бардык сөздөрдү «Сониге» жазып алып жүргөм. Сөзүңөр турат, эмне үчүн бергенинер тууралуу. Мен деловой сүйлөшүүлөрдүн бүт баарын жазып алып жүрөм. Аларда толгон-токой фактылар бар. Компромат болуучулары огеле көп. Жыйырмадан ашуун кассета. Алардын бирден копиясы менин ишенимдүү кишимде. Силер эмес, керек болсо мына мен силерди коркутушум мүмкүн.
- Ошону эске албаган, биз эмне, койчубузбу?! Алик, на поставь, вот эту видеокассету. Пусть посмотрит свою голую задницу, новоиспеченный кыргызский комиссар Катани!

Алик видеокассетаны коёт. Телеэкранда сауна. Дырдай жылаңач Абдынасыр Искаков. Жылаңач кыздар бири жонун, бири чатын укалап жатышат. Тиги улам ооналактап кыздарды кучактайт...

– Останови! Стоп кадр. Көр, жылаңач көтүнү, мырза Катани! Сен үндү бирден копия кылсаң, алардан бизге эмес, өзүңө компромат табасың, биз муну, живой кадрларды, ондон копия кылып койгонбуз! Бул бирөө эле, чети эле – кадрлардын, сценалардын. Дачадагы скрытые камералар тартып алгандары канча?! Ну как?! Цветной кадрлар жакшы көрүнөт бекен?! То-то. Сенин бутуң – капканда, мойнуң – сыйыртмакта. Эч жакка жулкунуп чыгып кете албайсың. Өлүмдөн башкага! Кстати, трагедиялар урок болуш керек эле сага. Мельчит этпейсиң. Бензин колонкаларынын королу болом деген жигит кимдин протежеси, кимдин тууганы эле?! Билесиң! Ким атып өлтүрдү?! Кимдин тапанчасы менен?! Ачылдыбы, ал кылмыш?! Ачылбайт! Ачылмак да эмес! Кимдин бизнесмен уулу случайно сууга чөгүп өлдү? Билесиң! Кимдин бизнесмен иниси эки жылдан бери дайыны жок? Билесиң! Аттуу-баштуулардын иниси ийне эмес ко шыпырындыга илешип кеткендей?! Ким аварияга учурап акыры өлүп тынды?! Билесиң? Эртең финансы министри болуп бекийт деген күнү банктын башкаруучусун кайсы «көккашка» койдуруп, жарым жан кылып таштады?! Ушулардын баары случайностпу?! Случай – есть проявление закономерности! Бул философиялык категория гана эмес, турмуштук нак чындык! Мен санагандар дөө-шаалар! А сен алардын алдында кимсиң деги?! Бездомный дворняжкасың! Айдактаса үрөсүң, «чык» десе коңулга киресиң. Сени пародистый ит менен алмаштыруу иттен оңой. Керек болсо, мойнуңа таш байлап көлчүккө же кара сазга чөктүрүп таштоо үчүн, ар бир деталы анализделген, ар бир секунду эсепке алынган атайы сценарийдин кереги жок. Ну как, бывший корреспондент? Быть или не быть?!

Абдынасыр Искаков чөгөлөп, Жолой Аликеевичти тизесин кармалап жалбара баштайт:

– Байкебай, айланайын, байкебай, иттик менден кетти, мен итмин. Туура айтасыз, жолбун итмин. Кароосуз итмин, байкебай, айланайын байкебай. Экинчи сөзүңөрдү эки десем энемди алайын, байкебай. Таманыңарды өөп ант берем, байкебай... – Үңүлдөп ыйлап кирет. – Жаз дегениңердин баарын өзүм жазам, байкебай...

– Холуй! Мерзкое, ванючее дерьмо! Какая низость. Не низость, а пакость! Жийиркенесиң, тфу-у! Алик, возьми из кармана его «Сони», кассету-плёнкуними и отдай коробку. Я чуть-чуть лишнюю разболтнул.

Алик Искаковдун колун өзгөчө ыкмага салып оорута бакырта толгоп, чөгөлөтө чөнтөгүнөн магнитофонду сууруп чыгып, кассетаны чыгарып алып, сыртын алдына ыргытат...

– Эми жогол!

– Жогото көрбөнүз, байкебай. Жан соога, жан соога. Мен деле кишинин го. Менин деле жашоого акым бар го...

– Сен киши эмессиң!

– Туура, эң туура, мен киши эмесмин. Мен силерге малаймын. Малайдай кызмат кылып жүрөм. Силердин оппозицияга каршы күрөшүп жүрөм...

– Кайсы оппозицияга?! Эмнени айтып блжырайсың?!

– Күчтүү оппозиция... Биздин газетте. Приватташтырууга каршы, текейдей бекер прихватташтырган деп макалалар жазышыптыр. Мисалга силердин АОну алыптыр. Шылтоолоп, президенттик саякатка каршы деп шылтоолоп, басып жаткам. Мен жок болсом аны чыгарып ийишет. Чуу чыгат.

– Ким жазыптыр? Кимдер кол коюптур?

– Артында кимдер турганын тактап жаткам. Билейин дегем...

– Ким жазыптыр деп жатам?!

– Газеттин коллегия мүчөлөрү. Эски, абышка журналисттер, фанатик-большевиктер. «Канталамай» деген ат менен макалалар цикли экен. Сейфке катып, басып жаткам. Күнүгө жакалап жанымы коюшпайт, качан чыгарасың, болбосо копиясын президентке жөнөтөбүз дешет...

– Ии-де, демек, аркаларында кайсы клан турат?.. Или партиянын, компартиянын түрткүсүбү? Билдинби?

– Ошону билейин дегем. Аракет кылып аткам. Алдап, териштирип, фактыларды кайдан алганын билейин дегем...

– Сен аны эмне үчүн мурун айтпадың? Кымбатка саткың келдиби?!

– Куран урсун, андай оюм жок, Жолой Аликеевич.

– Сени биз эмнеге редактор кылдык?! Же сендей журналист жокпу?! Толтура, четтен тандап алсак болот. Сен азырынча керексиң бизге, в качестве живого субъекта. Өз күнөөңү өзүң жуу. Уктуңбу?!

– Уктум, уктум. Бардыгын аткарам, Жолой Аликеевич.

– Уксаң, теперь, вон!

Абдынасыр Искаков көчүгү менен жылып жөнөйт.

– Стой! Жанагы фанатик-большевиктериң көзүн тазала!

– Менде андай күч...

– Растяпа! «Что дозволено Юпитеру, то не дозволено быку». Андайды сага ким коюптур. Кызматтан куу деп жатам. Абышкаларды эмнеге кармап жүрөсүң. Узат пенсияга. Почет менен. Немедленно. Каражатын биз беребиз. Кимдер жаздырган, фактысы кандай? Баарын тактайсың. Эртең кечинде доложить этесиң. Бижерде эмес. Дачада. Кечинде, саат ондо. Алик кабинетинден салып кетет.

– Ыраазымын, Жолой Аликеевич. Жудаа ыраазымын. Баары сиз айткандай болот. Куран урсун!

(Пауза. Сценанын сол тарабы күңүрттөнөт, оң тарабы жарык болот.)

Шылкыя басып Сабыр Атагулов кирет.

– Ии, күлгө оонаган тооктой бозала болуп калыпсың.

«Кийлигишпең», – деп айдап чыктыбы.

– Жо-ок. Кире албадым.

– Чай кайнамадай жоголдун, эмне кылып жүрдүң?

– Отурдум, кабылдасасында. Чебичи: «Үстүндө депутат отуру, бир ям аш бышым болду еди. Маслакаты тамамданды шекилди. Кофе пиалаларын алып чыктым, казыр еди. Сиз күтүң. Камтама болбой, беймарал күтүң. Сизди жудаа сыйлайт», – дегенинен үмүттөнүп отурбадымбы! Анан тигилер чыккыча ушу болду. Жанагы бензин сатып депутат болгон жигит экөө чыга келди. Тигинин көзүнчө эпилдейт. «Бу киши, биздин кутман карыя журналист. Жакында ардактуу эс алууга узаталы деп жатабыз. Ардактуу наамы бар, атпай кыргыз элине таанымал, аттын кашкасындай белгилүү аксакалыбыз. Юбилейлик узатуусуна силердин АОну да тартсак деп пландаштырдык эле. Белек-бечкек жагын жардамчыңызга тапшырат деген ойдобуз», – деди. Тигиниси: «Нет проблем», «Нет проблем», – деп мага кайрылып минтет: «Ат мингизем, абышка, коюң кетпей камышка, байталыңды башка чап...» – деп ыржактайт. Үкөбүз узатып чыкты. Учурашып коштошуп, аты-жөнүмдү сурап койсочу. «Абышка» – дейт. Көрдүңбү жаңы кыргыз мырзасын! Үкөбүз бир топтон кийин келди. Жаналеки элпектеген кейпи жок. Сустая түшүптүр. Ооз ачырбай эле, отурган чебичин калп эле каптап кирсе болобу: «Сизге эскерткен едим. Бүгүн ишим чачтан көп деп айткан едим. Сиз уккан белеңиз. Ондо, өз милдетиңизди жоопкерчилик былан аткарың», – дебеспи. Анан мага, баштагыдай бирде «агай», бирде «аке» деп кайрылып жүргөнүн унутуп калгандай: «Карыя», – деп кайрылды, депутатты туураганы го, – бүгүн менин чолоом жок. Эртеге, коллегияда, кечевгү сүйлөшкөн гап боюнча макулдашабыз. Дагын, Эргешали мурза сизди чакырат. Онун сунушуна хоп деп коюң», – деп ичкерисине кирип кетти.

– Айттым эле го. Барып баркыңды кетирбе дедим беле. Дегем. Эми, Эргешали мырзасына кирип хоп деп айтып кой, казыр. Анан арак ичели. Бизди эми эч ким тескебейт. Солдойбой, бар кирип чык.

– Сен эмне?! Мени иттин кара шыйрагы деп жүрөсүңбү?! Өзүң айткандай, урдум баарын! Мингизчү атын да урдум, кийгизчү төө чепкени менен суусар тебетейин да урдум!

– Кайсы төө чепкен, кайсы суусар тебетей?

– Кечээ кечке маал, чакыртканда киргем. Чыкканда сага кайрылсам, кетип калыпсың. Ошону айттырбай, өз көйгөйүңдү эле согуп жаттың, эртеден бери. Башкага да буруп кетип аттык. Кой, ачууну-ачуу бассын, арак ичели...

Сабыр Атагулов эшикти ачкыч менен бекитип келип, стол үстүнө газета жайып шкафтан эки кичинекей чай чыны, тарелка, бычак, вилка апкелип, колбасаны кесип, аракты ачып куюп, курбусунун маңдайына отурат.

– Кана, анда, бизди так ушу гезитке корректор кылып ишке алган, кийин кабарчы кылып көтөргөн, раматылык Наске агай айтчу эле го: «Тостту вождь гана айтууга акылуу, калгандар былжырабай ичкенди билсин». Эч тост айтпайбыз, макулбу. Көңүл айтып бири-бирибизди жубатпайлы, макулбу? Анда куп болсо алдык, – деди Сабыр Атагулов.

Экөө тең чыныдагы арактарын тартып ийишип, колбаса сайып жешет.

– Ээ, эсиндеби, – деп кайра сөзүн баштады Сабыр Атагулов, – мына аракты, илгери чоң редакторлор ичишчү. Жан адам билчү эмес. Өздөрү да билдирчү эмес. Бир ичкенде, өгүз суу ичкендей эле ичишчү эле го, чиркин. Эки-үч жолу кызмат кылып көрүп калбадымбы. Оозуман чыккан эмес, эми айтып отурам. Кайсы жыл экени эсимде жок, майрам күнү болчу. Секретариатта адабий кызматкер болуп иштеп калгам. Дежурлук кезек менде эле. Адеттегидей ТАССтан литерный репортажды күтүп отурсак, Наскем чакырат. Барсам ичинде чоң гезит-журналдардын эки-үч редактору отурат. «Бу большевиктер, майрамдат», – деп келип калыптыр. «Московскийден», анан чайнай турганын апкел. Маңдайда, көк базарда, казактар чучук-мучук сатат», – деп акчасын сунуп жумшады. Тызылдаган бойдон барып төртөөнө жетет деп эки бөтөлкө «Московскаяны» – казы-карта, жашылча апкеле койдум. Столго жайнатып коюп, эмне кылаарымы билбей сүрдөнүп делдейип туруп калдым. Баары мени, анан столдун үстүндөгүлөрдү карашат. Ошондо «Коммунист» журналынын редактору, раматылык Момон аксакал айтып жатпайбы: «Наске, эмне бу эки шишеңе тиш чайкайбызбы? Бу балаң кызмат кылган бала эмес ко», – деп кетпеген жерден тер кетирген. Дагы төрт «Московскаяны» өз чөнтөгүмөн апкелип, кызмат кылгам. Наскем: «Тостту вождь гана айтууга акылуу, силер былжырабай жөн ичкиле», – деп ичире берген. Бири дың этсечи. Кийин, дагы бир майрамда эки бөтөлкөдөн ичишип, зыңкыйган боюнча жөнөп кетишти. Эмне үчүн кызышпаганына, али таңмын.

– Эмнесине таң каласың. Алар деген казы-карта, тоок эти менен ичишчү. Биздей колбаса менен эмес. Анан арак денелерине тарай электе, машиналарына отуруп зуу этип жөнөп кетишчү. Былжырап тост айтып көпкө отурушчу эмес. Биздей болуп жөө-жалаңдап, жол тосуп жүрүшкөн жок, эч ким аларды көргөн жок. Секрети, сыры ошондо. Азыркы чоңдорун алардан кем ичпейт. Ай сайын майрам, ай сайын юбилей. Жүздөп боз үй тиктирмей. Райондун юбилейи, шаардын юбилейи, айылдын юбилейи, институттун, мектептин юбилейи. Юбилейлер – 5 жылдыгы, 10 жылдыгы – арасынан беш жыл өтсө эле –

юбилей экен! Юбилей – элди алаксытуунун, алдоонун шылтоосу болду. «Пир – во время чумы» – «Кара тумоодо – каадалуу той»...

– Мунуң жөндүү сөз. Дагы башкага кирип кеттик. Кой, андан көрө дагы бирден лактыралы!

Арак куюп ичип жиберишет.

– Билсең, Сабыке, көптөн бери көкүрөктө чер болгондордун четин гана чыгарып жатпаймынбы. «Кулак укса – курсак кайнап, көз көрсө – көкүрөк ооруп атпайбы». Эсиндеби, сельсебеттин председатели энесине бир бээ союп аш берди деп арыз келсе, жеринен барып текшерип фельетон чыгарганбыз. Азырчы, былтыр эле облаким атасы кайтыш болсо, он алты! Ооба, он алты жылкы союптур. Кара ашта дардактап көпчүлүккө өзү айтыптыр: «Он алтысы тең – казысы таман чыкты!» – деп. Ошол аким атасынын эски үйүн, так Фрунзенин үй музейиндей кылып, жепирейген эски үйүн буздурбай калтырып, үстүнөн үч кабат үй салдыртыптыр. Ал эми баш калаадагы «хан айылдагы» чоңдордун ак сарайлары кайсы каражаттан салынып жатат?! Аларды текшертип териштире турган тергөө органдарынын ана башылары, тигилердикинен алда канча артык ак сарайлар курдуруп алганын – эркин гезиттер сүрөттөрү менен чыгарды го. Баарынын эле айлыктары белгилүү, ашса бизден эки эседир. Же жалганбы?! Нечен жылдар бою эл байлыгына курулгандарды ит бекерге менчиктештирип алып жатат. Жалаң гана пайдалууларын. Бул канталамай эмей эмне?!

– Көрсө, «Канталамайындын», макалаларындын угуту заар турбайбы, тийип кетсе өрттөгөн. Мындайды өкмөттүк кезит кантип чыгарсын. Өзүң деле кызыксың, Касыке.

– Ошо өкмөткө жардамы тиеби дегем. Баары эле кара жемсөө эместир. Бардыр, эл деп жүрөгү соккондор. Ошолорго жардам болоор деп Абийир Соту катары массалык маалымат каражатын пайдаланалы дегем. Тарпка тойгон чөөлөрдөн эмес, тарп кылып таштаган бөрүлөрдөн баштасам, чөө тукуму азаябы дегем.

– Капканы да, мылтыгы да жок мергенчи болоюн деген экенсиң-ов.

– Эми ошондой болдук көрүнөт. Жырткычты көрүп турасың, бирик айла-амалың жок... Антсе да Сөздүн, Үндүн кудурети бар эмеспи. Кыйкырсаң, үн чыгарсаң, тап берсең – короого тийген бөрү деле качат.

– Качаарын качат. Бирок башка короого кол салат.

– Кеп ошондо. Ошон үчүн Абийир Сотун ачык жарыялайлы дегем. Жумурай журт билсе – Абийир Сотун жайылтса дегем. Макаламдын биринде жаңыдан уккан бир лакап-притчаны пайдаланып баштагам. Өзүң билесиң, тиги Бозбөлтөктүн ары жагында багбанчылык шериктештиктен алган алакандай жерим, бакчам бар эмеспи. Автобус менен каттап жүрбөймүнбү. Жолдо, так эле «Ала-Арча резиденциясына» кире бериш ооздо, жол боюнда эки кабат, чоңдугу клубдай,

оригиналдуу архитектурада бир үй үстү жабылып, тегереги кызыл кирпич менен тосулуп, үч-төрт жылдан бери эле сырты шыбалбай, майда-барат иштери бүтпөй эле жаткансыйт. Ичине эч ким көчүп кирбегени көрүнүп турат.

– Көргөм ал үйдү, чыгыш архитектурасынын стилинде.

– Дал ошол. Бир жолу баратсам, жанымда отурган салабаттуу карыя, академиянын дачасына жума сайын барып жүргөнүн белет алганынан улам билем. Ошо карыя айтып атпайбы. «Мобул үйдү ким салдырып жатканын билесизби?». «Жок», – дедим. «Анда мен сизге притча айтып берейин, – дейт. – Резиденцияда жашаган чоң сураптыр. «Бу үйдү ким салдырып жатат?» – деп. Сакчысы айтыптыр: «Баланчаев Түкүнчө», – деп. «Ким болуп иштейт?» «Эт кимбинатынын директору». «Эки жылдан бери бир үйдү курдура албаган ал кандай директор?» – дептир. «Каражаты жетпей жатса керек», – деп айтыптыр сакчысы. «Жебеген жакшы жигит көрүнөт. Айлык акысы чоң кызматка көтөрүп, үйүн бүтүрүүгө көмөктөшөлү», – деп аны бир районго аким кылып дайындаптыр. Бир жыл өткөндөн кийин деле ушул үй ушу боюнча. Чоң аябай кубаныптыр. «Жеп-ичпеген жакшы жигит экен. Үйүн бүтүрүп алсын», – деп дагы маянасы жогору, кирешелүү жерге көтөрүптүр. Бир жыл өтүптүр. Үй баягы боюнча. Ошону дагы кызматка чоңойтот деген кеп бар. Накылы кайсы? Жегениңи чоңго ачык көрсөтпө. Көрсө, ал жигит улам чоңойгон кызматын пайдаланып бул үйдөн алда канча чоң эки үй салдырып алыптыр», – дейт.

– Бул притча эмес да. Байтик көчөсүндөгү жанаша салынган эки кабаттуу эки там баарыга белгилүү, Башкыровдуку эмеспи.

– Маңызы ошону нагыз притча кылып берүүдө турат... – Притча демекчи, ал бекер жеринен жаралбайт. Ал турмуштун өзүнөн алынган ынак сүттүн каймагы. Анын маңызы – лакап болуп айтылганында эле эмес, насаатында эмеспи, тамсилден таамай айтылганында жатпайбы. Кечээ, жакында эле, коммунисттик идеология өкүм сүрүп турганда, элдин эсебинен жеп-ичкендер, кара жемсөөлүк кылып пара жегендер, эски акча – рубль менен үч жүз пул алгандар, азыркы курс менен алганда шаардык автобустун бир кире акысындай пара алгандарды көрсөтмө сот кылып, айыбын элге жарыялап, абак кескен кезде пайда болгон притчаны уккандырсың. Мен аны ажайып өлкө Грузияда, Пицундуда эс алганымда, жетимишинчи жылдардын аяк жагында, ошояктан уккан элем. Угуп алып таң калгам. Бирок ошояктагылардын турмуш деңгээлин, кызматкерлеринин азыркы чиновниктердей, ошо кезде эле бапырандап жүргөнүн өз көзүм менен көрүп, ал притча бекер айтылбаганына ынангам.

– Аны мен уктым беле?!

– Уккан болушун керек. Антсе да, непада эстен чыгып кетсе, эсиңе кайра салайын деп жатпаймынбы.

– Анда кулак сенде.

– Салтанаттуу шаан-шөкөт жылдары бир райондун Биринчиси – азыркыча айтканда, акими туулган күнүнүн мааракесин өткөрүп коңшулаш акимдерди конокко чакырыптыр. Кавказдык шаан-шөкөт, жайыл дасторкон менен өткөн аземде кандай гана тосттор айтылбайт. Райондун чайдан, мандаринден, апельсинден, жүзүмдөн, койчу, дагы толгон-токойдон алган дүң түшүмү дүңгүрөтө макталып, ошол жетишкендиктер акимдин гана жеке салымы экени даңазаланат. Ата-бабасы ак сөөк экенинен баштап, алган зайыбы княздын кыздарынан экенине чейин айтылат. Ошондо карт бөрү акимдин бири тост айтат дейт: «Биздин урматтуу юбиярыбызга кандай мактоо айтсак жарашат, анткени ал ага өзгөчө татыктуу. Анысын айтылуу классиктерибиз Шота Руставели болуп «Жолборс терисин кийген баатыр» деп ыр менен даңазалап жеткире албайсың, Константин Гамсахурдиа болуп «Давид Куруучудай» кылып кара сөз менен калың романда камтый албайсың. Антсе да, ардактуу агайындар, айтып коюуга парызмын, биздин бүгүнкү Баатырыбыздын бизден бир өзгөчө өзгөчөлүгү бар. Кайсы дебейсиңерби?! Биринчи деген мансап ар бирибизде барбы? Кудайга тобо дейли, Бар. Ардактуу наам, атак, орден-сордендер барбы? Кудайга тобо дейли, Баарыбызда Бар. Ар бирибиз Алтын Жылдыз алабыз деп турабыз, чынбы?! Чын! Ал деле качпайт, акча жана башка барда! Ар бирибиздин көгүлтүр деңиз боюнда да, көк-жашыл тоонун боорунда да эки-үч кабаттуу эки-үч жүз аршин аймакты ээлеген дача-чарбагыбыз барбы? Бар. Эр азаматка ошо да мактаныч кеппи?! Ар бир бала-чакабыздын экиден жеңил машинасы барбы? Биринчинин баласынын бир эле машинеси бар дегендин өзү уят кеп эмеспи. Ал жагынан эч кимибиз азырынча уят боло элекпиз. Кудайга тобо дейли! Ар кимибиздин райондогу Ак сарайларыбызды айтпаганда, Сухумиде, Батумиде, Кутаисиде, Тбилисиде, Маскөөдө бирден үйлөрүбүз барбы? Кудайга тобо дейли, Бар. Анан, биз жигитпизби же жокпу?! Асыл-кеч айымдар капа болбос, улуу сөздө уят жок, мусулмандарга «Куранда» уруксат берилгендей, биз христиан болсок да, коммунист, атеист катары динге ишенбейбиз, диалектиканын мыйзамына баш ийебиз, ошондуктан ошо шаарларда бирден зайыптарыбыз барбы? Кудайга тобо дейли, Бар.

Антсе да айтайын дегеним, урматтуу коллегалар, биздин бүгүнкү күндүн БААТЫРЫНЫН бизден бир артыкчылыгы бар. Анысын угуп айран-таң калдым! Азыркы замандын, келечек замандын да нак БАА-ТЫРЫ дебеске аргам жок!

Баарыбыз тең эле коммунистпиз, ленинчи-сталинчибиз, партбилетибизди жүрөгүбүздүн тушунда сактап жүрөбүз. Ага эл күбө, кудай да күбө! Бирок биздин БААТЫРЫБЫЗ бизден ашкан ЧЫНЫГЫ АК НИЕТ, АКАКТАЙ ТАЗА коммунист, калп айтууну билбеген нак ленинчи-сталинчи экен. Ал сапаты кайсы дебейсиңерби?! Кадырлуу юбияр коллагабыз алган парасынан, ооба, алган парасынан, парт мүчөлүк

үлүшүн бир тыйынын кемитпей такай төлөп турат экен. Баракелде, акактай таза адам деп ушуну айт! Анда, ардактуу аземдин катышуучулары чыныгы коммунист, нак ленинчи-сталинчи, акактай таза юбиляр үчүн тост көтөрүп, алтын кырдуу мүйүзгө толтура шарапты бир тамчысын калтырбай көңтөрүп алып ийели!» – дептир. (*Экөө тең каткыра жырдап күлүп калышты.*)

– Карт бөрүнүн тосту үчүн, ушу притчаны чыгарган азамат үчүн алалы, Сабыке (*Чынылардагы аракты алып ийишет*).

– Ко-ош. «Аргасыз – уйкучу, арамза – күлкүчү» деген ушу, Сабыке. Притча болбосоң коё кал! Өзүң айткандай такыр башка кепке өтүп кеттик көрүнөт. Кана, анда, өзүңдүн чоо-жайыңды айтчы. Сен го менчилеп кийинки жылдары мурчтуу макала жазбай аяр, сак болуп алдың эле. Тиги үкөнүн тушоосун кескен да өзүңсүң. Анан каяктан сени кара теке сүздү?

– Кара теке эле эмес, сары чебичи кошулуп сүздү көрүнөт сыягы. Балээнин баары кокусунан болду. Ооба, кокусунан болду...

– Кокустан эч нерсе болбойт. Кокустуктун да себеби бар. Бир дагы окуя, ал түгүл, кичинекей кубулуш да жөн эле боло бербейт, жөн жерден эле чыга калбайт. «Ар эбептин себеби бар» деген сөз бекеринен айтылбаган. Мыйзамченемдүүлүккө баш иет. Бул аксиома. Далилдөөнү талап кылбайт.

– Мейли, сеники чын деп коёлу. Мен сендей байласоп эмесмин. Сен дайыма айтып, туу туткан Лениндин «Философиялык дептерин» да, Маонун «Танууну тануусун» да окуган эмесмин. Талаша ала турган чамам да жок. Өзүң айткандай ошол кокустуктун себеби да бар... Өткөн аптанын бейшемби күнүндө болду бул. Отпускамды сүйлөшүп чыгайын дегем. Кабылдамада секретары жок экен. Кош каалганы ачып кирип барбаймынбы. Түү-үү, жүзүкараныкы. Көзүң мындайды көрбөсүн. Айтсаң оозуң арам болот... Меймандарга деп атайы саттырып алдырган диван, мамык отургучтар коюлган бурчта дырдай жылаңач экөө. Ооба, дырдай жылаңач...

– Жылаңачтык эрөөн-төрөөн болбой калбадыбы. Энеден жылаңач төрөлгөнбүз, мончого деле жылаңач түшүп жүрбөйбүзбү деп калбадыкпы.

– Бул таптакыр башка жылаңач... Диванда дырдай жылаңач үкөбүз жатат. Үстүндө... Тфу... Батыштын парнографиялык фильмдерин туураганы окшойт, үстүндө сен айткан сары чебич. Албарстыдай болуп, төбөсүнө түйгөн чачын жайып таштаптыр. Өпөң-чычаң. Мээрип кетип аттыбы, улактай улам-улам маарап коёт. Менин киргеними туюшкан жок. Кайра кайрылып чыкканча шаштым. Эшикти ачалсамчы. Киргенде катуу жапкам көрүнөт, англис кулпусу тарс эте жабылып калган окшойт. Жаңы, башкача кулпу экен. Такыр ачалбай буйдалдым. Катуу-катуу түрткүлөп ийдим. Тигилер сезе калышты. Секирип турушту. Тетири карап туруп бердим. «Сволучь, шуркуя эшикти немеге бекитпей койдун, я?

Атайы жасадыңбы, я, атайы уюштурдуңбу, я», – деп чебичин чандырга, кайрылып кетсе куйрукка тээп жатат, өз катынынан бетер. Чебичи, жана эле ботодой боздоп маарап жаткан чебичи, «лам» деп үн чыгарсачы. Тепкиден да ырахат алып жаткандай көрүндү мага. Анан үкөбүздүн: «Атайы уюштурган экенсиң, шуркуя», – деп кайта-кайта айта бергенде тигиниси жалбарып кирди: «Айланейин ака, атама тиейин, акмын. Акмын, дейман, атама тиейин. Калит чапылып жабылбай калган шекил. Өзүңиздин угулдун күнүн көрбөй калейин», – деп какшады.

– Кыргыз сексин көрүпсүң! Ырысың бар экен. Эми бу дүйнөдө арманың жок. Куй, тигиниден, ошонунду белгилебесек болбойт.

– Урдум ошондой сексинди. Биздин теленин эргулдарынын табитинин таасири. Күнү-түнү көрсөткөнү парнография, эротика. Биздикиңдейди орус телеси деле көрсөтпөйт. Батыштын өзүндө деле мындайларды теледе, чоң кинотеатрларда көрсөтүүгө тыюу салынганын жакшы билесиң. Эгер, непада, парнография менен эротиканы пропагандалоо боюнча сыйлык, байге уюштурса, биздин радиотеленин президентине ыйгарса куп гана жарашып калмак. Бардык жерде – бардак. Кел, ичсе ичели... – Сабыр Атагулов арак куюп, тартып иет.

– Кел – кой дебей согуп калыпсың, кыргыз сексин көргөндөн бери делебең козголгон бейм.

– Кой, тамашанды. Муну эл укпасын.

– Аягына чык, мынча болду.

– Эмнесин айтам... Эптеп кийиништи окшойт. Мончого киргендей тердегеними айтпа. Кулпуну ача албай койгонума көзү жетти белем, үкөбүз үлдүрөй басып келди жаныма. «Кечиресиз, агай, иттик бизден кетти. Сиз деле биздей жаш болгондурсуз. Тиги, сизди беш-он минуттан кийин кириң деп маган чакырган жок беле, агай. Атайы уюштурган болбосун?» – деп көзү чанагынан чыгат коркконунан. Башымды чайкадым. «Чынбы, агай?» – деп жалбарат. «Буюрбасын, тигининди бүгүн көргөнүм жок болчу. Кабылдамада эч ким жок экен. Өзүмүн бетим чымырап, жерге кирип кете албай турам. Эшикти кайра ачалбай койдум», – дедим. «Кечиресиз, агай, иттик бизден кетти. Сизден көп жакшылык көрдүм, өз атамдай көрүп калдым. Жакшылыгыңызды эки дүйнөдө унутсам ант урсун», – дейт.

– Ант урбайт, оңою менен мындайды.

– Салбырап жалбарып турса, оозума сөз келсечи. «Боло берет, боло берет», – дей берипмин. Анан «жаштык-мастык» деген сөз келди оозума. Ага «боло беретти» кошуп эки-үч жолу кайталадым. Ошондо тиги тириле түшкөнсүдү. «Туура айтасыз, агай, жаштык-мастык экен. Пайшамбилик жасайлык деген эдик. Кечиресиз, улуг күн турбайбы. Улуг күн кечирим күн дешет ко. Сиз биздерди көргөнүңүз жок, биздер сиздерди көргөнүбүз жок. Шундайбы, агай? Бир жолу хоп деп

коюң, агай. Эки дүйнөдө бу жакшылыгыңызды ям унутпаска ант беремин», – дейт.

– Антына туруп, абышка деп ат мингизгени жаткан турбайбы...

– Кер какшыгыңды койсоң боло, Касыке.

– Кош жаак капканга куп кана чаптырган бөлтүрүктү – күчүк кылам дегениңи айтып жатам. «Күчүк багып ит кылдым, кутуруп кетип бир күнү, балтырымы канатты» болгон тура.

– Так өзү. Ошо жаралуу жырткыч болуп кеткенинен азуусун көрсөтүп жатпайбы. Анан эртеси экөөнү тең иштен көргөнүм жок.

– Пайшамбилигин уланткан го, чебичи менен. Чебич демекчи?! Сойкуларды илгертен эле «чебич», «эчки» деп аташчу. Эмнеге дебейсинби, билсең, бир да жаныбар өзүнүн уят жерин, эчкилердей, чычаңын сырайтып, ачык көрсөтүп жүрбөйт.

– Кызык. Этибар албапмын... Анан эки күн удаа эс алдык. Дүйшөмбү күнү, кечээ кечкурун өзү телефон чалат: «Агай, кирип кетсеңиз», – деп. Өзүмүн бетим чымырап көрүнбөйүн деп жүргөм. Тиги чебичтин бетин кантип карайм деп. Кудай жалгап, ал кабылдамада жок экен. Кирип бардым. Саламдаша да алганым жок, өзүмөн өзүм уялып. Тим эле эпилдейт чиркин. «Агай, оо күнү биз Сизге жудаа уят болдук. Кечиресиз. Сиздин жакшылыгыңызды унутсак ант урсун... Ачык айтың, агай, сизге Салия мурда-кийин кайрылбадыбы». «Жок, бу келин жаңы эле келбедиби. Сүйлөшкөндөй да боло элекпиз. Бейтааныш, кичүү кызымдай жаш келин менен эмнени сүйлөшмөк элем. Билесин, өзүң деле менин мүнөзүмдү», – дедим. «Ол да ошондой деди. Ырахмат, агай, шо күнү, кийин ям пас-пас кылып, кеп чыгарбаганыңызга. Сиз, оо, үч ай мурун алтымыш бешке чыктым деп жүргөн едиңиз. О кезде, бизде бийлик жок еди, орун басар едик. Шол юбилейди белгилетелик», – дейт. «Алтымыш беш юбилей эмес да. Уят ко. Үч ай өттү», – дедим. «Алтымыш беш – юбилей, пайгамбар жашы. Аны белгилөө хеч уят эмес. Персональный пенсияны оформить эттиребиз. Демөөрчүлөр табабыз. Ак төө чепкен, суусар тебетей кийгизебиз. Ресторан да азем менен өткөрөбүз. Анан иштей бересиз. Эртең пенсияны оформить этип коюш керек агай. Жеңилдиктери көп болот. Хоп деп коюң, пенсияны оформить эттире берелик», – деп айткан. Анан бүгүн мамилеси эки ача.

– Эки ача эмес эле, капканга кайра өзүндү түшүргөн тура. Оңбогурдун тарткан тузагын кара. Пенсияңды оформить этип, «айда пошёл, айтканым ошол» дейин дегени. Эртең чечилет тура сенин да маселен.

– Ооба, эртең деп айтты жана.

– Менин да маселем эртең чечилет. Эртең чечилүүчү маселелер үчүн дагы бирден алалы. – Эми Касым Мусаев арап куюп берет. Экөө тең тартып ийишет.

– Ыя, Сабыке, бу бокмурун менен кырчылдашпайлыбы?! Өлбөгөн жерге чейин барбайлыбы?! Баарын, баарын, сойкулугун да чукуйбуз. Эм-

небизди коротобуз? «Пролетариат өз кишининен башканы жоготпойт». Же биз пролетарчы эмеспизби?!

– Болгонбуз бир кезде. Азыр заман башка.

– Пролетарлар, жакырлар жокпу анда?!

– Ой, Касыке, ай. Биздин сөздү ким угат? Кайсы Маскөөң, кайсы ЦеКаң бар?!

Ак үй турбайбы!

– Кайсы ак үй?! Анын сырты эле, өңү эле ак, Ак таш үй ал! Эми тегереги бийиктиги эки саржан темир коргон үйгө айланбадыбы. Чычкан болуп жөргөлөп, чымчык болуп учуп кирбесең, башка арга да жок, бизге окшогонго. Ажонун өзү эл алдында коррупция менен мафия жетинчи кабатка жетти деп отурган ак үйбү?

– Ажонун өзүнө жазабыз!

– Аны ага жеткирбейт, көрсөтпөйт. Биздей журналист эмес, аттуу-баштуу эл жазуучусунун алты жолу жазган катын албаганын уктук ко. Атактуу аксакалдар менен жолугушуу уюштурушканда, аксакал алты кат жазганын ажого айтса, таң калып: «Мен Сиздин катыңызды көргөн жокмун», – деп айтпады беле.

– Эмне «көзүм көрбөсө – көтүмү бөрү жесин!» – деп башты каталыбы?! Башы жок бака, көзү жок көгөн бололубу?!

Телефон шыңгырайт. Сабыр Атагулов эмес, Касым Мусаев алат.

– Касым Мусаев угуп атат... Телефонду коюп койду, атандын оозун урайын.

Телефон кайрадан шыңгырады. Дагы Касым Мусаев алат.

– Да. Сабыр Атагуловичпи? Мына азыр алат. Ме, сени сурап атат... Эргешалынын үнү... – Сабыр Атагулов трубканы алат.

– Мен угуп атам. Эргешалысыңбы. Азыр колум бош эмес... Кечке да бошобойт... Себебиби... Себеби... Биз деген... биз деген... пен-си-оо-нербиз! Биз деген арак ичип атабыз! – Трубкины тарс эттире коюп коёт. – Ата көрүлөр, хоп деп коюң дегиси бар... – Сабыр Атагулов чыныларга дагы арак куят. – Алдык, биз деген арак ичебиз, бүт кыргыздар арак ичип кетсе, самопал ичип жатса, биз эмне үчүн ичпейбиз. Ичебиз! Же биз патриот эмеспизби?! Элден чыгып калалыбы, ыя, Касыке. Элден бөлүнбөйлү, чогуу бололу. Тирүү болсок бир кырда, өлсөк бир коктуда болбойлубу? Же биз кыргыз эмеспизби, ыя Касыке?

– Кыргызбыз! Ичели – дуулдасын ичеги! Ооба, биз баарыбыз, кыргызбайбыз бу күндө! Кыргыздын түбүнө кыргыз жетет! Кыргыздын түбүнө арак жетет. Атандын оозун урайын, иуда Горбач айткандай: «Процесс давно пошёл. Аны ускорить кана этиш керек!»

Алар арак ичип узун кепке түшүшөт. Угулбайт. *(Пауза. Сценанын оң тарабы күңүрттөнүп, сол тарабы жарык болот.)*

Редактордун кабинети. Абдынасыр Искаков өкмөттүк байланыш телефонун алып номерлерин бурайт. Бир аздан соң жооп болгонсуйт.

– Саламатсызбы, урматтуу генерал! Бу мен, Искаковмун, өкмөттүк газеттен. Аа, дароо тааныдыңызбы. Ырахмат. Чекисттерге айла жок да. Жөн-жай десе деле болот. Мешайт эткен жокмунбу? Совещаниениз барбы? А жокпу. Интервью уюштуралы дедик эле. Өткөн кеңешмеде элге отчет берип тургула деген көрсөтмө болбоду беле. Ошону Сизден баштайлы деп кеңешейин дедим эле. Кандай дейсиз? А ырахмат. Орун басарым барат... Назаров Эргешали... Ооба, ооба, суроолорун алдын-ала жазып берип коёт... Сөзсүз... Эртең саат ондобу. Хуп болот. Генералдык жаңы формаңыз менен түшкөн сүрөтүңүз болсо абдан сонун болоор эле. Бакыйтып чыгарып коёлу... Скромныйлык абдан жакшы деңизчи. Бирок газеттин өз функциясы, өз вазипасы бар эмеспи, сүрөтсүз болбойт... Ырахмат, дароо түшүнгөнүңүзгө. Баса, теннис кортуна барбай калдыңыз го... Түшүнөм, түшүнөм. Күнү-түнү. Иш чачтан көп... Антсе да спорт деген спорт да. Форманы кармап жүргөнгө чоң өбөлгө. Ельцин деле ойноп жүрбөйбү... Стрессти снимать эткенге бавар, голлан пивосу да миндин бири эмеспи. Жолой Аликеевичтикиндей сауна болсо, ага не жетсин. Бир аптанын түйшүгү – бир саатта шору менен чыгат эмеспи... Чакырып атат ко... Кечиресиз, бир кичине өтүнүч бар эле. Ушуну Сизге айтуунун өзү деле ыңгайсыз, уят бизге, өкмөттүк газетке. Бизде чийинден чыккан аракеч абышкалар бар. Күндө ичишет. Күндө мас. Участковойлор келбейт экен, гезитчилер, корреспонденттер менен байланышпайлы дешеби, айтор, билдиришсе деле келип кетип калышат. Күндө ичишет, бутка чалынып темтендеп, кызматчыларга тынчтык бербей коюшту. Кууп иели десек, өзүбүзгө уят, коллегия мүчөлөрү. Эски фанатик-большевиктер, арызчылар. Компартиясына таянышат го кейпи. Мазени алды. Бүгүн да таң атпай мас. «Интернационалды» ырдап үйдү үч көтөрүп жатышат. Уяласың сакалдуу кишилерден. Үйүңүздөргө барыңыздар, эс алыңыздар десек болбойт. Тартип бузуп жатышат. Ошолорду соолуктуруп койсо, айдап ийгенге бизге да жакшы факты болоор эле... Ырахмат, ырахмат. «Бүркүттөн» азыр жибертесизби. Эң жакшы. Күбөлөрбү? Толтура. Бүт коллектив кыжырданып эле араң турат... Туура айтасыз, бир күн соолугуп чыгышсын. Ырахмат, ырахмат. Күтөбүз... – Трубкасын басып, кайра номер терет.

– Эргешали кирип чыгың...

Эргешали заматта жетип келет.

– Бу эмне чуу, коридордо ырдап жатышабы?

– Айттым эле го, жана тиги абышкалар мазе куруп жатышат деп.

– ЭМВыДыдан телефон чалышты. Силерде пьянка устраивать этип жатыпсыңар деп. Аякка телефону ким чалды? Сен эмессиңби?..

– Коюңузчу, Абдынасыр Искакович. Сизге кеңешпей кадам иш жасабайм да. Башка бирөөлөр болсо керек. Же коңшу гезиттин кызматкерлеридир.

– Туура айтасың. Ошолор. Бизге атаандашып калат эмеспи. Жамаатты кылалы десе керек. Мейли, өздөрүнөн кетсин. Баары бир факты деген факты. Тигилер «Бүркүтүн» жиберибиз дешти. Тосуп алып көрсөтүп кой. Күбөлөр талап кылса Айдар менен Төлөндү кошуп бер. Өзүң барба. Атайы уюштурду дешпесин. Карачы, эртең пенсияга жакшылап узатып коёлу деген ойго кайра келдим эле. Карабайсыңбы, өздөрүнө өздөрү кылышканын. Антсе да эртең маселелерин карап коёлу...

– Хоп болот.

– Барып күтүп туруң, аларды быякка жолотпоң... *(Пауза. Сценанын сол тарабы күңүрттөнүп, оң тарабы жарык болот.)*

* * *

Кызып алышкан Сабыр Атагулов менен Касым Мусаев кошулуп алып ырдап жатышат:

– Бер команда, маршалдар,
Чепке барып турабыз.
Миң-миллион жоо келсе да
Бирисин койбой кырабыз!
Бап-бап-бап-бап
Бапа-бапа, бап!..

Эшик кагылат. «Милиция!» – деген үн чыгат. Сабыр Атагулов эшикти ачат. Зонкойгон үч «Бүркүтчү» кирип келет. Алар менен кошо жаш кабарчылар Айдар, Төлөн кошо кирет.

– Ыстаршый лейтенант Ысманов. Документтериңерди бериңиздер!

Тигилер күбөлүктөрүн сунушат, Ысманов документтерди окуп тигилерди карайт.

– Бөлүм башчылары, коллегия мүчөлөрү дагы! «Балык башынан сасыйт» деген ушу. Коомдук жайда арак ичип, коомдук тартипти бузуп, хулигандык кылып отурганыңар кандай?! Сакалдуудан нарк кетсе, жаштарга кандай тарбия беребиз. Ыстаршына Ысмайылов, акт түз. Күбөлөрдү жаз. Вещественный доказательствого тиги литр бөтөлкөнү, түбүндө жүз граммдай калганынан өйдө көрсөтүп, колбасасын кошо каттап ал... Эл этке жетпей жатса, булар колбаса менен арак ичишет турбайбы! Вытрезвителде калганын ичиребиз, закускага колбаса чайнайсыңар. Вот эмне үчүн бизде преступление көп. Дал ушу силердейлердин айынан. Так силерден баштап чара көрбөсөк, коомубуз оңолбойт. Даңылдап эски, аморальный, коммунисттик ырларды ырдайт. Кызматкерлердин ишине

тоскоолдук кылат, хулигандык иш жасашат. Ыстаршина, бүттүңбү?! Күбөлөр, кол коюңуздар...

Айдар менен Төлөн мойнунан байлаган иттей болуп, тиги эки агайынын жүзүн карай албай кол коюп беришет.

– Сиздер да кол койгула!

– Жолдош старший лейтенант Ысманов, сиз сурак жүргүзгөндөй кимсиз? – деди Касым Мусаев.

– Мен «Бүркүттүн» отделениесинин командири – ыстарший лейтенант Ысмановмун!

– Анда сиз өз ишиңизди, өз кызматыңызды аткарыңыз! Бизди кармоо сиздин функцияңызга кирбейт.

– Мен буйрукту аткарууга милдеттүүмүн!

– Кимдин буйругун?

– Начальствонун. Керек болсо, министрдин!

– Эмне, министр өкмөттүк гезиттин коллегиясынын эки мүчөсүн айдап кел деп буйрук бердиби?!

– Гражданин... Мусаев, көп башты оорутпаңыз. Коомдук жайда мас болуп, хулигандык кылдыңыз. Бул факты. Күбөлөр далилдеп отурат. Бизге ошо жетет. Журналист болсоңуз эле сизге управа жокпу?! Дагы сакалдуу, атамдай болгон киши экенсиз. Жөн жүрбөйсүзбү. Андай кыйын экенсиз, законду билет экенсиз, эртең териштирип алыңыз. Азыр Сизди, бу кишини, гражданин Атагуловду да, соучастник катары вытрезвителге тапшырабыз. Буйрук ушундай!

– Эртең териштирет дейсизби?! Эртең чечилет турбайбы?! – деди Касым Мусаев.

– Эртең дейби?! Бу эмне дейт, ыя Касыке?! – деди Сабыр Атагулов.

– Ооба, эртең чечилет! – деди старший лейтенант Ысманов.

Көшөгө.

Р.С. Кошавтор режиссёрго – эффект үчүн гана эмес, баяндын логикалык корутундусу катары кошумча эпизод. Көшөгө жабылары менен кайра ачылат.

Актёрлор: «Автор! Автор!» – деп үн чыгарышат. Залдан – алдыңкы катардан «автор» сахнаны көздөй жөнөйт. Сахнага көтөрүлчү тепкич менен чыгып баратканда, алдыңкы катарлардын биринен үн басаңдаткычтуу тапанчанын «дүп» эткен добушу жана жарк дей түшкөн жалын көрүнөт. «Автор» сүрдүккөн боюнча сахнага үстөмөндөп жыгылат. «Атып салышты!», «Атып салышты!» – деп чуулдап иет актёрлор. Көшөгө дароо жабылат. Залда да, сценада да жарык өчүп капкараңгы болот.

Февраль, 1998-жыл.

ШЕРМАТОВ Абдил

– 1942-жылы 25-апрелде Талас областынын азыркы Манас районунда, Манас айылында төрөлгөн. Адистиги боюнча филолог. Пржевальск (азыркы Каракол) шаарындагы педагогикалык институтун бүтүргөн. Мектепте, басма тармагында, кыргыз радиосунда, Улуттук илимдер академиясында, жогорку окуу жайларында ар кандай кызматтарда иштеген. Көркөм котормо, илим жана журналистика менен алектенет, поэзияга ышкылуу. Махмуд Кашгари-Барскан Чыгыш университетинде дарс окуйт.

Поэзия

Мизинсиз сезимдер

Үтүттөрүм шам болуп жылтылдаган,
Үнүн тыңшап өкчөңдүн тырсылдаган.
Күтүп жатсам сен келип чакан бөлмөт,
Толуп чыкчу күлкүгө ыңкылдаган.

Кээде туруп бүдөмүк күтөндөнөт,
Кайра сөзгө тас болот «Сүйөт» деген.
Түндүн, күндүн өткөнү түк билинбей,
Айрылышпай ушинтип жүрөт деген.

Кутарыңа чынжырсыз кишендеген,
Сөздөрүңө тагдырап «ишен» деген,
Жетеленип жүрүптүн эти ойлосоң,
Барбаңдаган ары жок киши өңдөнөт.

Сен тарапты терезеден,
Карайт көзүң тешилип.
Же үзүлбөй үтүт деген,
Турам кутдай эшилип.

Табият да сыртын салып,
Тунжурайт сен тараптар.
Үбөлөнөт чымчымдалып,
Тышта болсо аппак кар.

Карды тиктейл тынбай жааган,
Анын аппак ыраңын.
Аппак бүгүн бүткүл аалат,
Аппак сенин чырайың.

Жандүйнөмдө бороон-чапкын,
Тынч алалбай көңүлүм.
Ойлоф келет бозгун-азгын,
Сыздайт сол жак өңүрүм.

Анан сени терезеден,
Карайт көзүм тешилип.
Санаа кыйнайт курттай жеген,
Турам кумдай эшилип.

* * *

Ызаң күчөп таарынычка ууланып,
Турганыңды көрсөп жара тууралып.
Салкын тартып тунжурашың көбөйдү,
Мурдагыдай сүйлөшө албай куурадык.

Билет, жаным, жан сыздатат ич тилип,
Көпкөндүктөн менден кеткен итчилик.
Билдирбейин деп аракет кыласың,
Турса деле анын баарын ич билип.

Жан оорутса күңкүл-мыңкыл дешибиз,
Эске түшөт чакан темир тешибиз.
Кеч киргенде карандай суу камырдан,
Биз бир уктуш тамак жасап жечибиз.

Алоолонуп анан оттун күйгөнү,
Түк түгөнбөй сүйүүбүздүн сүйлөтү.
Жатар элек токол тамды толтуруп,
Тарс унутуп бүт ааламды, дүйнөнү.

Меште чоктун көзү бизге кызарат,
Тышта тоолор тунжурашчу чычалап.
Айсыз түндүн жылдыздары түртүшүп,
Тураф эле терезеден шыкаалап.

*Жүрөктөрдү теңтайлашып туйлаган,
Бактыбызды токол татга сыйбаган.
Күлкүлөрдү үйдү үч-төрт көтөргөн,
Мен жоготуп аламбы деп кыйналам.*

*Эми ал мезгил кайра ордуна келеби,
Калп оштонуп түрлөнө албайт мен эми.
Кантип сууруйм! Абайсыздан жаңылып,
Жандүйнөңдү жаралаган жебени.*

* * *

*Кир жугузбай эң бир кымбат санаган,
Кишин сатса ардактаган, аяган.
Астын-үстүн болуп дүйнөң заматта,
Жаның сыздап жабыркайсың сен анан.*

*Жомок кылып «Миң бир түндөй» бүтпөгөн,
Сени алпештеп чын дилимден күтчү элем.
Азыр ойлоп арсыз жоруктарыңды,
Ичтен сынып миң бир ирет бүктөлөт.*

*Арманымды – айтып бүткүс тил менен,
Пенделерден сен биринчи билди элең.
Денем үркөт бүгүн аны ойлосоң,
Кантеш, кантеш көңүлүмдү кирдеген.*

Разак досума

*Айтчы, досум, себеп болду этине?
Кабарлапсың келетин деп жериме.
Көңүл чөгүп, айла куруп турганда,
Мындай ниет дем кошор эл демине.
Катын көрбөй жалаң кара курсактын,
Жөлөк болор кезиң келди элиңе.
Бүгүн кыйын, досум, элдин абалы,
Эртеңибиз санга бөлөт санааны.
Кысталышта кыйыр же түз жол табар,
Көздөн учат көк жал эрдин карааны.*

*Чынын айтсам, кара күчкө жулунуп,
Төш каккандан калкың жаман тажады.*

*Гезиттерден арсылдашып Церберлер,
Мээңди чагат оозу менен желгендер.
Иттин кара капталындай көбөйдү,
«Арғымактын кашкасындай» делгендер.
Өздөрүнө өзү гений көрүнүп,
Ош, Таласка, Көл, Нарынга бөлүнүп,
Баратышат жабалактап шайлоого,
Парламенттен орундуктап көрүнүп.
Алды жакта акчалуулар күркүрөп,
Ооз толтура убадалар бүркүлөт.
Башы айланып, билбей этне кыларын,
Байкуш элиң турган чагы түңкүрөп.*

*Денем үркүп, мен жакалды кармандым.
Баарынан да баш-көз болчу мыктылар,
Караан болуп келбеди го арман күн!*

*Эри чанып таштап кеткен катындай,
Эрөөн болбой калды боктоп асылмай.
Келип калса кейибесин деп ойлоп,
Айтып жатат сенден, досум, жашырбай
Анан дагы элибизде адат бар
Акча берсе турган жерден сатылмай.*

*Жугундукор атка көнүп колоктон,
Жүз сом үчүн жүгүрүшкөн сороктон.
Элин көрүп өзүнө өзү түкүргөн.
Ата Журтум ыйлап турат шолоктон.*

Жооп

*Ооба, мен да сендей толеранттуумун,
Сендей «айры буттуу, алма баштуумун».
Тарыхы бар калктын уулу катары,
Атын сыйлайм ар бир Адам аттуунун.
Жашаган соң арасында алардын,
Куду сендей тамилеге аяртын.
Бирок бирөө кордойт десе кыргызды,
Бак талашып баш кескенге даяртын.*

Сенин сүрөтүң

*Бек калкалап дос-татырың жердешиң,
Орундуқта отурушуң, келбетиң,
Кийингениң, буюм-тайым үстөлүң,
Айтып турат: май талкандуу жердесиң,*

*Алдым-жуттум жайыңды эл кеп кылып,
Отурду дейт орундуку бек кылып.
Жылма өңүңдөн бир билинбейт келгениң,
Далай элдин ырыскысын жеп тынып.*

*Ойлонбостон ошолордун убалын,
Күндөн күнгө күчөп куру дытагың.
Элдин башын айлантканга эпчилсиң,
Сөзү менен демократиянын.*

*Эл билгенден алалама сынчылсың,
Кара күчкө төшүңдү урта чынчылсың,
Сенин ушул сүрөтүңө кубулта,
Уят гана жетпей турат бир чымчыл.*

* * *

*Сары түскө айланып жашыл талаа,
Жүдөй түштү кечээги жашыл калаа.
Арча гана койкоёт жашыл бойдон,
Күзгү шамал канчалык асылса да.*

*Шамал күчөйт аркырап жаалын салып,
Булут жылат астандын баарын жабып.
Куштар кеткен капкачан ысык жакка,
Карга калган шаарда жаагын жанып.*

*Шаарга да түшөрүн күздө бүлүк,
Байкабайтын айылда, түздө жүрүп.
Сагынычка жык толуп турат азыр,
Сары түспөл айылым түшкө кирип.*

Проза

БАЯГЫЛАР

(Аңгеме)

*... Кош бол эми Ала-Тоо – Кыргыз атам,
Ак карларың эрибес – Акак апам
А мен болсо эмитен эрип атам,
Кош бол эми Ата Журт ...
Кучагыңды кучактап ... эркин жатам ...*

Мурза ГАПАРОВ

Мурза байке экөөбүз ата-баладай да, ага-инидей да элек. Аны мен, негедир, көп эстечүмүн, азыр болсо ого бетер көп эстейм. Мурза байкенин көзү тирүүсүндө ак дилимден ага арнап, аңгеме да жазгам. Ал өз мезгилинде Мурза байкем экөөбүздүн сүймөнчүк гезитибиз «Агымга» жарыяланган. Аңгеме жарыялангандан кийин көп өтпөй ага капыл-тапыл жолугуп калдым. Ал: «Бейшен, айланайын, сени издеп таппай жүрбөймүнбү. Жанагы Алымдан (Токтомушев) үйүңдүн телефонун сурасам, башканыкын берип койгон окшойт, чалсам эле тили бурууларга туш болчу болдум... Сенин аңгемеңди окугандан кийин мени дагы канча кыз-келин жаакшы көрүп, сүйүп калды болду экен ...» – деп жадырап кубанган. Анан экөөбүз бар жерде отуруп, үч саатка чукул сыр төгүшкөн элек (бул жөнүндө өзүнчө жазармын). Бир маалда эле Мурза байке ордунан шак ыргып туруп, саатын карап: «Бейшен, бизде («Манас» университетинде) бир түрк катын

УСУБАЛИЕВ Бейшебай Нарын областынын Тянь-Шань (азыркы Нарын) районунун Оттук айылында 1954-жылы туулган. КУУнун филология факультетин бүтүргөн. Кыргызстан Улуттук жазуучулар союзунун мүчөсү. «Түркүк», «Көз», «Түтүн», «Түн» аттуу прозалык жыйнактардын жана «Кыргыз филологиясы жана филологдору» деген көлөмдүү монографиясы баш болгон 150дөн ашуун илимий эмгектердин автору. Филология илимдеринин доктору, профессор.

бар, ошол катын биздин бөлүм башчыбыз болчу, бүгүн биз менен коштошуп, Түркияга биротоло кетмек. Узатууда мен да сүйлөшүм керек, элди күлдүрүшүм керек!..» – деп шашылып жөнөп калган.

Мен аны артынан карап туруп, өзүмчө шыбырагам: «Арыктап кетиптир ...» Бул биздин акыркы жолугушуубуз экен – ушундан бир ай өтүп-өтпөй ал эрип кетти...

Мына, андан бери билинбей эле тогуз жыл өтүптүр.

Эгер бул дүйнөнүн жалгандыгы чын эле чын болсо, эгер адам жаны чын эле түбөлүктүү болсо, анда Мурза байкенин арбагы бир козголуп, мен жазып жаткан ар бир тамганын тегерегинде чымындай жаны чыркырап, чарк айланып жүргөн чыгар. Мурза байке кыргызбайлар деп тегеренип-тегеренип кетер эле, анда ошол кыргызбайлар жөнүндө жазган ушул чыгармам анын бейитине койгон гүлчамбарым болсун! ...

Алар төртөө болучу. Жол тоскондорду айтам. Баары жардамга келишкендер. Анда жайкы каникул учурунда университеттин экинчи сорттогу окутуучуларын (илимий даражасы жокторду), аспиранттарын, кош бойлуу болууга үлгүрө элек лаборанттарын айыл-айылдарга жардамга жиберешчү. Ошолордун бири катары булар да жардамга келишкен. Бүгүн үйлөрүнө кайтып баратышат. Бир жумадан кийин окуу башталмак. Бир жарым ай катуу иштешти. Чарчашты. Чөп чабышты. Болгондо да токойдун ичинен. Топ-топ болуп иштешти. Математик менен физиктер өзүнчө кетишти, химик менен биологдору өздөрүнчө кетишти ... Анан кайдан-жайдан экени белгисиз, филологдор менен тарыхчылар кошулушуп, бирге иштешип калышпаспы. Баса, булар (жардамга келгендердин баарын айтам) бир-бирин беш колундай жакшы билишет. Бирок бул бир жерде, жашырбай айтканда, университетте далай жылдан бери чогуу иштеп келатышкандыктарынан деле эмес. А ошол далай жылдан бери экинчи сорттон өйдө көтөрүлө албай, жардам берүүгө айдалуу бактысынан ажырай албай жүрүшкөндүктөрүнөн. Булардын баарын бул айылдагы чоңдордун баары (бригадир, башкарма, агроном ж.б.) да жакшы билишет. Өзгөчө бригадир. Буларды көргөндө тим эле энеси эркек төрөгөндөй сүйүнөт десең. Анткени эрмек табылып отурбайбы. Кичине кыймылдасаңар боло деп жергиликтүүлөр менен чабышып жүргүчө, экинчи сортко киришсе да, алардын акылдуу сөздөрүн, жорук-жортуулдарын угуу жыргал да. Бул жолу да сүйүндү. Эски клубдун жанында топурашып турган жардамчыларды көргөндө эле, сүйүнгөнүнөн эмне дешти билбей, кыйлага жадырап турду да, анан адатынча жарылып кетти:

– Эми агайлар, өзүнөр билесинер да. Баягы эле жеринер, баягы эле ишинер. Баягындай эле кыймылдамай ... Анан баягындай эле ...

Муну баары түшүнүштү. Айда сонун түшүнүштү. Бригадир айтпаса деле түшүнүшмөк. Мына, баягы эле жеринер дегени – токойдун арасы,

баягы эле ишинер дегени – мокок чалгылар менен чөп чабышары, баягын-дай эле кыймылдамай дегени – бир же эки сол эптеп тарткын да, түшкү тамакты күтүп, бактын көлөкөсүндө отура бергиле дегени. Анан баягыдай эле ... деп келатып, калганын жутуп албадыбы. Туура кылды. Анткени баягыдай эле ... дегенин баары тең жакшы билишет да. Эки солду тартышкан соң, бактын көлөкөсүндө жөн отура берген, же солуп жата берген уят да. Кичине болсо да, душман көзүнө көрүнүшүң, кыймылдамыш болуп турушуң керек да. Ооба, кыймылдашышат. Топ-топко бөлүнүшөт да, челкилдеше башташат. Челкилдешкени ушул – карта ойношот. Убакыт зымырайт, а буларга анын зымырап жатканы сезилип да койбойт. Качан гана чалгы чыңагычтын эшеги айкыра баштаганда, кара филолог (бул – олбурлуу киши, ошон үчүн курсагы тез ачса керек) селт этип:

– Балдар, токтоткула картаңарды. Эшек айкыра баштады, тамак ичер маал болду окшойт, – дейт да, ордунан ыргып турат.

– Эшегинди!... – дейт оюндун кызуусуна жаңы эле кирип бараткан, көзү тостойгон филолог кыжына. – Жаңы бүйүрүм кызып келатканда... Айкырып... Ушул үчүн эшек да!..

Кызык, ушул маалда ар жактагы бактын түбүндөгү чоң ташка кыңкайып, же тирүү экени, же өлүү экени белгисиз, козголбой жаткан тарыхчы-аспирантка да жан кирет десен:

– Кандайча тамак ичээр!.. – дейт ал саатын карап элендей. – Дагы беш мүнөт бар да. Эшегинер туура эмес...

– Эшектики туптуура! – дейт аны толук сүйлөтпөй, бери жактагы карта десе жантагынан жата калган жаш филолог. – Эшектер өмүрү жаңылбайт, алар туптуура айкырышат. А сенин саатың дайыма туура эмес, дайыма беш мүнөт артта калат. – Анан өзүнчө эле сөгүнө кетет. – Эненди урайын десе, эшектики туура эмес деп, өзүң шалдай болуп солуп жатсаң, саатың деле сендей эле шал да...

Аңгыча кара филолог эки жагын олуттуу карап коёт да, баскыла дегенсип көч баштап жөнөйт. Калгандар үн-сөзсүз анын артынан ээрчишет. Бир гана тарыхчы аспирант басар-басмаксан болуп өзүнчө ыргылжың да, өзүнчө кыжалат: басып келатып эле токтоп калат да, саатын карап башын чайкайт, анан көңүлсүз кадамын улайт, көп өтпөй эле кайра токтойт да, саатын карап кайрадан башын чайкайт. Акыры тээ алдыда бараткан жалпы топтун жетекчисин көрөт да, санаасы тынгандай кадамын ишенимдүү шилтей баштайт.

Аз жерден унутуп кала таштаган турбаймынбы, бу жардамчылардын бир жалпы жетекчиси сөзсүз болот. Ал филологго да, тарыхчыга да, математикке да... айтор, баарына жетекчилик кылат. Көбүнчө башкарма менен жүрөт. Даражасы боюнча бу сорттогуларга да кошулбайт. Анткени илимдин кандидаты да! (Илимдин докторлору башынды алам десен да, жардамчы болуп келишпейт, анткени алар илимдин докторлору да!)

Ошол жалпы жетекчи, илимдин кандидаты, кээде чокчондоп текшерип калмай адаты да бар эле. Кесиби – тарыхчы. Бир күнү эртең менен баарын тизип алып кечиккендерди, эчтеке иштебей, керээли-кечке карта чабышып отургандарды түз эле ректоратка билдирип, иштен айдатарын айтып, каарый баштады эле, аны менен курбалдаш, экинчи сорттогу жанагы кара тарыхчы тигинин оозун аппак кылып таштаган:

– Сен кайсы арыңа чыкчырыласың, ыя?! Болуптур, отузунчу жылдардагы комсомолдор деп эптеп кандидаттыгыңды жактап алдың. Эмне, ушунуна мактанасыңбы?! А баягыңды билесиңби, Пётр биринчи ким десе, Пётр биринчи социалисттик революциянын негиздөөчүсү деп ГОС-то шерменде болбодуң беле... Биз деле кишибиз, кечигебиз, үй-бүлөбүз, балабыз бар дегендей. Балдардын энеси бар дегендей. Анан...

Эл дымый түшкөн да, анан кыраан-каткы болушкан. Тиги болсо, колун шилтеп басып кеткен. Ошондон бери текшергенин койду. Өзү менен өзү. А анын катыгын берген тарыхчы ошондон бери дердейип жүрөт. Кадыр-барктуу. Өзү болсо жетекчи курбалдашын кийинчерээк мактап калчу болду: «Эси бар да!.. Бир айттым эле, ошондон бери тизгинин тартты да койду. Акылы бар да...»

Мына ушул топ, филологдор менен тарыхчылар бүгүн үйлөрүнө кайтып баратышат. Бир жарым ай жүрүштү. Чарчашты да. Арийне, ара-чородо үйлөрүнө барып-келип жүрүштү дечи. Өзгөчө үй-бүлөсү барлары. Буга бойдок бир аспирант тандана берчү. Ал жума сайын эле үйлөрүнө салып-уруп жөнөп калгандардын ар бирине:

– Ай, байке, бая күнү эле барып келбеңиз беле. Эми бүгүн да жөнөп калдыңызбы? Эмне бар, жөндөн-жөн эле акча коротуп... – деп өзүнчө кыжалат боло берчү.

– Ээ, иним, – дечү алар олуттуу, – үйдө бала-бакыра бар дегендей... Аларды сагынасың дегендей... – Анан сырдуу жылмайышып. – Анан да балдардын энеси бар дегендей... Анан ошол балдардын энесинде бир ишим бар дегендей...

Муну укканда, тегерегиндегилер каткырып калышчу. А тиги аспирант өзүнчө тандана күңгүрөнүп койчу: «Бир иши эмнеси?..»

Ошентип, филологдор менен тарыхчылар үйлөрүнө кайтып баратышат. Бирок баары эмес. Жаштары гана. (Калгандары кайда отурушканын анан айтып берем.) Балээ мындан башталды. Кечээ бир солдон тартышып, эс алышканы картага жаңы киришкенде, карт тарыхчы сөз баштап калбасы:

– Балдар! – деди ал шыдыр эле отургандардын намысына тийип. – Айткылачы, биздин математиктерден эмнебиз кем? Мына, алар кечээ бир жараган козу союп жешиптир. Мага аны мени менен кошо жаткан, коңуругу таш жарган (ошонун коңуругуна кантип чыдап уктап жүргөнүмдү да билбейм, атандын оозун урайындын баласы десе), ошол математик бала

айтып келбедиби. Кечкурун эле оозу-мурду майланышып, свежий эт жыттанып кирип келбеспи, ой кайдан дептирмин саламга келбей эле. Ээ, байке, эмнесин айтасың бир чардадык да, акча чогултуп бир жараган козу сатып алдык да... Анан чардадык дейт. Эт да болду, тигиниси да болду дейт...» Анан биз эмне, алардан биздин эмнебиз...

Бул кара филологго жага бербей калды:

– Чын эле, ошол жаман математиктерден биздин эмнебиз кем, ыя? – деди ал тигини толук сүйлөтпөй. – Атасынын көрү... Анан эле эсине бир нерсе түшкөндөй, капысынан тык токтой калды. – Анан... Анан... Кеп-сөз болбойбузбу, ыя, тигилерге жетип калса...

– Кимдерге, кимдерге?! – Тосток филолог негедир ачуулана кетти. – Деги эмнени жетет деп жатасың?..

– Жетет дегеним деле жок, – деди кара филолог жалтактай, – кокусунан жетип калса деп жатам. – Титирей кетти. – Ректораткачы. Анан ... Иштебей эле ичип жүрүшөт дешип ... Анан ...

Муну укканда баары дымый түшүштү. Бир гана жаш филолог өзүнчө сөгүнө кетти?

– Бүжүрөгөн эненди! .. Дайыма эле сактанып, бүжүрөп ...

Тынчтыкты кайрадан карт тарыхчы бузду:

– Ай, баатырлар, – деди ал жайдандай, – буга эмне эле кызандашып жатабыз. Эмне, математиктер деле эчтекеден коркпой-үркпөй эле ... Эмне, алардыкы жетпеген биздики эле...

– Жетсе жете берсин! – Тосток филолог буулуга кетти. – Жеткенин мен уруп да койбойм. Көп болсо кандидаттыгыңды... жактаттырбай коюшар. Керек болсо, мен кандидаттыгыңды да уруп ойнобойм. – Тык токтоду да, чочугандай карт тарыхчыга кайрылды. – Айтыңызчы, андан көрө козуну кайдан, кантип алабыз?

– Анын жарасы жеңил, – деди карт тарыхчы кыт-кыт күлүп. – Иттин богуна арзан десем да болот. Мына, жанагы ветврач менен менин жакшы экенимди билесиңер, ошол мага жолуккан сайын эле: «Агайлар, силерди мен бир сыйлай албай жүрөм», – деп калат. Эми ага барбай жаным жокпу, кана, баатыр, ишке жарай турган болсоң, эми жара дейм да... – Чөнтөгүн оодара кетти да, он сомдукту сууруп чыгып, филологдорго кайрылды. – Мына муну кечээ силердин бир профессоруңар таштап кетти эле, чарчадыңар го, буга бирдеме тытмалап койгула деп... – Он сомдукту силкилдети. – Мунуңар болсо ошо бойдон эле кыймылдабай турат. Эми чөнтөгүңөрдө калган-катканыңарды чогултсак эле, тигинисине да, мунусуна да... – Калганын өзүнөр билесиңер да дегендей, адатынча кыт-кыт күлүп койду.

– Болуптур, – деди жана кагуу жеп калган кара филолог ызалангандай, – козуну алдык дейлик, аны кайда соёбуз, кайда бышырабыз да, кайда жейбиз? Ушул талаага союп, талаага жесек, – негедир титиреп кетти, –

ошондо тигилерге ... ректоратка жетип, таза ит болуп ... – Коркконунан кебин улай албай калды.

Жаш филолог кайрадан өзүнчө сөгүнө кетти:

– Бүжүрөгөн энең ...

– Ой, кокуй күн о-ой, – деди карт тарыхчы жайдары, – мунун жарасы ого бетер жеңил. – Элди айландыра бир карап алды да, шыбыроого өттү. – Ушу айылда бир келин бар, келин деле эмес, аял. Өзү – мугалим. – Өкүнгөндөй. – Күйөөсү өлүп калыптыр, бечаранын ... Эки кабат үйү бар, өзүм жалгыз турам дейт. Университетте чогуу окуганбыз. Ошонун үйүнө эле ...

Бул сөз тосток филологго жага бербей калды:

– Ой, жарыктык, бая эле ошентпейсизби, – деди ал алаканын жайып.

– Көрсө, сиз эчак эле цементтеп койгон турбайсызбы ...

– А-ай, агай, баягы чогуу окуп жүргөндө эле цементтеп койгон окшойсуз, ээ, – деди жаш филолог башын чайкай.

Бул сөздү укканда, карт тарыхчы кадимкидей сыймыктана:

– Оо, чычымдар, – деди жылмайып, – силердин билбеген битиңер жок, ээ... Тигиниси болбосо да, мунусу дегендей... Кармалап-сармалап дегендей... – Эсине бирдеме түшкөндөй тык токтоду да, отургандарга кайрылды. – Жанагы коңуругу таш жарган математикти чакырып койбойлубу, ыя, биз деле чардайбыз деп мактанып койдум эле... – Эч ким үндөбөдү. Буга супсуну сууй түштү да. – Кечинде баарыңар тең берчиңерди бергиле, – деди өкүм. – Мен ветврачты эртең менен эрте кармашым керек. Болбосо...

Айткандай эле, ал мурдатан даярдап койгон жибин алып, силер кыймылдамыш боло бергиле, мен бир-эки сааттын ичинде келип калам деп эртең менен эрте жөнөп кетти. Бирок ана келет – жок, мына келет – жок. Акыры карта чабышмай башталды. Баарынын эс-дарты бөлөктө. Көңүлсүз. Ойномуш болушат. Качан гана түшкө чукулдай бергенде, карт тарыхчынын карааны көрүндү.

– Келатат! .. – деди жаш филолог сүйүнчүлөгөндөй.

– Жолу болбой калган экен! .. – деди кара филолог ындыны өчө.

Тосток филолог, негедир, чукчундай кетти:

– Аны кайдан билдин?!

– Колундагы жипти көрбөйсүңбү?..

– Аа ...

Аңгыча карт тарыхчы жетип келди да:

– Аа, отурган экенсиңер да – деп койду олуттуу.

Көрүп турбайсыңбы дегенсип, тегеректе эч кимиси үндөбөдү.

Өзү да отура кетти да, элди бир сыйрадан тегерете карап алып, «жомогун» баштады. Эртең менен эрте түз эле конторго барганын, барса кашайып планёрка башталып калганын, күтүп-күтүп чарчаганын,

кете берейин десе, атайы барып шалпайып куру кол өзү келди деп уят болорун ойлогонун, башкарманын секретаршасынын тырмагы мастан кемпирдикидей узундугун, күтүп отурса терезенин тушунан бир тааныш киши өтүп кеткенин, анын артынан кууп жетип учурашып, сен баланчасыңбы деп сураса, мени көрүнгөнгө эле окшоштура бересинер, баарынар тең итсинер!... деп кагуу жегенин, бирок ал бир мезгилде чогуу иштешкен кишиге коёндой окшош экендигин, бул коёндой окшош киши менен Оштогу бир мектепте чогуу иштешкенин, анда жыйырма төрт жашта болсо да, бакыйган бир мектепте деректир болуп иштегенин, кол алдында бир газик машинеси, өзүнүн шоопуру болгондугун, ошол айылда мындай бир кызыктуу окуя болгонун: бир жигит супсулуу кызга үйлөнүп, анын сулуулугунан жалтанып төшөктө анын жанына жолой албай койгонун, акыры кыз жеңесин чакыртып, кыз эле бойдон экенин айтып ыйлаганын, буга ызаланган жеңеси кызыкени тирүүлөй өлтүрмөк турбайсыңарбы деп кызды төркүнүнө алып кеткенин, ошол эле жигит көп өтпөй көргөндүн жүрөгү түшчүдөй түрү суук, аткыдай болгон бир кызга үйлөнгөнүн, анысы чууртуп бала төрөп бергенин, ушундай кызык окуя болгонун, акыры планёрка бүтүп, ветврач аны жадырап тосуп алганын, эмнеге келгенинин чоо-жайын билгенден кийин, оо аксакал, анын жарасы жеңил деп девитине салып алганын, артына эле отурайын десе, сиз агайсыз, сый коноксуз деп туйлап, алдыңкы орунга отургузганын, анан экөө девит менен койчулардын баарын кыдырып чыкканын, кашайып койлордун баары жаңыдан эле кралинге салынганын, андай койлордун этин жешке болбостугун, киши өңдүү кишилер келип калышы мүмкүн деп эттүүлөрүн кралинге салбай бөлүп койгула дебедим беле деп бир койчуну айда ашатканын, анысы андайларды атайы бөлүп, жонуна уйдун жампасын сыйпап койгонун, бирок түндө кара басып катуу жаан жаап, жампаны жууп кеткенин айтып безилдегенин, акыры айлалары түгөнүп, кайра айылга түшкөнүн, мында да алдыда отурганын, анан бир үйгө келишкенин, ветврачтын девити келип токтоору менен үй ээси үйүнөн атып чыкканын, ветврач аны менен учурашпай туруп эле, бул адам ким экенин билесиңби, университеттин бакыйган профессору (атасынын көрү, ветврачтын оозуна сала берип, профессор болуп калгым да бардыр, профессорун эмне, көктөн түшүптүрбү) болот, ушундай бүтүндөй Кыргызстанга сыйлуу кишиге бир жараган козу керек, бекер эмес, сатып алат деп өкүм сүйлөгөнүн, муну угары менен тиги киши үйүнө шып эле кирип кетип, бир жараган шишекти жетелеп келип, девитке өзү салып бергенин, канча берейин десе, ветврачты жалтандай карап алып, арзыбаган бир бааны айтканын, бакыйган профессор деп көкөлөтүп атса, анан ушуну эле бергеним уят эмеспи деп, үстүнө он сом кошуп бергенин, ветврач девити менен баягы келиндин, жок, аялдын үйүнө өзү жеткирип койгонун, келин, жок, аял эпилдеп-жепилдеп жан-алы калбай жадырап

тосуп алганын, ветврачты көргөндө гана кичине уяла түшкөнүн, азыр ошол шишек анын короосунда байланып турганын айтты да, чөнтөгүнө акчаны тутамдай сууруп чыгып:

– Мына, акчаңардын арткандары, эч бир кыймылдабай турат – деп, биресе өзүнө өзү маашырлангандай, биресе жанатан бери сайрап жатып чарчагандай, үндөбөй отуруп калды.

– Өхш!.. – деди боргулданган кара тарыхчы шоргологон терин шыпыра. – Анан жана эле ушундай дебейсизби ...

Карт тарыхчы нааразылана башын чайкап-чайкап алды да:

– Анан, эмне, жанатан бери мени эшек такалап жүрдү дейсиңерби!.. – деп көңүлү чөгүнкү отуруп калды.

Эч кимиси үндөбөй, атүгүл сүйлөгөнгө батына алышпагандай, бир азга дымый түшүштү. Аңгыча орус филологиясы боюнча аспирантурада окуган, дулдуйган кара жигит тынчтыкты бузду:

– Коё турсаңар, – деди ал элди бир айландыра карап. Анан чочугандай тике эле карт тарыхчыга кайрылды. – Сиз... Тиги... Эмне эле... Шимек...

– Шимек эмес, шишек, – деди жаш филолог күлүп.

– Сиз тиги... Ошо шишек дедиңиз, ээ. Деги шишек деген эмне?

– Эмне болмок эле?! – Карт тарыхчы ачуулана, атүгүл ызалана кетти. – Шишек деген кой да!..

– Кой экенин билем, бирок аныңар эркекпи, же кызбы ...

Бир карт тарыхчыдан башкасы кыраан-каткы күлүп калышты.

– Кыы-зз эмес, эркек!.. – Карт тарыхчы кыз деген сөздү өзгөчө кекене айтты. – Шишек болгондон кийин эркек да, эркек дейм! – Анан ызырынып, өзүнчө сөгүнүп алды. – Кы-ызз деп, анан дагы кыргызмын деп коёт иттин баласы десе!..

– Анда... Тиги... – Аспирант дале түшүнө албай жатты. – Аныңар кочкор тура, койдун эркегин биздин айылда кочкор дейт... – Айласы кеткендей, отургандарды суроолуу эле карап калды.

Кызык, отургандар бирдемеден шектенгендей, шалдая түшүштү.

– Эмне эле тыбырчылай баштадыңар?.. – деди карт тарыхчы маанайы пас.

– Тыбырчылаганда... – Тосток филолог кебин жутуп алды да, карт тарыхчыга акырын шыбырай кетти. – Деги сиз тыяк-быягын сыйпалап көрдүңүзбү?

– Кантип антпей калайын! – деди карт тарыхчы сыймыктана. – Шыдыр эле жонун... Бүлкүлдөйт тим эле... семиздигинен...

– Ой, жарыктык ай, мен аны айткан жокмун... Мен тыягын кармалап-сармалап дегендей. Чын эле шишекпи, же...

Карт тарыхчы кеп төркүнүн эми араң түшүнүп, жаны күйүп кетти:

– Ой, мен силерге шишек дедим го! Шишек деген шишек да, анан анын эмнесин кармалап-сармалайм. Шишек дебедимби... Шишек деген

бул... Шишек... – Шишек деген эмне экенин өзү да жакшы билбейби, же кандайча түшүндүрөрүн билбей койдубу, айтор, туттуруп токтоп калды. Анан ар жакта сол тартып жүргөн Муканды көрүп, сүйүнүп кетти да, кол булгалай кыйкырды. – Мукан, Муке, бери келсең. Тезирээк...

Мукан айылдык мугалим эле, Кочкор районундагы бир айылдан келген. Азыр кайнисинин ордунда иштеп жүрөт. Кайниси – филолог-аспирант. Аты – Нартай. Өзүнүн ордуна аны жибериптир. Бул жердеги мугалимдердин баарын тааныйт, анткени филфакта сырттан окуйт. Ошондуктан баарына агай деп кайрылат. Адептүү. Буларга көп деле кошулчу эмес, картаны жакшы ойносо да, негедир табити тартпайт. Кээде өнөк табылбай калганда гана, аны ой-боюна койбой оюнга кошушчу. Эч ким менен эзилишип да сүйлөшпөйт, бир нерсе жөнүндө сурашса, же бар, же жок деп кыска гана жооп берип койчу. Иштен тажачу эмес. Булар карта чабышып жатса, бир азга карап турчу да, чалгысын алып чөп чапканы жөнөчү. Эгер элдин баарынын чапкан чөбүн чогултса, ушул жалгыз Мукандыкына жетмек эмес. Чалгысын жанындай жакшы көрөр эле, эч кимге карматчу эмес, сол аягына чыккан сайын, чалгысынын мизин аяр сылап, өзүнчө маашырланып койчу. Кокусунан ташка же бир нерсеге тийгизип алса, чалгысынын мизин улам-улам сылагылап, күнөөлүүдөй, башын чайкап-чайкап, чалгы чыңагыча жөнөчү. «Капырай! – дечү аны карап туруп карт тарыхчы дайыма тандана, – бизде бир жапжаш эле мугалим бар, минип жүргөн машинесин катынынан да артык көрөт. Эгер аялы өлүп калса ыйлар-ыйлабасын билбейм, бирок машинеси кокусунан талкаланып калса, анын артынан өлөрүн бөркүнөрдөй эле көрө бергиле. Так ушундай эле бу Мукандын жаны да чалгысы менен бирге бүткөн, эгер аныкы бирдеме болсо...»

Ушул Мукан, эмне болуп кетти дегенсип, заматта эле жетип келди.

– Айтчы, Муке, – деди карт тарыхчы аны эркелеткендей, – айтчы, айланайын, сен айылдан эмессинби, жакшы билесиң да, бу, эмне, шишек дегениң кочкорбу?

Мукан үндөбөстөн башын чайкап койду. Карт тарыхчы компоё түштү.

– Бирок эркек деп жатпайбы!.. – деди дулдуйган аспирант чый-пыйы чыга.

– Ооба, эркек, – деди Мукан жай гана, – бирок кочкор эмес. – Анан жылмайып койду да, өзүнөн өзү эле жазылып, жайма-жай түшүндүрө баштады. Шишек деле эркек экенин, бирок кочкор эмес экенин, эмне үчүн кочкор боло албастыгын – баарын-баарын, атүгүл шишектин эти жегиликтүү келеринен өйдө зор берилүү менен түшүндүрдү.

– Мына, айттым беле! – деди карт тарыхчы ордунан ыргып туруп, Мукан сөзүн бүтөрү менен. – Силерге какшабадым беле, шишек деген шишек деп... – Өзүнө өзү ыраазы болгондой, аркы-терки басты да, Муканга кайрылды. – Эми, айланайын Муке, сен тиги баланы кошуп алып

(бул бала агасынын ордуна келген, атын билишчү эмес, билишпесе да мектепте окуганынан улам бала деп коюшчу), түз эле жанагы келиндин, жок аялдын үйүнө баргын, мени жиберди де. Өз үйүндөй көрө бер. Койду сойгун да, колуң билет эмеспи, жакшылап жиликтеп, бышыра бергиле. Биз болсо бир-эки саатта артыңардан жете барабыз... Тигилерди болсо, бөтөлкөлөрдү айтам, келинге, жок аялга алдыралы да, ыя?.. – Отургандарга суроолуу кайрылды эле, алардын эч кимиси үндөбөдү. Жооп күткөн да жок, сөзүн кайра улады. – Болбосо, өзүбүз шарактатып бөтөлкө көтөрүп жүрсөк, университеттин мугалимдери азыр эле арак ичишип, чардап жүрүшөт дешип... – Башын чайкай кетти.

Аңгыча чалгы чыңагычтын эшеги адаттагыдай эле айкыра баштады.

– Түшкү тамакка барбай эле койсок кандай болот, ыя? – Карт тарыхчы отургандарга кайрылды. – Дыңкыя тоюп алсак, шишектин этин каякка ...

Муну укканда кара филолог чок баскандай секирди:

– Жок, болбойт! Сөзсүз барышыбыз керек, сөзсүз! Болбосо, бүгүн эмне үчүн филологдор менен тарыхчылар түшкү тамакка келген жок дешип, бир балээлери бар дешип, анан ал ректоратка жетип... – Титиреп кетти.

– Бүжүрөгөн!.. – Жаш филолог адатынча кыжынып алды.

Карт тарыхчы кара филологду кубаттай кетти:

– Сенин айтканың да жөн... Жебесек да, жалмаламыш болуп коёлу. Болбосо, чын эле... Анда жүргүлө!..

Баары бирдей жөнөп калышты. Ушул маалда бактын жанындагы чоң ташта кыңкайып жаткан баягы тарыхчы-аспирант башын шак көтөрдү да, саатын карап, нааразы болгондой башын чайкап-чайкап алып, тигилердин артынан жөнөдү...

Айткандай эле, бирдеме жалмамыш болумуш этишип, эки саат өтүп-өтпөй, баягы келиндин, жок аялдын үйүнө жапырт кирип барышты. Чын эле аял карт тарыхчынын айтканындай эле бар экен. Эски тааныштарындай баарын жадырап тосуп алды. Дасторкон үстү жайнайт. Эт да бышып калыптыр. Демейдеги Мукан, негедир, өзгөчө көңүлдүү. Тили чыгып калыптыр. Буга баары танданышты. Аны коштоп барган бала гана сырдуу күлүп койду. Анан тамак да тартылды, тигиниси да болду. Бир топ эле күүлдөп калышты. Акыры келинге, жок аялга улам бири ыракматын улам-улам айтышып, тарай турган болушту. Чогуу чыгышмак болушту эле, кара филолог канча кызуу болсо да, туйлай кетти:

– Жок, болбойт! Баарыбыз жапырт чыксак, булар уюшушкан экен деп... Анан ректоратка... Биринчи жаштар кетишсин, анан биз кичине эс алып алып...

Карт тарыхчы кубаттай кетти:

– Мунун жөн...

Ошентип, бешөө биринчи кетишти. Жана жол тосуп жаткан төртөө – ошо биринчи чыккандар. Жашырганда не, бир баладан башкасынын ичтери

ысып, кандары дүргүп турат. Өзгөчө Мукандыкы. Баса, булар башында бешөө болчу дебедим беле. Жолго да эч бир сыр алдырышпай жакшы жетишкен. Кантсе да, университеттик сезим бар да! Бирок жолго жеткенде эле, дулдуйган орус филологу Муканды бир карап алып, бул айылдагы таанышына сөзсүз жолугуп кетиши керектигин айтып, кайра артка жөнөп калды. Аны кой-ай деген деле эч ким болгон жок, бир гана Мукан булдуруктап койду:

– Ии... Ошентип... Бирден кача баштадык дегилечи, академиктер!..

Мына, калган төртөө жол тосуп турушат: Мукан, Бала (мунун атын билбейм дебедимби), ташка кыңкайып солуп жата берчү тарыхчы-аспирант, кара тарыхчы чочулаган сайын, сөгүнө берчү филолог-аспирант. Эки аспирант тең, негедир өздөрүнчө эле кыжалат. Бала болсо бейкапар, анда-санда гана Муканды карап туруп, биресе ичи жылыгандай, биресе тандангандай жылмайып коёт. Мукан болсо ыргала ары-бери жүгүрүп жүрөт: өйдө бараткан машинага деле кол көтөрөт, ылдый өткөндөрүнө деле көтөрөт. Көтөргөндө да дал ушул жерге токтошун керек дегенсип, сөөмөйү менен бир жерди сайып көрсөтүп коёт.

– Мунуң таза шерменде кылмак болду го... – деди бир маалда филолог-аспирант кыжына. – Биз менен чогуу жүргөндөн кийин, муну деле университеттин кишиси экен деп ойлошот да, ыя?.. Энеңди!..

– Ошон үчүн жана эле такси менен кете берели десе... – деди тарыхчы аспирант эки жагын элендей карап. – Эми бизди тааныган бирөө-жарым жолдон өтүп калса...

Бул сөздү укканда араң турган филолог-аспирант жарылып кетти:

– Таксиге акчаң жетпесе, эмне, шымыңды чечип бересиңби?! – деди итатайы тутула.

– Жанагычы?..

– Кайсы?

– Бирдеме ичип койгула деп таштап кетишпеди беле ...

– Ага бирдеме ичиш керек да шаарга жеткенде.

– Аа...

Ушул маалда Бала энтигип жүгүрүп келди да:

– Байке, – деди филолог-аспирантка кайрылып, – тигиниңиз шаарга эмес, тоого бараткан бир машинаны токтотуп алып, мээсин чагып жатат... – Бырс күлүп койду.

– Түү, ата, чын эле ит кылмай болду!.. – деди филолог-аспирант аргасы түгөнгөндөй колун шилтеп. Анан тарыхчы-аспирантка кайрылып. – Бар, алып келгилечи. Экөөңөр бирдей эле ичкендей болбодунар беле?

– Бирдей эле ичкенбиз. Эт менен үч-төрт жолу эле көтөрдүк да. Ага чейин эле согуп албаса... – Көтөрүлө кетти. – Мен болсо тамаксыз бир грамм да... – Тандангандай башын чайкай. – Кызык, тамакты да ылгабайм десен...

Филолог-аспирант өзүнчө кыжынып койду:

– Ошон үчүн жатасың да шалдай солуп...

Экөө Муканга кетишти. Жалгыз калган филолог-аспирант аркы-терки басып, өзүнчө эле кыжырданып сүйлөнө берди:

– Ичип алса таза акмак экен да!..

Аңгыча жетелешип келаткан үчөөнү көрдү да, тигиле карап калды. Ортодо Мукан келатат, келатканда да булдуруктап наалып келатат:

– Атайы токтотсом... Түшпөй керсейишип... Мен эмне... Өздөрү шишекти билишпейт...

Муну укканда чыдай албай кетти да, алдыларын торой чыгып, Муканга кыйкырып кирди:

– Ой, сен деги кайда барарынды билесинби, ыя?! Шаарга барабыз дейм, шаарга!.. А сен тоого барчу машинени токтотуп алып...

– ... Аа... Чын элеби... – Мукан эсине келе түштү. Бирок көп өтпөй, кайра наалый баштады. – Керсейишет тим эле... Эмне, шаар... Пиво...

– Пиво дейби? – деди филолог-аспирант чочугандай, Балага кайрылып. – Эмне пиво...

– Билбейм... – Бала ийнин куушурду. – Жанатан бери эле пиво деп жатат. Пивого баралы деп атат го...

Филолог-аспиранттын жаны күйүп кетти:

– Түү ата, мунуң ушу кейпи менен дагы пиво ичкиси бар го дейм, ыя?! Тиги кайра булдуруктады:

– Ооба ... Пийва ...

– Кой!.. – деди филолог-аспирант аргасы түгөнгөндөй колун шилтеп. – Такси менен эле кетпесек, болчудай эмес. Болбосо мунунар...

Баланы суроолуу карашты. Ал түшүндүм дегендей, ары жакта тизилип турган жеңил машиналарга жүгүрүп барды да, бирөөнү заматта айдатып келе калды.

– Кана, отургула!.. – деп буйра сүйлөдү филолог-аспирант өзүнүн машинесинен бетер, алдыңкы эшикти ачып жатып. – Бул геройду ортоңорго алып алгыла...

Отурушту. Таксист бүттүнөрбү дегендей айландыра бир карап алды да, айдап жөнөдү.

Кыйлага үндөбөй барышты. Мукан отураары менен уйкуга кеткенсиген. Филолог-аспирант артка бурулуп аны бир карап алды да: «Уйкуга кеткен экен да кайран эргул! Ырас болбодубу...» – деп өзүнчө ойлоп койду.

– Эмне... – деди аңгыча Мукан чочугандай, капысынан эле. – Эмне... Биз, эмне, көрүстөндөбүзбү, ыя?..

Таксист филолог-аспирантты ормоё карап койду. Филолог-аспирант ийнин куушуруп койду да, тарыхчы-аспирантка бурулуп:

– Мунунар кайра дөөрүй баштады го ...

– Анда эмне... – деди Мукан анын сөзүнө көңүл да бөлбөй. – Эч кимиңер тиги... сүйлөбөйсүңөр...

– Чарчадык да... – деди тарыхчы-аспирант кайдыгер гана. – Бир жарым ай талаада жүрсөк, үй бетин көрбөй ...

– Чар-чаш-ты! – Мукан муунга бөлө айтты да, өзүнчө эле каткыра кетти.

Кайрадан үндөшпөй калышты. Тарыхчы-аспирант адатынча үргүлөп баратты. Мукан көзүн жүлжүйтө аны бир карап алды да:

– Академик... дума... думает... –деп каткырды.

Тарыхчы-аспирант бир селт этип алып:

– Академик! Кайсы академик? – деди элендей.

– Силерчи?! – Шылдындагандай ого бетер каткырды. – Баарыңар тең академиксиңер да! – Алдыга мойнун созуп. – Академик дума думает... Ха-ха-ха...

– Кыргыз мас болсо, орусча сүйлөйт деген чын экен да, – деди филолог-аспирант мыскылдагандай, таксистке карап.

Таксист үндөбөдү, атүгүл анын эмне дегенине көңүл деле бурбады окшойт. Буга, негедир, филолог-аспиранттын шагы сына түштү. Анан өч алгысы келгендей, кайрадан таксистке кайрылды:

– Күн сууктай баштады го...

– Күз келди да, – деп койду таксист кайдыгер гана, алды жакты мел-тиреп караган тейде.

Филолог-аспиранттын дагы шагы сына түштү:

– Канча аласыз? – деди таксистке, өзүн өзү жооткоткусу келип.

– Канча эсептесе, ошончо да... – деди ал ого бетер кайдыгер.

– Аа...

Филолог-аспирантка таксист аны жактырбай бараткандай, атүгүл ичинен жек көрүп жаткандай туюлду. Ызалангандай таксистти жаман көзү менен бир карап алды да, артка бурулуп:

– Деги сен барчу үйүңдү билесиңби? – деди Муканга.

– Биле-ем! Аламүдүн бир.

– Ой, Аламүдүн биринде жайнаган үй бар да. Үйүңдүн номерин билесиңби дейм.

– Биле-ем, – деди тиги эч токтолбостон. – Аламүдүн бир... Пивзавод...

– Кайдагы пивзаводду айтып жатасың! – деди филолог-аспирант жаны кашая. – Деги сен билесиңби, пивзавод кайда да, Аламүдүн бириң кайда?!

Мукан тигинин эмнени сурап жатканын түшүнбөгөндөй, булдуруктап койду:

– Пивзавод... Бир эле кружка...

– Пивонун балакетин аласыңбы! Өлалбай жатып. – Филолог-аспирант ызырына шыбырап алды да, угуза: – Үйүңө барып ич бир кружканды.

– Ичирбе-еет!

– Ким?

– Академик...

– Кайсы академикти айтып жатасың?!

– Аякта да бар академик. Силердей академик. Так эле силердей. Жазып жатат. Тиги эмне эле?.. Тиги ...

Филолог-аспирант таксистке карап ийнин куушуруп койду. Бирок таксист ага көңүл буруп койгон да жок.

– Академик ба-ар! – деди Мукан кайрадан кекээрлүү. – Ал дума думает. А мен анын ордунда жүрөм чөп чаап шелпейип...

– Нартайды айтып жатат окшойт, – деп койду, тарыхчы-аспирант кепке аралашып.

– Аа... Көрсө, кептин баары биякта экен да... – деди филолог-аспирант өзүнчө. – Эмне эле чамынып жатат десе... – Муканга кайрылды. – Сен, эмне, сессияңды бүтүп алгандан кийин эле ушинтип каласынбы? Кечээ эле жүрчү элең го бөйпөңдөп, агайлап артыбыздан калбай ээрчип...

Муну укканда Мукан кичине өзүнө келе түшкөнсүдү:

– Кечирип коюнуз... – деди күнөөлүүдөй. – Силер бизди алты жыл окуттуңар, чокуттуңар дегендей... – Көп өтпөй кайра айныды. – Ээрчип деп... Ээрчийсиң да, ээрчитсеңер...

Филолог-аспирант кыжырдана колун шилтеди. Тарыхчы-аспирант кайрадан үргүлөй баштады. Мукан көзүн жүлжүйтө аны тандана карап калды да:

– Аа... Бу академигинер да куйругун түйгөн экен да. Эми мунуңар эшек айкырмайынча козголбойт... – Өзүнчө каткыра кетти.

Тарыхчы-аспирант селт эте башын көтөрдү да, кайсы эшекти айтып жатасың дегендей Муканды олурая карап койду. Филолог-аспирант үндөбөдү, алды жакты мелтирей карап, өзүнчө эле кыжынып баратты. Баары дымышты. Муканга негедир ыңгайсыз боло баштады. Алды жакка мойнун созо филолог-аспирантка тигилди. Ал өзүнчө ойго баткан сыяктуу мелтирейт. Тарыхчы-аспирантты карады, ал болсо эчак эле көшүлүп уйкуга кетиптир. Мукан не кыларын билбей буйдалып туруп калды да, аргасы түгөнгөндөй Балага кайрылды:

– Ушу сенин мага... бир бөтөлкөгө алың жетеби?

Бул сөздү укканда, филолог-аспирант бир селт этип алды да, башын чайкап-чайкап жиберди. Бала болсо не дээрин билбей кайсалактап калды да:

– Алып берет элем ... – деди күнөөлүүдөй актана. – Бирок ... Чөнтөктө ...

Мукан түшүндүм дегендей колун жогору көтөрдү да, төш чөнтөгүнө салды:

– Анда, – деди анан чөнтөгүнөн акча сууруп чыгып, – анда муну оң чөнтөгүнө салгының. – Акчаны баланын оң чөнтөгүнө салды. – Буга ичкиниң, айда ичкиниң! Ичпегиле дешет, былжырашат! Ошолордун баары өздөрү пыянкечтер!..

Бала ыңгайсыздана тарткынчыктады эле, тигил аны колунан тартып, өзүнө жакындатты. Чөнтөгүнөн дагы бир акча сууруп чыкты да, аны баланын сол чөнтөгүнө салып:

– Муну болсо... – деди балага ого бетер ыктай, – тиги балакеттерге, милийсаларга түшүп калсаң бергиниң ...

– Эмнеге?! – деди Бала корккондой элейе.

– Бергин да, эптеп суурулуп чык!

Бала аңырайып карап тура берди.

– Мен түшсөм эчтеке эмес!.. – деди Мукан негедир ызырынгандай. – Силер түшпөгүлө! Академиктер!.. Шорунар...

Муну укканда филолог-аспирант артын жалт карады да, шылдыңдагандай бырс эте бир күлүп алып, башын кайра буруп кетти.

– Академик дума думает!.. – деп койду Мукан кекенгендей.

– Өнөрдүн баары ушунда тура!.. – деди филолог-аспирант ызырына таксистке карап.

Ал жооп кайтарбады.

– Түшүндүңбү?! – деди Мукан Балага, филолог-аспирантка назар салбай.

– Түшүндүм.

– Бок да түшүнгөн жоксуң! – деди Мукан эркелеткендей. – Милий-санын милийсасы калып калды, байке, дебейсиңби!.. Ага мына муну...

– Чөнтөктөрүн оодарып эчтеке табалбады да. – Бетинди тосчу.

Бала бетин тосту. Тигил чоп эттирип өптү да:

– Андан ушинтип кутулгун. Маңдайынан сылап өөп кой, бүттү!.. Акча эмне!.. Ошол кутуласың, анан...

– Кимден? – деди бала элейип.

– Химикатың барбы?

– Химикат?

– Бирөө менен тиги... өөп-жытташып жүрөсүңбү дейм.

– Аа... – Бала күлдү. Анан эчтеке түшүңбөгөндөй бир сөздү кайталай берди. – Химикат... химикат... хи...

– Анан эмне?! – деди Мукан баланы сүйлөттүрбөй. – Шыбанабы, шыбанат. Анан...

– Эмнени?

– Сен, эмне, нинармальныйсыңбы?! – Мукандын жаны кашайып кетти.

– Эмне шыбанмак эле, упаны да. Дагы эмне эле, жанагы ооз...

– Помада!.. – Филолог-аспирант шылдыңдагандай бырс этти.

– Академик дума думает!..

Филолог-аспирант лам дебеди, бирок ичинен бүлкүлдөп күлүп бараткандай болду.

– Эми түшүндүңбү? – деди Мукан кайра Балага кайрылып.

– Түшүндүм.

– Эмнени?

Бала жылмая ийнин куушурду.

– Химикат менен өөп-жытташып жүргөнүңдү түшүндүңбү дейм!..

Бала күлүп, башын ийкеди.

– Ошон үчүн экөөбүз тең тыртайып арыкпыз да! Бизди соруп жатат да ошол хим...

– Ох-оо, – деди ушул маалда филолог-аспирант сөздү бөлө, башын чайкай. – Сен мурда кайда жүргөнсүң, ыя?!

– Академик дума думает!.. – Мукан кайдыгер кол шилтеди да, Балага даттана кетти. – Мен жанагыга, аялымды айтам, дайыма какшайм, өзүң химиксиң, анан химиянын богун да билбейсиң дейм. Сен балдарды уулантып, керек болсо өлтүрүп жатасың дейм. Ойлоп көрсөң, күнүнө бир тонна упу сүйкөнсө, анан мектепке барса... Мектеппи же химзаводбу?!

– Бир тонна!.. – деди Бала таңдана. – Коюңузчу кантип...

– Койбой-этпей эле... Сен уксаң мени жакшылап... Бүгүн мектепте бүт аялдар иштейби – иштейт. Ошолордун бири да соо барбайт, баары шыбанышат... Анан мен жанагыга, аялымды айтам, дайыма айтам, силердин мектебиңер мектеппи же химзаводбу дейм. Десем...

– Ох-оо!.. – деди, ушул маалда филолог-аспирант, кайрадан сөздү бөлө. – Химзавод дечи... – Таңдангандай башын чайкады да, Муканга карап: – Анан эмне моководой болуп кирип барышмак беле мектепке. Мына сенин эле келинчегинди алалычы, балдарга сүйкүмдүү, сулуу көрүнүшү керек да, аткыдай болбой...

– Ким аткыдай!.. – Мукан бир кыйкырып алды да, анан муунуп сүйлөй албай калды. Таптакыр соолуга түшкөндөй болду. – Кудай сактасын, – деди анан жакасын кармай, – меники төөлүк өйдө силердин тиги көчүктөрүнө караганда...

– Көчүктөр?

– Ооба...

Филолог-аспирант артка бурулуп, эмнени айтып жатасың дегендей, Муканды олурар суроолуу тиктеп калды.

– Көчүк деген мобул.– Мукан уйкуга баткан тарыхчы-аспирантты жамбашка нукуп койду. – Көчүгү мындай экен, жамбашы тигиндей экен дешип... Аялдарды эле аңдытып койсо силерди...

– Ох-оо! – Филолог-аспирант аргасы түгөнгөндөй, ызырына жылмая кетти. – Сен шпиондукка келгенсиң го дейм, ыя? Сени атайы бирөө жиберген го?..

– Силер өзүнөр шпионсуңар, бириңерге бириңер шпионсуңар! Мактанасыңар анан...

– Мактанасыңар?! Кызык... Эмне деп?..

– Минтип койдум деп, жайлап салдым деп... Өзүнөр баарын былгытып, бузуп коюп, анан шыбай баштайсыңар... Жайлап салдым деп...

– Кызык... Кимди?..

– Тигилерди да. Көчүктөрүңөрдү...

Филолог-аспирант сага даба жок экен да дегендей, башын чайкагылай тим болду.

Мукан эми өзү эле жалгыз калгандай, эч кимге көңүл бурбай, өзүнчө эле сүйлөнүп кирди:

– Болуптур жайла, эмнеге мактанасың? Ушу да жигиттикпи, эртеси анын бетин, – балага кайрыла кетти, – аялдарды айтам, уялбай кантип карайсыңар, ыя?.. Кордойсуңар!.. – Кекене муунуп калды да, анан табасы кангандай каткырды. – Атаңардын башына жайлайсыңарбы, баарыңар шишек болсоңор, ха-ха-ха!..

Ушул маалда тарыхчы-аспирант селт эте башын көтөрдү. Эки жакты айландыра карап алды да, жанатан бери калп эле уктамыш болуп келатканбы, айтор, титирей кетти:

– Мен... мен... – деди аптыга, – мен... тиги бир да жолу айткан эмесмин... Тиги жайладым деп... Мен... мен... барган да эмесмин ...

Филолог-аспирант башын шарт артка бурду да, өңү-башын тырыштыра, аны жийиркеничтүү карап калды. Анан айласы кеткендей, башын бир чайкап, бир ийкеп:

– Эй, – деди, – сен экөөбүз жайлайм деп шимшип кетсек, уйкуну ким уктайт?..

– Аа ... – Тарыхчы-аспирант көңүлү жайлана компоюп калды.

Мукан да мемиреп кеткенсиди. Филолог-аспирант өзүнө өзү батпай, туталанып баратты. Көп өтпөй Мукан чочугандай башын шак көтөрдү да:

– Шишек деген эмне экенин айтып берчи дешип!.. – деди, түшкө кирбеген нерсени эсине түшүрүп. – Шылдындашып... Силер...

Филолог-аспирант Муканды элеке карап турду да, жаны күйө:

– Ой, деги сенин силер дегениңдин өзү ким?!..

– Силер деген... Силерсиңер да... Ордуна иштеп кел дешип... Сен дешип... Шылдындашып...

Филолог-аспирант Муканды карап турду да, башын чайкап-чайкап алып, өзүнчө күңк этти:

– Сенин эмнеңди шылдындамак элек!..

Муну Мукандын кулагы чалып калдыбы:

– Эмне!.. – деди үнү кардыга. – Эмне, мен киши эмесминби!..

Филолог-аспирант жооп кайтара албады, ичинен бирдемелерди күбүрөп барды да, кимдир бирөөгө нааразы болгондой колун шилтеп койду. Өзүнүн катуу кетип койгонун туйдубу:

– Эми баарына жайып чык... – деди көп өтпөй, жайдарылана Муканды карап. – Агайларым мындай экен деп, тигиндей экен деп ...

– Жайбайм!.. – деди Мукан чечкиндүү. – Силерчилеп көтүнөн шыбабайм. Мен деген... Мен деген бетине эле айтам!..

– Азаматсың!.. – филолог-аспиранттын же чындап эле ыраазы болгону, же какшыктап жатканы билинбеди. – Биз да Нартайга баарын айтып барабыз, жездең колунан да келген, тилинен да келген азамат экен деп...

Бул сөз отко май куюп жибергендей эле болду.

– Нартай!.. – деди Мукан жүзүн жыйра. Негедир сөзүн улай албай, кыйлага туруп калды да, кимдир бирөөгө даттанып жаткансып, өзүнчө эле сүйлөнүп кирди. – Срочно келе кал деп телеграмма уруптур. Жүрөгүм шуу эле дей түштү. Шыдыр эле жөнөдүм. Келсем... Сен менин ордума жумушка барып, иштеп келгин дейт. Приказ берет. Көрдүңбү, «сен!» дейт...

– Ким? – филолог-аспирант элейди.

– Нартайың да!.. Сен дейт!.. Мен жездесимин да!.. Мен деле адаммын да!.. – Сүйлөй албай мукактана кетти.

Бала боору ооругандай Муканды жалдырай тиктеп калды.

– Анда, – деди филолог-аспирант артка бурулуп, Муканды аягандай. – Келбей эле койбойсунбу...

– Кантип келбей коём?.. Окууга өткөрсө... Кулап калсам, жүгүрсө...

– Ии... Көрдүңбү... Анда унчукпа...

– Келбейт эле болчумун... – Мукан өзүнчө күңк этти да, негедир туталана кетти. – Мен силерди!.. – Кайра ындыны өчө. – Келбейт эле болчумун...

– Ой, анан сени ким айдап келди дейм?..

– Силер!..

– Эмне?! Менин эмне ишим бар сени менен!..

– Келгин деп... Срочно деп... Сен дейт, менин ордума барып дейт, иштеп келгин дейт... Анан мен эмне дейм?.. – Мукан аргасы түгөнгөндөй, алаканын жая кетти.

– Айтпайсыңбы?

– Эмнени?

– Бара албайм, менин өзүмдүн жумушум бар дебейсиңби ...

– Айтпай коюптурмунбу? Айттым. Айттым, айтсам, ишинди коё тур дейт. Меники күйүп жатат дейт... Силер ушундай!..

– Кишини ала жыгылба дейм!...

Мукан филолог-аспирантка көңүл бурбай, өзүнчө сүйлөнүп кирди:

– Болупту-ур!.. Мени сыйлабаса сыйлабай эле койсун, мен анын сыйлаганын!.. – Ээлиге кетти да, өзүн көкүрөккө бир урду. – Жок дегенде эжесин сыйлабайбы, ыя?! Сен дейт, менин ордума дейт... – Филолог-аспирантка мойнун созо. – Силер көнгөнсүңөр!..

– Эмнеге?

– Кордогонго!..

– Кудай урбадыбы! Сени ким кордоп жатат?

– Сен деп... Ордума иштеп кел деп... Сенде кайсы жарытылуу иш бар болмок эле деп... Менин ишим күйүп жатат деп... Оо-й, сенин ишинди!..

– Сөгүнө кетти.

– Мукан байке!.. Мукан байке!.. – деп жиберди бала корккондой, Муканды колунан тарткылап.

– Бас жаагыңды!.. – деди филолог-аспирант титирей.

Мукан селт эте өзүнө келе калды да, эки жагын тегерете карады. Анан санаасы тынгандай жылмая кетти да, кайра кекенди:

– Мен билем силерди!.. Мен баарын билем ...

– Эмнени билесиң?! – Филолог-аспирант кайрадан титиреди да, анан Муканды карап, башын ийкегилей мыскылдуу. – Алдагы кебетең менен таш балакетти билесиңби!..

Мукан өзүнө келе калдыбы, кыйлага үндөбөй барды. Ойлонуп бараткансыды.

– Ты всё знаешь да... Всё... Вы ни... ни...

– Эмнени айтып жатасың?.. – Филолог-аспирант айласы кеткендей күлүмсүрөдү. Өзүнчө кыжынды. – Эми кайра орусча дөөрүй баштадыбы.

– Нет, ты мне скажи, скажи мне, кто бросил атомной бомбу Японии!..

Филолог-аспирант бырс эте бир күлүп алды да:

– Деги мунун эмнени айтып жатат? – деди Балага карап, Муканга сөөмөйүн көзөй.

– Японияга бомбаны ким таштаган деп жатат окшойт, – деди бала да түшүнө бербей.

– О! – деди Мукан кубангандай сөөмөйүн чычайта. – Кто?!

– Америка!.. – деди филолог-аспирант биресе шылдындагандай, биресе кыжырдангандай.

– Именно кто?..

Филолог-аспирант Муканды карап, башын чайкагылай бир аз турду да, жооп кайтарбастан алды жакты карап калды.

– Билесиңби ... – деди Мукан, үнү кардыга. – Билесиңби, ал жинди болуп калган!..

– Ким? – деди бала элее.

– Лётчик да. Бомбаны таштаганчы. Ошол ...

– Ох-хоо, сен аны кайдан билесиң? Мурда кайда жүргөнсүң? – деди филолог-аспирант тандана.

– Билем да... Эмне, силер эле... Учкуччу... Ошол жинди болуп кеткен. Жерге консо эле, жинди болуп калыптыр дейт...

– Ыя?! – деди таксист чочугандай. – Эмнеге?

– Түшүндү да... Эмне кылганын. Мурда эчтекени билген эмес да. Бомбаны таштай электечи. Анан эле жерди караса, айланайын!.. – Башын чайкап-чайкап алды да, филолог-аспирантка атырыла кетти. – А силер... Ойлоп да коймок эмессиңер... Силер... Шишектер... Мээнер да, жүрөгүнөр да...

– Эй! Оозуңа карап сүйлө... Болбосо, азыр ыргытып салабыз. Түшкүн да кал, талаада жалгыз соксоюп...

Мукан сестене түштүбү, жоошуп үндөбөй калды. Бирок көп өтпөй:

– Калса эмне экен... – деди өзүнчө эле сүйлөнүп жаткансып, – каламын!..
– Кыжырдана кетти. – Ыргытып салабыз деп... Мурда кайда жүрдүң эле деп... Ордума иштеп келгин деп... Сен деп!.. Шишектер!..

– Шишектер!.. – Филолог-аспирант титиреп кетти. – Былжыраган энеңди!.. – Туттугуп сүйлөй албай калды.

Мукан тигинин жаалынан чочуладыбы, кайрадан бир азга дымый түштү да:

– Сен, – деди анан алдыга жүткүнө сөөмөйүн кезей ээлиге. – Энеден келбегиниң!.. – Энтиге. – Мени сөккүнүң, баламды сөккүнүң, мейли, керек болсо атамды сөккүнүң!.. Бирок сен энеме асылба!.. – Не дээрин билбей туруп калды да, колун шилтей. – Ээ, ушул үчүн шишексиңер да.
– Кыжырдана шыбырай кетти. – Жүрөгүнөр да, мээнер да!..

– Энеме асылба дейби, ыя?! – Филолог-аспирант өңү-башын тырыштыра мыскылдагандай Муканга карады. – А асылсам эмне кылып аласың?! – Кыжырдана өзүнчө шыбырап алды. – Шишектер деп!.. – Негедир чыдай албай жарылып кетти. – Ой, энеңди сенин... Асылсам эмне кылып аласың, ыя?!.

– Асылсаң!.. – Мукан не дээрин билбегендей, мукактана түштү. – Асылсаң, мына мобуну! – Чыдай албай кеттиби, муштумун түйүп, алдыга жүткүндү да, уруп калды. Муштуму филолог-аспиранттын көк желкесин жанып өттү.

– Байке, коюңуз, – деди Бала алаңдап, Муканды артка тарткылап, – Мукан байке...

Мукан оор жүктөн кутулгандай, шалак эте ордуна отуруп калды.

Филолог-аспирант калчылдай таксистке өкүрдү:

– Токтотуңуз!..

Бирок такси бая эле токтогон болчу.

– Эмне, келдикпи?! – деди тарыхчы-аспирант, көзүн ачып эки жагын элендей карап.

Филолог-аспирант атып чыкты да, арткы эшикти шарт ачты.

– Түшкүнүң!..

– Эмне келип калдыкпы?! – деди тарыхчы-аспирант дагы эле түшүнө бербей.

– Атаңдын башы келип калдык!.. – Филолог-аспирант калчылдай аны колдон тартты. – Түш дегенден кийин түшө бербейсиңби!..

Тарыхчы аспирант энги-деңги эшикке чыкты. Филолог-аспирант Муканды карай колун созду эле, Мукан аны кагып жиберди да, өзү эшикке атып чыкты. Чыкты да, артты көздөй шарт бурулуп жөнөп калды. Филолог-аспирант анын артынан жүткүнүп барып токтоду. Анан эчтеке түшүнбөй дел болуп катып турган тарыхчы-аспирантка отургун деген ишарат кылды да, өзү да шуу кирип, ордуна боюн таштады.

Таксист аны сырдуу карап койду да, машинесин айдады.

– Жанчып салайын дедим эле – уялдым... – деди көп өтпөй филолог-аспирант калчылдаганын баса албай актана. – Нартайдын жездеси болсо... Анын үстүнө университеттин мугалимдери мас болуп алып чабышыптыр дешип...

– Мунунар болбойт го, – деди таксист негедир жалтактай. – Чогуу ичишсенер, анан бирөөңөрдү талаага таштап... Анын үстүнө тиги мас болсо...

– Кудай албайт!.. – Филолог-аспирант бурк этти. – Сопсоо эле турат, арак эмес, уу ичсе да эмне болуптур!.. – Сөгүнө кетти. – Тымпыйып, агай, агайлап бөйпөңдөп турса эле, киши экен деп жүрсө... Кептин баары ушунда тура. Тымпыйып жүрүп алып, ичинин баары бок экен да көрсө... – Туттугуп мукактана түштү да, таксистке ачуулана кетти. – Чогуу ичишсенер деп... Аны менен ким чогуу ичишиптир, ой, анын биз баргыча эле тоюп алыптыр!..

– Ошентсе да... – деп койду таксист, дагы эле жалтактай.

– Байке, токтотсоңуз... – деди Бала аңгыча. – Мен да түшүп калайынчы...

– Калып эмне кыласың!.. – Филолог-аспирант ого бетер жинденди. – Айтып атпаймынбы, аны кудай албайт деп... Ал деген сопсоо... Калп эле... Энеңди!..

Таксист анын сөзүн укпагандай, тык токтотту.

Бала эшикти ачты да, түшүп баратып жакшы калгыла, – деп койду.

Таксист башын ийкегиледи. Филолог-аспирант калмактан өлүп кет дегендей колун шилтеди.

Бала артка бурулду да, жол жээгиндеги чоң ташка отуруп алып, өзүнчө эле сөгүнүп жаткан Муканды көздөй бет алды.

А такси шаарды көздөй зуулдап баратты...

ГИЛЯЗЕТДИНОВ
Ильгиз Талипович –
 1938-жылдын 1-январында
 Жаңы-Жол районунун Ак-
 Суу кыштагында туул-
 ган. 1961-жылы КМУнун
 журналистика бөлүмүн
 аяктаган. Көп жылдар бою
 мамлекеттик радио жана
 телевидение тармагында,
 «Кыргызстан маданияты»
 жумалыгында, «Чалкан»
 журналында, «Эркин-Тоо»
 гезитинде иштеген.

Бир катар аңгемелер
 жана ырлар жыйнактары-
 нын автору. Көркөм котор-
 мо жаатында да эмгекте-
 нип, көптөгөн китептерди
 чыгарган, кинофильмдерди
 кыргызчалаткан.

«Кыргыз маданияты-
 на эмгек сиңирген ишмер»
 деген ардак наамдын ээси.

Проза

ӨКТӨЛҮҮ КЕП

(Аңгеме)

Жай саратанда айыл ичи үп болуп, куяш тарабынан оорлошкон аба адамды думуктуруп, жан-жаныбар көлөкө качырып калат. Эмгек талаасындагылар мындайда шыйпаңга чогулуп, тамактанган соң арык боюндагы көрүнгөн тал-теректин түбүндө солуп жатышат. Ушу маалда жан-жаныбар, паренделер да тынып, жымжырттык өкүм сүрөт. Коларага жарап калган бизге окшогон мадырабаштардын да өз түйшүгү бар. Бирин-экин кой-эчкини жайытка чыгарып, уй менен музоону аңыз четине аркандап келебиз. Бала деген бала да – ара-чолодо оюнга алаксып, кайтарган малыбыз эгинге кирип кетсе, корукчудан балак жеген күндөрүбүз да болгон...

Анткен менен энелерибизге алыбыздын жетишинче жардам берип, улуулардан акарат укпаска аракетиниз күч. Ошол күнү да жайытка чыгарган жандыктарыбызды кайрып келип, бет маңдайдагы жардын түбүнө жуушатканбыз. Мал жалап, жамгыр эзип олтуруп, жардын алды үңкүрдөй болуп оюлуп калган экен. Бул аптапта талыкшыган жаныбарлар аерден айдасаң да чыккысы келер эмес.

Анан аркандалган уй менен музоону да сугарып келип, чоң жаңгактардын түбүнө байлап койдум да адатымча айылдык Кеңештин капталындагы катар өскөн дарактардын бирине

чыгып, мөмөсүн терип жегенге кирдим. Мында өрүк да, алма да, тыт да, жаңгак да аралаш тигилгендиктен биринен кийин экинчиси бышып, кеч күзгө чейин мөмө-чөмө дегенден үзүмчүлүк болчу эмес. Теңтуштарым негедир бүгүн сууга түшүүдөн айнып калышкандыктан менин тапкан эрмегим – албырып бышкан алмадан күйшөө.

Баса, бул тогуз жолдун тоомундагы кеңсе менен китепкана, кызыл үй, байланыш бөлүмү, медпункт бирге жайгашып, анын жанында айылдык дүкөн турчу. Булардын бирине болбосо, бирине иши түшкөн киши эрте-кечине карабай келе бере турган. Айылыбыз туш-тарабынан адыр. Тоолор менен курчалып, ортодогу үч колотко үч колхоз жайгашкан. Ошолордогу балдар да бир мектепке келип окуучу. Ал да кеңсенин бет мандайындагы дөбөдө. Каникулга чейин опурап-топураган балдардын аягы да буерден үзүлчү эмес. Бири кат сураса, бири китеп алып, же дүкөндөн ата-энеси табыштаган буюмун соодалачу.

Чоңураактары колхоз ишине кол кабыш кылса, бизге окшогон чыт курсактар үй тиричилигине жардамдашабыз. Азыр киши-каранын жоктугу ошо жумуштун кычап тургандыгынан жана бул аптапта жолго чыккандан адамдын заарканганынан да болуш керек. Мунун баары биздин турмуштагы көнүмүш көрүнүш.

Аңгыча төмөн жактан аттын дүбүртү угулуп, мүйүштөн бир караан көрүндү. Анын Андаш аке экенин дароо эле тааныдым. Бул, сейрек мурттары сербейген, чүңүр көз, чап жаак, дайыма суз жүргөн киши. Анын кабагы ачылып, дегеле бирөө менен бажакташып сүйлөшкөнүн көргөн эмесмин. Мүнөзү тубаса ошондой беле, же ичинде буккан бир сыр жатчубу – мага белгисиз. Кимге болбосун жактыра бербегендей салкын мамиле жасап, кол учун берип учурашчу. Согушта ок жаңылып, сенек болуп калган сол колу үчүн майыптык жөлөк пул аларын билчүмүн. Кыязы, ошону сураганы келаткан го деп койдум ичимен.

Андаш аке кеңсенин алдындагы чоң жаңгакка атын аса байлап, өзү байланыш бөлүмүнүн эшигин көздөй басты. Анда эч ким жоктугунан мен тарапка өтүп, көлөкө түшүп турган дубалга сүйөнө олтура кетти. Аптап аны аябай талыкшытып таштаганбы – жем чокуган тооктой улам башын ийкеңдетип үргүлөп коёт. Анан кеңсенин ары жагынан угулган дабыштан улам ошол тарапка кулагын түрө калды. Аркы бурчтан атлес көйнөгүнө кара чыптамасы куп жарашкан, кош өрүм олоң чачы кызыл тору жүзүнө ого бетер көрк берип, жайкала басып келаткан келин көрүндү. Аны да мен жакшы таанычумун, аты – Тажыкан. Өңү-түсү адамды бир супсунта каратчу бул келиндин кандай себеп менен бизден аркы айылдын четинде жашаган Досукул аттуу абышкага тийгендиги табышмак. Ырас, ал адамдын артынан жаман-жуман кеп айтылчу эмес. Жашы өтүп калгандыктан согушка алынбай, чарба ишине да катышып-катышпай өз мал-жаны менен алектенип, оокаттуу жашай турган. Табышмактуу дегеним – Та-

жыкандын ошол абышкага байбиче үстүнө токол болуп тийгени. Мунун сырын мен кийин билдим. Досукул бир перзент көрүп калсам деп ушу айжамалды алган экен...

Келин Андашты көрөр замат селт эте чоочуп, анан бир адепсиздик жасагандай эки бети албырып, башын жерге салып туруп калды. Ордуна элпек козголгон Андаш:

– Ии, амансыңбы, Такиш?! Күүлүү-күчтүү жүрөсүңбү? Кудая тообо, ушу сени да көрөр күнүм бар экен, ээ? Же бул түшүмбү? – деп кандайдыр кусалыктын бугун, буусун чыгаргандай өрөпкүү менен келиндин колун кармалап жатты. Менин көз алдымда баягы эле түнт, кырс деп санаган Андаш аке заматта жароокер, кичи пейил адамга айланып, бушайман болгонуна таң кала карап турдум. Дарактын башында олтурган мени таңазар алышкан жок.

– Шүгүрчүлүк. Өзүң сак-саламат жүрөсүңбү, Андаке! Аскерден аман келди дешкенин угуп, Кудай тилегин бериптир деп сүйүнгөм... – Келин башын жерге салган калыбында муңайым жооп кайтарды.

– Тилекти бергени курусун! Арзып күтөт дегениң, антын унутуп... – Андаш андан аркысын айта албай үнү буулугуп, муңкана туруп калды. Келин акырын айыптуудай унчукту:

– Тагдыр ушундай экен, анан өзүңдөн да кат-кабар такыр келбей калбадыбы...

– Сен Зариптин итинче да болбопсуң да. – Андаш бүт таарынычын ушул сөздөр менен бурк эттире чыгарып алгансып, мостоюп туруп калды.

Андан аркы сөздөр менин кулагыма илинген жок. Өз атамдын, анан айылда аңыз катары айтылып калган итибиздин икаясынын оозго алынышы эсимди энги-деңги кылып, капкайдагы ойлорго чумуп кетипмин.

Аскерге кетелегинде атам Зарип айылдык байланыш бөлүмүндө почточу болуп, шаардан кат-кабар ташып келе турган. Арабча, анан анча-мынча латынча жазууну билгендиктен, аны ушул кызматка дайындашкан. Бийик адырларды ашып, ээн капчыгайларды аралап, а кезде жалгыз-жарым адамдын шаарга каттоосу да кооптуу эле. Ал эми керегеден кар жааган кышында болсо, өзү чыйыр салып жол ачса да кыйналдым-кысталдым дечү эмес. Бир сапар атам шаардан койнуна күчүк салып келди. Аны аердеги орус досу белек кылып берген экен. Атам ошол досунукуна айран-сүт апарып, бастырмасына атымды байлап жүрөм дечү. Анан досум берип ийди деп, бөлкө нан, кант, тоочо да ала келчү.

Күчүк түрөгөй иттин эмес, накта овчарканын тукумунан экен. Бат эле жетилип, башкача баамчыл болуп чыкты. Эртели-кеч ар «өнөргө» үйрөтүп, агам экөөбүздүн эрмегибиз ошол ит боло турган. Анын баамчылдыгы ушунда – бир көрсөткөнүндү дал өзүндөй аткарчу. Баарынан да айдактап койсоң жайылган малдын алдын кайрып, эгинге жакындаганда дыргаяктатып кууп чыкчу. Муну көргөн айылдаштарыбыз: «Ой-тобоо,

иттин да ушундай акылдуусу чыгат экен, ээ?» – деп айран калышчу. Айтор, Учар барда «малыңарды карабайсыңарбы!» деген зекүүнү укчу эмеспиз.

Атам шаарга күн алыс каттай турган. Ал жөнөөрдө Учар узатууга даяр болуп, токулган аттын жанында күтүп турчу. Анан айылдан төмөн жактагы кыя жол менен атам адырдын орто чениндеги тайпаңчага жеткенче ээрчип барып, ошоерден эч бурулбай үйгө желип келчү. Кечинде атамдын кайтаар маалы болгондо Учар эшиктин алдында туруп, үч-төрт ирет арсылдап үрөр эле да, Ак-Кыяны көздөй атып жөнөчү. Анда апабыз: «Атаңар келаткан экен» – деп калчу. Биз иттин ат чабым жерден ээсинин ис-жытын кандайча туйгандыгына таңданып, ал сырды апабыздан сурайбыз. Ал Кумайыктын тукумунун көзү ачык болот, алар көп нерсени адамдан артык сезишет деп коёт.

Атамдын барып-келишип турган эки жакшы досу бар эле. Алар согуштун башталган күндөрүндө эле кан майданга кетишти. Өзүнө чакыруу келбегендиктен военкомго барса: «Ашыкпа, сага да кезек келет» – деп коюшуптур.

Ошентип сентябрь айынын аягы болуп, бакчалардагы жашылча-жемиш бүт бышып жеткен учур эле. Атамдын бир досу дайыма коондарбыз эккен баба дыйкандын бири болчу. Анын жубайы бизди жаңы түшүмдөн ооз тийип кетишсин деп атайы айттырып ийиптир. Анан атам менен апам өздөрү минген эки атка агам экөөбүздү учкаштырып, аттанып чыгышкан.

Бакчанын четиндеги жолум үйгө түшүп, коон-дарбыздан каалаганча жеп, улуулар арман-азреттерин айтышып, бешимге жакын кайра жол алдык. Бу сапар аттарга коон-дарбыз толтурулган кап артылгандыктан агам экөөбүз гана минип, атам менен апам жетелеп келатышты. Эки айылдын ортосунда бөксө белдер боло турган. Ошонун баарын ашып, үйүбүздүн үстү жагындагы жонго чыкканыбызда төмөн жактан сүлүктөй кара атты алка-шалка терге түшүрүп бирөөнүн чаап келатканы көрүндү.

– Бул баягы военкомдун чабарманы. Кезек мага да келген экен, – деди атам аргасы куруган адамдай жүүнү бош. Эртеден берки элкин маанай заматта өчүп, өзгөчө энемдин жүзүн касирет пардасы каптай калган-сыды. Атам жаңылбаптыр, чабарман жетип келери менен повестканы карматты да:

– Эртең саат 11де военкоматта болушун керек! – деп эскертти.

Эртеси баягы эки ат менен төртөөбүз таң атпай жолго чыктык. Бул сапар да Учар бизди ээрчип, баягы Ак-Кыянын белиндеги дөңчөгө чейин жетип, атам менен коштошкондой үч-төрт жолу арсылдап үрдү да очоюп олтурду. Мунусу да таң каларлык эле – адатта ал ошоерге жеткенде эле артын көздөй чу койчу. Азыр дале кеткиси келбей кыйылып турат. Ошондо мен итти кайрылып караган атамдын көзүнө жаш айлана бергенин көрүп, балалык сезим менен аяп кеттим...

Аттарыбызды атамдын досунун бастырмасына байлап, военкоматтын кеңсесине жетип барсак, бака-шака түшкөн элден тим эле баш айланат. Мынчалык көп элди өмүрүмдө көрбөгөн мен оозумду ачып эле карап калган окшобоймунбу. Агам колдон силке тартканда гана эсиме келе түштүм.

Көрсө, анда үч-төрт райондун азаматтары бүт ушуерден аскерге жөнөтүлчү экен. Атамдарды түштөн кийин гана топ-тобу менен станцияга алып келип, эски эшалондорго шыкап жатышты. Кыйкырык, ызы-чуу, ыйдан башың айланып, тим эле жер көчүп жаткансыйт. Биздин акыркы коштошуубуз ошол болгон экен.

Атамдын аманчылыгын Кудайдан тилеп, жолду ката атың өчкүр согуш, ага кеткен айылдаштарыбыз жөнүндө гана сөз кылып келдик. Анда менин эси-дартым эле баягы атамды тоскон адатынча биздин алдыбыздан да Учар чыгар бекен, жок бекен деп убайым тартып, сабыркоодо болчу. Ал бизди узатып калган дөбөчөгө жакындаганыбызда түн кирип, теребелди капкачан караңгылык каптап, айылдагы бирин-серин үйлөрдүн гана жарыгы бүлбүлдөп турган. Аңгыча иттин аянычтуу каңшылаганы угулду. Көрсө, ит эртең мененки ордуна жылбай эле олтурган экен.

– Олдо байкушум ай, макулук болсо да ээсин жоктоп, кайгы тартып жатканын карагылачы! – деп апам жашып кетти. Агам аттан секирип түшө калып, Учардын мойнунан кучактады да жана өзү жебей койгон жарты нанды бешмантынын чөнтөгүнөн алып, ага сунду. Ит нанды тиштеген бойдон алдыга түшүп, үйдү көздөй жортуп жөнөдү. Керели-кечке кезерип, жол карап олтурса да нанды бурдап ийбегендиги да таңгаларлык эле.

Ошентип, башкалардыкындай эле биздин үйдө да алааматтын кээри урган убайым, түйшүктүү турмуш башталып, көр тиричилик менен аралашып калдык. Энебиз кары-картаң, катын-калач менен таң заардан чарбанын жумуштарына кетип, кол арага жарап калган агам үйдү башкарат. Өзүн командирдин солдатындай сезген мен анын тапшырмаларын алымдын жетишинче аткарууга аракеттенем. Бассам-турсам агамдын «энеңерге жакшылап жардам бергиле. Эми силерден башка таянар тоосу, тутунар тууганы жок. Анткени силер эркексиңер! Атанын атына акаарат кеп айттырбаган азамат балдардан болгула!» дегени эсимде турчу. Жумуштан чаалыгып-чарчап келген энебиз агам экөөбүздүн ишибизди мактап, алкап киргенде төбөбүз көккө жеткенсичү.

Ошентип көкөй кескен көйгөйлүү турмушту кечирип, арадан бир жылдай мезгил да өтүп кетти. Атамдан анда-санда келген каттарды ал тытылганча агама окутабыз. Тууган-урук, коңшу-колоң келе калса окутканыбыз аз келгенсип, кечкисин кемеге боюнда үчөөбүз ыкташып олтурганда да кайра алып чыгабыз. Анда төртүнчү классты аяктаган агам китепти гана эмес, кол жазманы да шыдыр окуй турган. Катка ушунчалык зээн коюп укканымданбы, же бардыгы бирдей эле жазылгандыктанбы,

агам алаксып, башка иш жасай калганда каттын уландысын мен жатка айта баштачумун. Ырас, «бизди башка фронтко таштады, бул шаардын жанында жарадар болдум, мында дарыландым, эми бул жерде салгылашууга катышам» дегенин түшүнбөй, эмне үчүн бир эле жерде согушпай ары-бери сүрүлүп жүрөт дечүмүн.

Бир жылга жетпей эле үйлөргө түн түшүрүп, каргашанын кабарчысы болгон кара кагаздар келе баштады. Тигинден да, мындан да өкүрүк чыгып, жесир калып кара кийген, жетим калып жүрөгү зилдегендер арбып баратты. Жатсак-турсак: «Оо, Кудай, атабыздын жанын сактай гөр!» – деп тилейбиз.

Август айынын аяккы күндөрү. Айыл чарбасында эгин орулуп, аңыздар бошоп калгандыктан эми бирин-экин малыбызды ээн-эркин коё берип калганбыз. Бар болгону кечинде гана Учар аларды короого дүргүтүп айдап келет. Адатта дегеле жаныбыздан калбаган ит бир күнү эле алдына койгон аталага да карабай арыктын кырына узунунан түшкөн калыбында жылбай жатып калды. Чакырганыбыз гана эмес, жонунан сылап эркелетсек да башын көтөрүп койбойт. Көзүнөн кээде мөлт этип, бир тамчы кулап кетет. Таза аргабыз куруп, кандай даба табарыбызды билбей бүлүндүк. Ал бизге атабыздан аманат, үй-бүлөбүздүн бир мүчөсү катары кымбат эле.

Ошентип эки күн сулк жаткан ит үчүнчү күнү кайып болуп кетти. Бирөөлөр аны бир дартка чалдыккан, жакшы ит эмеспи, айыкпасына көзү жеткен соң өлүгүн көрсөтпөй кеткен тура дешти. Айтор, ичибиз куйкаланып, күйүтүбүздөн жер сабагандай болдук. Кур дегенде анын өлүгү кайда экенин билсекчи. Эртеси күнү атамдын ордуна почточу болуп калган Айдаралы аттуу бүкүр абышка:

– Итинер Ак-Кыянын белиндеги дөңдө өлүп жатат! – деп кыйкырды жолдон өтүп баратып. Муну уккан соң агам экөөбүз дүрбөлөң түшүп, дароо жөнөгөнү калдык.

Апам айтты:

– Жаныбар айбандардан артыкча акылдуу эле. Жакшылыгын аябай көп көрдүк. Иттин да арбагы бар чыгар, ыраазы болсун. Чуңкур казып, адегенде оозуна май тамызып, анан аспиеттеп көөмп койгула, – деди.

Айткандай эле Учар баягы атамды узатып калган дөбөчөгө жетип, ал кеткен тарапты баштанып жан берген экен. Кабыландай кабелтең ит үч күн ичинде ичтери кабырылып, сууткан тайгандай боло түшүптүр.

Кыйышпас досубузду жерге берип жаткансып, чуңкурду казып бүтүп, аны көмгүчө көздөн жашыбыз кылгырып турду. Акырында иттин бейити тебелендиде калбасын деп тегерегин таш менен корумдап да койдук. «Аттиң! – деди агам, – атабыз аскерден кайтканда Учардын ушуерде аны күтүп жатып, жан бергенин билсе, кандай ыраазы болор эле!»

Бирок андай болбоду. Он-он беш күнгө жетпей атамдын Ростов-на-Дону алдындагы салгылашта баатырларча курман болду деген кара ка-

газы айылга жетип келди. Карасак, дал баягы иттин көз жашын тамызып, баш көтөрбөй аза күткөн күнү атабыз каза тапкан экен. Апамдын баягыда «Кумайыктын тукумунун көзү ачык болот» дегенине ошондо дагы бир ирет ынанган элем. Ошентип, биздин Учарыбыз жөнүндө аңыз айылда айтылып, далайларды шыпшынткан икаяга айланган эле...

Эми минтип тагдырдын катаал өкүмүнө кайыл болуп, атадан айрылганыбызга аргасыз көнүп, Учарды да унуткансып калганыбызда Андаш акенин сөзү капыстан баарын эске салып олтурбайбы. Анын эмне үчүн айтылгандыгы гана менин жандүйнөмдү мыжып, алай-дүлөй түшүрүп жатты. Анан шырп чыгарбай дарактын башынан түштүм да жүгөрүнү аралай үйгө жетип бардым. Апам кайра жумушка кеткени камынып жаткан экен, ага жанагы укканымды кайталап, Андаш акенин кебинин астарында эмне сыр бар? – деп сурадым.

– Балакатым, ал сырды чоңоё түшкөндө элден угарсың, азыр башыңды оорутпа, – деп энем чекемден өптү да жумушуна жөнөдү.

...Көрсө, Андаш аке аскерге кеткенге чейин Тажыкан менен аябай ынак болуп, ана-мына баш кошобуз деп турган экен. Бул аруу тилекке согуш каргаша болуп, эр жигит майданга аттанганда асылкечи өлгүчө күтөм деп ант берген экен. Псков алдындагы бир катуу салгылашта биздикилер чегинүүгө аргасыз болуп, өлгөндөр менен жарадарлардын көбү майдан талаасында калат. Ошондо кыштактагы бир орус аял үч-төрт чала жан жоокерди түндөп жер төлөсүнө сүйрөп келип, фашисттерден катат. Жараларынан эрте тыңып, жүрүүгө жарагандары эптеп биздикилерге жетиш үчүн кетип турат. Ал эми Андашты алты-жети айдан соң чабуулга кирген армиябыз бошотот. Аны дайынсыз жоголду деген кара кагазы ошондо келип, Тажыкандын тагдыры чечилген тура. Бирок өктөлүү кеп адилет айтылды беле – ал азырга чейин жүрөктү өйүйт...

Поэзия

Дербиштин насааты

*Эн жолдо боз тунарык каптаган,
Көптөн бери пенде буту баспаган.
Зикир чалып жалгыз дербиш баратат,
Таяк кармап, оң бутунан аксаган.*

*Бирде ыйлайт, бирде күлөт, каткырат,
Мушу менен көкүрөгүн каккылап...
Жаратканга жалбарынып, жалынып,
Бирде туруп албууттана ак урат.*

*«Эй, жараткан, ынсап кетти пендеден,
Сыртта калып намаз менен келмеден.
Мансап, байлык жыйнаганга жан үрөп,
Парасаты учуп кетти жел менен...»*

*Кыздар жүрөт ачып киндик, денесин,
Урматтабай Ата менен Энесин.
Элден алган байлыгына чиренип,
Ханын атты көзгө огун, жебесин.*

*Ылжыган мас жигит жатат көчөңдө,
Сынтагасың аны көрбөй бөтөңгө.
Ушунчаңда акыл-эсти жыйбасаң,
Кабыласың арты катуу жөтөлгө.*

*Эй, Кыргызыл, колуңа ал ыйманды,
Токтот араң байлык, дүйнө жыйганды.
Көргүң келсе уул-кыздын урматын,
Тарбияла, үйрөн аны тыйганды.*

КАЛЫКОВА Бүбүсара

– 1952-жылы Баткен областынын Лейлек районунун Сумбула айылында төрөлгөн. 1969-жылы Ис-кра орто мектебин, 1975-жылы В.В.Маяковский атындагы кыз-келиндер п е д и н с т и т у т у н у н педагогика-психология бөлүмүн бүтүргөн. Лейлек районунун Коммуна башталгыч мектебинде мугалим, Эл чыгармачылык үйүндө кызматкер катары эмгек жолун баштаган. 1977–79-жылдары «Ленинчил жаш» гезитинде кабарчы, кыргыз телевидесинде штаттан тышкаркы кабарчы, Сүлүктү шаарында тарбия берүүчү мекемеде тарбиячы, усулчу, жетекчи болуп иштеген. 1994–98-жылдары «Кыргыз басма сөздө» эмгектенген. 2001-жылдан тартып, «Мүмкүнчүлүгү чектелген атуулдар конгресси» коомдук бирикмесинин президенти.

Кур тактанып көкүрөктү какпагын,
 Желге учуп, кашык сууга акпагын.
 Улук болуп, бийик болуп ар убак,
 Кыргыз деген ар-намысты сактагын!
 Ак, ак, ак».

Алтынайдын ыры

Желбиреп жашыл шоола колдорунда,
 Жүрөсүң көчөлөрдүн оң-солунда.
 Мен сени жалыныпта күйгүзтөктүм,
 Жолуксаң он сегизге толгонумда.

Нур жаап байырлаган турагыңда,
 Жүрөсүң көңүлүмдүн сурагыңда.
 Сыйкырлап жүрөгүңдү багынтактын,
 Жолуксаң жыйырма беш жаш курагыңда.

Калп эле каада күтүп, сопусунбай,
 Кулпуруп күнөс тоонун тотусундай.
 Алпештеп кадырына жетээр элем,
 Жолуксаң ойноок курак отузумда...

Турганда кайрат күчөп, белди чечпей,
 Ажалдан кабар келсе кокус кечте...
 Сен үчүн бул өтүрдү кыяр элем,
 Жолуксаң жоош мүнөз отуз беште.

Күчүнө, кайратына тыңсынбаган,
 Жапшыктын жылдары отту кырчылдаган.
 Сен менин өтүрүмдүн нуру болдуң,
 Жүрөктүн тереңинде жылтылдаган.

Бар болгун, аман болгун, Ата Журтум!

Койнуңда элиң турсун тууң көрүп,
 Дайрадан агып турган сууң болуп.
 Астаның ачык болсун ар убакта,

*Булутуңа апакай кууң конуп,
Бар болгун, атан болгун, Ата Журтум!*

*Алданба элим, арзыбаган бирдемеге,
Айланып бир баш менен бир денеге...
Таза бол Мекениңдин турагында,
Ай менен Күн өңдөнүп кирдебеген,
Бар болгун, атан болгун, Ата Журтум!*

*Башыңа кий ак калпак, элечекти
Максат кылып бактылуу келечекти.
О теңир, сактай көргүн кыргыз элин,
Ынтымактан көрөңгө бере кетчи.
Бар болгун, атан болгун, Ата Журтум!*

*Ордундан тур Мекеним төкпө жашты,
Кайратыңдан жазбагын көтөр башты.
Уулдарың, кыздарың оттой жанып,
Дети менен эритсин музду, ташты.
Бар болгун, атан болгун, Ата Журтум!*

*Ата Журтум эли-журттун койнундагы,
Аткарсын ыйык парзын тойнундагы.
Эркин болгун, ар убак азат болгун,
Бөлүнүп, бөлүнүүнү койгун ары?!
Бар болгун, атан болгун, Ата Журтум!*

*Бир үйдүн түндүгүнөн түтүн булат,
Кудайдан аманчылык күндү сурап...
Татыктуу бол атына КЫРГЫЗ деген,
Осуятын МАНАСТЫН жыйып, улап!
Бар болгун, атан болгун, Ата Журтум!*

Бейиш кушунга

*(Он жашында чарчаган бир боорум
Исамидин уулу ЖЫРГАЛБЕККЕ эстелик)*

*Ашканда турмуштун он кыйырынан,
Басканда жашоонун он чыйырынан.*

*Шум ажал сени өңөрүп алып кетти,
Көктөгү таркумдардын жыйынына.*

*Бөксөртүп ырыскыңды табагыңдан,
Өчүрүп кубанчыңды кабагыңдан.
Айыкпас дарт илешип жүрөгүңө,
Үзүлүп түштүң жашыл сабагыңдан.*

*Ачнадың китебиңди, дептериңди,
Жазбадың жакшы көргөн кептериңди.
Жайдары тектебине барып келип,
Мактанып көрсөтпөдүң «бештериңди!»*

*Жүрөгүн туңга салып ата-энеңдин,
Бир боорум кайда шаштың, жаш элең го?
Айылдын жаш-карысы сени таанып,
Жаңы эле жарагансың «Ассалоомго!»*

*Түбөлүк түнөк тапкан айылыңда,
Кулпуруп куттуу гүлдөр жайнап турсун.
Бейиштин тазжүрүп тал, кайыңында,
Кубулжуп булбул куштар сайрап турсун.*

*От чачып, чагылганы чартылдасын,
Мүрзөңө булут төксүн жамгыр жашын.
Күн-түнү сени алдейлеп ыры менен,
Шапада шуудуратсын шыбак башын.*

*Бейиштин бейпил багын бойлоп жүргүн,
Беи көкүл кыз жетелеп, ойноп жүргүн.
Жаннаттын жашыл багын бойлоп жүргүн,
Жаш көкүл балдар менен ойноп жүргүн.
Он жашында куш болуп учкан боорум.*

Мен кыргызмын

*Мен – аялмын, мен – энелин, кыргыз менин улутум,
Мага ыйык, Мекенимдин көк астаны, булуту.
Жүрөгүлдүн толтосуна кондуруп,
Тилейт, тилейт аман-эсен турушун.*

Мен – кыргызтын, мен – аялтын, энемин,
 Билет бакыт этне менен келефин.
 Жүрөгүмдө жарака бар, жарат бар,
 Ат көтөргүс оордугун, ченемин.

Мен – кыргызтын,
 мен – энемин, бүткөн үйдүн кутунан,
 Жакишылыкты ыйык көрүп, тутунам,
 Мекен, Жерди карегиме батырып,
 Бейиш нурун жүрөгүмдөн учурам.

Мен – Кыргызтын, мен – энемин,
 термеп Мекен бешигин,
 Көз арткандан сактап, журттун эшигин.
 Кечирилгис күнөө болор кокустан,
 Жетише албай убагында, кечигүүң...

Жалгыз ак куу

(Акын Азада Бегиткулованын жаркын элесине)

Сыбызгыган туңдуу үнү кыяктын,
 Жүрөгүмдүн кайгы-арманы сыяктуу.
 Жерге боюн таштай учуп келатат,
 Жараланып, жалгыз калган бир ак куу.

Жалгыз ак куу бийикте учуп бараткан,
 Жаратынан кызыл талчы кан аккан.
 Бара жатат булуттарга оронуп,
 Окшош болуп гүл тартылган баракка.

Түгөйүнөн ажыраган капыстан,
 Эт-жүрөгү кайгы-туңдан ачышкан.
 Бара жатат даярданып өлүмгө,
 Арга таппай күйүт-туңун басышка.

Абалына боло албай арачы,
 Алсыз болуп турганымды карачы.
 Өлбө ак куу, өлбө, өлбө, кулаба,
 Табылса экен бул арганын дабасы.

*Далбас урбай аман-эсен калууга,
Даярданып түгөйүнө барууга.
Бийик, бийик көккө ултулуп учууда,
Боюн таштап жанын курман чалууга.*

*Атылган ок көкүрөгүн канаткан,
Жерди көздөй кулап жөнөйт заматта.
Жанын кыйган жалгыз ак куу кайыр, кош,
Жашоо шаңын көргөндөргө саматкан.*

*Сыбызгыган шаңдуу үнү кыяктын,
Жүрөгүлдүн кубанычы сыяктуу.
Көккө ултулуп, канат күүлөп баратат,
Жараланып, жалгыз калган бир ак куу.*

Проза

АРУУ ЖЕСИР

(Уландысы, башы өткөн санда)

Карт жесир эми жанагы жигитти түк ойлобоюн деп, оюн башкага бургусу келди, кыялы бурулуп келип эле алиги жигитти айланчыктап туруп алды. Эми аргасыздан, тиги жигиттин алгач ирет мас болуп келип, мунун бутун талтайткан түнүн эстеди. Эстеди да, тигинин ошондогу ар сөзүн, ар кыймылын көз алдынан кайрадан чубуртту. Ошондогу унутулуп баратканды майда-баратына дейре эстөөгө тырышты. Албетте, коркуу же жек көрүү сезими менен эмес, кандайдыр бир улуу кумарлык, ышкылык менен...

Кийин «күмүш чач» ордуна туруп, үй ичинде кыбырай баштады. Чыныларын жууду да нан кесилген батыныстын жанына көмкөрүп, буларды суулук менен жапты. Анан үйүн төркүбөлмөдөн бери шыпыра кетти. Максат, жигитти ойлобой, башкага алаксуу... Бирок кайда-ан, учкул кыял болчубу, жигиттин элеси аны буерде да көлөкөдөй ээрчип алды.

Бакыт бүгүн да негедир кечиге берди... кечиге берди... а карт жесир муну зарыла күтө берди... күтө берди...

Ана, Ала-Тоонун карлуу чокуларын жазданган күн да батып кетти. Мына, иңир кире баштады.

**Орозбек
АЙТЫМБЕТ**

Ушу тушта көчө жактан шашыла баскан дабыш чыкты. «Күмүш чач» тыңшай калды да: «Ошол! Ошол!» – деп күбүрөнө кетти. Ал эми тигил жигитти баскан дабышынан да тааный турган кудуретке жеткен эле.

Аңгыча дабыш короого кирип, көп өтпөй мунун сырткы эшиги ачылды да, жигит оозгу үйгө кадам койду. Негедир эле ал бу жолу илгичти иле кирди. «Ал, бөтөн бирөө башбакпасын дегени го?» – деп ойлоду карт жесир.

– Дүкөн түштөн кийин гана ачылды, – деди жигит ортоңку үйгө кире бере. – Мен барганда эл чогулуп, кезек да болуп калган экен, колума эми тийди.

Жигит азык-түлүктөрдү тегерек үстөлдүн четине койду. Эми «күмүш чач» баштыктагыларды чыгара баштады. Баштагыдай эле кант, чай, май, күрүч, кургатылган кесме экен. Таңгаларлыгы, баштыктагынын баарын алып чыккан соң кемпирдин колуна бир чоң бөтөлкө урунду.

– Ботом, бул эмне?

– Шампан! Эртең сегизинчи март эмеспи, алчусуна чегерип, кары-картаңдарга бирден шампан берип атат.

– Ой, шумдугуң кур. – Карт жесир чын ниеттен күлүп калды. Ошондо ал жигитке өтө татына көрүнүп кетти. Бул аруу береги дүйнөгө жалаң гана күлүп жүрүү үчүн жаралгандай, анын бешенесине, алигидей шагдан күлкү гана жазылып, өмүрүнө ошол күлкү гана жарашчудай туюлуп кетти. Ошондо, жигитти эртең менентен тартып тооруп алган жанагы ыңгайсыздык шамалга учкан камгактай жок болду да, эми ал өзүн баштагыдан ээн-эркин сезе баштады. Плащын чечип, илгичке илип, анын чөнтөгүнөн кагазга оролгон бирдеңке алып чыкты.

– А бул сизди эртеңки майрамыңыз менен куттуктаганым!

Эми «күмүш чач» ууртунан дагы жылмайды да, оромол кагазды кармалап: «Бул эмнеси?» – деп күбүрөп койду. Анан кагазды жазган колу жыты буркураган атыр менен бетмайга урунду. Ошондо карт жесир дагы да чын ниеттен күлдү:

– Мени жашартайын деген экенсиң...

Оромолдо булардан сырткары жапжаңы мүйүз тарак иси аңкыган атыр самын бар эле.

– Булардын баары Францияныкы! – деди жигит өзүнө өзү курсант боло. – Жолдошторум аркылуу борбордон алдырдым.

– Анча эмне убара болуп? – «Күмүш чач» дагы күлдү. Анан атырдын оозун ачып, адегенде өз көйнөгүнүн жакасына тамчылатып, кийин: – Кел, сага да себейин, – деп өтүндү.

Жигит ордуна туруп, тигинин жанына келди. Эми карт жесир сол колу менен сыйпалап, тигинин көйнөгүнүн жакасын тапты да, оң колундагы атырдан бир аз септи.

– Ыракмат! – Жигит «күмүш чачты» бери тартып өөп-жыттап, ордуна кайра барып отурду.

Эми карт жесир жигиттин белектерин терезеге койду да, плитадагы мискейди алып келди:

– Бир аз тамак жасадым эле, бышканы качан...

Экөө тамак иче кетти. Кантсе да, бул тамактын бир жери жарашпай аткандыгын «күмүш чач» биринчи сезди:

– Бакыт, эртең биздин майрам болсо, ал силердин да сайран эмеспи, шампанды ач, ооз тиели.

Жигит ушул өтүнүчтү өзү биринчи айтпаганга өкүнө түштү да, бөтөлкөгө кол узатты. А бул шампан ачуунун чебери боло турган. Тигинин демин акырындан чыгарып отуруп бир тамчысын төкпөй ачты да, шкафтан ыстакан издей кетти. А стакан береги үйдө таптакыр жок эле. Андыктан, жигит аяктан кызыл гүлдүү эки чыны апкелди да, аларга белинен куйду.

– Келиңиз. – Чыныны колун созо берген карт арууга карматты да, экинчисин өз колуна алды.

– Шампан ооз тийбегениме да жыйырма беш жылдан ашкан экен, – деп бүлк этип койду «күмүш чач».

– Эртеңки майрамыңыз кут болсун! – Жигит колундагыны тигинин чынысына кагыштырды. – Ал жакшылыктын, аман-эсенчиликтин, көлдөгөн ырыстын сайраны болсун!

– Айтканың келсин! – деди карт жесир. – Ий, алагой! Мен көп ичпейм, жакшылык эмеспи, ооз тиейин...

– Ал, алыңыз! – Жигит аны күтүп калды.

«Күмүш чач» чыныдагыны бир гана ууртады да, үстөлгө койду.

– Алсаңыз...

– Жо, айланайын, ичкиликке башынан эле жокмун.

Карт жесир бир гана сүйлөй турган, ошондуктан жигит аны кыйнабады. Өзү алып ийди.

Алар тамагын ичип болгондон кийин да тегерек үстөлдүн кашында сүйлөшүп көпкө отурду. Бул арада жигит бөтөлкөдөгүдөн үч-төрт ирет куюп ичсе, «күмүш чач» чыныдагысын үч-төрт жолу ууртады. Ушундан болсо керек, карт жесирдин кубакай жүзү негедир нурданып, тамылжып чыкты. Ошондо ал жигиттин көзүнө кайрадан шумдуктуудай сулуу көрүнүп кетти. Бул жагынан, «Кап-айе, мага курбу болуп калганда эмне?!» – деп ичи тызылдаса, экинчи жагынан ичи элжиреди.

Сааттын жебеси улам арылаган сайын жигиттин чыдамы кетип, «жатсак, ээ!» деген ой бүт дүйнөсүн ээлей баштады. Мына, саат он, анан он бир, кийин он эки болду.

– Жаңы күн келди! – Жигиттин кыялы алда кайда учту.

– Оо, анда өзүңө куй, бүгүнкү майрам үчүн ичели!

– Эсендик үчүн да! – деп кошумчалады жигит. Анан шампандан өз чынысына бүлкүлдөтүп дагы куйду. – Эми калтырбай алып ийиңиз чыныдагыны...

А тигинин чынысында аз эле калган эле. Карт аруу аны эки ууртап, кийин тынып, дагы бир ууртап түгөттү да: «Мас болуп калдым окшойт...» – деп күлдү.

Акпейил күлкүгө жигит да жетине албады. Анан чыныдагысын ичип, экөө дасторконго бата кылды. А жигит белинен калган шампандын оозуна тыгынын тыгып, ары шкаф үстүнө койдү.

Ошондон кийин алар жатуунун камына кирди.

«Күмүш чач» аны түнөйсүңбү же түнөбөйсүңбү деп сураган да жок, ички үйгө кирип, төр жакка төшөк сала кетти. Жигит жатчу жердин астын калыңдап, кенен-кесири эс алсын дегендей саал кеңири салды да, башына бажырайган кызыл гүлдөрү бар сыя тыштуу кош жаздыкты жаздап, үстүнө аппак шейшеп капталган кара кашка ыпча жуурканды жапты. Анан алиги конок жууркандын баш-аягын тарткылап түздөп, жатчу жагын кайырып койдү.

А бу кезде короодогу эл орунга эбак отургандыктан жигит сыртка чыгып кеткен.

Карт жесир эми өз төшөгүн салуунун ордуна идиш-аяктарды жууганга кирген. Ана, бир топтон кийин сырттан жигит да келди. Ал оозгу эшикти иле, бери кирди. Анан тепейип отуруп алып, идиштерин жууп болуп, суулук менен аарчып аткан «күмүш чачка» ичи элжирей азга турду да, кийин келип, карт арууну мойнунан кучактап өбө кетти.

– Болду эми, барып жат. – Аруу өктөм унчукту.

Жигит буга кың дебестен төркү бөлмөгө кирди да анын эки жакка ачылма эшигин ичинен жапты. Кийин чечинип, кийимдерин ыгы менен керебеттин башына арта салып, жарыкты өчүрүп, төшөгүнө кирди.

Чыгыштан көтөрүлө берген чоң тамчы кандай кызарган ай бөлмөнүн капталындагы дубалга түшүп, үй ичине жигиттин көзү үйралган сайын бөлмө жапжарык тартып баратты.

Ушу тапта карт жесир да өзүнө орун сала баштады. Ал тырма-ландап, төшөгүн көптө жөндөдү да, сыртка чыгып кетти.

Жигит чалкасынан түшүп, дубал бетинде төмөндөп келаткан айдын жарыгын карап жатты.

Ана, көп өтпөй «күмүш чач» да кирди. Ал оозгу үйдүн илгичин илген соң, бирдеңкелерди кылдыратып ошоякта көпкө жүрдү. Кийин аяктын жарыгын өчүрүп, өзү жатчу бөлмөгө келди да, эми ушул бөлмөнүн илгичин да илди. Анан төшөгүнүн түбүнө келип маасысын

чечип аягына таштады да, сырткы кийимдерин да жонунан сыйырып, жаздыгынын түбүнө коюп, ички үйдү тыңшап, азга отуруп калды. «Жигит уктадыбы же жокпу?» – деп ойлонуп отургандай. Тыяктан эч кыймыл болбогон соң гана ал ордунан туруп, ошо дубалдагы жарык өчүргүчтү басты. Эми карт жесир жатчу бөлмөнү караңгылык каптады да кийин аркы оозгу үйдү караган терезеден, төркү үйдүн эшиктеринин жылчыктарынан суурулуп, береги ортоңку бөлмөгө бозомтук шоола чачырады.

«Күмүш чач» адегенде уктабоого жакшыле тырышты, бирок кудай аткыр, жанагы жарты чыны шампан аны улам эстетип, үргүлөтүп, карайлатып, шайманын оодара баштады да, бир учурда каруусу жок аруу шылк этип, катуу уйкуга кирди.

А жигиттен уйку качты. Ал жаткан жеринде бери ооналактап, оюна ар нерсе кетип, бүт ой-кыялы, дити сырткы бөлмөдө жаткан карт жесирди жалгыз жарыкты паана туткан жетим көпөлөктөй айланчыктай берди. Андан бир ирмемге да алыстай албады. Барган сайын алиги аруунун жылуу денесин жутагандай самай баштады. Аны алынын жетишинче бекем кучактагысы, кыскысы, ошентип алоологон кумарын жазгысы келип кетти. Кантсе да, адегенде уяты буга жол бербеди. Ал эчен-эчен оолугуп, эки-үч курдай эшик түбүнө барды да, аны ары түртүп ачканга батыналбай, кайра келип жатты.

А бул учурда күн караманын гүлүндөй сапсары айдын нуру капталдагы дубалдан эбак суурулуп түшүп, жигиттин жаздыгынын жанын жай кыла баштаган эле.

Кантсе да бара-бара азоо кумарлык жигит сезимин өрттөп, алоолой берди. Акыл бирди айтса, сезим башканы жактап, оолуктура кетти. Анын ышкысы ичинде эбегейсиз чокко айланып, кумары жанын жай таптырбай, тигини акылдан адаштыра баштады да, кыйлага дейре эки анжы болуп жаткандан кийин делөөрүп, карт жесирдин койнуна кантип кирип келгенин өзү да байкабай калды.

«Күмүш чач» бетине тийген демден улам ойгонуп кетти. А бу маалда жигит анын үстүндө эле, сол колу менен тигини мойнунан бе-ек кучактап, эриндеринен өлүп-талып соруп аткан. Карт аруу жигитке каршылык кылып сүйлөнгүсү, урушкусу келди, бирок эриндерин соруп бошотпой аткан жигиттин эриндери аныкына желимдей жабышып, үн чыгарууга мүмкүндүк бербей, ургаачы тек гана мурду менен кыйкырып, мурду менен сүйлөп, түшүнүксүз добуш чыгарып калды. А жигиттин оң колу, карт жесирдин бүтүндөй денесин жойлоп, көйнөгүнүн этегинен өөдө сойлоп, эти качып, бүдүрүлө калган эмчекти саал эзе кармап, төмөн сыдырып өткөн сайын ургаачынын тула-бою төбөсүнөн бутунун учуна дейре дүүлүгө калып, береги карт

аруунун көкүрөгүнүн тээ түпкүрүндө эбак соолуп калган аялдык асыл жан-сезимин ойготуп, козутуп, көктөмдөгү ысык кумардын даамын эми татчу бээдей карт денеси шумдуктуудай ысып, нымшып, буттары жазылып баратты. А ургаачынын жанжерин ыштанынын сыртынан тиреп турган жигиттики ого бетер чыңалып, ансыз да алсыз, баарына макул боло кеткен береги «күмүш чачтын» акылын тумандатып, анын оюн «мейличи, мейли... эмне кылса өзү билсин...» деген кыял бийлеп, жигитке эч каршылык кылбай, тула-бою чымырап, уюп, суналып тыптынч жатып калды.

Эми жигит тигини соргонду токтотуп, башын өөдө кылды да: «Сени сагындым!» – деп демге күбүрөнүп алды. Анан, токтоно албай, астындагыны кайрадан соро кетти. Эми аруу жесирдин колдору эки жака алсыз сунулуп, буттары да кыймылсыз тартып, өзү үн-сөз жок, жигитке ымый-чымыйынын баарын тапшырып, биротоло анын бийлигинде калды.

Жигит ошондо гана өөдө болуп, шашкалактаган колдору менен «күмүш чачтын» ич көйнөгү менен көйнөгүн кабаттай чечип, андан соң... Карт арууга эми гана жан кирди. Жанталашып туйлап, колдору менен жигитти эки капталынан ары түртө кетти. Антсе да, ургаачыны зилдей баскан карылуу эркекти, болгондо да бүт салмагы менен жирей баштаган кумарпоз кабелтең жигитти он үч жашар кыздай илмийген ургаачы канткенде өзүнөн алыстатып, калкалап калалат?..

– Кудай ай, бул эмне деген шумдук! – «Күмүш чачтын» алгачкыле сөзү ушу болду. Аруу энтиге дем алып, өзүнө келе баштады.

Ошондо жигит да козголуп, астындагы ургаачыны тамагынан жыттай: «Ыракмат!» – деди, эбегейсиз айкөлдүк менен.

Эми ургаачы жигиттен көңүлү калгандай: «Кыларың ушу беле?» – деп нааразы болгондой, тамды карап, кыйлага-а үн-сөзсүз жатып калды...

– Булганып калыптырбыз...

– Ошентмекпиз. – «Күмүш чач» өкүнө унчукту.

Чыгыштан түндүгүн серпип таштаган сулуу таң атып келатты.

Алиги аруунун жукалтаң тарткан, коондун бир тилим кесиндисиңдей ширин эриндерин түн бою моокуму канганча соргон жигиттин да көңүлүнүн түндүгү көтөрүлүп, кийинки кездерде аябай кор болгон сезимдери сергип, өөдө болду.

Кечээ катуу майрамдаган калаа эли таңкы татты уйкунун кучагында жаткан кезде көл тарапты караган жалгыз терезе жарк этип, махабаттын алтын дөңгөлөгү айлана баштаган береги куттуу үйдө көз уялткан жарык күйдү. Эми жигит бул короодогулар туралекте эч биринин көзүнө чалдыкпай кетиши керек эле...

Ошо алгачкы айларда арууда «кошуналар билбесе экен» деген бир гана тилек болду.

Мурда күндүз эле келчү жигит да эми алиги короодогулардан жазганып, болжошуп коюп түн ичинде, эл жатканда келчү болду. Кокус болжошкон түндөн бир эле күн эрте же кеч келсе үйдөн жооп болбой, аруунун эшиги ачылбай калган учурлары бар. Не дегенде, жалгыз жесир үйүнө бөтөн бирөөнүн кирип келишинен катуу сактана турган. Өткөн кыштагы чоң шамалда кимдир бирөөлөр төркү үйдөгү көлдү караган жалгыз терезесинин чоң көзүнүн айнегин чыгарып, үйүнө кирип, бир топ ырыстуу кийим-кечесин уурдап кеткен экен, ушундан кийин ал үй-жайына аябай кароо болуп калган...

Жүрө-жүрө жигит да болжошкон түнү гана келгенге көнүп алды. Адегенде булардын аял-эркектик мамилесин эч ким билбеди. А кошуналары алиги жигитти мурдагыдай эле мунун «бөбөгү» деп жүрдү...

Ушу жигитке чалынган күндөн баштап аруунун көңүлү куунак, сергек, баскан-турганы чыйрак тартып кетти. Анын карт жүрөгүн өмүргө болгон куштарлык бийлеп, ашыктык оту түнөй баштады. Көөдөнүндө көптөн бери бугуп жаткан мөлтүр сезимдин көзү ачылып, жандүйнөсүн турмушка болгон ишкерлик бийлеп, асыл аруу эртеңки күнүнө ишенимдүү серп сала турган болду.

Жигит анын муктаждыктарына баштагыдай эле каралашып турду. Карт аруу өз денесин кармалаган алиги оттуу жигиттин ыпысык колдорун кандай сезсе, өзүнүн көр тирилигине көмөктөшүп, жеңилин жерден, оорун колдон алган береги бозойдун карылуу колдорун так ошондой сезинди. Ушундай кубаттуу таянычка, колдоого ээ болгон кароосуз калган бечаранын үнү эми ишенимдүү чыгып, өзү чечкиндүү тартып кетти.

Ал жанагы бозой келчү болжошкон түндү ар дайым зарыла күтөөр эле. Ошо күнү эртерээк туруп, базарга барып, биртике эт сатып келип, даамдуу тамактын камына кирчү. Түш оой үй мелмилдеп жылыган кезде баягы чылапчынга киришип, таза ич кийимдерин кийип, сергеп алычу. Андайда моюну тана каздай койкоюп, күмүш чачы эки ийнинен ылдый ак шалыдай төгүлүп, мүйүз тарак менен жымылдата таралган аны бурумдап өрүп коё турган. Анан бир байлам жоолугунун учун жаш келиндерден бетер артына түйүп алар эле.

Кеч кире тамак асып койгон соң бурчка тизелеп отуруп алып, ыраматылык күйөөсү менен балдарына багыштап куран окучу. Андан кийин ортоңку үйдүн төркү дубалында илинип турган күйөөсү

экөөнүн мындан элүү жыл мурда түшкөн, кийин чоңойтулган сүрөтүн алиги илинген жерине ары каратып коюучу. Мунусу: «Биздин түнкү лаззатыбызды көрбөсүн...» деген ниети эле.

Качан гана тегерек үстөл бетине тамак куюп иче турган идиштерин, нан-панын даярдап болгон кезде ал берегилерди таза чүпөрөк менен жаап, бышып аткан тамагынын тузун көрүп, плитанын четине тартып, чайын демдеп коюп, ички үйдүн төрүнө төшөк сала баштачу.

Андайда антип-минтип атып, убакыттын кантип өткөнү да билинбей калат го. Көчөдөгү эл аягы суюлуп, короодогулар жаткан кезде айлана тынчып, түн ортосу болгону билинчү. Ошондо ал сырткы үйгө чыгып, ичинен илинүү турган каалганын илгичин кылдыраттаппай ачып, кайра келип жарыкты өчүрчү да, эми жүктүн түбүндөгү төшөгүнө көчүк басып же чыканактап кыйшайып, тигини зарылып күтө баштачу. А, кокус, көңүлүн бүлдүргөн жигит негедир кечиге баштаса тынчы кетип, уйкусу качып, сарсанаага батаар эле.

А ошо болжолгон түнү жигит да айрым кездерде ургаачы күткөндөй өз учурунда келчүмөс, кээде ал быякка келатып, кайсы бир көчөдөн жолдошторуна капыстан жолугуп, ичип калып, өтө кеч же таң ата жаздап калган маалда келген чактары бар. Андайда асыл арууда уйку жок, береги үй ээнсирегендей, жалгызсырагандай көңүлү чөгүп жатаар эле. А бирок да жигит убадасынан тайбай, кеч болсо да келүчү. Андайда ал үйгө кире сала береги ургаачыны басып жыгылып, өөп-жыттай, жүдөтүп ийүүчү да, тамакка карабай, түз эле жатууга кирүүчү...

Күн өткөн сайын булар бири-бирине аябай катуу чырмалып баратты. Эми алар жумасына же эки-үч күндө бир жолу эмес, күнүнө жолуккан түндөр да келди. Муну, өзгөчө жигит өлө самай турган. Ал өзүнүн «күмүш чачын» күндө көрбөсө кадимкидей жоктоп, издей баштаар эле. Айрыкча, кызып алганда...

Ошентип береги экөө өөдө-төмөн боло келе, жанагы кошуналарга да акырындап билине баштады. Тигилер оболу: «Ой, береги кемпирдин «бөбөгү» күнделе ушуякта жүрөт экен», «ал түнкү бир-экилерде келет да, таң ата кетет тура», «Ой, кайдагы «бөбөктү» айтасыңар, бул анын өз бөбөгү эмес, аягы менен баскан эле бирөө... А бөбөгүн кемпир бала-чакасы менен үйүнөн эбак эле кууп ийбеди беле... Ал азыр үстү жакка там салып алган...», «булар соо эмес...» деп күбүр-шыбыр кеп кылды. А кийин кошуналарынын кээси «күмүш чачтан» алиги «бөбөгүнүн» чоо-жайын чегип сурап да көрдү. А далайды көргөн карт аял алдырбады «өз бөбөгүм» деген сөзүнөн тайбады.

Кантсе да, «бучук мурдун жашыралбайт» дегендей береги экөөнүн мамилеси барган сайын кашкая ачыкка чыга берди да, эми чак түштөлө келгенден жигит да, аны тосуп алгандан аруу да айбыкпай калды. Башта арууга тиги экөөнүн ымаласы уят жоруктай туюлуп, ал

кошуна-колоңдордон катуу жазганып, жалтана турган болсо, бара-бара булардын өздүк мамилеси «күмүш чачка» анча жат учурабай, өөнү жок боло баштады.

Кийин жанагы короодогулардын кээси алиги жигит менен карт жесирди ичтеринен жек көрсө, айрым тили бурууларынын булар менен таптакыр эле иши болбой, кээ бири тигилердин аял-эркектик мамилесин «мындайлар турмушта боло берет эмеспи» дегендей эрөөн-төрөөн албай, айтор, береги экөө түркүн мүнөздөгү, пикирдеги, көз караштагы адамдардын элегинде калды. А маңдайдагы баягы көп балалуу, бойдок катын жапжаш жигит менен мамиле түзүп алган карт жесирдин баяндуу бактысына ичи тарып, аларды көрө албай, баскан-турган жерине ушактап, элге жая берди. Бирок үйдөн чыкпаган «күмүш чач» муну кайдан билсин...

О, кийин, жай өтүп, күз келип» анан кыш түшкөн мезгилде жигит «күмүш чачтын» көчөсүнө келген сайын табышмактуу ыңгайсыз кырдаалга туш келип жүрдү. Не дегенде, өзүнүн сүйүктүүсүнүн үйүнө жакындаган сайын ошо тегеректегилер муну көрө сала таңгала карап, шыпшынып, артынан күпүң-купүң сөз кылып калганын алда-нече ирет байкаган жайы бар. Андайда жигит көздөгөн жерине тезирээк жетүүгө ашыкчу да, кокус көчөдөн кимдир бирөө астынан чыкса көрмөксөн болуп, алиги короодогуларды да байкамаксан тартып, булоого чулгана үйгө кире турган. А «күмүш чачты» көрүп, аны мойнунан сыга кучактап, өөп-жыттап алган соң жанагы көчөдөгү жат элестер, бул короодогу ыңгайсыз абал дароо көңүлдөн чыгып, өзгөчө жаркын маанайга кабылар эле. Ошондо анын бүт кайгы-капасы таркап кетүүчү...

* * *

Жүрө-жүрө жигит менен карт аруунун каңшаары ушул эле көчөнүн бир четинде туруучу баягы сойкуга да жетпей койбоду. Ал «эки тоонун башын самаган куш ачка өлөт» дегендей, бул учурда «волгачан» эркектен эбак кол жууп, кайра Бакытка барайын десе тигил муну жанына жуутпай, эки орто жолдо калып, үйү көрүнгөн эркек бел суутуп кетчү жанга айлана баштаган. Мына ушундай учурда ал «Бакыт карыган аял менен жүрүп атыптыр» дегенди укканда ичи тарыгандан өлүп кете жаздады. Үйүнө отуралбай, кайдагы бир «күмүш чачтын» койнунда жаткан Бакытты элестеткенде жаны чыгып, албууттугу кармап, үйүн карс жаап, кулпу салып, абийири төгүлүп бүткөн немеге эми баары бир эмеспи, алиги «карыган аялды» издеп жөнөдү.

А бул учурда асыл аруу жаңыдан киришип болуп, таза кийимдерин кийип, эми тамак жасайын деп аткан. Капыстан эле оозгу үйдүн эшиги адаттан тыш каңкылдап калды. Ошондо ал мунун үйүнө мурда башбакпаган бөтөн бирөө келгенин дароо сезе койду да, кандайдыр жамандыкты туя, жүрөгү лакылдай кетти.

– Бу ким?!

– Мен.

– Мен деген?

– Шайынын үйү ушубу?!

– Ооба.

– Бир жумуш менен келдим эле...

Карт аруу саал ойлоно калды да, илгичти ачты.

Үйгө карганын маткесиндей кайкайган, соорусу жазы келин киргендей болду. Тамекинин, упу менен атырдын жыты бур-р этти.

– Ичкери кир. – Үй ээси тигиге ызаат кыла кетти.

Кирген неме уурудан бетер «ылайыктуу эмнеси бар болдукен?» дегендей сырткы бөлмөнү чолуй бир карап алып ортоңку үйгө өттү. «А, ырыстуу деле оокаты жок тура». Бөйрөгүн таяна менменсинди.

– Ий, сүйлө. – «Күмүш чач» тигиге карап калды. Келген аял сөөмөйү менен ортонуна кыстарылуу турган тамекисин тооктун канындай кыпкызыл эриндери менен бир соруп алды да, оозу мурдунан чыгара илеп тартты.

– Та-ак. – Эми тигил сол кашын бурчтантып, чүкөдөй картты ызгаардуу тиктеп калды. – Бакыт сенин кандайча бөбөгүң болот?!

Күтүүсүздөн берилген суроо тигини абдыратып салгандай болду. Жүрөгү лакылдап, манчаларынын учун саал калтырак басты, антсе да өзүн жоготуп койбоду.

– Жо, сен өзүң кимсиң?! – Карт аруу кайраттана кетти. – Бакытты кайдан билесиң?!

– Мен Бакыттын экинчи аялы болом, – деди тиги ошондо оозу-мурду кыйышпай туруп.

– Бакыттын сендей аялы жок? – «Күмүш чач» катуу чочуду.

– Анан мен киммин?! – Тиги албууттана кетти.

Карт аруу ошондо гана «баягы сойкуну» эстеди да, «ошол турбайбы» деп үрөйү уча түштү.

– Бакыт бөбөгүм болот. – Алигидей эле ишенимдүү, салмактуу үн катты. – Анын аялы, баласы бар болучу, ушу жердеги бир сойку аларды бузуп...

– Токтот! – Өкүрүп алды тиги. – Мен сойку эмес, сен сойку! Бакытты менден сен бузуп! – Ал карт жесирди коколоп, жулмалай баштаганда эртең менен азык-түлүккө кеткен Бакыт да кирип келди. Ал колундагыны ары таштай:

– Сука! – Сойкуну көчүккө бир тепти. – Кет, энеңди гана...
Өлөлөгинде жогол!

Сойку Бакыттан аябай корко турган, эми ал алаңдап, «күмүш чачты» коё берди да, жансоогалай баштады.

– Кет! – Бакыт нокот коё күпүлдөдү. – Экинчи ушуерге келчү болсоң... – Жаактан ары тартып алды, а тиги оңкосунан кете жаздап барып оңолду да, сыртка атып чыгып, көчөнү көздөй безеленди.

– Өлүгүңдү гана көрөйүн, көрайгыр, сага көрсөтөм! – Береги короодон кыйла алыстаган соң улам артына кылчайып, муштумун кезей берди. – Жанагы карыган бээ экөөңөргөбү?! Силерге бирди кылалбасам атым өчсүн!..

Көчөдөн ары-бери агылган эл береги албуутту таңдана карап, кээси иштин жайын сезе ууртунан жымыйып, айрымдары ага таптакыр эле көңүл бурбай, өз тиричилиги менен алек болуп атты.

Алиги сойку кеткенден кийин экөө ооздоруна коргошун куюп алгансып, көпкө дейре унчугушпады. Алар жаткандан кийин да бу жөнүндө ооз ачпады. Тек гана, асыл аруу өзүн тиги тажаалдан коргогону үчүн койнунда жаткан жигитке ыраазы боло берди. Алар бу түнү да жанкумарлыгына каалагандай маарыды. Ошондон кийин жанагы ыңгайсыз окуя тез эле ойлорунан чыгып бу жарыкчылыкта илебиден нан бышкан оттуу жигит менен ошол ысык таптан чексиз жылуулук, наар алган «күмүш чач» гана калгандай болду.

Түн ортосунан оой жигит чүкөдөй аруунун ак шейшептүү койнунда алп уйкунун кучагында жатты. А карт аялдын учкул ою алда-кайда кетип, санаасы санга бөлүнүп, уйкусу качты. Ал ушу керемет түнү гана береги жигит анын «көбү кетип, азы калган» аялуу тагдырына бир келген ырыс экенин, өз өмүрүнүн акырында ага туш болгон кең пейил эркектен эң соңкусу экенин, мындан кийин анын бакыт-таалайына алигидей эч бир азамат туш келбей тургандыгын даана сезген эле. Ооба, ал жигит береги ургаачынын эң акыркысы болучу. Анын ыйыктыгы да, улуулугу да шунда жаткан.

Өзү эртең эле көз жуумп, караңгы көрдүн түбүндө калып, а мобу жигит мындан ары да ушинтип чардап, кайсы бир сулуунун ысык койнунда эркелеп жатарын эстегенде ичи тарып, жүрөгү туз куйгандай ачышып чыкты. Көкүрөгү өрттөндү. Демин ичине тартып, тамагына буулган көз жашын кылк жутуп, дымыды. Анан өзүн кучактап жаткан койнундагы жигиттен азыр эле ажырап калчудан бетер мойнунан бе-ек кысып өпкүлөп кирди...

Кийинки күндөрү жигит негедир эле сумсая калып, кандайдыр кайгыга батып жүрдү. Ал узакка дейре телмирип, алда-нени ойлонуп, бирдеңкелерди көңүлүнөн өткөрүп, тунжурай калчу болду.

Тигинин мындай абалын карт аруу да жүрөгү менен сезчү. Жигит аны менен отурганда же жатканда баштагыдай чечиле сүйлөбөй, негедир түнт тартып, телмирип унчукпай калган сайын ушу тынчтыкты анын күйүттүү үшкүрүгү бузуп, ушундан-улам дасторкон кашы да, жылуу төшөк да суз тартып, тыянагында «күмүш чачтын» жандүйнөсүнө кандайдыр дүрбөлөң түшөр эле. А бирок да, жигиттин өзүнө деген ысык лабизин, ага деген өзгөчө камкордугун салмактай келе асыл аруу берегиден анча деле кооптонбоду, анткени бозою ушу жаздын башында «кийинки кышка» деп бир чоң машине көмүр, дагы ошондой эле жыгач түшүргөн, отун бери болгондо үч кышка кенен жетмек. Өткөн дем алышта ал жанагы көмүрүн сарайга эки күнү кечке күрөдү. А бу дем алышта жыгач араалап, баарын жарып, отундарды сарайга ирети менен жыйып да салды.

Адегенде аруу тигинин суз тартып баратканын чарчоодон көрдү. «Иши да курулуш жагында, анын үстүнө кийинки ишемби, жекшембилерде да жаны тынбай, келерки кыштын камын көрүп жумуш менен күлала болуп жүрсө кайдан көңүлү ачылсын» – деп ой жоруду. «Аз күндө жай көйкөлөт, ошондо ээн-эркин эс алат, көңүлү көтөрүлөт» деп өзүн сооротту.

Ошентип, жаздын акыркы айы жылжып, жадыраган жай да жарк этти. Көк текши кыр жаап, үлп эткен жел болсо ошол жазыкта жашыл толкун сапырылып береги жайкалган көгүлтүр өңүрдө түркүн гүлдөр жайнап, көл боюндагы айылдар дүпүйгөн жашыл дарактарга көмүлдү.

Те, ызгаардуу кыштын эки-үч күндөп түтөгөн бороондуу узак түндөрүндө алар жыпжылуу төшөктө жатып алып, алча жыттуу керемет көктөмдү, көктөп чыккан шыбактуу адырды, андагы гүл оронгон көк белдерди, көктөмдүн гүлчачысы жайкалган коён жондорду, ошол өңүрдөгү жатаган жал дөбөлөрдү аралай бүлк-бүлк аккан коңгуроолуу мөлтүр булак бойлорун өлө сагына турган. «Эп-теп жай келсе көк ыраң баскан күнөстүү адырдын коюн-колтугун ой-боюбузча араласак деп, экөө катуу самаар эле.

А бүгүн болсо булар калаадан эртелеп чыккан. Таңкы алгачкы автобус менен шаар четине келип түшүп, андан ары көгүлтүр адырды аралап ичегидей чубалган канжыга жол менен өөдө карай бет алган. Алдыда жалгыз аяк чыйырдын бозоргон мизи, көгүлтүр тарткан адыр, жылга-жыбыттары көгалга толгон адырдын коюн-кончу...

Аруунун басканы бүгүн тың. Ал жеңинин учунда, мойнунда тордомосу бар аппак көйнөгүн, анын сыртынан оймолуу кызыл баркыт чыптамасын кийип алган. А башында өткөн жылы береги жигит белек кылган чети тордомол кызыл гүлдүү шалы жоолук. А бутунда жапжаңы көлөш, маасы.

Жигит аны колдон алып эрчитип алган. Ал негедир өтө жароокер. Мышыкты жонунан сылагандай жупжумшак үн катып, жанындагы арууну улам имере тартып, өбө берет. Ушундан-улам «күмүш чачты» жандүйнөсү да кербез тартып, нурдана кеткен.

Жайдын сирен түстүү таңкы асманы туптунук!

Тоо ылдый сезим сергитер таңкы салкын жел согот. Ал адырдын миң түркүн чөп өскөн жапжашыл төшүн береги желден улам бети теңгедей жыбырлай көгүлтүр көлдүн нур куюлган көгүлжүм жээгине чейинки кең өңүрдү эркелете сылап турат. Теребелден таңкы чөп менен шүүдүрүмдүн көңүл ача турган жыты келет.

Берегилер жалгыз аяк жол менен жүрүп отуруп, тоого кеткен кошаяк жолго жеткенде чоң шашке болду. Аңгыча те, төмөнтөн жүктүү машине көрүндү. Булар тигини күтүп калды.

Жайлоого көчүп бараткан чабандын үй-бүлөсү экен, экөөнү сала кетти.

Кең адыр менен тоо этеги ашташкан көк чалгындуу өзөнгө жеткенде түш да болду. Алигилер ошо жерден түшүп да калды.

Тоо булагы! Таштан ташка урунуп, өөдөтөн соккон жайлоонун керемет жытына эркелеген шылдыр булак! Анын эки жээгин тал-терек, түркүн бадал ээлеп алган. Талдардын төмөн ийилген бутактары кыздардын өрүлгөн чачтарын эске салса, анын сүйрү жалбырактары бийкечтердин кулагындагы жашыл сөйкөлөрдөй салаңдайт. А тиги сүмбөдөй ак теректердин белине жел оролуп, анын күмүш бариктери береги желден улам жа-ай шуудурап, өз тилинде кайсы бир кылымдагы акындын ашыктык жөнүндөгү ырларын окуп аткансыйт. Ошол тал-теректердин арасындагы айдыңдарда чанактары жарыла сеңселген чыны гүлдөр... А тал-теректерге жанаша топ чычыркана, андан ары мала кызыл гүл ачкан ит мурундар. Чычыркана менен ит мурундардын арасын чачыктуу бетеге каптап, аларга чырмоок жыландай оролуп, бул да ачык-сыя гүлдөрүн бажырайткан. Алыстан тааныла бербеген аркы бадалдан жалын чулгап кырмызы жалбырактары бүт өзөндү көрккө бөлөп турат. Ана, топ чычырканагын түбүнөн пыр-р этип торгой учуп чыкты да, тээ көгүлтүр асманга илине калып, кубулжутуп сайрап кирди.

– Эгер боз торгой көктө узакка сайраса асман ачык болот. – Аруу, жадырай кетти. – Эгер ал караган аралап, бутактан бутакка жетүүгө ашыкса күн бузулат...

«А, бүгүнкү күн тунук болот экен» – деп ойлоду арууну жетелеп келаткан жигит көк мөлтүр асманды кунт карап.

Алар алиги булак кашындагы кызгалдактуу шиберге келди да, жигит жонундагы калдайган дорбону жерге күп эттире таштап койду. Шылдыраган мөлтүр булактан тоо суусунун жан сергитер илеби келип турду.

Жайкы тоо жашыл-гүлгүн тартып жатты. Береги кызгалдактуу мөл айдыңга отура кеткен «күмүш чачтын» күн көрбөгөн аппак жүзүнө кыпкызыл гүлдөрдүн нуру түшүп албырып кеткендей болду. А күнгө тотуккан жигиттин жүзүнөн ал байкалбады, а бирок да ал жүзүндө кызгалдак нур ойногон арууну сыга кучактап, жука эриндеринен узака-а дейре соруп калды. Анан өзүнө ээ боло албаган жигит шашкалактап, дорбонун оозун чечип андан жерге салчу көрпө төшөктү алып чыкты да, ошо жерге салып, ургаачынын: «Койчу... анан... түн киргенде...» – деп каршылык кылганына карабай басып жыгылды...

Ушу тапта, булардын тегерегиндеги кызгалдактар да үлбүрөгүн кең ачып, алиги көрүнүшкө таңдана карап калгандай болду.

О, алар бу жолу да көптө бүттү. Экөө тең шалдырап, ычкырларын өөдө кылганга алдары келбей, узакка жатышты.

Айлана өлөт алгандай ээн, жымжырт. Күн нуру менен көпкөк асмандын шаңына чайылган жон-жотолор, көк дөбөлөр, жапжашыл этектер, тал-тереги, бадалы аралаш көгүлтүр өзөн, ошо өзөн бойлорунда кучагы кызгалдакка толгон мөл-мөл айдың өз төшүндө суналган береги жигит менен асыл аруу сыяктуу түшкү аптаптан талыкшып кеткен.

Кыйладан кийин козголуп, шылдырап аккан булакка колдорун жууп, жүздөрүн чайып алган соң булар да тиричиликке өттү. Жигит дорбосунан эки кишилик чатырын алып чыгып, береги айдыңга тиге кетти. Андан соң өзөндөн тезек терип келип, үч ташты очок этип, үстүнө чайнек коюп, тигини калап, от тутантты. Чай тез эле кайнады. Ушундан кийин экөө чакан дасторкон жайып, ала келген азыктарын ортого коюп тамактанышты.

Күн бешимге аяк басып, анын апельсин түстүү нуру тоо-талааны каптап турду.

А өзөк жалгап болгон соң эркек «күмүш чачтын» сандарына башын коюп, чалкасынан түштү, а алпейим аруу жигиттин чачынан жа-ай сылап, эркелетип аткандай. Береги эки жандын бири-бирине кылган ыпысык мамилесине таңданган күн буларга суктанарын же суктанбасын биле албай, тек гана тигилерге көз арткан жесир катындай ыржайып тургансыды.

Алар кийин кечтин да камын көрдү, очокко чакан мискей коюп, тамак асты.

Күн батты, анан өзөндү көгүлжүм иңир басты, а асманда калкыган ай жаңыдан бышып келаткан тегерек жарты нанга окшоп, акырындан өңүнө чыгып албырып келатты. Ай жарыгы жерге билинбей жыбылжып, нары жактагы булак күмүштөй жылтырады. Кийин алиги тал менен ак теректерге төгүлгөн нурдан ошол жердеги көк айдың бети дарбыздай чаарала тартты.

Түн кире тоо ылдый желаргы жүрдү. Ал очоктогу мөл-мөл отту өчүрүүгө далалат кылгандай аны туш-тушунан үйлөп, а жалын ага моюн бербей, кызыл түлкүнүн куйругундай булактап, бирде мискейдин тыягынан, кээде быягынан жалбырттап атты.

Алар бышкан этин чыгарып келип, чатырдын оозуна отуруп алып, айдын жарыгы астында жеген соң, жатуунун камына кирди.

Өзөн ичи тоодон соккон түнкү желден улам өтө салкын эле. Эти жукарып калган аруу жигиттин ысык койнуна кирген соң гана жылынды. Экөө алиги көрпө төшөктү алдыларына салып, кучакташып, бир кишидей биригип, кийимчен жатышты. Үстүлөрүнө чаар ала одеалды жаап алды.

Бу жолу жигит эчтекеге карабай, катуу уйкуга кетти. А «күмүш чачтын» кареги катты. Ою алда кайда учуп, жаштык чагын, гүлүн төккөн өзүнүн гүлгүндөй курагын, адеп келин болуп келген жылын, анан балыкка талгак болгон ошол жазды эстеди.

О, анда Өмүр экөө чарбадан бир короо кой алып, ушул өзөнгө көчүп келип, жайкысын тетиги жайлоону жайлап, андан берки Ыктоону кыштап, а жазында алиги этектеги кашарга кой төлдөткөн. Жана машинеде келатып Бакыттан: «Ошол кашар турабы» – деп сурады го, ошондо тиги таш менен чоподон тургузулган кашар эбак бузулуп, дубалдары үйүндүгө айланганын айтты го, так ошол жерге...

Ооба, алиги жазда балыкка талгак болгон. Негедир, балык жегиси келип, Өмүрдүн тынчын ала берген. А күйөөсү аны кыялбай, бир күнү кой-козуларды буга тапшырып, таң атпай жакага жөнөгөн да, түн ортосунда араң келген. А куржунунун эки көзүндө боору кыпкызыл жездей кулпурган, а жону көлдүн көк толкунундай алабула сазандар... Кийин очокко чоң казан асылып, койдун майы менен өз майына кызара куурулган сазандарды көрүп ал! Чиркин, алиги куурулган балык этин канчалык жесе да, тойбойт десең. Ач көздөнүп күйөөсүнө бербей, жалгыз жеп... Анан, ниети тойгон соң, күнү-түнү баш көтөрбөй уктаганды көрүп ал. Көрсө, балыкка талгак болгон тура.

Ошентип, тун кызын төрөгөн. Кийин эркеги дүйнөгө келди. Уулун төрөрдө эмнеге талгак болгонун өзү да билбейт. А экинчи кызын Өмүр көрө албады, ал күйөөсү аскерге кеткенде боюнда калды.

Уруштун оор жылдарында бышыкчылыгына карап, Чүйгө көчүп барган эле, боюнда калган кызы ошоякта төрөлдү. Анын даам-тузун да теңири ушуяктан буюрса керек, кийин ал так эле ошол чүйлүк уланга турмушка чыкты да, тиякта кала берди. Ырас, бала-чакалуу, бирок ичет... Ошо ичкилигинин кесепетинен ал береги энесине да каралашпайт. О, анын Балыкчыга келбегенине да бир топ жылга айланып кеткен экен го?! Ал быякка акыркы ирет агасы жанагы

«кызыл чоктордон» өлгөндөй таяк жеп, мерт болгондо гана каттаган. Ошондон бери дайын жок...

Аруу күйүттүү үшкүрүнүп алды. А ою чабыттап алда-кайда...

Өмүр жайдары жигит боло турган. Комузга тил киргизе чертип, секетпайды ырдаса ошол ырдасын! Ар кандай шерине менен жоролордо Өмүр дегенде эчен аяштары акылдан адаша турган. Анын шаңкылдаган үнү бир тең эле да, комузу бир тең болучу. Көзү түшкөн бийкечтерди ыры менен азгырып, комузу менен алып жүрүп кетүүчү. Ошондуктан, береги айылда аны сүйбөгөн, жактырбаган ургаачылар болбой турган. Андайда Шайынын ичи өлгүдөй тарып, Өмүрдү алиги жерден тезирээк алып кетүүгө ашыкчу. Антсе да, Шайынын өзүн ынаткан Өмүрдүн жолдоштору да бир кыйла эле...

Тагдыр экен, мына ушундай базарлуу күндөрдүн биринде батыштан уруш чыкты да, Өмүр курдууларды толук бойдон шыпырып кетти. Келиндердин өмүрүндөгү базар да, асер да бүттү. Анан эркектин кучагын сагынган азаптуу күндөр башталды. Көп өтпөй эле ирегеге ачарчылык кирип келди. Эми келин-кезектердин эсинен эркек чыгып, кара курсактын айласы башталды. Ооба, ошондо Чүйгө көчкөн.

Шайынын өмүрүндө анын тагдырына өтө терең из калган дагы бир жигит болду. Ал жанагыле Чүйдө шоопур болуп иштетчү. Өмүр согушта дайынсыз болуп, уруш да эбак аяктап, эл бейпил турмушка тап койгон жылдар эле. Бир күнүлө булар турган айылды как жарып өткөн кара жолдо Бишкектен келаткан бир «политурка» кырк-тырк этип бузулуп туруп калбаспы. Анда ماشийне да аз кез, айылдагылар чоңунан кичинесине чейин алигинин тегерегинде. Кээси таң калып, айрымдары кызыгып, а бирөөлөрү ошо тегеректе жөн эле жүрөт.

Шайы турган там жанагы машийне бузулган жолдун боюнда эле. Түш оой колу карала-торала болгон шыңга бойлуу шоопур үйгө суу сурап кирип калды. Ана, кызык. Шайы алиги жигитти көрө сала оозу ачылып, эси ооп калыптыр: «Өмүр». А тигил Өмүр эмес болучу, ошентсе да, Өмүргө союп каптап койгондой опокшош жигит эле.

Берегилердин тааныштыгы ушинтип башталды. Анан булардын ортосунан баары өттү, баары... Алардын көңүлдөштүгү жыйырма жылдан ашыкка, алиги шоопур буга келатып, жол кырсыгына учурагыча созулду. Бир кейиштүү жагы, алиги жигит бала-чакалуу болучу, ошолорду кыйбай, эки ортодо эзилип жүрүп көзү өттү. Шайыны эркелетип, машийнесине салып алып Алматыга, тыягы Ташкенге дейре ойнотуп барып келчү жанжыргалы ошол болучу. Качан гана тиги аялы билип калып, буга душмандык кылмай болгондо, аны Балыкчыга көчүрүп келип, темир жолго орноштурган да ошо... Ары-бери өткөндө Шайысына бурулбай кетчүмөс, кээде атайылап да келчү. Ага «Өмүр» деген атты койгон да өзү боло турган. Ооба, ал чындыгында эле мунун

экинчи «Өмүрү» болучу. Биринчи Өмүр анын ак никедеги өмүрлүк жары болсо, экинчи «Өмүр» мунун никесиз жары эле.

Мына ушул экинчи «Өмүрдөн» кийин ал эч бир эркек менен жанмамиле түзгөн эмес. О, андан бери чейрек кылым өткөн экен го, чейрек кылым...

Акыл аруу терең улутунду да, өткөн-кеткенин ойлобоого тырышты. Ошентип атып, таң ата көзү илинип кеткен экен, жанындагы жигити аны бооруна басып, «от чача» баштаганда гана эңги-деңги боло кетти. Антсе да уйкуга карамыгып, өңүбү же түшүбү, эс-мас. «Ий-ий! Ох-ох! Ий-ий, ох-ох! Сеники о-о-о-от! Ий-ий! Ий-ий, ох-ох! Берекем! Ий-ий, ох-ох! Сен өзүмдүн Өмүрүмсүң, берекем! Ий-ий, ох-ох! Сени төрөгөн энеңден... Ий-ий, ох-ох! Ий-ий, ох-ох!..»

Эс-акылын жанкумарлыгына алдырып ийген Бакыт да эми арууга: «Сен да менин өмүрүмсүң!» – деп жалбарып кирди.

Ие, алиги «күмүш чач» үчүн береги жигит бир жагынан Бакыты болсо, экинчи жагынан ал көптөн бери өзүнүн Өмүрү болучу. Ооба, өзүнүн өмүрлүк жары Өмүр! Асыл аруу өз койнунда муну коргошундай ээритип аткан мобу жигитти бар болгон жандүйнөсү, кыялы менен Бакыт деп да сезчү, Өмүр деп да билчү! Анын ычкыры ошол үчүн тигиге да качан чечилүү, ар дайым даяр эле. Анткени алиги жигитти ал оюнда эбактан бери Өмүр деп таанып, Өмүр деп билип калган. Ошон үчүн ал Өмүргө бергендей берчү, Өмүрдү сүйгөндөй сүйчү. Бакыт ал үчүн Өмүр да болучу...

Кы-ыпкызыл күн нуру чачыраган тоо чокулары тегиз албырып чыга келген кезде береги экөө тең эс-учтан танып, кубаттары кетип, чабылган чөптөй соолуп, кыймылдаганга да шайлары келбей сулк жаткан эле...

Аңгыча чыгыштагы кайкыдан алтын күн да көтөрүлдү. Эми көгүлтүр өзөндөгү миң түркүн гүлдөр да күндү сагынгандай чыгыш жакка мөлтүрөй карады.

Алар алиги өзөнгө эки түнөдү да, кайтып кетти. Аруунун береги тоого болгон сагынычы тарап, өзүнүн Өмүрүн кайрадан көргөндөй болду.

Буларды бу жолу тиги өзөндүн батыш жаккы тушуна бута коюп келаткан Балыкчыдагы аскердик топтун жоокерлери салып кетти да, шаардын эң үстү жагындагы автобустун аярдамасына түшүрүп койду. Андан ары алар автобус менен кетти.

Күн бешимге таяп калган кезде экөө «күмүш чачтын» үйүнүн тушундагы аярдамадан түшүп калды. Адаттагыдай эле, алар бу жолу да береги көчөдөгүлөрдөн жазганып сүйлөшкөн жок, дароо бөлүндү. Карт аруу буйдалбастан үйүнө бет алды. А Бакыт тигиге бирдеме дейин деп баратып, умсунуп... умсунуп токтоду да, ошол эле аярдамада бозала болуп кала берди.

Түштөн кийин Балыкчынын демейдеги шамалы башталып калган эле. Тээ Кызыл-Омполдун этектериндеги асманга көтөрүлгөн куюн ийиктей чимирилип, андан берки адырлар чаң менен алабатанын жытына тунуп, береги калаанын көчөлөрүн аралай соккон азоо шамал күлүктөй сызып баратты.

Бакыт кыбырап баскан аруудан көз албады. Ана, ал кара жолдон ары өтүп, өзү турган короону көздөй көчө бойлоп жөнөдү. «Күмүш чач» андан акырындан алыстаган сайын жигиттин жүрөгү шалашала тилинип, көкүрөгү өрттөнө берди, ичи күйдү.

Ана, асыл аруунун шамал желпилдеткен шалы жоолугунун учтары Бакыт менен коштошкондой «кол булгай» калып атты. Ошондо, ичи уйгу-уйгу түшүп турган жигит кызык болду. Анын муундары аргасыздан бошоп, токтоно албай жашыды. Эми, негедир эле каректеринен жаш көлдөп, «күмүш чачты» да ал турган дарбазасы жок аңырайган короону да, көчө жакы терезелери көлдү караган эски барак үйдү да, анын жанындагы көчө бойлой тигилген байтеректерди да көрө албай койду. Бүт ааламды сел алгансып, көлкүлдөп баратты. Ие, ал өмүрүндө алгач ирет үнсүз ыйлады. Шамал уйпалап желпилдетип аткан чачы жүзүнө түшө калып берегинин селдей аккан жашын сүртүп аткандай.

Неге ыйлады? Көз жаш неге көлдөдү? Өзү да андай албады. Эмне, эми быякка экинчи келбесин билип жашыдыбы? Таптакыр кайрылбасын сезип ыйладыбы? Мындан кийин быякка биротоло чоочун, бөтөн киши болуп каларын аңдап шолоктодубу? Атасын сагынып аябай куса болуп, ушундан-улам бейтап тартып, ооруканага жатып калган баласына эми биротоло кетерин ойлоп көз жашын төктүбү? Айтор, ыйлады. Көлдөй аккан көз жашы түйшүктүү жүзүн малмачөлмө жамгырдай жууп, кирпичтеринде жаан тамчыларындай бириндеди...

Бир маалда абайласа дале жанагы аярдамада турган экен. Көчө эбак ээн калган. Шамал күчөп, ал чаңга ийленген бороонго айланып, зым карагайлар ышкырып, Балыкчы адатынча улуй баштаган...

Бакыттын жашы дале токтобой, шамал ызылдаган кайсы бир ээн, чаңдуу көчөдө башы оогон жакка кетип баратты.

* * *

«Эмнеге кечигип атат? – деп ойлodu аруу жесир жаткан жеринен баш көтөрүп, ак шоола түшүп турган ортоңку үйдү, терезесин такатсыз телмире тиктеп: – Эмне, сыркоолоп калдыбы? Же жумуштары чыгып келалбай атабы? Бирок үч айдан бери...»

«Күмүш чачтын» чыдамы кетип, ордуна ыкшоо козолуп өөдө болду да, алиги жаткан жеринде шоңшоюп отурду. Ал туралек болгондуктан ич көйнөкчөн эле. Анын али да күн көрбөгөн аппак денеси, билектери, кызыл гүлдүү күрөң жууркандын чала жабылган жеринен булайып көрүнгөн аппак саны береги ээн үйдө өмүр менен махабатка кумар жандын бар экенинен дагы да кабар берип тургансыйт.

«Үч айдан бери кабарын билдирбей кайда житип кетти? Же, башка жактан жемек жеп жүрөбү?» Ушуну ойлогондо аруунун итатый тутулуп ичи тарыды. Негедир эле токтоно албай, отурган жеринен туруп, элдир-селдир баса төркү үйгө кирди да, терезенин түбүнө келип, көчөнү тыңшай баштады. А көчөдө ары-бери өткөндөрдүн кобурусобуру, дабышы. Анын бири да Бакыттын басканына окшобойт.

«Эмне, кызыл оңот, кызык таркайт» деген ушулбу? Жигити эми биротоло кеттиби? – «Күмүш чачтын» башы катты. – Эмне, байкабай тигинин көңүлүн оорутуп койдубу? Эмне, мындан көңүлү калдыбы? А көңүл калгыдай эмне болду эле?...» Карт аруу береги суроолорго эч жооп табалбады. Сүйүктүүсүн ойлогон сайын мээси ачий берди... айлана берди... Тигинин келбегенине эч бир себеп табалбай эзиле берди... айласы кете берди...

«Табияттын алаканы бирде ачык, кээде түйүлүү... Ошо Бакыт кашында отурган жайдар күндөр мунун этегине ырыс конуп, маңдайы тайкы бешенесин күн сүйүп, береги күңүрттөнгөн суз үйүн чексиз таалай жылоологон теңдешсиз улуу чактары тура... Ана, кымбаты келбей калдыле тагдырдын алаканы чоюндай түштү... Бакыт да, этегин жылоологон ырыс да жым-м болду...» Карт аруунун көңүлү кароолонду. Эми кайра ортоңку бөлмөгө чыкты да, төшөгүнө келип кыйшайды. А башында жоопсуз калган сансыз ой...

«Бакытка эмне болду? Деги, бөөдө кырсыктан, оору-сыркоодон алыс болгой эле. Же, кызуу кандуу неме, кайсы бир бозо сөзү үчүн азыр камакта жатабы? Деги, кайда?» «Күмүш чачтын» ою кымкуут түшөт. «Оорукананы» эстегенде «жамандыкты ойлобоюнчу» деп жерге үч ирет түкүрүнүп да алат.

* * *

Мына, көйкөлгөн жай ооп, көлгө күз келген. Кечээ күнкү закым чалган сары талаа менен адыр, бышкан чөптүн буруксуган кыйгыл жыты менен чөп арасынан чырылдаган саратан үнү артта калып, күздүн азынаган суук жели башталган. Те көл боюндагы саргая баштаган чычырканак токойго башын шылкыйтып, сентябрдын таттуу

тынчтыгы опурулуп-жапырылма октябрга жол берген. Кээ күндөрү коңур күздүн күңүрт булуттары чубалжып, күздүн суук жамгыры кара жердин төшүн көзөп өтчүдөй тынбай төгүп турат. Ак күн ачылып, коңур күздүн алтын айдары жарк эте түшсө асманга келгин куштар көтөрүлүп кайдадыр сапар тартат. Андайда сабагынан үзүлгөн сары жалбырактар канат кагып ошолордун артынан учуп кетүүгө далалат кылгандай абада өөдө карай талпынып, бирок алигилердей учалбай жерге жаай берет... жаай берет...

Ооба, асыл аруу да өзүнө күйүмдүү жигитин береги сары жалбырактардай саргая күттү, бирок тиги келбеди.

Ал аңгыча көл өрөөнүнө «кары» – кыш да түштү. Ак көрпөгө оронгон баягы көгүлтүр адыр үстүндө аяздуу асман мөлтүрөй калып, көк кашка аяз түзүк дем алдырбай, теребелди муунтуп турат. Кээде ак түтөк бороон согуп, анан да создуга түшөт. Анткен сайын үйүнө эч ким кирбеген аруу өлгүдөй жалгызсырап, үйү ээнсиреп, кандайдыр бир соорунчу конокту күткөндөй томсорот. Чиркин, береги үй да Бакыттын агедил күлкүсүн, абез кылык-жоруктарын сагынгандай. Анын көлдү караган жалгыз терезеси таңкы тамчыдай мөлтүрөй калып, көзүнөн жалыныч билинген алиги карт аруудай муңаят. Ал дагы көктөмдөгү өндүрдүн гүл чагын, береги «күмүш чач» менен жанагы жигиттин татты кобурун сагынгандай.

Ошентип саргайган сагынычка мелт-калт толгон кыш да өттү. Көлгө жаз кылтайды, асманда томуктай денеси ырдан бүткөн боз-торгой быйылкы көктөмдүн эрте келгендигин жар салып безеленип, сайрап жүрдү. Көк мөлтүр толкун сапырылган көл тараптан жан-жаныбар менен жер-сууга жан киргизген сары жел сокту. Антсе да, жигит келбеди.

Бечара аруу эри таштап кеткен салбардын кейпин кийгенсиди. Бирок ал салбар да, улгайган кишидей мерез да, чөгүп калган аялдай кексе да эмес болучу. Анын өмүргө куштар көкүрөгү али да жапжаш эле, өзү улгайган менен сезими, жандүйнөсү таптакыр карыбаган... Бар болгону, ал өзүнүн сүйүктүү жигитин өлгүдөй сагынган, бу жарыкчылыкта аны үзүлө күткөн аруу жесир эле! Нукура аялдык мээрбан жүрөгүн махабаттын оттой жалынына булап, селкилик тейине кетип, өзүнөн алда-канча кичүү эркекти ынатып калган аруу жан болучу! Тула бою бозоюнун ысык кучагын өлө-тала эңсеп, чексиз кусага баткан сан күндөрдү артка калтырып, өзүнүн кымбат адамын көздөй умтулган, талпынган, аны эч кимге алмаштырбаган, али да жаш бойдон калган жүрөгү аялуу сагынычка толгон аземи да адеми, салийкалуу жан эле!..

Ана, аңтарган барактай көктөм да артта калды. Күнөстөгү баягы адырды көк кыраң каптады. Туман гүл ачкан алмалардан миң сандаган аппак «көпөлөктөр» учуп чыгып, жерге жаап аткандай.

Арманды аргымактай булкундурган асыл аруу көйкөлгөн жайга мына ушундай саргайган сагыныч, куса менен келди. «Аттиң-ай, көзүм эле соо болгондо эмне?! Бакытымды бу дүйнөдөн таманым тешилгенче, жаным чыкканча, акыркы дем алуума чейин издебейт белем?!» – деп муңканды. Анткен сайын аны кусалыктын боз ботосу эзе берди... эзе берди... Анын жапжаш жигитти самаган аппак, түнук денеси күйө берди... күйө берди...

Карт жесирдин үйү те ошо Бакыт кечиккен алгачкы күндөрдөн тартып ичинен илинген эмес эле, ал береги жигит үчүн ар дайым ачык турган. Эми да ачык.

Чиркин-ай, дүйнө жеткен тар эле! Кечээле ооз жалашып, экөө тең эси оогончо сорушуп алган күндөрүн сагынат аруу... Бир кишилик тар төшөктө эзилишип жанотуна экөө бирдей жалынган тула бойлору коргошундай мөлтүлдөп эрип, чурайлашып жаткан бактылуу түндөрүн эстегенде аруунун ичинен кан өтүп, ошол таалайлуу күндөр черлүү көкүрөгүнөн ок жылдыздай агып өтөт. Эл жаткандан кийин аяр басып, ээн көчөдөн бери короого бурулуп, анан секин кадам таштап үйгө кирген жигитинин элпек дабышына куса болот аруу. Ие, түнкү бирди самайт ал... Түнкү бирди! Ошондогу жигитинин ысык деми менен татты шыбырын, өзүн жылаңачтай баштаган анын карылуу колдорун, анан мунун аппак денесине алоологон от чачкан жалындаган жапжаш кымбатын сагынат аруу!

Андайда аялуу жесирдин кирпичи катат. Түн бою уктабай, оюна ар нерсе келип ошентип, азапка малына жата көзү да илинип кетет. Ана, зарыла күткөн жигити небак келген, муну кучагына алган. Мына, от чача баштады... Аруунун эбедени эзилип, кымбаты сыга кучактап, жалбара кетти... «О-о-о-о-ох!»

Ойгонсо, түшү. Үстүндөгү жуурканын же астындагы жаздыгын сыга кучактап алган. Өзү катуу түштөн уламбы же бетин жууркан думбалап калгандыктанбы көл-шал терге түшкөн. Жанкумарлыгын өлгүдөй көксөгөн аппак денеси али да тиги түштөгү жигиттен албай, алыстай албай... акырындап сууп барат...

Ошентип, Бакыты бир жылдан бери уктаса түшүндө, ойгонсо көз алдында. Күндүз аны ойлобой калган бир да учуру болбойт, а түнкүсүн көзү илинселе тиги анын төшөгүндө...

«Бир жылдан бери буга эмне болду? Деги аман-эсенби? Оору-сыркоодон, бөөдө кырсыктан сообу? Деги өзү кайда? Ушул шаардабы же башка жакка кетип калдыбы? Эгер ушул жерде болсо эмне үчүн келбейт? Жо... жо... ал быякта жок болуш керек, эгер болсо эбак келмек. Береги там анын өз үйү, өлөң төшөгү болуп калдыле го?!» Мына ушундай сансыз суроолор асыл арууга тынчтык бербейт. Береги соболдордон соң алардан дагы башка суроолор туулат, антсе да

алигилердин баарына жооп табалбайт. Эзилет. Күйөт. Муңканат. Итатайы тутулат. Ичи тарыйт. Башы катат. Мээси ачийт. Чаба-лактайт. Айласы кетет. Көңүлү кароолонот. Ичинен кан өтөт. Ою алда-кайда кетет. Жигитин саргая күтөт. Күтө берет. Чексиз кусага батат. Аны көздөй өжөрлөнө умтулат, талпынат. Аны күткөндөн талбайт. Азапка батса да мейли, күтөт. Сагынат. Куса болот. Куса... Сагыныч... Улуу сагыныч... Улуу куса...

* * *

А бул окуя капыстан болду...

Ал базардан кайтып келаткан. Күтүлбөгөн жерден эле: «Ой, силер мобу кемпирди тааныйсыңарбы?» – деген катындын шаңк эткен дабышы чыгып калды. Муну укканда карт аруунун алдасы башынан учуп кетти, ал баягы сойкунун үнү болучу. Аңгыча: «Жо, тааныбайбыз...» деген эркектердин кобуру чыкты. «Бул баягы Бакыттын тапкан бийкечи!» Сойку көчө жаңырта каткырды. «Кайсы Бакыт? Ал ким эле?..» деген алиги эркектердин таңдануусу чыкты. «Ие, силер аны билбей калдыңар, ал бир аңги болучу, ушу шаардагы «бээлердин» баарын куруткан...»

«Күмүш чач» береги жерден алыстагыча шашты. А тиги сойку артынан жете келип, муну жеңден тартып токтотту да: «Ий, карыган жалап, бөбөгүң кайда, билесиңби?!» – деп такый кетти. «Ыймансыз!» Бечара жесирдин оозунан чыккан сөз ушу болду. Ал акыркы күчүн, кайратын жыйып туруп, алсыз колу менен тигини бет талаштыра шилтеп калды, бирок анысы сойкуга тийген жок. А сойку буга анча деле көңүл бурбады. Ал: «Сен ошо жапжаш жигитке өзүңдү теңмин деп жүрдүңбү, ия, карыган... – деп табалап кирди. – Ал үчүн сен бир аңырайган аң болчусуң, билдиңби?! Ал сени утурумдукка, бел суутуш үчүн гана... Ооба, ал акыры кетмек. Ана кетти. Кеткенде да баласына кетти. А сен ушинтип талаада калмаксың...»

Карт аруу андан ары эмне болгонун билбейт. Эстен танып көчөдө жыгылып калганын да, ары-бери өткөндөрдөн аны тааныган бирөөлөр муну үйүнө жеткизгенин да, анан тез жардам чакырылып, эмделгенин да... эч нерсесин эстей албайт. Жандүйнөсүндө «ал кетти!» деген алиги сойкунун табалаган үнү гана калган.

Ушундан кийин ал өөдө болалбады, төшөк тартып жатып калды.

«Ал кетти...» деген суук кабар карт жесирдин кендирина биротоло кесип, эбегейсиз кайгы аны үстөмөнүнөн бе-ек басып, күндөн күнгө чөгө берди... Кийин тамактан калды... Көз жашы көлдөй ага акыры күн менен түндү айралбаган түбөлүк караңгылыкка кез келди да,

жаткан үйү кайсы, көрү кайсы билинбей, биротоло азиз болду. Бир айга жетпей карагаттай ка-апкара көздөрүн ак чел басып, белбаскак тартты. Эми аябай арып, селки кезиндеги сулуулугунун издери али да кетпей келген карт аруунун сыны да, сыры да биротоло күбүлүп, азыр таанылбай калды. Акыркы тиштери түшүп, күмүш чачы өзүнөн өзү үбөлөнө берди. Кийин төшөгүнөн туралбай, чай коюп ичалбай, оозгу үйдөгү чылапчынга жеталбай кор болду.

Ошо, өз өмүрүндөгү абдан жаман кыйналган, азап тарткан акыркы түнү да ал Бакытынан үмүтүн үзбөдү. Жигити азыр эле эшик ачып кирип келип, аны береги кош колдоп сууруп алчудан бетер, өзүн күтө кетти. Эчен ирет эстен танып бараткан учурунда да жансоогалап тыбырчылап, эсине келип, жигитинин атынан чакырып: «Келсең боло...» – деп жөөлүй берди. А тиги бир келсе, так ушул түнү келмек, бирок келбей калды. Карт аруу таң сүрө баштаган кезде гана акыркы бакытынан, сүйүктүү Бакытынан үмүтүн үздү. Ал соңку үмүт карт аруунун карегинен бир тамчы жаш болуп сызылып чыкты да, бу дүйнөдө кейиштүү да азаптуу өмүр кечкен жесирдин ажемдүү жүзүн аралай, төмөн кулады. Аны акыркы ирет жубатар, кайрат берер, мунун оозуна суу тамчылатар так ошол Бакыт эле, бирок армандуу дүйнө деген ушул болсо керек, анын эрдине суу тамчылаткан бирөө болдубу...

Ана, бу жарыкчылыктан таптакыр көңүлү калган адам үзүлүп баратып, өлүм менен тириликтин арасында соңку ирет чалды-куйду түш көрдү. «Түшүндө үлбүрөктөрү жүрөккө окшош түркүн гүл өскөн көк тулаң адыр. Ошо көз тойгус жашыл ыраң үстүндө жел кемеден бетер калдайган аппак булуттар... Тээ төбөсүн мөңгү, этегин чер токой баскан улуу тоодон берки шыбактуу талаада аппак кийим кийген Өмүр келатат. Күйөөсү те, кыркынчы жылдардагыдай эле жа-ап-жаш. Ал баягы кичинекей кезинде чарчап калган секелек кызын жетелеп алган, ал да чачына ак бантик байлап, аппак көйнөкчөн. Булардын артында уулу, ал да аппак кийимчен.

Мына ошол тараптан: «Шайы! Шайы-ы!» «Апа! Ап-па-а!» «Апа! Апаке-е!» деген муңдуу жаңырык чыгат. Муну уккан бечара аруу тигил жакка жаналы калбай тызылдап барат: «Өмүр! Өмү-үр! Айла-найын, кызым! Кагылайын, балам!» Байкаса өзү да жаңыдан нике кыярдагы үлбүрөгөн аппак көйнөк менен фата кийип алган экен. Башындагы үлбүрөгөн аппак шалчадан атыр менен нафталиндин жыты келет. Мына ушул керемет жыт бүтүндөй адырды, андан аркы тоону каптап бараткандай.

– Шайы! Шайы-ы-ы! – Күйөөсү.

– Апа! Ап-па-а! – Кызы.

– Апа! Апыке-е! – Баласы.

– Өмүр! Айланайын, Өмүкө! – Өзү. – Кагылайын кызым, балам!

Тигилер көк тулаң кечип, төмөн карай, а Шайы өөдө карай жан-талашып чуркайт, антсе да бири-бирине таптакыр жеталбайт.

Ал аңгыча асман түнөрүп, кайдандыр азоо бороон башталып, шыбактуу тулаң жашыл деңиздей толкуп, чубалжыган каралжын булуттардын арасында чарт-чурт чагылган соймоңдоп, жер астын-үстү болгондой күн күркүрөп айлананы жөө туман каптап, эч нерсе көрүнбөй, алай-дүлөй түшүп калат. Ошо алааматта адыр бетинде: «Шайы!» «Апа!» «Апыке!» «Өмүр! Кызым! Балам!» – деп зар какшаган учурунда эбегейсиз бакыт жылоологон бир үй-бүлөдөгүлөрдүн муңдуу үнү жаңырып турат да, аны кийин шатыраган жамгыр дабышы коштойт.

«Шайы-ы», «Ап-па-а!», «Апаке-е», «Өмүр-үр! Кызым! Балам!» Кең адыр ушул жаңырыкка толот. Ана, өзүнүн Өмүрүнүн, кызынын, баласынын добушу чыккан жакка жаналы калбай чуркап барат. Арман ай, асыл аруу береги шыбактуу талаада өзүн эч качан таштабай турган эң кымбат адамдарына жете албай, ботодой боздойт, муңканат. А күндүн алай-дүлөйү күчөй берет... күчөй берет да, акыры аруу жесирге калдыр-күлдүр этип келип чагылган тиет. Ошондо анын муңдуу көзүнөн от чагыла кетет да өзөрүп, анан... анан... дем алалбай көгөрүп-татарып, жаткан жеринде чабалактап, акырында жүрөгү катуу бир булкуп алып тына түшөт да, өзүн көздөй «Шайылап, апалап, апакеlep...» чуркап келаткан кымбат адамдарынын аялуу элеси соңку ирет карегине жа-алт! эте тартыла калып, кийин алиги армандуу элес акырындап өчүп, сөнүп барат...

Орус классикасынан

БЕКЕТЧИ

*Коллежский регистратор,
Почта станциясында диктатор.*

Князь Вяземский

Бекетчилерди кимдер каргабаган, кимдер алар менен урушпаган, кыжыры кайнаган кезинде бекетчилердин кысталаңы, оройлугу жана адилетсиздиги жөнүндө өзүнүн пайдасыз даттоосун жазып калтырмака ким ал бекетчилердин кайрымсыз даттоо кинегесин талап кылбаган дейсиң? Кимдер гана аларды мурунку Россиянын ыраматылык майда төрөлөрүнөн же кадимки деңиздик каракчылардан кем калышпаган, адам баласынын осолдору деп санабай турган? Ошентсе да калыс бололук, алардын ал-жайына да көз салып көрөлүк, ошондо, балким, алар тууралуу бир канча ырайымдуулук менен ойлонорбуз. Бекетчи деген ким? Ал он төртүнчү класстын, өзүнүн чини боюнча урупсогуудан коргологон, бирок ар дайым эмес, (окуучуларымдын адилеттигине таянам) чыныгы азап тарткычы, Князь Вяземский тамашалап атагандай, бул диктатордун кызматы кандайча? Чыныгы каторганын өзү болбосун? Күндүртүндүр тыным жок. Жолоочу өзүнүн зеригип, көңүлсүз жүрүшүндө жыйналган бардык ыза-сын бекетчиден чыгарат. Күн ырайы суук, жол жаман болуп, ямщик¹ кексөөлүк кылса да, аттар

А.С. ПУШКИН

¹ Ямщик – арабакеч.

тартпаса да – бекетчи кылмыштуу. Анын жарды, жүдөө үйүнө кирери менен эле жолоочу ага душман сыяктуу карайт, эгер ал чакырылбаган меймандан тезирээк кутулса, анда эчтеке эмес, жакшы, бирок даяр аттар жок болсочу?.. Кудай көрсөтпөсүн! Анын үстүнө кандай гана сөгүүлөр, кандай гана коркутуулар жамгырдай жаабайт! Ал жаан-чачында, чалчыкта короодон короого аргасыз чуркайт. Бороондо, кычыраган аязда ачуулуу жолоочунун кыйкырыгынан, түрткүсүнөн оолактап, бир минута болсо да эс алуу үчүн үйүнө кетет. Генерал келип калат: коркунучта калтыраган бекетчи ага соңку үч пар ат чегилген курьерскийди¹ тарта берет. Ага ыракмат да айтпастан, генерал жөнөп кетет. Беш минут өтпөй коңгуроо угулат!.. Анан фельдегер² кирип келип, өзүнүн жол катын столдун үстүнө таштайт!

Ушунун бардыгын жакшылап ойлоп көрсөк, ачуулануунун ордуна, ага биздин жүрөгүбүз элжиреп, боорубуз ачийт. Дагы бир нече сөз: жыйырма жыл ичинде мен Россиянын бардык тарабына бардым, почта жолдорунун бардыгы мага маалым; ямщиктердин бир канча тукум жураттары мага белгилүү, мен өң тааныш болбогон, менин ишим түшпөгөн бекетчилер аз: өзүмдүн жолдо байкагандарымдын эң кызык запасын жакын арада бастырып чыгууга үмүтүм бар; азырынча бекетчилердин катмары көпчүлүктүн оюна эң жалган түрдө көрсөтүлгөндүгүн гана айтмакчымын. Жалпы айтканда, мынчалык ушакталган бекетчилер чындыгында жоош, туулгандан эле жароокер, жалпы жашоого жакын, мансапка тырмышпаган, жөнөкөй жана акчага анчалык жутунбаган адамдар. Алар менен сүйлөшкөндө (мындай сүйлөшүүнү жолоочу мырзалар орунсуз жек көрүшөт) далай кызыктуу жана далай үлгүлүү нерселерди угасың. Ал эми мен болсом, казыналык керектик үчүн гана сүйлөй турган 6-класстын бир чиновнигинин сөздөрүнөн көрө, бекетчилердин аңгемесин артыгыраак көрөрүмдү мойнума алам.

Ардактуу бекетчилер катарынан менин досторум бардыгын оңой эле түшүнүүгө болот. Чындыгында, алардын ичинен бирөөнүн элеси мен үчүн абдан кымбат. Ал-абал бизди бир кезде жакындаштырды, ошон үчүн ал жөнүндө мен азыр сүйкүмдүү окуучулар менен аңгемелешмекмин.

1816-жылы, май айында, мага ***губерниясы аркылуу, азыр жоюлуп калган кара жол менен өтүүгө туура келди. Ал кезде менин чиним кичине болучу, почтанын аттарын жалдап, эки ат үчүн акы төлөчүмүн, ошондуктан бекетчилер мага анчалык этибар кылышчу эмес, жана көп убакта, менин оюмча, өз укугума тиешелүү болгондорду мен талашып жатып алучумун. Жаш жана кызуу кандуу болгондугумдан, бекетчи мага даярдалган тройканы чиндүү мырзанын коляскасынын ордуна берип

¹ Курьерский – эң тез жеткирчү кире.

² Фельдегер – аскердик чабарман. Курьерский тройканы бекетчи фельдегерден башка эч кимге берүүгө акысы жок болгон. Анын келишин күтүп, аттарды ар дайым даярдап коё турган.

жибергенде, анын коркоктугуна жана өзүн басынткандыгына кыжырым келчү. Губернатордун үйүндө тамактанууда кесирдүү малай мени алакчылап, табакты башкага тартканына да мен көпкө дейре так ошондой көнө албай жүргөмүн. Азыр мага мунусу да, тигиниси да адаттагы иштей болуп көрүнөт. Чындыгында, чин чинди сыйла деген жалпыга ылайык жобонун ордуна, башка бир, маселен, акыл акылды сыйла деген жобо колдонууга киргизилсе, биздин күнүбүз кандай болор эле? Кандай гана талаштар чыкпас эле! Ошондо малайлар табакты кимдин алдынан баштап тарта баштар эле? Болор эми, өзүмдүн аңгемеме кирейин.

Күн ысык болучу. ***станциясынан үч чакырым жерде, жаан себе-лей баштады да, бир минуттан кийин эле кара нөшөр жаан менин тула боюмду шөлбүрөтүп жиберди. Станцияга келгенден кийинки биринчи кам – кийимдерди тезирээк алмаштыруу болсо, экинчиси – өзүңө чай суроо эле. Бекетчи: «Эй, Дуня, самоор коё салып, барып каймак алып кел» – деп кыйкырды. Бул сөздөр айтылар менен тосмонун артынан он төрт жашар кыз чыгып, үйдүн алдына чуркап келди. Анын сулуулугу мени таң калтырды. «Бул сенин кызыңбы?» – деп сурадым бекетчиден. «Ооба, кызым, – деди ал өзү өзүңө ыраазы болгон түр менен, – эң акылдуу, өтө элпек, дал эле ыраматылык энесиндей». Аңгыча ал менин жол катымды каттай баштады, мен болсом, анын тыптынч, жупуну, бирок дыкан үйүн кооздоп турган сүрөттөрдү кароого кириштим. Сүрөттөр бузулган уулдун тарыхын элестетет: биринчи сүрөттө калпакчан жана үйгө кийилчү чапанчан ардактуу абышка шок баланы узатып турат, бала анын батасын жана акча салынган баштыкты ашыгып алып жатат. Экинчисинде жаш жигиттин бузуку жүрүш-турушу даана белгилер менен көрсөтүлгөн; ал столдо жалган достор менен уятсыз аялдардын ортосунда отурат. Андан кийин бардыгын чачып жоготкон жигит көйнөкчөн, үч бурчтуу калпак кийип чочко багып жүрөт: аш-тамагын алар менен ортоктошот, анын өңүнөн оор кайгы, өкүнүч көрүнүп турат. Аягында алиги баланын атына кайтып келгени көрсөтүлгөн: боорукер абышка баягы эле калпагы, баягы эле чапаны менен аны тосо чуркап чыгат, бузулган бала атанын алдында чөгөлөйт. Эң аягында ашмачы семиз музоону соёт, улуу агасы бул кубанычтын себебин кызматчылардан сурап турат. Ар бир сүрөттүн астына жазылган немисче татынакай ырларды окудум. Ушулардын бардыгы ошол кезде менин айланамда турган так эле бальзаминдер¹ куюлган карапалардай, чаар ала көшөгөлүү керебеттей жана дагы башка буюмдардай болуп, ушул күнгө дейре менин эсимде. Элүү жаштардагы таза, сергек кожоюндун өзүн жана анын оңо түшкөн ленталарга таккан үч медалдуу узун, жашыл желеткесин так азыркыдай көрүп турам.

Мен өзүмдүн мурунку ямшигимдин жол акысын төлөп үлгүргөнүмчө эле, Дуня самоорду алып жетип келди. Кичинекей эрке сулуу экинчи тик-

¹ Бальзамин – жыттуу чайыр.

тештен кийин, өзүнүн мага тийгизген таасирин сезип калды: ал өзүнүн бакырайган көгүлтүр көздөрүн төмөн түшүрдү, мен аны менен сүйлөшө баштадым, бойго жетип, көптү көргөн кыздан бетер, эч бир тартынбастан жооп кайтарып отурду. Мен анын атасына бир стакан ичимдик сундум. Дуняга стакан чай бердим, анан үчөөбүз, капкачандан бери тааныш кишилердей аңгемелеше баштадык.

Аттар эчак эле даяр болгон, бирок мен бекетчи менен анын кызынан ажырагым келбейт. Акыры алар менен коштоштум, атасы менин жолум ачылышын тиледи, кызы мени арабага дейре узата барды. Үй алдына токтолдум да өбүүгө уруксат сурадым, Дуня макул болду...

Бул өндүү өбүшүүгө киришкенден бери карай, далай өбүшүүлөрдү санай аламын, бирок алардын эч бирөө мага мынчалык узак, мынчалык жагымдуу эстелик калтырган эмес.

Бир топ жылдар өттү, иштин жагдайы мени ошол кара жолго, так баягы жерлердин өзүнө дагы алып келди. Мен кары бекетчинин кызын эске түшүрдүм да аны дагы көрөмүн деген үмүт менен өтө кубандым. Бирок кары бекетчи, балким, эчак алмаштырылгандыр, Дуня болсо, күйөөгө чыккандыр деп да ойлодум. Мунусу же тигиниси өлүп калгандыр деген ой да эсиме кылт эте түшүп, кайгылуу жоруулар менен *** станциясына жакындай бердим.

Аттар почта үйүнүн жанына токтоду. Комнатага кирерим менен бузулган баланын тарыхын элестеткен сүрөттөрдү дароо тааныдым: стол менен кровать мурунку эле орундарында турат. Бирок терезенин түбүндөгү баягы гүлдөр көрүнбөйт, тегеректегилердин бардыгы эскиргендигин жана көз салбагандыкты көрсөтүп турат. Бекетчи тон жамынып уктап жатат, менин келишим аны ойготуп жиберди. Ал ордуна жамбаштап турду... Бул Самсон Выриндин дал өзү, бирок мурункудан карып калган! Ал менин жол катымды каттап бүткөнчө, мен анын көк ала чачтарын, көптөн бери сакалы кырылбаган бетиндеги терең бырыштарын, бүкүрөйгөн белин карап турдум, мындан үч-төрт эле жыл илгери сергек эркекти үлдүрөгөн абышкага айланганына таң калбай коё албадым. Мен: «Сен мени тааныдыңбы? – деп сурадым. – Сен экөөбүз эски доспуз...» Ал капалуу түр менен: – «Болсо болор, бул жердеги кара жол – чоң жол, далай эле жолоочулар меникинде болушкан» – деди. – «Сенин баягы Дуня аман-эсен барбы?» – дедим мен.

Абышканын кабагы салынды. «Кудай билбесе, ким билет» – деп, жооп кайтарды. – «Кантсе да күйөөгө чыккан го?» – дедим мен. Абышка менин суроомду укмамыш болду да менин жол катымды шыбырап окуй берди. Мен суроолорумду токтоттум да бир чайнек чай коюуга коштум. Кызыксынуу менин тынчымды ала баштады, ичимдик менин эски таанышымды тилге келтире ала турганына ишендим.

Жаңылбаптырмын: абышка сунулган стакандан баш тарткан жок. Ичимдик анын капасын жазганын байкадым. Экинчи стакандан кийин ал сөзгө келе баштады, эсине түшүрдү же болбосо, мага мени эсине түшүргөндөй түр көрсөттү, ошентип мен андан бардык болгон окуяны билдим, анын аңгемеси ошондо мени абдан өзүнө тартып, муңдандырды.

«Ошентип, сиз менин Дунямды билесизби? – деп, сөз баштады ал, – баса аны кимдер гана билбечү эле? Ай, Дуня, Дуня! Кандай жолоочу өтпөсүн, баарысы мактачу эле, эч ким жамандачу эмес. Бариналар ага же жоолук, же сөйкө тартуу кылышчу.

Жолоочу мырзалар калп эле же обед, же ужин ичүүгө шылтоолоп, чындыгында Дуняны узагыраак карап алуу үчүн, бул жерде көпкө токтолуша турган. Кандай гана ачуулуу мырза болбосун жоошуп, мени менен ырайымдуу сүйлөшчү эле. Ишенесизби, төрөм, курьер фельдегерлер аны менен жарым саатча сүйлөшө турган. Үй ошонун барынан гана үй өңдөнүп туручу, эмне даярдоо, эмнени жыйноо керек болсо, бардыгына үлгүрүп турар эле. Ал мен, кары келесоо, карап да, кубанып да жетише алчу эмесмин. Ушу мен Дунямды жакшы көрчү эмес белем, мен чүрпөмдү эркелетчү эмес белем, ал жыргабаганда ким жыргачу эле? Жок, балакеттен кутула албайсың, маңдайыңа жазылганды көрбөй койбойсун».

Эми мага өзүнүн күйүтүн толук айта баштады.

Мындан үч жыл мурун, бекетчи жаңы кинегеге сызык сызып, кызы тосмонун аркасында өзүнө көйнөк тигип олтурган кыштын бир түнүндө, тройка келип токтойт да, черкес шапкалуу, аскер шинелдүү, мойнуна шалы оронгон бир жолоочу үйгө кирип, ат берүүнү талап кылат. Бул учурда аттардын баары туш-тушка жиберилген болот. Бул кабарды билдиргенде жолоочу бакырып, камчысын үйрө баштайт. Аңгыча мындай көрүнүштөргө көнүккөн Дуня тосмодон чуркап чыгып, жагымдуу мамиле менен жолоочунун тамак-аш ичишин сурап калат. Дунянын чыгышы кадимкидей өз таасирин кылат. Жолоочунун ачуусу таркап, аттардын келишин күтүүгө макул болуп, өзүнө тамак дайындатат. Суу болгон саксагай шапкесин алып шалысын, шинелин чечип, жолоочу кара муруттуу, жаш, сындуу гусар болуп чыга келет. Ал бекетчинин үйүнө орношуп, аны менен да, кызы менен да көңүлдүү сүйлөшө баштайт. Алдыга тамак коюлат. Ошол арада аттар да келет. Бекетчи аттарды тойгузуп отурбастан, ошол замат жолоочунун арабасына кошууга буйрук берип, үйгө кайта кирет да, жаш жигиттин эси ооп тактанын үстүндө жатканын көрөт. Жигиттин көңүлү айнып, башы катуу ооруп калган, кетүүгө мүмкүн эмес... Эмне кылмакчы! Бекетчи ага өзүнүн керебетин берет. Ушундай кылууга тийиш эле, сыркоо жигит жакшы болбосо, эртеси эртең менен С***га табыпка жибермек болушат.

Эртеси гусардын соолугу начарлана түштү. Анын кишиси табып алып келүү үчүн атчан шаарга жөнөдү. Дуня ачык сууга чылаган жоолук

менен оорунун башын танды да тигип жаткан ишин алып, анын керебетинин жанына отурду. Бекетчи турганда оорулуу онтолоп, бир ооз да сөз сүйлөбөдү, ошентсе да эки чыны кофе ичти, анан онтолоп жатып, өзүнө обед заказ кылды. Дуния анын жанынан кетпейт. Оору минута сайын суусун сурайт, Дуния өзү жасаган лимонаттан кружкага куюп, алып келип берет. Оору эрдин гана тийгизет да кружканы кайтарып берген сайын, ыракмат айтканын билдирип, өзүнүн алсыз колдору менен Дуниянын колун кысып коёт. Обедге жакын табып келди. Ал оорулуунун тамырын кармап көрдү, аны менен немисче сүйлөштү, ооруга тынчтык гана керектигин, бир-эки күндөн кийин ага жолго чыгууга мүмкүн экенин орусчалап жарыя кылды. Келгендиги үчүн гусар ага жыйырма беш сом берди жана анын обед ичип кетишин сурады. Табып макул алды. Экөө тең абдан көңүлдөнүп тамактанышты, бир бөтөлкө вино ичишти, акыры бир бирине абдан ыраазы болуп ажырашты.

Дагы бир күн өттү, гусар кадимкидей оңолуп калды. Көңүлү өтө шат болуп, бирде Дуния менен, бирде бекетчи менен үн баспай тамашалаша баштады, ышкырыгы сыбызгыды, өткөн-кеткендерди сүйлөшүп, алардын жол каттарын почта кинегесине тиркей баштады. Гусар ак көңүл бекетчиге абдан жаккандыктан, ал үйүнө токтогон бул сүйкүмдүү жоолоочу менен үчүнчү күнү араң ажырашты. Жекшемби күн болучу. Дуния чиркөөгө барууга камданып жаткан. Гусарга арабасын алып келишти. Үйүнө тургузгандыгы жана меймандаганы үчүн, ал бекетчини марттарча сыйлап коштошту. Дуния менен да коштошуп, аны кыштактын четиндеги чиркөөгө дейре арабага сала барарын айтты эле, Дуния эмне кыларын биле албады... «Сен эмнеден коркосун? – деди ага атасы. Урматтуу таксыр карышкыр эмес, сени жебейт, чиркөөгө чейин түшүп бара кой». Дуния арабага чыгып, гусардын жанына отурду, кызматчы өз ордуна чыкты, ямщик ышкырды эле, аттар зыр коюп жөнөп кетти.

Шордуу бекетчи өзүнүн Дуниясына гусар менен бирге барууга кандайча уруксат бергенин, көзүнө кандайча чел басканын ал убакта анын акылы эмне болгонун түшүнө албайт. Жарым саат өтпөй эле, анын жүрөгү сыздай баштайт да түк токтоно албай, өзү чиркөөгө жөнөйт. Чиркөөгө жакындай бергенде, элдин тарап баратканын көрдү, бирок Дуния чиркөөнүн короосунан да, чиркөөнүн алдынан да көрүнбөдү. Ал шашылып чиркөөнүн ичине кирди. Поп алтардан¹ чыгып бараткан экен, сопу шамдарды өчүрүп жүрөт. Эки кемпир дагы эле бурчта чокунуп жатат. Чиркөөдө Дуния жок. Куураган атасы анын чиркөөдө болгон же болбогонун сопудан арандан зорго сурай алды. Сопу чиркөөдө Дуния болгон жок деп жооп кайтарды. Бекетчи же өлүү, же тирүү эмес, эсенгиреп үйүнө кетти. Бекетчиде Дуния жаштык кызуулугу менен, балким, киндик энеси турган экинчи станцияга кеткендир деген бир гана үмүт калды.

¹ Алтарь – чиркөөдөгү поп отурчу бийик орун.

Жүрөгү элеп-желеп болуп, кызын отургузуп жиберген тройканын кайра келишин кайгы менен күттү. Ямщик кайтып келе элек, акыры ал кечке жуук мас болуп: «Дуня тигил станциядан нары гусар менен кетти» деген суук кабарды айтып, өзү жалгыз келди.

Абышка өзүнүн бактысыздыгын көтөрө албай, ошол замат, мурунку күнү жаш алдамчы жаткан төшөккө кулады. Анан бекетчи болуп өткөн жагдайдын баарын ойлоп көрүп, гусардын калп ооруганын түшүндү. Куураган бекетчи катуу чабалактап жатты, аны С***га алып барышты да, ордуна убактынча башканы дайындашты. Баягы гусарга келген табып муну да дарылады. Табып жаш жигиттин оорубай эле соо экендигин, ошондо эле анын жаман ниетине түшүнгөндүгүн, бирок анын камчысынан коркуп, тим болгондугун бекетчиге билдирди. Табып немец чын айттыбы же өзүнүн сезгичтигин билдирип мактангысы келдиби, ким билет, бирок ал бул айткандары менен байкуш оорулуунун көңүлүн кенедей да жубаталаган жок. Оорудан араң оңолору менен эле бекетчи С*** почтмейстеринен эки айлык отпуска сурады, өзүнүн оюндагыны эч кимге ооз ачып айтпастан, кызынын артынан жөө-жалаң жөнөп кетти. Ротмистр¹ Минский Смоленскиден Петербургга бара жатканын бекетчи анын жол катынан билген болучу. Гусарды жеткирген ямщик Дунянын жолду ката ыйлап баратканын, ошондой болсо да, ал өз эрки менен кеткен өңдөнгөнүн айткан болучу. Бекетчи: «Балким, мен өзүмдүн адашкан улагымды кайра үйгө алып келермин» – деп ойлонду. Ушул ой менен ал Петербургга келди, Измайлов полкуна² барып өзүнүн эски кызматташы болгон, кызматтан бошогон унтер офицердин үйүнө токтоду да, ушундан өзүнүн жогун издөөгө киришти. Ал тез арада ротмистр Минскийдин Петербургда Демутовдун трактиринде тургандыгын билди. Бекетчи ошонун өзүнө кирмекчи болду.

Эртең менен бекетчи Минскийдин алдыңкы үйүнө келди да, бир кары солдат аны менен көрүшүүнү суранып тургандыгын анын улуу урматына билдирүүнү өтүндү. Калыпка салынган өтүктү тазалап жаткан аскер малай мырзанын азыр уктап жаткандыгын жана саат он бирге чейин эч кимди кабыл кылбай тургандыгын билдирди. Бекетчи кетти да айтылган убакта кайра келди. Минский чапанчан жана кызыл калпак кийип ага өзү чыгып келип: «Сага эмне керек, тууган?» – деп сурады андан. Абышканын жүрөгү дирилдеди, көздөрүнө жаш толо калды да калтыраган үн менен гана: «Урматтуу таксыр!.. Кудай үчүн бир жакшылык кылыңыз!..» – дей алды. Минский аны жалт карап алды, кыжыры келе түшүп, анын колунан жетелеп кабинетке кийирди да, эшикти бекитип алды. «Урматтуу таксыр, – деди абышка, – жолдо жүктөн түшкөн жоголот дептир,

¹ Ротмистр – падыша армиясындагы офицер, эскадрон командири.

² Гвардиялык – Измайлов полкунун казармалары жайлашкан район. Ошол убакта Петербургдагы мыкты гостиницалардын бири.

мага эң кур дегенде, менин байкуш кызымды кайра бериңиз. Аны менен көңүлүңүздү жакшы эле жубатыңыз. Аны бөөдө кор кылбаңыз». «Болуп өткөндөрдү кайта жандыруу болбойт», – деди жаш жигит өтө шашылып, – сага чоң айыптуумун жана сенден кечирим сураганым кубанам, бирок мен Дуняны таштап кетет деп ойлобо, ал бактылуу болот, сага абийирдүү чындык сөзүмдү берем. Анын сага эмне кереги бар? Ал мени сүйөт. Ал өзүнүн мурунку турмушун унутту. Сен да, ал да болгон жорукту унута албайсыңар». Андан кийин Минский анын жеңинин ичине бирдемени тыгып, эшикти ачты. Бекетчи эмне болгонун өзү да түшүнбөй, көчөгө чыгып калганын гана бир билди.

Ал кыймылсыз узак турду, акыры жеңинин ичиндеги бүктөлүү кагаздарды көрдү, кагаздарды сууруп чыгарды да бир нече беш сомдук жана он сомдук ушаланган ассигнацияларды жайды. Анын көздөрүнө дагы жаш, ачуунун жашы толду! Ал кагаздарды мыкчий тоголоктоп, жерге ыргытты да, такасы менен тепсеп-тепсеп, кете берди. Бир нече кадам илгери барып, токтоду, ойлонду... Анан кайта бурулду... Бирок ассигнациялар эчак жок болуптур. Жакшы кийинген жаш жигит аны көрө салып, извозчикти карай чуркады, шашып отурду да: «Жөнө!..» – деп кыйкырды. Бекетчи анын артынан кууган жок. Ал өз станциясына, үйгө кайтып кетүүгө ой кылды, бирок кетүүдөн мурун өзүнүн шордуу Дунясын, эң кур дегенде бир көрүп кетүүнү каалады. Ошол үчүн ал эки күндөн кийин Минскийдикине кайта барды. Каардана: «Мырза эч кимди кабыл кылбайт» – деди аскер малай, бекетчини көкүрөгү менен алдыңкы үйдөн сүрүп чыгарып анын мурдуна жакын эшикти тарс жаап алды. Бекетчи туруп-туруп, анан жөнөп кетти.

Ошол күнү эле кеч курун, ал Всех Скорбящих¹ чиркөөсүндө кудайга сыйынып, Литейний көчөсү менен келе жатты. Аңгыча, анын алдынан кооздолгон дрожка араба зуулдап өтө берди, бекетчи Минскийди таанып калды. Араба так кире беришке токтоду, гусар болсо крыльцоого чуркап чыгып кетти. Бекетчинин башына шаттуу ой кылт этип келе калды. Ал кайта бурулду да кучерге теңеле түшүп: «Тууган, бул кимдин аты, Минскийдики эмеспи?» – деп сурады. «Так ошонуку, эмне кыласың?» – деди кучер. – «Кыларым бу: сенин кожоюнуң өзүнүн Дунясына кат алып барып берүүнү буюрду эле, мен анын Дунясы кайда турарын унутуп калыптырмын».

«Мына момунда, экинчи катарда турат, сен эми, тууган, катың менен кошо кечигип калдың, азыр анын өзү Дунянын жанында».

«Кереги жок, – деди бекетчи жүрөктүн түшүнүлбөс кыймылы менен, – ыракмат билдиргениңде, мен өз ишимди иштеймин». Оюнда бул сөздөрдү айтып, баскыч менен жогору көтөрүлө баштады.

Эшиктер бек эле, коңгуроону какты, анын кыйнала күтүшү менен бир канча секунд өттү. Ачкыч шылдырай түшүп, ага эшикти ачып беришти.

¹ Чиркөөнүн аты.

«Авдотья Семенова ушунда турабы?» – деп сурады ал. «Ушунда, – деп, жооп кайтарды жаш кызматчы аял, – сага анын эмне кереги бар эле?» Бекетчи жооп кайтарбастан, залга кирди. «Мүмкүн эмес, мүмкүн эмес, – деп кыйкырды анын аркасынан кызматчы аял, – Авдотья Семеновнада коноктор бар». Бекетчи анын сөзүнө кулак салбастан, илгери жөнөй берди. Биринчи эки бөлмөлөр караңгы, үчүнчүсүндө жарык бар эле. Ал ачык эшикке жакындап келип токтолду. Сонун жасалгаланган бөлмөдө Минский ойлонуп отурат. Моданын бардык кооздорун кийинген Дуня анын креслосунун учунда, англиялык ээрге минген атчан аялча отурат. Ал өзүнүн жылтылдаган бармактарына Минскийдин тармал кара чачтарын ороп, аны назик кароодо. Байкуш бекетчи! Анын кызы өзүнө мурун эч качан азыркыдай татынакай болуп көрүнчү эмес эле. Ал эриксизден кызына эзиле карады. «Ал ким?» – деди кызы башын көтөрбөстөн. Ал түк унчуккан жок. Жооп ала албаган соң, Дуня башын көтөрдү... Анан бакырган бойдон килемге жыгылып кетти. Чочуп кеткен Минский аны көтөрүүгө чуркады, аңгыча эшикте турган кары бекетчини көрө салып, Дуняны таштап, ачуу менен калтырай анын жанына келди. «Сага эмне керек? – деди ал тиштенип, – сен эмне көрүнгөн жерде менин аркамдан каракчыдай андып жүрөсүң? Же мени сойгуң келеби? Жогол!» – деди да күчтүү колдору менен абышканы жакадан алып, баскычка түртүп жиберди.

Абышка өзүнүн квартирине келди. Досу ага арызданууга кеңеш берди. Бирок бекетчи ойлоп-ойлоп, колун шилтеди да, өз талабынан кечүүгө ой кылды. Эки күндөн кийин ал Петербургдан өз станциясына жөнөдү, кайта баягы өз кызматына киришти. «Мына, Дунясыз жашап турганым жана андан эч бир кабар, каңшаар албаганыма үч жыл болду, – деп аяктады ал, – тирүүбү, өлүүбү кудай өзү билет. Ар кандай иш боло берет. Ошол жолоочу куу чирендин алдашы жеке ал эместир. Алпарып үйлөнүп алып, анан таштап кеткендир. Петербургда андай жаш акмактар толуп жатат, бүгүн атлас менен баркыт кийип, шапар тепсе, эртеси карасаң, аракканадагы жылаңачтар менен көчө шыпырып жүргөнүн көрөсүң. Кээде Дуняда, балким, ошондой жок болор деп ойлой калсаң, эриксизден кудайга күнөкөр болуп, ага өлүм да тилейсиң...»

Менин досум кары бекетчинин көз жашын төгө эчен жолу үзүп айткан аңгемеси мына ушундай. Ал көз жаштарын акын Дмитриевдин сонун балладасындагы тырыш Терентичтей өзүнүн этеги менен эң көркөм сүртүп отурду. Бул көз жашты көбүнчө ичимдик күчөттү, аңгемесин узата берген убакта ал ичимдиктен беш стакан жутту эле. Кандайы болсо да бул аңгеме менин жүрөгүмдү абдан толкундатты. Аны менен ажырашкандан кийин да көпкө дейре кары бекетчини унута албадым, бечара Дуня тууралуу да көп ойлондум.

Жакында эле дагы *** кыштагы аркылуу өтүп бара жатып, ошол досумду эстедим, ал башчы болуп турган станция эчак жоюлганын билдим.

«Кары бекетчи тирүүбү?» деген менин суроомо, эч ким канааттандыралык жооп бере алган жок. Мен тааныш жакты көрүүгө ой кылып, жай адамдын аттарын жалдап, Н. кыштагын көздөй жол тарттым.

Бул иш күзүндө болду. Боз булуттар көктү каптап, эгиндери орулган талаалардан муздак шамал согуп, жолдогу жыгачтардын кызыл жана сары жалбырактарын учуруп кетип жатат. Мен кыштакка күн бата келдим да почта үйүнө түштүм. Үйдүн алдында (бечара Дуня бир кезде мени өпкөн жерге) семиз аял чыкты да менин суроолорума: «Кары бекетчинин өлгөнүнө бир жылча болду, анын үйүнө пиво кайнатуучу кирди, өзүм пиво кайнатчунун аялы боломун», – деп жооп берди. Мен өзүмдүн бекер убара болгонумду жана бөөдө чыгымдаган жети сомду аядым. Пиво кайнатуучунун аялынан: «Ал эмнеден өлдү?» – деп сурадым. «Ичип кетти, таксыр» – деп жооп кайтарды ал.

«Аны кайда көмүштү?»

«Кыштактын ар жагына, ыраматылык аялынын жанына».

– «Мени ошонун мүрзөсүнө ээрчитип бара аласыздарбы?»

– «Эмне үчүн бара албайлы! Эй, Ванька! Мышык менен ошончо эле ойно эми. Мырзаны көрүстөнгө ээрчитип барып, бекетчинин мүрзөсүн көрсөт».

Бул сөздөр айтылганда кийген кийиминин тамтыгы жок сөлдөгөй сары бала жаныма чуркап келди да, ошол замат мени кыштактын тышын көздөй ээрчитип келди. Жолдо бара жатканда мен андан:

«Ошол ыраматылыкты сен мурун таануучу белең?» – деп сурадым.

«Кантип тааныбайын! Ал мага чоор жасоону үйрөткөн болучу. Ал аракканадан келе жатканда (жаткан жери жай болсун) биз анын аркасынан ээрчип алып: «Чоң ата, чоң ата! Кана, жаңгак» – дечү элек. Ал бизге жаңгак берүүчү. Дайыма биз менен алпурушар эле».

«Өткөн-кеткен жолоочулар аны эстерине алышабы?»

«Азыр жолоочулар аз өтөт. Заседатель эле бурулуп калбаса, ал келсе да, өлгөндөр менен иши эмне? Баса жайында бир барыня келип, ошол кары бекетчини сурады, анан анын мүрзөсүнө барды».

Анык билгим келип мен:

«Кандай барыня?» – деп сурадым.

«Эң эле татынакай барыня, – деп жооп берди бала, – алты ат кошкон каретада, үч кичинекей баласы, бакмачысы жана бир кара күчүгү менен келди, кары бекетчинин каза болгонун айтышканда, ал ыйлап жиберди, анан балдарына карап: «Тынч отургула, мен көрүстөнгө барам» – деди. Мен аны узатып бармак болдум. Бирок аял: «Жолун мен өзүм билем» – деди да мага беш тыйындык күмүш берди, ушундай ырайымдуу барыня экен!...»

Биз көрүстөнгө келдик, эч нерсе менен тосулбаган, жыгач кресттер менен толгон, бир да бак-дарак отургузулбаган жылаңач жер экен. Мен

туулгандан бери мындай мостоюңку, жымжырт, капа көрүстөндү көргөн эмесмин.

Жез сүрөттүү кара крест көмүлгөн үймөк кумдун үстүнө бала секирип чыгып:

«Мына кары бекетчинин мүрзөсү», – деди мага.

«Барыня да ушул жерге келдиби?» – деп сурадым.

«Келди, – деди Ванька, – мен аны ыраактан карап турдум. Ал бул жерге жыгылып, көпкө дейре жатты. Андан кийин барыня кыштакка барып, пошту чакыртты. Ага акча берди да жөнөп кетти. Мага да беш тыйын берди, ушундай сүйкүмдүү барыня экен!»

Мен да балага беш тыйын бердим. Жана келгениме да, чыгым кылган жети сомума да ичим ачынган жок.

Которгон **Ташым БАЙЖИЕВ**

1949-жыл.

*Поэзия***Лариса САПЕГО**

НЕРАСТРАЧЕННЫХ СЛОВ ТЕПЛО

Лариса Сапего – окончила Киргосуниверситет. По специальности экономист. Работала на предприятиях, главным специалистом Фонда государственного имущества Кыргызской Республики, а затем, не побоявшись резко сменить профессию, занялась литературной, корректорской и переводческой деятельностью.

Начала печататься с 1998 года, выпустила несколько поэтических сборников, является автором многочисленных публикаций в республиканской прессе (стихи и проза). Стихи Ларисы Сапего отличаются мягкостью, душевностью, мелодичностью, проникновенностью. С годами перо ее крепнет. Является членом Национального союза писателей Кыргызской Республики, лауреатом литературного конкурса «Живого слова родники». Большую часть ее творчества занимает переводческая деятельность. Ей доверяют свои переводы поэты Асан Жакшылыков, Алтынай Темирова, Айгуль Элебесова, Анатай Омурканов и многие другие. Особый интерес вызвал перевод книги Асана Жакшылыкова «Учкул ойлор». Её переводы произведений молодых кыргызских поэтов опубликованы в альманахе «Семена яблока» и затем переведены на английский язык.

Джумадин КАДЫРОВ

Директор издательства «Бийиктик», поэт, член Национального союза писателей КР

Значит лето ещё не ушло

*Вновь приходит ко мне, как чудо,
Нефастраченных слов тепло.
Знать, душа всё поёт покуда,
Видно, лето ещё не ушло.*

*И холодным осенним утром,
И весною по вечерам.
Бытия степенная мудрость
Уступает место стихам.*

*Среди радостей и печалей,
И в тороз, и в июльский зной,
Днёт и ночью стихи звучали,
Словно звали меня за собой.*

*Я на зов их лечу, как ветер,
Словно в детстве, далёком таком,
Обо всём позабыв на свете,
Вновь по лужам бегу босиком.*

*Вновь приходит ко мне, как чудо,
Нефастраченных слов тепло.
А душа – всё поёт покуда,
Значит лето тоё не ушло!*

** * **

*Неужели душа проходит,
Словно молодость или любовь?
Эта мысль в голове твоей бродит,
Навевая страдание вновь...*

*Неужели, взрослея, черствеет,
Шелестя, как осенний лист?
Неужели любить не умеем,
Если годы вдаль унеслись?*

*Неужели весной не слиться
С вновь проснувшеюся листвою,
Неужели не насладиться
Этой сочной зелёной травой?*

*Понимаю, что всё уходит,
Всё уходит от нас, не спеша,
Только верю, душа не проходит...
Ведь на то она и Душа!*

Забывший мотив

*Мы с тобой так далеки,
Как две гордые вершины,
Как два берега реки,
И пути теж нами длинны.*

*Лишь порой зовёт и манит
Тот мотив забытый, нежный
И тревожит нас, и ранит
Памятью о встречах прежних.*

*И хоть канули, как в воду,
Эти дни и эти ночи,
Отпустить нас на свободу
Сердце глупое не хочет.*

*Только дождик утром ранним
По стеклу стучит и шепчет,
Что тщетны воспоинанья,
Всё прошло, и время лечит.*

*Что с тобой мы далеки,
Словно праведник и грешник,
Как два берега реки,
Как весна и холод снежный.*

*Что про всё забыли мы,
Что разлука нас не гложет,*

*Но, как ландыш средь зыты,
Вновь мотив нас тот тревожит.*

** * **

*Весенний ветерок о чём-то шепчет,
Он шелестит листвою за окном.
Широк, могуч, раскатист и беспечен –
Нас радует весенний первый гром.*

*Я бусинки-дождейки собираю
В ладонь, как жемчуг, как от Бога дар.
И в памяти своей перебираю
Те вёсны, что умчались навсегда.*

*Хочу узнать: а сколько ещё вёсен
Ко мне придут с грозой и дождём?
Но ветерок ту тайну вдаль уносит,
Легко взмахнув невидимым крылом.*

*Весной приходят к нам мечты и грёзы,
Вокруг всё торжествует и цветёт.
Проходит жизнь, отсчитывая вёсны,
Веда мгновенью каждому учёт.*

Та ночь

*Понуро ветки тёмные висят,
Весенний ветер не вернулся в сад.
Та ночь – она, почти, что – ад,
Лишь силы зла глядят из всех засад.*

*О чём же думать и куда смотреть?
Воспоминанья хлещут, словно плеть.
Реальность давит и теснит меня,
Перед глазами – зарево огня.*

*На небе нет ни солнца, ни луны,
Ни звёзд – они мертвы, они черны.*

Всё рушится – добра на свете нет.
 Цена святому – несколько монет.
 Учил людей стирению Иисус,
 Учил до времени нести тяжёлый груз,
 Надеяться и тихо света ждать...
 Придёт пора – наступит благодать.

Но, как бывает в этой жизни чаще,
 Переполняется чрез край терпенья чаша,
 И ярость, гнев вокруг – защиты нет.
 Цена святому – несколько монет.

Потом, быть может, будем мы жалеть,
 Ну, а сейчас – слести, сгрести, успеть!
 Законы, постулаты все поправ,
 Мы долго будем разбираться, кто в чём прав.

Разрушенное всё восстановим,
 И снова всё построим, в первый ль раз?
 Но город стал холодным и чужим,
 Отгородился словно бы от нас.

Понура ветки тёмные висят,
 Весенний ветер не вернулся в сад.
 Но Судный день придёт, неуголит,
 И многие предстанут перед Ним!

24.04.2005 г.

* * *

В осенней грустной тишине
 Кружат последние листья.
 И на исходе тёплых дней
 Прозрачны мысли и чисты.

Слетают с неба паутинки,
 Как предсказанье зимних снов.
 Деревья, словно на картинке,
 Стоят в предчувствии снегов.

Над увядающей красой
 Струится тихая печаль.

*И хочется душе покоя,
И лета бесконечно жаль!..*

** * **

*Как радует тепло дней уходящих,
И кажется, что это – навсегда,
Что не закружит снег, глаза слепящий,
И не покроет иней провода.*

*И жёлтая листва, так медленно летая,
Посыплет густо травяной ковёр.
И будет длиться это царство рая,
Наполнив радостью и душу, и простор.*

*Как жаль мне расставаться с благодатью,
С очарованьем этих светлых дней.
Уходит осень в серо-жёлтом платье,
Надеюсь, не последняя в судьбе моей.*

** * **

*Обманчивые легкие слова
Мне кажутся на призраков похожими.
И от тревог кружится голова,
И дни стоят такие непогожие.*

*Но все ж проступит неба синева,
И дни придут, как в юности, погожие.
Обманчивые яркие слова
Покажутся на радугу похожими.*

*Ушедшие года телькнут вдали,
Письмом забытым сердце отогрею я.
Не все мои ромашки отцвели,
Пророчеству их лепестков повёрю я.*

**РЮНОСКЭ
АКУТАГАВА**

(Япония)

Котор.мо

ЭРГЕЖЭЭЛДИН ЭКИМЕТИ

Эссе

(Уландысы.

Башы журналдын №7–№8 сандарында)

Искусство – искусство үчүн

Искусство искусство үчүн деп чуулдагандардын көпчүлүгү искусствонун чуркалары. Ашынган улутчул адамдардын көбү да ата мекенсиздер. Биздин эч кимибизге кудай кут кылган нерседен башканын кереги жок.

Тарыхый материализм

Агер ар бир прозачы турмушту Маркстын тарыхый материализмине тууралап сүрөттөсө, анда ар бир акын ай менен күндү, тоо менен сууну Коперниктин күндү айлануу теориясына ылайыктап ырдашы шарт. «Батыштан күн батты» – деп айтуунун ордуна, «Жер мынча градус, түкүнчө мүнөткө ооду» – деп айтууга туура келет. Аны көркөм сөз деп ким айтат.

Кытай

Жаңыдан жаралган жалтырак коңуз үлүлдү канчалык кемиргени менен аны акырына чейин жеп үлгүрбөйт. Ал бар болгону улам жаңы тамак табуу үчүн тигинин денесин чукулай берет. Биздин япон империясынын, дегеле бардык дөөлөттөрдүн Кытайга болгон мамилеси коңуз менен үлүлдүн мамилесинен ашпайт.

Дагы ошо жөнүндө

Азыркы Кытайдын ашкан чоң трагедиясы – улутчул романтиктерге, мындайча айтканда, «Жаш Кытайга» темирдей тарбия берер Муссолони сыяктуу адамдын жоктугу.

Роман

Окуя оңутунда кокустук аз учураган роман эмес, турмушка караганда кокустук аз учураган роман чындыкка жакын.

Адабият чыгармасы

Сөздүккө караганда адабият чыгармасында сөздүн көркү көбүрөөк ачылышы шарт.

Дагы ошо жөнүндө

Бардыгы эле Тегюну¹ туурап: «Стиль – бул адам» – дешет. Бирок бардыгы: «Адам – бул стиль» экендигин ичинен туюп турат.

Аялдын жүзү

Кумарга толгон аялдын жүзү кыз көрүнгөнү кызык. Арийне, андай кумар кол чатырга да болушу мүмкүн.

¹ Такаяма Тегю (1871–1902) – япон жазуучусу, адабият изилдегич.

Тирлик акылмандыгы

Өчүргөнгө караганда өрттөмөк оңой. Турмуштун мындай акыл азуусу «Bel ami»¹ романын каарманынан катуу байкалат. Оттой ойнош күтүп-күтөлөктө, аны менен кантип ажырашууну ойлойт.

Дагы ошо жөнүндө

Тирлик акылмандыгы жалындын аздыгынан жабыркаба деп жаңсайт. Тескерисинче, бир аз салкындык жетишпегени азап.

Материалдык байлык

Материалдык байлыкка жетпегендер рухий байлыкка да жетпейт. Эки миң жыл мурдагы байтак мезгилде ушундай эле. Азыр башкача: материалдык байлыкка жеткендер рухий байлыкка жетпейт.

Алар

Эрди-катын бирин бири сүйбөй кантип ынтымактуу жашаарына ар дайым танданар элем. А алар болсо бирин бири сүйгөн эрди-катын кантип бирге өлөрүнө таң калышат.

Балдар

Биз эмне үчүн кичинекей балдарды жакшы көрөбүз? Анткени аларга алдатып ийбей турганыбызга ишенебиз.

Дагы ошо жөнүндө

Көр көкүрөк, кем акылдыгыбызды ачык көрсөтүүдөн кичинекей балдардын же ит менен мышыктардын алдында гана уялбайбыз.

¹ «Асылкеч курбу» – француз жазуучусу Мопассандын романы.

Икэ Тайга¹

«Тайганы таптакыр эле тарткынчак адам катары карашат. Ал адамдарга аралаша алчу эмес экен, а түгүл Гёкуранга үйлөнгөндөн кийин бир ирет да этегин ачпаган имиш.

Аял алып, бирок эркектин эрежесин аткарбаганын бул дүйнөнүн кумарынан кечкен адам катары көрсөткүлөрү келгени кызык. А чындыгында бул акылга сыйбаган, ойго жукпаган аңыз».

Ушул үзүндүнүн өзү эле үргүлжү далилдеп туру: художниктер менен искусство тарыхчыларынын ичинен айрым адамдар азыр да ал аңызга ишенет экен. Тайга мүмкүн, Гёкуранга үйлөнүп, үстүнө бир жолу ашыкпай койгондур, арийне, ага айныбай ишенгендер ашкере сезимталдыктын азабынан антпей коюуга болбойт деп ойлосо керек.

Огю Сорай²

Огю Сорай куурулган боб буурчагын жеп атып байыркыларды боктогону жакшы эмес. Албетте, аны үнөм үчүн ашап атканын түшүнсө болот, бирок байыркыларды эмне үчүн боктогонуна такыр түшүнгөн эмесмин. Кийин ойлоп-ойлоп отуруп мындай жыйынтыкка келдим: замандаштарды сөккөнгө караганда, байыркыларды сөгүү коркунучтуу эмес.

Жазуучу

Жазмакерлик кылуу үчүн абалы чыгармачыл от зарыл. Ал отту жандырууга, албетте, абалы ден соолук керек. Швед гимнастикасына, вегетириандыкка, тамак-аш таасирине көңүл бурбай, мурун чүйрүгөндөр, демек, жазуучулукка жанын бербегендер.

Дагы ошо жөнүндө

Жазуучу болом дегендер эки миң шаардык болсо да, жан-дүйнөсүндө варвар болушу шарт.

¹ Икэ Тайга (1723–1776) – япон художниги, конфуциячыл-окумуштуу, тарыхчы.

² Огю Сорай (1666–1728) – япон конфиячыл-окумуштуусу.

* * *

Жазуучу болом дегенден уялуу – өз тамырына өзү балта чабуу.
Антип уялгандардын жандүйнөсүнө өзгөчөлүк өспөйт.

* * *

Кырк аяк: «Эр болсоң басып көрчү».

Көпөлөк: «Эр болсоң учуп көрчү».

* * *

Көркөмдүктүн уясы жазуучунун желкесинде. Жазуучу аны
көрөлбайт. Көркөм десе, мойну сынат.

* * *

Сынчы: «Сен эмгек адамдары жөнүндө гана жазаласың, туурабы?»

Жазуучу: «Анан бүт бардыгы жөнүндө да жазалган адам болобу?»

* * *

Кайсы заман болбосун генийлер калпагын бизге окшогон кулпен-
делер жеталгыс мыкка илет. Ага чыгып жетээр отургуч табылбайт
деп ойлобогондуктан эмес.

* * *

Андай отургучтар эски-ускуну саткан дүкөндөрдө толуп атыр.

* * *

Кайсы автордун болбосун көкүрөгүндө кандайдыр бир жыгач уста-
нын сыймыгы жашайт. Анын эч кандай өөнү жок. Кайсы гана жыгач
уста болбосун кандайдыр бир өзүнүн авторлугуна сыймыктанат.

* * *

Анан дагы кайсы автордун болбосун кандайдыр бир дүкөнчөсү бар. Мен чыгармаларымды канткенде сатпайм? Качан сен албай койгондо. Же мен сатпай койгондо.

* * *

Артисттер менен ырчылардын бактысы – алардын чыгармалары түбөлүк калбайт. Минтип ойлосо да болот.

Коргоо

Башкаларга караганда өзүңдү коргомок азап. Ишенбесеңер, адвокаттарды карагыла.

Аял

Акыл айтат: «Аялдарга жолобо!»

Инстинкт тескерисинче буйрук берет: «Аялдардан качпа!»

Дагы ошо жөнүндө

Биз, эркектер үчүн аял анык турмуш. Айталы, ал бардык жамандыктын булагы.

Акылдын кулу

Мен Вольтерди жаман көрөм. Карандай акылдын кулу боло берсең, бүт жашоо каргышка айланат. Арийне андан «Кандиддин» автору дүйнөлүк атак-даңк таап, бакытка тунган.

Жаратылыш

Жаратылышты жандай көргөнүбүздүн себеби, бери калганда, дагы бир себеби, бизден, адамдардан айырмаланып, ал кызганбайт жана алдабайт.

Тирлик акылмандыгы

Тирлик акылмандыгынын олуттуу осуяты – турмуш шарттуулугун жерибей жаша, ага каршыгып каршы чыкпа.

Аялга таазим

«Түбөлүк аял бойдон калгандарга» таазим эткен Гёте эң бактылуу өмүр өтөгөн. Йехулардын ургаачыларын жек көргөн Свифт жинди болуп өлгөн. Бул аялдардын каргышынан улам эмеспи? Же акыл-эс каргышыбы?

Акыл

Акыл мага акылдын алсыздыгын түшүнүүгө жардам берди.

Тагдыр

Тагдыр кокустан эле эмес, зарылдыктан да куралат. «Мүнөзүнө жараша тагдыры» деген сөз тегин жерден чыккан эмес.

Профессорлор

Медицина терминология менен айтканда, адабияттан дарс окуган профессорлор оорукананын дарыгери болууга тийиш. А алар болсо эч качан турмуш тамырын кармап көргөн эмес. Айрымдары англис, француз адабиятын жакшы билгени менен өз элинин тилин начар билет.

Билим менен моралдын биримдиги

Биз атургай өзүбүздү өзүбүз билбейбиз. Билбегенибизди билмегибиз да азап. «Акылмандык менен тагдырды» жазган Метерлик акылмандык эмнелигин такыр билген эмес.

Искусство

Эң татаал искусство – эркин жашоо. Бирок эркиндик деген бетсиздикти билдирбейт.

Эркин ой жүгүрткөндөр

Эркин ой жүгүрткөндөрдүн бир кемчилиги – эркин ой жүгүртүүчүлөр экендигинде. Алар көздөгөнүн бербеген көк адамдар сыяктуу «кандуу кармашка» кайыл болалбайт.

Тагдыр

Тагдыр – жака уучтап өкүнүүнүн перзенти. Же жака уучтап өкүнүү – тагдырдын перзенти.

Анын бактысы

Анын бактысы – билимсиздигинде. Ошол эле учурда анын бактысыздыгы... О, кандай гана зериктирме!

Прозачы

Эң мыкты прозачы – турмуш акылына тунган акын.

Сөз

Бардык сөздүн тыйын сыяктуу эки бети бар. Айталы, «сергек» деген сөздүн экинчи бети – «коркок».

Материалистин маңызы

«Мен Кудайга ишенбейм. Бирок нервге ишенем».

Идиот

Идиот (мээсинде жели бар адам. – Которм.) – өзүнөн башкалардын баарын идиот ойлойт.

Тирлик таланты

Жек көрүүчүлүк – тирликтин дагы бир таланты.

Жака уучтап өкүнүү

Байтак заманда адамдар Кудайдан кечирим сурап, таат-ибадат кылчу. Бүгүнкү адамдар коомчулуктан кечирим сурайт. Кыязы, кудайдан жөө качкан шылуун-шумдардан башка адам жамааты жакка уучтап өкүнүү менен гана турмуш кыйынчылыгына туруштук берсе керек.

Дагы ошо жөнүндө

Бирок ал жакка уучтап өкүнүүнүн канчасы чын, канчасы калптыгына ишенүү – башка маселе.

«Жаңы турмушту» окуган соң

Бул «жаңы турмуш» болду беле, болбоду беле?

Толстой

Брюковдун «Толстойдун өмүр баянын» окуган соң, жазуучунун «Ыймандай сырым менин», «Ишенимдин маңызы эмнеде?» чыгармалары карандай калп экендигине ынанасың. Бирок ошондой карандай калпты айтуу үчүн Толстойчолук эч кимдин жүрөгү канабаса керек. Айрымдардын акыйкатына караганда анын калпы жүрөктү аябай канаткан.

Эки трагедия

Стриндберг өмүрүнүн трагедиясы – айдан ачыктыгы. Толстой өмүрүнүн трагедиясы, тилекке каршы, айдан ачыктыгында эмес. Андыктан Толстой Стриндбергге караганда чоң трагедияга туш болуп өлгөн.

Стриндберг

Ал баарын билген. Билгендерин эч тартынбай эле эл алдына жая салган. Эч тартынбай... Жок, бардыгыбыз сыяктуу эле ченеп-бычып.

Дагы ошо жөнүндө

Стриндберг «Легендаларында» өлүм азап-тозогун өз башынан өткөргүсү келгенин жазат. Арийне, ал тажрыйба өтө татаал. Андыктан ал дагы «өлөйүн деп, өлөлбай койгондордун» катарына кошулуп калды.

Бир идеалист

Ал турган турпаты менен реалист экендигин жакшы билчү. Бирок өзүн идеалдаштыра турган.

Коркунуч

Душмандан коркуу – куралданууга аргасыз кылат. Бирок көпчүлүк учурда жок нерседен, элестетип алган душмандан коркосун.

Биз

Биз өзүбүздөн өзүбүз уялабыз. Ошол эле учурда коркобуз. Бирок эч ким аны чындап моюнга албайт.

Сүйүү

Сүйүү – жыныстык кумардыктын поэтикалуу чагылдырылышы. Бери дегенде, поэтикалуу чагылдырылбаган жыныстык кумардыкты сүйүү деп атоого арзыбайт.

Чебер сынчы

Чындыгында ал ашкан билерман эле. Ал сүйүүнү да чыр-чатаксыз элестете алчу эмес.

Өзүн өзү өлтүрүү

Адамдардын бардыгында бирдей сезим – өлүм коркунучу. Андыктан өзүн өзү өлтүргөндөрдү айыптоо да бекер жеринен чыкпаса керек.

Дагы ошо жөнүндө

Монтень өзүн өзү өлтүргөндөрдү актап-жактаганынын да негизи бар. Өзүн өзү өлтүрө албагандар өзүнө колу барбагандыктан деле эмес, антүүгө темирдей эрки жоктугунан өзүн өлтүрө албайт.

Дагы ошо жөнүндө

Өлгүң келсе, кай учурда болбосун өлөсүң. Аны аткарууга аракет жасап көр.

Революция

Бир революцияны бүтүп, экинчисине киришебиз. Турмуштун азап-тозогун мындан да жаман тартарыбызды анда биз азыркыдан дагы аябай сезебиз.

Өлүм

Майнлендер өлүмдүн сулуулугун өзгөчө так сүрөттөйт. Чындыгында эле өлүм кумарына кирип алсаң, андан чыгуу кыйын. Андан

да ашыра айтсак, анын тегерегине айлана берип, ага жакындагандан жакындай бересиң.

«Танк алиппеси»

Турмуштун зарыл идеялары бүт «танк алиппесинен» алынат.

Тагдыр

Тукум куучулук, жагдай-шарт, кокустук – биздин тагдырдын та-коолу ушул үчөө. Кубанычка баткандар батат. Арийне башкаларды айыптоо адеп-ахлакка сыйбайт.

Шылдыңкорлор

Башкаларды шылдыңдап атып, өзү күлкү боломбу деп коркот.

Бир япондун даңкы

Мага Швейцарияны, же болбоду дегенде сөз эркиндигин бергилечи.

Адамкерчилик, ашынган адамкерчилик

Адамкерчилик, ашынган адамкерчиликтин акыр түбү айбанчылыкка окшогон бирдеме.

Белгисиз акылман сөрөй

Ал шүмүрөйгөн шүмшүк болсом да, эч качан көк мээ болбойм деп ойлочу. Жылдар өттү. Шүмүрөйгөн шүмшүк болгон жок, көк мээ болду.

Гректер

Юпитерди кек алуунун кудайы кылган о, гректер! Силердин көз бардыгына жеткен.

Дагы ошо жөнүндө

Бирок ушунун өзү эле адамзат ушунчалык акырын алдыга жыларын далилдеп салды.

Ыйык китептер

Адам акылмандыгы менен эл акылмандыгын салыштыруу мүмкүн эмес. Эгер түшүнүктүүрөөк болсо гана...

Энесинин баласы

Ал энесин аябай жакшы көрчү. Албетте, анын эркелеткени менен өөп-жыттаганы жесир энесинин сезимин жубаттарын билгендиктен.

Белгисиз азеилчи

Ал азеилчил акын эле. Арийне, албетте, чыныгы турмушта бир ирет коопсуз конолгосун таштап, көрбөгөн кордукту көргөн.

Белгисиз өзүн өзү өлтүргүсү келген адам

Бир ирет арзыбаган иш үчүн өз өмүрүн өзү кыймай болот. Бирок арзыбаган иш үчүн өлүп атканына аябай арданат. Колундагы тапанчаны кокурая көтөрүп минткен экен: «Мен түгүл Наполеон деле чиркей чаккан жерин: «Кычышып атат» – деп тим болуптур».

Белгисиз солчул

Ал ашынган солчулдардан ашкан солчул болчу. Андыктан ашынган солчулдарды жек көрөр эле.

Аң-сезимсиз

Биздин мүнөздүн өзгөчөлүгү, эң өзгөчөлөнгөн өзгөчөлүгү – аң-сезимди жеңүүгө аракет жасоо.

Сыймык

Биз баарынан мурда өзүбүзгө жок касиеттерге сыймыктангыбыз келет. Т. немис тилин жакшы билет. Бирок столунда ар дайым англис тилинде китептер жатат.

Жасалма кудай

Жасалма кудай жаратууга бүт баары каршы. Бирок бардыгы тең жасалма кудай болгусу келет.

Дагы ошо жөнүндө

Арийне, эч ким жасалма кудай жарата албайт. Албетте, тагдырды эсепке албаганда.

Бейишке чыгуучулар

Бейишке чыгуучулардын ашказаны менен бала туудуруу жабдыгы жок болмогу шарт.

Бейтааныш таалайлуу

Баарынан артта калган адам ушул экен.

Өзүн өзү жемей

Жан-жагыңдан бүт жалганга кабылуу – өзүн өзү жемейликке алпарат. Жок, ал эле эмес. Ошол жалганды көргөндөн кымындай да канагат албагандык.

Четтен караганда

Атам замандан бери эле ашкан суу жүрөктөр айбыкпас эр жүрөк болуп көрүнөт.

Адамдык

Биз, адамдар, кудай кетирбес кемчиликти кетиргенибиз менен айырмаланабыз.

Жаза

Жазанын эң коркунучтуусу – жазасыз калуу. Агер жазаңды кудай кечип жиберсечи... Анда башка кеп.

Кылмыш

Адеп-ахлак менен мыйзамды аңтар-теңтер кылуу – бул кылмыш. Андыктан ар бир кылмыш апыртма аңызга чулганат.

Мен

Менде уят-сыйыт деген жок. Менде нерв гана бар.

Кайрадан ошо жөнүндө

Мен айланамда жүргөндөрдү: «Ушулар өлүп эле калсачы» – деп ойлоп да кетем. Арасында а тургай эң жакын агайын-туугандарым да бар.

Кайрадан ошо жөнүндө

Көп учурда минтип ойлойм: «Мен сүйгөн аялдар сөзсүз мени сүйөт. Мен жек көрө баштаганда алар да мени жек көрсө кандай жакшы болот эле».

Кайрадан ошо жөнүндө

Он үч жаштан өткөндө менде махабат оту тутанып, сүйүү ырларын жаза баштадым. Бирок аным өз убагында өчүп, анча алыс узаган

жокмун. Бул менин абийир-ыйманга өтө бектигимди айгинелейт. Анткени анын баарын санап, акыл-эсте эсептегенди унутпадым.

Кайрадан ошо жөнүндө

Бардык эле аялдар, анын ичинен аябай сүйгөн аялдарым менен да бир сааттан ашык сүйлөшсөм, ушунчалык зеригип кетем.

Кайрадан ошо жөнүндө

Кимдир-бирөө менен бир аялга баруудан эч качан арданбайм. Аным жамандыккабы, жакшылыккабы, белгисиз деңизчи, бирок белгилүү бир убакытта ал аялдан аябай жийиркене баштайм.

Кайрадан ошо жөнүндө

Кимдир-бирөө менен бир аялга баруудан эч качан арданбайм. Бирок эки шарт менен – же ал аял менен таптакыр тааныш болбошум керек, же ал менден таптакыр алыс болушу зарыл.

Кайрадан ошо жөнүндө

Мен бирөөнү сүйгөнү үчүн эринин көзүнө чөп салган аялдарды деле сүйалам. Бирок бирөөнү сүйүп, балдарын капарга албаган аялдардан жек көргөнүм жок.

Кайрадан ошо жөнүндө

Күнөөсүз балдар гана менин көзүмдөн жаш кылгыртат.

Кайрадан ошо жөнүндө

Отуз жашка чыкканда бир аялды сүйгөнүм бар. Ал мага бир күнү: «Сенин аялыңдын алдында аябай күнөөлүүмүн» – деди. Мен

аялымдын алдында андай деле күнөө сезген жокмун. Бирок аялдын айтканы негедир көңүлүмө орноп калды. Анан ойлодум: «Мүмкүн, бул аялдын алдында да менин айыбым бардыр». Ошондон бери ага өтө аяр мамиле жасайм.

Кайрадан ошо жөнүндө

Мен акчага ар дайым кайдыгер карайм. Балким, бул жашоомо анын ар дайым жетпегенинен уламдыр...

Кайрадан ошо жөнүндө

Мен ата-энемди аябай сыйлаар элем. Анткени алар карып бараткан.

Кайрадан ошо жөнүндө

Эки-үч жан-жолдошко чын айтпасам да, эч качан калп айткан эмесмин. Анткени алар мага калп айтчу эмес.

Турмуш

Революциянын артынан жүз революция жасалганы менен «тандалган жүздөрдүн» турмушунан башкалардын турмушу оңолбойт. «Тандалган жүздөр» – жүзү каралар менен көк мээлердин ылакап аты.

Эл

Шекспир да, Гёте да, Ли Тай-бо¹ менен Тикамацу Мондзаэмон² да өлөт. Арийне, искусство элдин жүрөгүнө аларды алмаштырар күч бар экендигин эскертип турат. 1923-жылы мен жаздым эле: «Ашкан байлыгың апаат болгону менен сени үстүңдөгү чатыр сактайт». Азыр да ошол ишенимден бир карыш да тайбайм.

¹ Ли Тай-бо (Ли Бо – 701–762) – улуу япон драматургу.

² Тикамацу Мондзаэмон (1653–1724) – улуу япон драматургу.

Дагы ошо жөнүндө

Барскан доошун тыңшап бакчы. Ошол доош угулуп турганда искусство өлбөйт. (Сева¹ биринчи жылынын биринчи күнү.)

* * *

Албетте, мен көздөгөнүмө алым жеткен жок. Арийне, менин апкан-тапканымды кимдир бирөөлөр улантары шексиз. Бир дарактын курамында миң сыр жатат. Анын сыңары айланасына акыл чендебеген жер койнуна канча бир үрөндү катып жатат дейсиң. (Ошол эле күнү.)

Качандыр бир түндө көргөн түш

Өлүмдөн көрө түш көргөн жакшы. Бери калганда, андан арылуу жеңил. (Сева биринчи жылынын экинчи күнү.)

Орусчадан оодарган **Алым ТОКТОМУШЕВ**

¹ Сева биринчи жылынын биринчи күнү – 1925-жылдын 26-декабры.

Адабият тарыхынан

«МАНАС» ЭПОСУНУН АЙДЫҢЫНДАГЫ АКЫРКЫ АЙГАЙ?

Айкөлүңдүн арбагы эч кимди тынч уктаткан эмес. Кыргызыңды да, кыргыз эместерди да. Айрыкча совет мезгилинде идеологиялык ач айкырык, куу сүрөөнгө бир кыйла курал болду. Бул жерде анын баарын санап берүү кажетсиз. Не дегенде, ал тууралуу канча айтылып, канча жазылды. Илимий да, илимий эмес божомол-дөдөмөл деңгээлинде адабияттар көп. Анын ичинде Кыргызстанды чейрек кылым башкарган Турдакун Усубалиев аксакалдын «Манас» эпосунун тегерегиндеги советтик «тегирменди» ийне-жибине чейин сүрөттөгөн эмгегинин мааниси чоң. Илимий эмес, хронологиялык жактан. Совет мезгилинде «Манас» майданында эмнелер болгондугу тууралуу толук маалымат аласыз дегеним.

Арийне, кайра куруубу, кайра кулатуубу ооматы оожсала жүрүп жаткан 1987-жылда бир жарк этип, жалп өчкөн «Манастын» тегерегиндеги майдан көпчүлүктүн көңүл сыртында калып келет. Атүгүл Советтик Кыргызстандын ар кыймылына так, сак Усубалиев Турдакун аксакал да жогоруда кеп кылган эмгегинде аны укпamyш, көрбөмүш болуптур. Арийне, ал окуя кыргыз адабияты тарыхында, айрыкча манас-таанууда бир кыйла кызыктуу процесс. Биз анын негизги материалдарынын чаңын үйлөп, датын сүртүп, журналга жарыялоону туура таптык. Канткен менен дагы кайталап айтабыз, бул тарых, кыргыз адабиятынын тарыхы. Ал гезитке бир чыккан бойдон архивге өтүп кетпеш керек.

Ал окуя окурмандарга эмнени кабарлайт? Жалпылап айтканда, заман оошуп бараткандагы эски

түшүнүк менен жаңы түшүнүктүн кагылышын. Жекече айтканда, эки залкар – Аалы Токомбаев менен Чыңгыз Айтматовдун сөздүн түз да, кыйыр дагы маанисиндеги айыгышынын эң акыркы этабын. Аны адабий чөйрө билет, бирок жамы журтчулук биле бербейт. Ал айыгыш көп жылга созулган, негизинен, тымызын, айрым учурда ачык.

Ал айыгыш «Манас» эпосуна байланыштуу да тымызын жүрдү. Мен анын түздөн-түз катышуучусу катары түз айталам. Ага себеп: Сагымбайдын алтын сандыгындагы «Манастын» 4 томдугу биринчи жолу 1978-жылы чыкты. Ага баш сөздү Ч.Айтматов жазды. Редакция тобун ал киши жетектеди. А. Токомбаев кирген жок. Ага болгон ыза кошул-ташыл болдубу, айтор, Аалыке Сагымбай вариантынан идеологиялык илдет таап, КП БКга арыздын үстүнө арыз жаадырды. КП БК же Аалыкеге акаарат айталбай, же Чыкенин чындыгын коргой албай, аябай кыйналды сыяктуу. Ошентип КП БК Жазуучулар союзуна түртө салат, жазуучулардын талкуусуна Аалыке моюбайт. Анткени Союздун башында Чыңгыз Айтматов турат, жазуучулардын көпчүлүгү өңдү көрсө, жүз тайды, кошомамчы экендигин Аалыке беи колундай билет.

Кыскасы, талаштын акыры Айтматовдун өз атын атабаган жообуна алып келди. Мен анда «Кыргызстан маданияты» гезитинин сын бөлүмүндө иштешүүмүн, чыгармачылык өмүрүмдүн көпчүлүгү ошол бөлүмдө өттү. Сынды да, илимди да биз карачубуз. Ал мезгилде бөлүм башчы – Самсак Станалиев. Бир күнү эле редакцияда күбүр-шыбыр болуп, жетекчилер А. Токомбаевди соккон макаланы үстөлгө тааштады: азырынча эч ким билбесин, муну Айтматовдун өзү жазды маанисиндеги тапшырма менен.

Макала орусча экен, мыкты экен, кыргызчасы Союзда которулуп жатат дешти, бир кишинин атынан жазылыптыр. Айтматов колду кечинде коём деген имиш.

Макаланы басмаканага жеткирбей кечке күттүк. Эртеси гезит чыгыш керек. Гезит убагында чыгыш үчүн материалдарды басмаканага бир-эки күн мурда түшүрүп, бүгүнкү түндө басылып калыш керек. Чый-пыйбыз түшүп күтүп атабыз, бир убакта кабар келди: Айтматов менин атыман эмес, редакциянын атынан чыгаргыла дептир. Кандай кылыш керек? Орус тилинде жазгандарды таап, баштан-аяк оңдотуш керек деген маселе койдук Самсак экөөбүз. Анда маркум Кудайберген Жуманазаров жооптуу секретарь: «Кечинде кимди каяктан издейбиз, колуңардан келбесе, бергилечи» – деп материалды жулуп алып кетти. Эмне дейбиз? Ал орусчага бизден да жаман чаламоңол экендигин билсек да унчуккан жокпуз. Унчукпаганыбыздын азабын кийин түнү бою тарттык. Ал «я» деген жерлерди «мы» деп оңдоптур да, басмаканага уруп жибериптир. Ал кезде компьютер жок, коргошун, бир тамганы оңдоо үчүн бир сап коргошунду кайра куюп чыгуу керек.

Ошентип, түнү бою азап чеккенбиз. Басмакана жумушчулары Айтматовдун айбаты болбосо, түкүрүп басып кетмек, жазанага жыкмак. Бир оокумда орус тилинде жазган акын Сабыр Күрүчбековду алдырып келишти. Биз басмакананын майына аралашып иштеп атабыз, Айтматов ар саат сайын телефон чалып, ар кай жерин оңдотот. Биздин жана Жазуучулар союзунун төбөлдөрү – Ашым Жакытбеков, Казат Акматов, Жолон Мамытов, Сүйөркүл Тургунбаев улам тиги бөлмөдөн жүздөшүп келип, төбөбүздөн карап турат. Иштен эртеси таңга маал, саат 5–6ларда тарадык.

Ушинтип чыгарганбыз. Коомчулук дуу эле дей түштү. Аалы Токомбаев – Балканы балталап сого баштады. Аалыке моюн берген жок. Арызды уланта берди, жообумду чыгаргыла деди. Чыгарышкан жок. КП БКга жазган катын жарыялап, Ч. Айтматов кайра жооп жазды («Дагы бир жолу Токомбаевдин каты жөнүндө»). Кайра редакциянын атынан. Аны Ашыке (Жакытбеков) экөөбүз

котордук. Аалыке ага да моюн бербеди. Жообумду чыгаргыла – деди. Аргасыз болдук. Аалыкенин макаласы да орусча экен, аны мен котордум.

Ушул жерден бир эскерме. Кызмат милдетиме байланыштуу көп эле чоң акын-жазуучулардын, илимпоздордун үйүндө болдум. Аалыкенин үйүнө да көп бардым. Кээде уктаган бөлмөсүнө кирчүмүн. Башында ар дайым бир бөтөлкө кефир, анан ар түркүн конфеттер салынган идиш болор эле. Тигинден куюп ич деишчү, чыгып баратканда конфеттен уучтап чөнтөккө салып коёр эле. «Кереги жок, Аалыке, муну эмне кылам?» – десем: «Балдарыңа ала бар» – дечү. Короодогу чарпаяда жо-луксак: «Тиги алмадан үзүп ал» – дээр эле жарыктык. Анда өөн учурачу, кийин ойлосом, кыргыздын нарк-насилин катуу сактаган киши экен.

Ошентип котормоду Аалыке окуп, макулдугун берет. Анда ооруканада жаткан. Бир гана жерин оңдоптур. «Ни каких интеллигентностей» дегени бар эле, аны «билимдүү-силимдүүсүнбөгүлө» деп которгом, ошону оңдоптур: «Айлантып чаккыла» – деп. Оозум Ошту карады. «Жакишы которуптур, ушу баланы ыраазы кылып койгула» дептир уул-кызына. Макаласы чыгалекте эле көз жумду. Корбөй калды. Кийин кызы – Тамара эже, уулу – маркум Улан ага келиптир редакцияга, арак-шарап, казы-картасын көтөрүп. Кереги жок, – деп чалкаман кеттим. «Эмне, тигинден коркуп атасыңбы» – деди, Улан ага Ашым Жакыпбековдун кабинетине колун жаңсап. Ашыке орун басар баш редактор, анын үстүнө Айтматовго айылдаш иниси болуп кетер эле. Эмнеге коркмок элем, алдык дагы беи-алтыбыз чогулуп, бир күүлөнүп алдык.

Ушундай күлкүлүү, күйүттүү окуя.

Алым ТОКТОМУШЕВ,

КР маданиятына эмгек сиңирген ишмер

РЕДАКЦИЯДАН:

Кыргызстан Жазуучулар союзунун партиялык жыйналышында чыгып сүйлөгөн жана ордунан сөз коштогон коммунисттер «Кыргызстан маданияты» газетасы окурмандардын алдында А.Токомбаевдин «Манас» эпосуна карата айткан сынына ачык-айкын негиздүү жообун айтып чыкса деген сунуш болгон. Ошого байланыштуу газета жообун жарыялайт.

ТОКОМБАЕВГЕ ЖООП

Өзүнүздүн айтып келаткан сөзүңүз боюнча «Манас» эпосуна койгон Сиздин доолоруңуз олуттуу «идеологиялык» мүнөзгө ээ. Сиз дайыма ушундан баштайсыз, анткени орундуу болсо да, орунсуз болсо да, элдин баарын «идеология» менен коркутуу – Сиздин эскиден берки туткан жолуңуз. Бирок чын-чынына келгенде, турмуштан эчак сүрүлүп калган «рапповчулуктун» жарамсыз духунда талкууга алынган «идеология» менен эпикалык төкмө ырчылардын байыркы көркөм аң-сезим дүйнөсүнүн кандай байланышы бар? Утурумдук конъюнктураларга таянып, 800 жылдан бери өмүр сүрүп келаткан байыркы «Игордун кошууну жөнүндөгү сөзгө» эч ким «идеологиялык» ревизия жүргүзүп жаткан жери жок го. Бул деги – адамдын башына келчү ойбу. Кокусунан дейли, өзүн саясатчы эсептеген, саясий чатактардан кумар кандырган «орус Токомбаев» табылып калса, ал «Игорь

кошууну жөнүндөгү сөздөн» «улутчулдук», «улуттук кекирейүүчүлүк», «славян-чылык» сыяктуу канчалаган коркунучтуу «чылыктарды» оңой эле таап чыгаарын элестетип көрөлүчү. Ошондо ал славян сөз өнөрүнүн тунгуч дарагын кандай гана силкилдетер эле! Тилекке жараша, орустун улуттук ой жүгүртүүсү мындайга жол бербей турган деңгээлге жетип калганына шүгүр. Орус элинин кан-жанына сиңген, аздектеген «Игорь кошууну жөнүндөгү сөз» тарыхта кандай жаралса, так ошол турпатында кылымдарга сакталып келатат. Орустун улуттук маданиятынын көркөм генийин чыныгы баалоочулардын бардыгы ушул жолду тутушат.

Анткени ар бир доор өзүнүн көркөм өнөр мектебин, өзүнүн эстетикалык чен-өлчөмдөрүн жана мүдөөлөрүн жаратат. Мисалы, «Махабхаратанын» санскриттик тексттерин азыркы социалисттик реализмдин талаптарынан жана чен-өлчөмдөрүнөн кароого жол беришке болобу? Мындай мамиле түп-тамырынан тескери жана илимийликке каршы келмек. Себеби булардын ортосунда таптакыр башка ойлоо маданияты, эстетиканын башка тиби, ошого жараша башка тарыхый чындыктар жатат. Токомбаев болсо, «Манасты» андан эки көчө арыраакта жашаган Сыдыкбеков жазгансып, мындайлар жөнүндө ойлоп да койбойт.

Сөздү иштин удулуна буралы. Сиздин ойлоо ыгыңыздагы, маселени тескери буруп, эл алдында опурулуп сүйлөп жүргөн сөздөрүңүздөгү саясий маданият-сыздык, жөнү жок көшөрө чыргайлангандык, бирөөнү бирөөгө айдактап кайраштырып, «чоң» чуу чыгаргандык бизди таң калтырат...

Эпостогу кейипкерлердин бирөөсүнүн оозу менен кытай тиги-бу жер чектерин талаш кылып жүрбөсүн деп чала болжол менен айтылган жылт эткен сөздү (ал азыр эскирген жергиликтүү жер аттарынын аталыш тегин изилдөө тарабында гана кызыкчылык туудурушу ыктымал) Сиз дароо илип алып, көчмөн элдин байыркы турмуш баянынан учураган бул сөз азыркы официалдуу мамлекеттик чектерге тикеден-тике жана эң коркунучтуу түрдө таасирин тийгизет деп, айныксыз саясий бүтүм чыгарасыз. Баланын кыялына окшогон мындай ойдон шык алып, бүткүл чыгыш жарым шарынын масштабында дүйнөлүк согуш чыгып кетиши ыктымал деп трибуналардан элди коркутасыз. Кокуй эле кокуй! Кытай жерибизди тартып алмай болду!

Токомбаевди угуп отурган эл күлө берип жыгылып калбаганына шүгүр. Эми ушунчалыгы да жетишет, абайлаңыз жолдош Токомбаев, эсиңизге келиңиз, жашыңыз да өр таяп калды...

А эгер Кытай жөнүндөгү сөзгө олуттуу маани берип карай турган болсок, деги кайсы Кытай жөнүндө сөз болуп жатат? Сиз кайсы негиз, кайсы түзүлүштөгү Кытайды айтып жатасыз – этникалыкпы, уруулукпу, географиялыкпы, мамлекеттик түзүлүштөгүсүнбү? Өткөн доорлордо көп эле Кытай болгон, андан бери да көп жолу куралып, көп жолу кыйраган, аны каршылашкан империялардын жыйындысы катары ала турган болсок, анда кайсы доордун, кайсы мезгилдин, кайсы династиянын, кандай императордук мүдөөнүн Кытайы? Байыркы кездеги Кытай жөнүндөгү түшүнүк чар-жайыт, анткени бул региондо көптөгөн уруулардын жана элдердин аралаша жашашы ар түрдүү феодалдык түзүлүштөрдүн пайда болушун шарттаган, алар жарыкка кандай тез жаралса, ошондой эле тездикте изсиз жоголуп да турган. Сиз «Манаска» негизсиз асылуунун, элди «коркуткан» кинелерди коюунун ордуна андагы өзүңүз сөз кылып жаткан Кытайды тактап алуунуз тийиш. «Кытай» деген уруу, атүгүл кыргыз элинин составында да бар. Же сиз өзүңүздү чындап биздин чектердин жападан-жалгыз кадик сакчысы, келе жаткан коркунучту алдын ала көрүп турган көзү ачыгы санайсызбы, башкалардын бардыгын эчтеме билбеген маңбаш ойлойсузбу? Мамлекеттер аралык мамилелер качан, кайсы жерде оозеки чыгармаларга таянып түзүлдү эле? Мамлекеттин

жетекчилери качан жана кайсы жерде өз учурунун талаш маселелерин чечүүдө кара кылды как жарган юридикалык документ катары алгачкы уруулук коомдун оозеки эпосуна таянышты эле? Абайлаңыз жолдош Токомбаев, түркөйлөнүүнүн да чеги болууга тийиш... Сиз бекер эле эч нерседен күнөм санабаган ак пейил элди өзүңүз жок жерден ойлоп таап алган «идеологиялык» иримчиктер менен коркутуп жатасыз...

Айта кете турган нерсе, Кытайда, байыркы эмес азыркы Кытай Эл Республикасында, көп калк жашаган Манас шаары, анан да Манас дарыясы бар, «Манас» эпосунун өзү болсо бул улуу өлкөдөгү ханзу, кыргыз, уйгур жана башка тилдерде жарык көрүүдө. Токомбаев, балким, Манастын атын жайылтпоо үчүн ошол тарапты да тартипке келтиргиси бардыр?

Эгер дүйнө токомбаевдик түшүнүктөр боюнча курулган болсо, бизди Кытай менен коркуткан бул күлкү келтирерлик опузадан алда канча катаал сыноолор күтөр эле. Бул беймаани логиканы кармана турган болсок, анда өз кезегинде азыркы Орто Азия регионунун зор территориясы, анын ичинде Чүй, Талас өрөөндөрү, азыркы Тажикстандын жарымына жакыны, бүткүл Өзбекстан жана Казакстандын түштүгү, Аму жана Сыр дарыяларынын аралыгы Александр Македонский тарабынан багындырылгандыгын, аскер гарнизондору орнотулуп, анын эллинисттик дүйнөлүк державасынын системасында мамлекеттештирилгендигин жана маданиятташтырылгандыгын сөзсүз түрдө кыйдылык менен жашырып-жабышыбыз керек. А эгер жазып-тайып азыркы Греция жана Югославия Македонскийдин укугу боюнча бизге территориалдык талап коюп, бүткүл Орто Азияны, анын ичинде бизди да кайтарып бергиле десе, анда не кылабыз? А ырасында да Александр Македонскийдин дүйнөлүк державасы болгондугу миф да, жомок да, талаа ырчысынын оозундагы жарымы жалган, жарымы чын легенда да эмес, дүйнөлүк илимде жалпы такталган жана документтештирилген накта тарых эмеспи. Мында канттик, сиздин айткандарыңызды ээрчисек, анда кайсы идеологияны карманып, ким менен, кайсы улутчулдук менен күрөшөбүз?

Манастын Каныкейге үйлөнүү эпизодунан да улутчулдукту таап жатасыз. Байыркы дүйнөдө баатырлардын өзүнчө үйлөнүү салт-санаасы болгондугу, алардын «тамашалары» кээде эр жигиттик кааданы айгинелеп, «баш айрылып, көз чыгып» дегендей орой, одоно мүнөздө өткөндүгү сизди канааттандырбайт. Байыркы замандарда баатырлар ызасы келгенде жаалданып, тегерегиндегилердин тополоңун тоз чыгарып жибергени баатырдык мүнөз катары саналган. Жини кайнаган баатырдын жаалданган кылык-жоруктарын апыртып сүрөттөө «Манаска» эле эмес эзелки замандардагы бардык элдердин оозеки чыгармаларынын табиятына таандык көрүнүш. Ырас, колуктунун өргөөсүндөгү Манастын оройлугу эпосто азыркы адамдардын моралдык, этикалык талаптары күткөндөй айыпталбайт, тескерисинче, ал ызадан итатайы тутулган, баатырдын бук жазган жоругу катары сыпатталат. Кудаларына таарынган Манастын күйөөлүк кадырымды тоготпогон кожоюндардын көзүнө бир көрүнөйүн деген жосуну болочокку өкүмдардын аброюн көтөрүү максатында көрсөтүлөт. Ал ачуусуна буюгуп, өзүн унуткан абалда айыптууларын да, айыпсыздарын да онду-солду көмөлөтөт, мунусу, албетте, окурмандардын көңүлүндө кубаттоо сезимин жарата албайт, бирок кызыгы – ошо кездеги дүйнө таануунун этикасы, эпостогу баяндоонун логикасы боюнча Манастын бул жоругу орун-ченемдүү эсептелип, колукту тарабындагылар Манасты тезирээк жоошутууга аракеттенет, акыр-аягында эки тарап жарашышып, үйлөнүүнүн салтанаты, тойдун шаан-шөкөтү башталат. Ушул чатак кырдаалда да эпостогу оң мотивдердин ички тең катарлыгы сакталат, ал жалпы адилеттикти жана тажиктердин кең пейилдигин даңктоо, ушул учурдан тартып өзүндө аялдын

сулуулугун жана акылмандыгын чагылдырган эпостогу башкы каармандардын бири болуп калган тажик кызы Каныкейдин артыкчылыгын даңазалоо менен бекемделет. Дүйнөлүк искусство жараткан эң көрүнүктүү фигуралардын катарында турууга толук укугу бар, маани-мазмуну боюнча шекспирдик масштабдагы улуу эне – Каныкейдин образы аркылуу «Манас» эпосу жалпы адамзаттык гуманисттик салттардын бийиктигине көтөрүлгөн. Эпостун контекстинен ушул кудалашуу кыяпаты көрсөтүлгөн эпизодду жулуп алып, сиз мындан «улутчулдуктун» көрүнүшүн табасыз. Ушул жерден жаалданып, Манаска улутчул деген жалаа жабасыз. Эпосто сүрөттөлгөн окуялардын мезгилинде улут дегендин аты-жыты да болбогондугуна карабастан, Манас – улутчул, манасчылар – улутчулдар деген доону баскан-турган жерлериңиздин баарында жарыя саласыз.

Мына ушундан-улам – бул болбогон сөз деп айтууга туура келет. Манастын үйлөнүү салтанаты коңшу элдерде эмес, өз элинде өтсө деле кудалашуу учурундагы жогорудагыдай чырдуу кырдаалдын болушу ыктымал болучу.

Эң башкысы – колукту тарабындагы теги тажик адамдар менен болгон Манастын күйөөлүк жосундагы чала-чарпыт кагылышы алардын жерин тартып алып, элин кулдандырып, зордук өкүмүн жүргүзүп, ал элдин кадыр-баркын, салт-санаасын, тилин жоюп, аларга өзүнүн турмуш тартибин таңуулап жаткандыгын далилдебейт.

Бул бар болгону акыр аягында кудалашкан эки тараптын тең көңүлдөрү жарышып, жарпы жазылган, көргөн көздү кубанткан ажайып чоң тойдун адепки, «үй-бүлөлүк» гана маанидеги ыйкы-тыйкысы, мында улутчулдук катары кине коё турган кымындай да негиз жок. Бул жагдайда «Манас» эпосу күзгүдөй таза жана андагы Ата Мекенди коргоого жана сүйүүгө болгон чакырык – башкы пафос катары жалпы адамзаттык традициялардын структурасына жуурулушуп турат. Мындан кабары аз карапайым элди ишендирүүгө далалаттанып, жогорудагы Манастын үйлөнүү эпизодунан улутчулдукту издегениңиз жарамсыз иш. Бутунуз жеткен жердин баарында кыргыз эпосуна мындай таң каларлык жалааны жабууга сизди деги эмне түртүп жатат?

Эпоско объективдүү баа берүүдө баарыдан мурда текстологиялык талдоого таянуу керек, анткени ар кандай чыгарманын, ар кандай доордун так түшүнүгүнө текстти талдоо аркылуу гана жетишебиз. Сиз болсо, жолдош Токомбаев, адегенде эле искусствонун турмуштагы милдет, орду жөнүндөгү саясий бурмаланган түшүнүктөн эпоско баа берүүгө умтуласыз. Саясий бурмалоочулук, тигил же бул айтуучуга, тигил же бул инсанга болгон жеке мамиленин оң же терстиги сизде өзүнчө чоң факторго айланат. Кийинки кездерде Сиз биздин кылымдын башындагы манасчы Сагымбай Орозбаковду көбүрөөк жаманаттылап келатасыз. Орозбаковдун вариантын көркөмдүк жана маанилик жактан талдап көрүп, биз «Манас» изилдеген окумуштуулардын, кыргыз жазуучуларынын концепцияларын туура табабыз.

Эгер жалпы кыргыз окурмандарынын арасында өзүнчө бир референдум өткөрүлсө, анда алардын басымдуу көпчүлүгү, атүгүл Сагымбай Орозбаковдун улуулугуна тан берерине толук ишенич бар. Сагымбай Орозбаковду – бизге жеткендердин арасындагы эң бир таланттуу, гигант манасчы деп эсептейбиз. Сиз көшөрө каршыгып келаткан Орозбаковдун варианты түпкүлүгүндө «Манас» эпосунун негизги капиталы болуп саналат.

Орозбаков – кыргыз элинин улуу уулу, аны менен дагы көптөгөн муундар сыймыктанат. Сиз өзгөчө маани берип жүргөн анын социалдык теги – хандын, манаптын же кедейдин тукумунан болгондугу бизди кызыктырбайт. Граф Лев Николаевич Толстой дүйнөлүк маданиятка жөнөкөй катмардан чыккан До-

стоевский же төмөнкү мешандык катмардан чыккан Максим Горький сыяктуу эле баалуу. Биз Орозбаковду анын поэзиясынын кубат, күчү, чыгармаларынын улуулугу боюнча урматтайбыз.

Айтмакчы, Токомбаев жолдош, сиз Сагымбай Орозбаков өз элинин маданиятына өтөгөн эмгегинчелик мээнет эткен болсоңуз – анда сөз башка эле.

Сизди, «идеялык» күрөштөргө маш Токомбаевди, «Манас» эпосундагы дагы бир учур канааттандырбайт. Кеп жалпы эле эпостогу, анын ичинен Орозбаков айткан варианттагы диний мотивдер жөнүндө болуп жатат. Мында да сиздин доолоруңуз одоно жана чектелген мүнөздө, чыгармачыл эмес ыкмада коюлууда. «КМнын» редакциясы мына ушул жагдайда да жооп кайтарууну зарыл деп эсептейт.

Ырас, эпосто анын узак мезгилдерден бери жашап, көп татаал кездерди басып келаткандыгынан кабар берген диний мотивдер, алардын белгилери бар. «Манас» сыяктуу тарыхый чыгармада андайлар болбой коюшу да мүмкүн эмес. «Манас» «генетикалык» жактан кыргыздар ислам динине киргенге чейин жаралса да, соңку тарыхтын 20-кылымга чейинки негизги бөлүгү көп замандар бою Орто Азияда үстөмдүк кылган ислам маданиятынын таасири алдында өткөн. Бул фактор ошол доорлордогу адамдардын ойлоо образында жана дүйнө кабылдоосунда өз изин калтырбай койгон эмес. Бирок эпостун текстинде диний катмарлар реакциялуу философиялык окуулар түрүндө эмес, негизинен, күндөлүк турмуштук сценаларда, ырым-жырымдарда гана көрүнөт.

Мына ушундан аларды таптакыр танбай, тарыхый мамиле, чыгармачылык түшүнүк менен, дин элементтерин идеалдаштырбай, эпостон баарыдан мурда доордун тарыхый эстелигин көрүү, ошого ылайык мамиле этип, ошого жараша кабылдоо оң. Бул маселени жеткиликтүү, кенен түшүнүүгө өлкөбүздө азыр чоң маани берилүүдө. Мисалы, 17-кылымдагы Россиянын көрүнүктүү диний өкүлү протопоп Аввакумдун «Житие протопопа Аввакума» деген чыгармаларынын жыйнагынын жарыкка чыгарылышы буга так далил. Аввакумдун бул китеби орустун коомдук-көркөм оюнун классикалык мурасына кирет. Ал эми жазуучу Жуковдун Аввакум жөнүндө жазылган «Огнепальный» повести азыр окурмандардын жана өлкөбүздөгү китепканалардын текчелеринен өз ордун ээледі. Ушул эле сөздү академик Д. С. Лихачевдун редакциясы алдында байыркы орус адабияты сериясынан жарык көргөн, касиеттүүлөрдүн турмушун баяндаган «Киевско-Печерский патрик» аттуу эмгекке айтууга болот. Бул багыттагы дагы бир жаркын мисал катары 10-кылымда жашаган кечил Григор Нарекацинин «Аза китеби» аттуу эң сонун поэмасынын Ереванда орус, армян жана чет тилдерде басылып чыгышы эмеспи.

Ушунун өзү эле советтик идеологиялык системанын бул чыгармаларга качанкы бир убактардын диний белгилери жатканына карабастан өткөндүн адабий-тарыхтык мурасы катары позитивдүү баа бергенин күбөлөндүрүп турат. Анан калса бул мисалдар бүгүнкү окурмандардын түшүнүгүнүн өсүп жетилгендигинин, анын тарыхты түшүнүү илимий бийиктигинин далили.

«Манас» эпосу боюнча бул багытта кандай күдүктөр болушу ыктымал. Жогоруда айтылган китептердин фондун да «Манасты» атеисттик дастан эсептөөгө боло турган жөнү бар. Токомбаевге да, ага окшогондорго да схоластикалык-идеялык жалаа жабуулардан, ушундай ракурстагы кол салуулардан кутулуу эң абзел.

Түшүбүздө башка заман – коомду артка тарткан догматизм менен жеке адамга сыйынуучулуктун оор кесепеттерин басып өтүп, бардык нерсени ачык сүйлөшүү, ачык чечишүү, революциянын тамырында соккон канды жаңыртты, биздин жаңыча тарыхый ой жүгүртүүбүздү, искусствого болгон мамилелерибизди тереңдетти, аң-сезимибизди примитивдүү, беймаани нерселерден арылтты. Бирок сүйлөгөн сөздөрүңүзгө караганда Сиз, бүгүнкү жаңылануу мезгилине,

талабына ылайык өзүнүздүн көз караштарыңызды кайра карап чыга электигиниз, далайларга саясий айып тагып каралап, атын булгашыңызга курал болуп берген эски ыкмалардан кутула электигиниз көрүнүүдө.

Бул жолу Сиздин курулай жалаалар кыргыз элинин тарыхындагы эң ыйык, көздүн карегиндей сакталган нерсе – «Манас» эпосуна багытталып отурат. Жеке адам өзү шумдук гениалдуу болгон күндө да, эл далай запкыларды тартып, кан-жанынан сыгып жаратып, кылымдардын түпкүрүнөн бери аздек алып келаткан мураска менменсине караганы, андан атайлап саясий кемчиликтерди издегени, Манастын аты менен биздин бүгүнкү турмушубузга аралашып калган символикалык аталыштар улутчулдуктун көрүнүшү деп жар салганы – эң эле жарамсыз иш... Өткөндүн мурасын каралап танган көз карашыңыз эл тарабынан да эч качан колдоого алынбай тургандыгы бышык.

Сиз өзүңүздү ар качан интернационалист-күрөшчү катары көрсөтүүгө аракеттенсиз, бирок элдин көркөм генийине сөз тийгизип, жалаа жабуу кантип интернационализмге жатсын. Интернационалист деген – жоопкерчилик, ал улуттар аралык мамилелердин маданияттуулугу, адептүүлүгү үчүн тынымсыз кам көрүү болуп саналат. Коомчулуктун көз алдында «Манас» эпосунун улуулук беделин төмөндөтүүгө аракеттенгениңиз, «Манас» аэропортунун жана Манастын атына байланыш башка символикалык аттардын болушуна каршыгып, бушайман болгонунуз өзүңүз белсене күрөшкөнсүгөн интернационализмдин жана улуттар аралык мамилелердин ишине анча деле алгылыктуу кызмат кылбайт.

Акыркы сөз. Адамда өз жаңылыштыгын териштирүүгө ар дайым мумкүнчүлүк боло келген, турмуштан далилдебей калган көз караштарды кайта чыгууга да эч убакта кеч эмес, ал эми кол тийгис ыйык нерсеге кол көтөрүп, арсыздыктын оор жүгүн моюнга алып жашагылык кылбасын.

**«Кыргызстан маданияты»,
10-сентябрь, 1987-жыл.**

«КМнын» редакциясы газета окурмандардын өтүнүчүн жана кат ээсинин көшөрө койгон талабын эске алып, А. Токомбаевдин 1986-жылы март айында Кыргызстан КП БКга жазган, кийин «Манаска» байланыштуу эл алдында бир нече жолу чыгып сүйлөшүнө негиз болуп берген катын жарыялайт.

**Кыргызстан КП БКнын секретарлары
жол. А.М. Масалиевге, Г.Н. Киселевго
Кыргызстан КП БКнын мүчөсү Аалы Токомбаевден**

КАТ

«Манас» эпосу СССР элдеринин эпостору менен катар адамзаттын маданий казынасына кирди.

Ушул кезде Кыргыз ССР илимдер академиясынын Тил жана адабият институтунун фондусунда эпостун жазылып алынган алтымыштан ашык варианттары сакталып турат. Албетте, чыгарманын тигил же бул коллизияларын сүрөттөп

көрсөтүүдө алар кайсы бир жагынан бири-бирине карама-каршы келет. 1952-жылы 6-июлдан 10-июлга чейин Кыргыз ССР илимдер академиясында бүтүндөй «Манас» эпосуна арналып өткөн илимий конференцияда мына ушул факт бөтөнчө белгиленген болчу.

Конференцияга республиканын үч жүздөн ашуун илимий кызматкерлери, Москванын, Ленинграддын, союздук республикалардын окумуштуулары, ошондой эле Кыргызстандын партиялык жана советтик жооптуу кызматкерлери катышкан.

Бардык каралган варианттардын ичинен Сагымбай Орозбаковдун версиясы башка варианттарда кездешпеген окуялар менен фактыларга толтура экендиги жана ошонун баарын айтуучу өзү кошкондугун конференция бир добуштан белгилеген. Манастын түндүктөгү орустарга, Кавказга, Кашкарга жана д. у. с. дал Индиянын өзүнө чейин жасаган баскынчылык жортуулу; ошонун баарында мусулман динин жайылтуу идеясын басымдуулук кылат, панисламизм менен улутчулдуктун тенденциясы ачыктан-ачык көрүнөт.

«Кыргызстан» басмасы, нускасы – 20 000.

Ошондуктан «Манастын» редколлегиясы 1978-жылы эпосту бастырууда дал ошол Сагымбай Орозбаковдун вариантын негиз кылып алууга чечим чыгаргандыгы таң калтырбай койбойт.

Мен ал турсун көз жүгүртүп баратып эле жогорудагы каталарды көрдүм, айрымдарын мисал келтире кетейин:

Манастын атасы Жакып ага мындай дейт:

Ая-Күздө тарып,
Орол-Тоого чейин
Арасындагы Сары-Арка
Жана Арал көлү
Жана Иле чөлү кирген мейкиндикти
Анжиян, Кашгар жери сыяктуу эле
Кытай бербейт деп ойлойм,
Эгер талашчу болсок,
Жаныбызды ала качып,
Муз ашууну ашарбыз.
Демек, кайда караба –
Тегерегиң бүт капыр,
Сак-сактанып турбасак,
Бизде башка арга жок.

(Сөзмө-сөз котормо. Кыргызча тексти: «Манас» I том, 263-бет, 1978-жыл).

Бул саптар Кытайдын дооматтарын айгинелерин түшүндүрүп олтуруунун кереги жоктур.

«Манас» эпосунун I-тому чыкканда мен муну Кыргыз ССР ИАнын Коомдук илимдер бөлүмүнүн президиумунда айтып, саясий мүнөздөгү каталар бар экенин баса белгилегем.

Кытайдын СССРга койгон территориялык дооматы жалпыбызга белгилүү. Бирок катышып олтурушкан Т. Сыдыкбеков менен Ч. Айтматов менин айткандарыма көңүл бурмак турсун, эпосто андай көрүнүштөр боло берет дешип, мени катуу сындап сүйлөштү.

Мен ошол эле жерден сектор башчы жол. С. Мусаевден сурадым:

– Эпосту башкаларга караганда аздыр-көптүр дурус билген жол. Мамыровду иштен бошотууга кандай себеп болду?

Таң каларлык жооп уктум:

– Анын мүнөзү жаман!

Иштин кызыкчылыгы үчүн билимдүү кызматкерди ишке кайра алууну мен катуу сунуш эттим, бирок сунушум ошол кезде Кыргызстан КП БКнын илим боюнча бөлүм башчысы А. Карыпкуловго жакпай калды, бардык проблемаларга унчукпай койдү.

Айткандай, кийин өз оюмду толук катка жаздым да, Кыргызстан КП БКнын секретары А. Карыпкуловго өз колум менен тапшырдым. Бирок менин Молдо Кылыч, кыргыз орфографиясы жана жазуусу жана башка материалдарым сыяктуу эле ал дагы жоопсуз калды.

Жакында, ушул жылдын 26-февралында (1986-ж. – Ред.) жол. К. Молдобаевден алардын тагдырын сурадым. Ал андай документтер колуна тийбегенин айтты. Мүмкүн алар архивге тапшырылгандыр.

Белгилей кетүү керек, 1-томдун басылышы 20 000 нуска болчу. Мен муну атайын баса көрсөтүп жатам, анткени бир аз убакыт өткөндөн кийин, бир жылдан кийин, ошол эле 1-том кайра басылды, анын тиражы да 20 000! Ошентип бул варианттын 1-томунун жалпы тиражы 40 000 нускага жетти, ал эми идеологиялык жактан да, саясий жактан да сыналган Саякбай Каралаевдин варианты 1984-жылы бар болгону 10 000 нуска менен чыкты. Сурагым келет, эмне үчүн Сагымбайдыкы боюнча «Манастын» бузук варианты 40 000 нуска менен чыгат да, Саякбайдын жакшы варианты 10 000 гана!

1984-жылы Москвадан орусча чыккан «Манас» эпосунан менин сунушум эске алынып, жогорку эпизодго тиешелүү 16 сабы алынып ташталды.

Бул маселени мынча курчутпай койсо деле болор беле. Бирок кеп айтпай коюуга болбой турган «алалык» 2-томдон да орун алышында.

Мына, Манасты күйөөлөп баргандагысын мисалга алалы. Колуктусу Каныкейге жинденген Манас, кайдан алганы белгисиз орус сөзүн аралаштыра мындай деп ачууланат:

– Ашепке артык сөз айтсаң –

Акыр заман башыңа...

Салганы келген Манасмын...

«Кыргыздашып» кеткен вариантта баса белгиленип жаткан «ашепке» деген сөз контекстке караганда кыязы, «каршылык» деген маанини билдирсе керек.

Ошентип жаакташып жатканда кокусунан Манастын колун Каныкейдин канжары чийип кетет. Каарданган Манас 6 000 кол аскерине Хиваны басып алууга буюрат:

Тилеги кабыл болду эми:

Добулбастар дүкүлдөп,

Согуштун берди кабарын.

Сан жетпеген көп аскер

Аттарына жабылды.

Шашып-бушуп аттанып,

Шаарга баары жөнөдү.

Колунда мылтыгы барлар,

Мылтыктарын октоду,

Милтелерин чоктоду.

Колунда жаасы барлар

Жебелерин камдады.

Миңдеген көп аскер

Заматта шаарды курчады

Жана токтоп турушту.

Алдыдан чыкты чаңырып;
 – Токтогула, бузуктар, – деп,
 Пайда болду карыялар Жакып менен Бакай.
 Карыялардын типин албай коё албады
 Шаарды дароо басып ала албай
 Токтоду баатыр.
 Караса,
 Алдын тосуп Атемир
 Алтымыш ат тартуу алып келатат.
 Атемирди таарынта албай
 Шаарды дароо басып ала албай
 Кара кыргыздар токтолду.

403-бет.

Манаска белек-бечкектерди тартуулап жатышып, араң ачуусун басышат. Атайын ага арналган ак сарайга киргизишет, эки күн тамаксыз калат, анткени коркконунан анын үстүнө эч ким даап кире албайт. Ал турсун кырк жигити да даабайт – каары келгенде Манастын сүрү ошончолук. Колуктусунун атасына ачуусу келип, мындай дейт:

– Атемир арамды
 Кызы менен кошо
 Өлтүрөм.
 Кыргыздарым аман болсо,
 Баарыңарды кырамын.

Элдик эпостун каарманынын минтип сүрөттөлүшү чечмелеп олтурууну талап кылабы?

Бирок бул да аздык кылат, андан ары Манастын кеңешчиси акылман Бакай аны көрүү үчүн 40 жигити менен келет, тигинин ачуусу дале тарабайт:

Кырк баатыр бүт бар,
 Башында Бакай карыя.
 Вельможа туруп ордуна,
 Бакайды ушундай түрттү эле,
 Ал полго тоголонуп кетти.
 Анын артында Кыргыз турган,
 Тебетейдей көтөрүп,
 Аны менен Алмамбетти урду.
 Сыргакты жерден көтөрүп,
 Ажыбайды урду.
 Жанында Серек турган,
 Аны кармап алып,
 Кутубайды урду.

408–409-б.

Акыры Серек алдап-соолап Манасты жоошутат, ал турсун Серектин сөзүнө муюй түшөт.

Андан ары дагы бир кызыгы бар, аны менин оюмча түзүүчүлөрдүн адресине айтуу керек жана д. у. с.

Кырк баатырдын баарысы,
 Алар менен Кыргыз, Бакай бирге,
 Шашып атка миништи

Дүйнөдөгүнүн баарын астын-үстүн кылууга
 Кыйкырык салып кырк баатыр
 Шаарды көздөй ат койду.
 Куда болуп алышып, күтүрөп кетишти,
 Келген кыргыздар –
 Алтымыш миң аскер,
 Тигил жак аны түшүндү,
 Асманга чыкканда калың чаң,
 Кыргыздар ошончолук көп эле.
 Бейкут жаткан Хива
 Күнөөсүз тартты кыйноону.
 Эл туш-тушка качты
 Басып келаткандардын алибеттүү түрүн көрүп,
 Атемир кыргынды билбеди.
 Ага айтышты:
 – Күйөө балаңыз аскерлери менен
 Элди курутту
 Аны угуп
 Атемирдин айласы кетти.

409–410-б.

Манасчы мурдагы айтканын кийин унутуп коюшу мүмкүн. Текстке караганда ошондой көрүнөт. Бирок кадырман редколлегия мындайды байкабай калууга укугу бар беле? Кыска катта элди патриоттук жана идеологиялык тарбиялоодо эпостун маанисин айтып олтуруунун жөнү жоктур. Бул элдин ыйык казынасы жана ошондуктан ал элге жат кошмолонгон тенденциялардан тазартылышы керек.

Төмөнкүдөй саптардын китепке чыгып кеткенине айран каласың:

Баарынан мурун кырк баатыр
 Туура ат үстүнөн атышты.
 Алардын каздарын
 Жана ак кууларын учурбай,
 Баарын атышты.
 Көздөрүнө көрүнгөндү
 Ушундай өлтүрүштү, өлгөндөр
 Уу ичкендей сулап жатышты,
 Кыйратышты, өткөн жерлерине
 Эчтеме калтырышпады:
 Наабайчылардын дандырларын да,
 Атүгүл кыңшылаган иттерди да...
 Саадак зыңылдап, жебелер ырдап,
 Мылтыктар тарсылдап, октор ышкырып,

Чаң асманга чыкты.
 Мына, кырк баатыр
 Кыргыздан чыккан
 Жолуна туш келгендин баарын кыйратып баратат.

411-б.

Алар кайдагы бир мифтик, жок элди эмес, тажиктерди сабап-кырып жаткандыгын эске алуу керек. Манастын чыргоо жана зөөкүрлүгүн далай кордук менен ызага дуушар болгон Каныкей араң дегенде токтотот. Ал минтет:

Эркиңизге мен кайыл,
 Төрөм өзүңүз талашты чечиңиз.
 Каарлуу кыялыңызды токтотуңуз, кечириңиз!
 Таарынып элди кырбаңыз.
 Эмне? Таарынып, эмне таптыңыз?
 Кайнатаныздын шаарын кыйратып,
 Кетесиз!
 Эл тонолду, таланды!
 Ошону менен эмнеге жеттиңиз?

415-б.

Окурмандарга биз эмнени сунуш кылып жатабыз деги! Биздин каарман күнөөсүз тажиктерди кырып-жоюп жатпайбы.

Айта кетүү керек, Сагымбайдын вариантында гана Манас зулум, жинди катары көрсөтүлөт.

Баса, 1984-жылы «Манастын» 1-тому жарык көрдү; Каралаевдин вариантында ошол эле эпизод, Манастын Каныкейге үйлөнүшү чыр-чатаксыз, кыргын-сүргүнсүз эле берилет. Бул эпизод калган варианттарда да ушул эле планда берилген.

Жогоруда эскерилген конференция аябай кылдат, сак карап, эпостун жазылып алынган варианттарынын баарынан эң мыкты жерлерин тандап алып, кошмо вариантын түзүп, китеп кылып чыгарууну сунуш эткен болучу. Бул жагынан азырынча эч нерсе жасала элек. Жогоруда көрсөтүлгөн талаптардын бирине да жооп бербеген, ал аз келгенсип, идеологиялык жактан кынтыксыз эмес варианты чыгаруу үчүн мынча күч-кубат, каражаттарды, убакытты кетирүүнүн кандай зарылчылыгы бар эле?

Катыбыздын аягында партиябыздын XXVII съездиндеги М.С. Горбачевдун докладынан келтиргим келет: «...Ар бир улуттук маданиятта болгон байлыктарга чын ниет менен кызыгуу улуттук маданияттардын өз ара аракеттенишинин жана жакындашуусунун объективдүү процессинен обочолонуу аракетине айланбоосу маанилүү. Муну адабияттын жана искусствонун айрым чыгармаларында, илимий эмгектерде улуттук бөтөнчөлүктүн көрүнүшүнө шылтоолоп, биздин идеологияга, социалисттик турмуш мүнөзүнө, илимий көз карашка каршы келген реакциячыл-улутчулдук жана диний калдыктарды идеологиялык мүнөздө көрсөтүүгө аракеттер жасалып жаткан кезде да көңүлгө алуу керек».

Ушул жөнүндө ойлоону менен жана жогоруда айтылгандарга салыштырып олтуруп, мени таң калтырган да, кыжырымды келтирген да жана чочулаткан да нерсе жөнүндө айткым келет.

Таң калтырганы – кимдир бирөө тарабынан идея берилип, кимдир бирөө аны ишке ашырганы. Кыжыр келтиргени – эпостун тегерегиндеги акмактанган чайкоочулуктун ашкерелиги жана зордогондугу, анын акыр түбү жакшылыкка алпарбайт.

Ырас, Октябрь революциясынын жеңишинен кийин биринчи кемебизге Манастын ысымын бергенбиз. Маданий-эстетикалык жактан да урмат көрсөтүлгөн: «Манас» операсы коюлган.

Андан соң сел каптагандай болду. Өзүнөр карап көргүлө. Бери жагын эле санап өтөйүн:

1. «Манас» аэропорту;
2. Кинотеатр «Манас»;
3. «Манас» каналы;

4. «Манас» селосу;
5. «Манас» колхозу;
6. «Манас» совхозу;
7. «Манас» району;
8. «Манас» папиросу;
9. «Манас» бальзамы;
10. «Манас» конфети;
11. «Манас» коньягы;
12. «Манас» карандашы;
13. Т. Сатылганов атындагы филармониянын алдындагы «Мамас» комплекси: эл аерди «Манас» аянты деп аташат.

Баса, комплекс жөнүндө. Менин оюмча, аны Т. Сатылганов атындагы филармониянын алдына жайгаштыруу орунсуз болгон, ошондой эле В. И. Лениндин эстелигинин алдындагы аянтты «Ала-Тоо» деп атоо дагы туура эмес деп эсептейм.

**Коммунисттик саламым менен
Аалы ТОКОМБАЕВ**

Дагы бир жолу Токомбаевдин каты жөнүндө

Токомбаев өз катында өтө олуттуу деп тапкан жана Борбордук Комитетке кайрылууга шылтоо болгон маселелерин бекемдөөгө аракет кылат, тактап айтканда, эпос эпос болуп жаралгандан берки тарыхында академиялык мүнөздө биринчи жолу чыгып жаткан «Манастын» Сагымбай айткан вариантынын төрт томдугунун айрым жерлеринен «идеологиялык» айып издеп, кыйкым табат.

Ушуга байланыштуу редакция Жазуучулар союзунун позициясын билдирүү менен бирге али коомчулукка кенири белгилүү боло элек айрым бир жагдайларга токтоло кетүүнү туура көрөт.

Жөнөтүлгөн адресине караганда кат оболу элге жарыялоого ылайыкталган эмес. Бирок Борбордук Комитет Токомбаевдин катын талкуулаш үчүн Жазуучулар союзуна тапшырууну туура тапкан, анан ал кат Союздун секретариатында абдан изилденип, маселенин эч кандай олуттуу эмес экендиги, ал тургай бүгүнкүчө ойлой алган адам үчүн беймаани эле бир нерсе экендиги бир ооздон такталган болчу. Арийне, кат ээси демагогиялык кыйкым менен тигил же бул адабий-редакциялык органдарга эмес, Борбордук Комитеттин өзүнө кайрылып жаткандан кийин так жана официалдуу баа берүүнү талап кылды. Секретариат Токомбаевдин катын бир жактуу, илимге да, адабиятка да жат жалаа катары, кимдир бирөөлөргө жана жалпы эле эпоско саясий айып тагып каралоо максатындагы кат ээсинин табиятына мүнөздүү эски ыкма деп баалады.

Жазуучулар союзунун секретариаты Борбордук Комитетке өз учурунда кат жүзүндө жооп берген (ал кийин «КМга» жарыяланды – № 37, 1987), ал жооп менен Токомбаев өзү БКда таанышып чыккан, ошону менен бирге Жазуучулар союзунун секретариаты катта козголгон маселе ушунчалык майда жана үстүрт экендигин, ошондуктан ал ашып эле кетсе Жазуучулар союзунда же Илимдер академиясынын алдындагы эпостун редколлегиясында гана сөз болууга арзыйт деп эсептей туртандыгы кат ээсине түшүндүрүлгөн.

Бирок секретариаттын жүйөлүү кеңешине Токомбаев ийикпеди, тескерисинче, андан ашып түшүп, «Манаска» өлөрманданып асылууну күчөттү, башы батып, багалчагы сыя калган бардык жерден сөз алып, тамтыгы кетип, тарпы чыккан

социологиялык түшүнүктөр менен эпосту өз билгениндей башка-көзгө койгулап кирди. Токомбаев мурда Орозбаковдун вариантынын айрым гана жерлерин сындап келсе, эми ойдон чыгарып алган ыпылас-социологиялык түшүнүгүнө муюбаган угуучуларды муютуш үчүн эч кимди ишендире албаган, жедеп жек көрүмчү болуп бүткөн саясий айыптар менен бүтүндөй «Манаска» кол салып, ХХ кылымдын башындагы атактуу манасчы Орозбаковдун инсандык касиетин кандай гана жол менен болбосун каралоого кирди. Ошентип, Токомбаев коомчулуктун көз алдында сындан жалаага өттү, улам күүлөнгөн сайын сүйлөгөн сөзү да ошончолук кара ниет, далилсиз демагогияга толуп чыкты жана анысы түгөнөт десе түтөп, кайталангандын үстүндө. Ушул жагдайдан караганда, Борбордук Комитетке жазылып, бүгүн «КМга» жарыяланып жаткан Токомбаевдин «Манаска» каршы каты ушул тапта аңызга айланган токомбаевчылыктын жортуулуна кымындай да жаңылык киргизе албайт. Токомбаев адабиятчылар арасынан же бир колдоо, же бир түшүнүк таппай, катында да, сүйлөгөн сөздөрүндө да бир айтканын миң айтып келүүдө.

Анын бири Кыргызстан КП Борбордук Комитетинин Бюро мүчөлөрү менен жазуучулар активинин үстүбүздөгү жылдын май айындагы белгилүү жолугушуусунда да кайталанды. Кайра куруунун жана ачык айкындыктын учурундагы чыгармачылык процесстин эң бир зарыл маселелери талкууланып жатса, Токомбаев адатынча туурадан чыгып, «Манаска» каршы беттегенин бербей, кой-ай деген жазуучуларды ойлонбостон эле улутчулдук менен опузалап, андан мурдараак Илимдер академиясында сүйлөгөн сөзүн дагы кайталады. Токомбаевдин сөзү дагы бир ирет, бу саам республиканын жетекчилеринин көзүнчө, негизинен, жолугушуунун бүткүл катышуучулары тарабынан колдоого алынбай, четке кагылды. Жолугушууда сүйлөгөн көптөгөн жолдоштор ага туура түшүндүрмө беришти, ошол эле учурда анын эскирген көз карашына, «Манас» менен анын айтуучусу Сагымбай Орозбаковго опсуз асылып, жапкан жалааларына курч жана илимий негиздеги сокку урулду. Тилекке каршы, жазуучулар уюмунун бир добуштан жактырбаган мамилеси да Токомбаевге сабак болгон жок. Токомбаевдин жолугушуудагы чуулгандуу сөзү анын ден соолугу менен карылыгын аяган Жазуучулар союзунун жетекчилигинин сунушу боюнча «КМнын» баяндамасына киргизилбегени, элге жарыя айтылбагандыгы да сабак болуп бералбады.

Адашкандын алдын жөндөө аракетин, тилекке каршы, ошентип бүт бойдон текке кетти. Кыргызстан КП БКнын 1987-жылы август айындагы пленуму азыркы учурдагы социализмдин өнүгүшүнүн турмуштук мааниси зор маселелерин – партиянын экономикалык жаңы стратегиясын, өлкөбүздүн эл чарбасынын жаңы милдеттерин, алардан келип чыккан республиканын эл чарбасынын жаңы проблемаларын талкуулоого арналса, Токомбаев анда да конкреттүү күн тартибинен четтеп, пленумдун катышуучуларын талкууланып жаткан негизги маселелерден алаксытып, «Манас» эпосуна байланыштуу ыпылас-социологиялык жоромолун республиканын КП Борбордук Комитетинин пленумуна таңуулоого аракет кылды, кыргыз элинин, анын айтуусу боюнча, «чириген интеллигенциясын» улутчулдук, пантүркчүлүк ж. б. көптөгөн жөөлүмө «чылыктар» менен далил-малил жок эле күнөөлөдү. Демейдегидей бу саам дагы Токомбаевдин сөзү ач бел, куу жондогу арабөк кыйкырыктай болуп, Кыргызстан КП БК пленумунун катышуучуларынын сүйлөгөн сөзүнүн бирөөндө да эске алынбады, колдоого илинбеди.

Кийин, ушул жылдын 3-сентябрында Жазуучулар союзунун партиялык ачык чогулушу өтүп, анда сөз алгандар Токомбаевдин БКнын пленумунда сүйлөгөн сөзүнө кыжырлангандыктарын билдиришти, Токомбаевдин жалпы эле «Манас»

эпосуна, анын ичинен Сагымбай Орозбаковдун вариантына көө жабууга кылган далалатын партиялык чогулуш бир добуштан айыптады. Партиялык чогулуш талкуулаган маселелерди газета бетине толук бойдон чагылдырууну, Кыргызстан Жазуучулар союзунун секретариатынын Борбордук Комитетке кат жүзүндөгү жообун калкка тааныштырып, илимий позициядан Токомбаевдин эч негизсиз ой жоруусу менен жалаалуу доосунун бетин ачкан редакциялык макала менен коштоону «КМга» тапшырган.

Партиялык чогулуштун чечимине ылайык ал материалдардын бардыгы «КМнын» беттерине жарык көрдү (№ 37, 10-сентябрь 1987-ж.). Алар калктын калың катмарына тегиз жетиш үчүн жана Токомбаевдин айрым жактоочулары чыгып калса, кыргыз текстинин мазмунун туура эмес түшүнүп албас үчүн орус жана кыргыз тилдеринде бирдей берилди. Маселенин таржымалы кыскача ушундай.

Токомбаевге айтылган сын пикирлердин канчалык ынанымдуу, канчалык далилдүү экендигин айгинелеш үчүн ар кандай курактагы, ар түрдүү кесиптеги окурмандардын республиканын бардык булуң-бурчтарынан келген каттарын (газетага алардын жүздөн бири гана жарыяланды) гана айтпастан, «КМ» аркылуу өзүңүзгө карата болгон сынга жооп жазыңыз, «Манас» иликтөөнүн жана маданият саясатынын кайсы маселеси, кайсы аспекти болсо да мейли, иши кылып көптөгөн сындардагы аргументтерди төгүндөңүз, өзүңүздүн далилдеринизди бекемдеп, актыгыңызды көрсөтүңүз, ошону менен окурмандарды ынандырыңыз деп Токомбаевге бир нече жолу кайрылганыбызды да айта кетүүбүз керек. Бирок Токомбаев да, мүмкүн аны жактап чыга тургандар да берилген демократияны өз кызыкчылыгына пайдалана алышпады, жалпы пикирди жалган деп эч кимиси ооз ача албады. Эл-журттун алдында күнөөнү моюнуна алышын, ошону менен талаш-тартыш токтолуп, бул маселеге экинчи кайрылбоо такилиби да болду, Токомбаев аныбызга да көнгөн жок.

Тескерисинче, Борбордук Комитетке жазган катым жарыялансын деген талап койдү жана анын кечиктирилбестен мына эми аткарылып жатат. Андан эмне өзгөрөт? Эмне, «Манас» ар түрдүү тилде, ар кандай вариантта дал Кытайдын өзүндө чыгып жатканына карабай, бир нече сабы бир кытайдын көзүнө илинип калса, «Кытайдын чек ара дооматы» башталары шексиз деген түпсүз түркөй түшүнүгү «КМнын» өткөн сандарында (10-жана 24-сентябрь) далилденбей койдү беле? Же, ал «коңшулаш калкты кырат» деп кынтык издеген байыркы куда түшүүнүн архаикалык расмысы эпикалык жанрдагы сөздүн мыйзамченемдүүлүгү, апыртмалуулугу экендиги Токомбаевге түшүндүрүлгөн жок беле?! Токомбаев катында, мейли, БКга жазган катында дейли, көрсөтүп, жок жерден таккан таң каларлык айыптарына ишене бере тургандай окурмандар анчалык ооздон түшө калма энөө эмес го! Ойдун тереңдиги, чындыгы, канчалык коомдук мааниси бар экендиги арыз менен кайрылган жердин бийик дөөлөтүнө эмес, башкага байланыштуу каралат го деп ойлойбуз...

Тамтыгы кетип, тарпы чыккан түркөй ой жүгүртүүдөн, интернационалдык түшүнүктү саясий куру кыйкырык, коркутуп-үркүткөн жарлыктар менен, пайдакечтик менен маданияттын, чыгарманын, инсандын тагдырын чечкен 30-жылдардын ыкмаларынан кутула турган мезгил небак эле жеткен. Ошол ыпылас социологиянын куралдары өткөн кылымдын музейинен алынгансып, Токомбаевдин БКга жазган катында да сенейип турган жокпу? Өлбөс-өчпөс эпикалык мурасыбыз болгон «Манас» эпосуна тил тийгизип, улуттук маданиятыбыздын ага байланыштуу бүгүнкү символдорунун бийик даражасын басмырлоо – рухий өз ара баюудагы интернационализмдин чыныгы кадыр-баркын кетирүү болбой-

бу. 30-жылдарда көңүлгө жакпай калган маданият ишмерлерин жашыруун кат, кызыл кекиртект сөз, басма сөздө уртокмок макалалар, абийир төгөр ярлыктар, чагым чагуу жана ушак-жалаа – ушуга окшогон амал-айлалар менен сөздүн түз жана кыйыр маанисинде ак жеринен көзүн тазалап салчу эмес беле?!

Мен «Манас» эпосуна каршы эмесмин, Сагымбай Орозбаковдун вариантына гана каршымын дейт да Токомбаев, алиги БКга жазган катында бети чымырабастан филармониянын алдындагы аянтка Манастын монумент скульптурасы орнотулганы орунсуз деп ошол эле жерден өз бетин өзү ачат. Ал монумент, эмне, Сагымбай Орозбаковдун проектиси боюнча тургузулуптурбу? Логика деген кайда? Көзү өткөнүнө жарым кылым болгон көөнө манасчы Орозбаковдун кече жакында тургузулган Манас эстелиги менен тиешеси кайсы? Орозбаковду мындай коёлу, бүтүндөй бир элдин ыйык эпосуна карата да ушунчалык ичте катып жүргөн кастык болорбу? Кыязы, Токомбаев өзүнүн катын БКга жөнөтүп жатып, филармониянын алдындагы аянттан монументти алдырсам, андан соң аэропорттун «Манас» атын жойдурууга жетекчилерди ишендирермин деп алакан ушалагандыр. Мына ошондо гана көксөгөнү кабыл болуп, жаны жай тапмак окшобойбу. Ушундан ашкан уят иш болорбу! Еревандын ортосунда армян улутунун эпикалык сыймыктуу каарманы Давид Сасунскийдин эстелик-монументи эмне үчүн турат деп ызырырган армянин чыгар бекен, же Москванын ортосунда турган Юрий Долгорукийдин эстелигин жоготкула деп талап кылган орус адамы болор беле! Жергебизде кыргыз элинин тарыхына байланышуу монумент объекттер ашып-ташып жаткан жери жок, болсо бирөөдүр, же экөөдүр, ошо да Токомбаевге көп көрүнүп, жанын кашайтат экен. Мунун себеби эмнеде? Себеби манасчы Орозбаковду сындамыш болуп, чын-чынына келгенде Манастын аты менен затына байланышкан бардык нерсеге Токомбаевдин өзөгүн өрттөгөн заары түгөнбөстүгүндө. Момпосуйдун этикеткасы, же жанагы папирос Манас аталып калганын шылтоо кылып, «Манасты» көмө чабыш кыргыз акыны деген аты бар кишинин өмүрлүк көксөөсү болуп калганы акылга сыйбаган өкүнүч!

Азыр болсо Токомбаев ыза көргөн киши кейиптенип, анын адресине айтылган ойлордун катуулугуна капа болот имиш. Катуулук, өңдү көрүп жүз тайбастык, а түгүл ачуу какшык адабий күрөштүн дамамат куралы боло келген, көз көрүнө болуп жаткан ыймансыздыкка, жутунган кызыл кекиртектиликке же арам ойго туш келгенде оппоненттер качан да болсо ушул куралды колдонгон.

Сөз жүйөсү ушундай. Улутунан тануучулук, өз элинин кадыр-баркын басмырлоочулук интернационализмдин жетилишине жана чыңалышына эч качан пайдасын тийгизген эмес. Интернационализм деген – кичине болобу, чоң болобу, бардык улуттардын тарыхый тажрыйбаларынын жуурулушу, улуттардын өмүр жолунда ала жүргөн бардык жакшы нерселеринин эритмеси, төтөн эпикалык санжыранын, улуттук тилдердин жана аруу салттардын туундусу.

Токомбаевдин куясы – интернационализм дегенди өз элинин руханий жигерин басмырлоо деп түшүнгөнүндө, «менден» таңгандыгында, «менсиз» «биз» болбостугун кашайып кабыл албаганында.

Токомбаевдин куясы – 30-жылдардын каарынан бери коом жүрүшү алдаганча алгалап кеткенин, маданият менен көркөм өнөр чөлкөмүндө асыл-наркты насиленин түшүнүү жүрүп жатканын, сталинизм менен ждановчулуктун сенек түшүнүктөрүн кайра таразалоо жүрүп жатканын аңдабагандыгында. Анда сталинизм менен ждановчулук түбөлүк бузулгус жобо көрүнчү эмес беле, ага саал эле шек келтиргендин башы алынып, элдин ою менен рухун шал кылып салбады беле. Ошол түшүнүктөрдү турмуштун адал логикасы өзгөртүп жатканын билебегенинде.

Тарыхты тетири бургусу келип, Токомбаев өзүнүн каттары менен жыйын сөздөрүндө пайдаланып жүргөн пролеткультчулуктун үрөй учурган жалаалары бүгүн кыртыштан көк соё чыгара албай чириген тамыр сымал күчүн жоготкон кез.

Кайра куруу ардак наамга, сыйлыкка, жашка карабайт. Мына ушул жагдайда эпостун мааниси менен маңызын булгап калууга тажаалданып далбас урган Токомбаевге бетине карабай түз айтып, кыргыздын улуу эпопеясынын идеялык-маанилик ажытына концепциялык жаңы бийиктен дагы бир жолу кылчайып коймогубуз оң. Сенек түшүнүктүн кишининен бошотуп жаткан кайра куруу улуттун улут касиетин жаңыча кароого көз ачты, эл пейилинин даанышмандыгын эпосто баяндалган илгерки бир кездеги элибиздин тек менен тек ортосундагы мамилелерди канчалык көсөм түшүнгөндүгүн айкындады. Мына ушул жерде «Манастан» «улутчулдукту» издеген токомбаевчылыктын куру убарасына каршы дүйнөлүк эпиканын чаркын жылоологон, улуу десек улуудан ашкан, татаал десек татаалын баскан, философия-трагедия касиетин камтылган Алмамбеттин – кытайдын хантегини, кийин Манастан билерман жол башчы чоросу болгон Алмамбеттин образы чыга келет. Элин адилет, кайрымдуу сураcam деген кытай безери, кудай менен акимдердин садагасына адам жанын кыюуга каршы чыккан кытай безери, кыргыздарга кас ордонун өкүлү болгон кытай безери Алмамбет тегинин бөтөндүгүнө карабай эпостун кайнаган борборундагы көрүнүктүү кейипкер болуп чыгат, дин чели жабылган болсо да насил элдик асыл-нарк менен адептин аруулугун касиет кылган кейипкер болуп чыгат. Акыйкатын айтсак, Алмамбет руханий зили жагынан Манастан бийик турат жана жердигинен көсөм ойчул жаралган кытайдын хантегини Манастан жалаң гана улуулук менен кара күчтү көрбөстөн, акыры жүрүп анын өз башын жутаар кыйчалыш табиятын да билип турат. Дүйнөлүк адабияттан ушуга окшогон канча мисал таба алабыз? «Жолборс терисин кийген баатырды» албаганда, бөтөн улуттун адамына ушунчалык улуу урмат көрсөтүлгөн мындай учурду дээрлик таба албайбыз десек болот. Мына ушунун өзү «Манас» түпкү тегинен бери интернационализмдин асыл-наркын ала келатканына күбө болор. Ушулардын баарын көрбөй-билбей эле, кокуй, «Манастан» «улутчулдук» бар экен деп, БКга алдыртан кат жөнөтүү деген жорукту эмне десе болот. Айдан ачык көрүнүп турган мындай куру жалааны камчыланыштын кажаты эмнеде?

«КМ» редакциясы кийинки учурда «Манаска» байланыштуу башталган олуттуу сөздүн акыры эртегинин эпикалык маданияты, бүгүнкү күндө көп улуттуу совет коомунун көркөм асыл-нарк системасына кирген кыргыз элинин тарыхый ата мурасына билгилик менен мамиле кылуу салтына айланар деп ойлойт.

«КМ» редакциясы бул санда «Манастан» изилдөөчү окумуштуулардын атынан Токомбаев БКга жазган катында козгогон маселелерди илимий териштирген илимпозго — Кыргыз ССР ИАнын сектор башчысы С. Мусаевге сөз берет.

«КМ» редакциясы согушка катышкан ардагер жазуучулардын А. Токомбаевге багышталган ачык катына орун берип отурат.

«КМ» редакциясы ошондой эле окурман Черемушкинанын ушул санга чыгып жаткан катына илимпоз, «КМ» редколлегиясынын мүчөсү К. Асаналиевдин жообун жарыялайт.

Ушуну менен «КМ» редакциясы «Манас» эпосуна байланыштуу сөздү жыйынтыктайт да, Жазуучулар союзунун секретариатынын тапшыруусу боюнча төмөнкү билдирүүнү кабарлайт: бардык каалоочулар үчүн, Токомбаев жана эгер болсо, аны жактоочулар үчүн, дегеле «Манастан» оппоненттери үчүн Жазуучулар союзунда кенири оозеки дискуссия өткөрүүгө кайсы күн, кайсы саат

болбосун ар дайым эшик ачык жана ошол дискуссиянын материалдары «КМга» толук жарыяламакчы.

«КМнын» дагы бир эскертүүсү, «Манас» эпосунун академиялык басылып чыгышынын методикасына байланыштуу. Токомбаев эл-журтка жар салып, «Манастын» 40пы, 60пы варианттары бар деп, көпчүлүктүн көңүлүнө дүрбөлөң салып жаткан максаты түшүнүксүз. Маселе, негизинен, чакан фрагменттер, кай бир эпизоддордун, үзүл-кесил чачкын үзүндүлөрдүн кайсы бир жылдарда майда манасчылардан жазылып калгандыгы тууралуу экендигин журтчулукка түшүндүрүп коюу ИАнын «Манас» секторунун моюнундаты парыз деп билишибиз керек. Илимий көз карашта андай үзүл-кесил материалдарды варианттар деп эсептешибиз акыйкаттыкка жатпайт.

Редакция ушуга байланыштуу «Манастын» академиялык түрдөгү басылышын түзүп жаткандарга төмөнкү ойду айта кетүүнү зарыл деп эсептейт: түп нуска квалификациялуу илимий аппарат менен – комментарийлер, тарыхый түшүндүрмөлөр, альтернативдүү маалыматтар жана версиялар менен жабдылыш, алар басылып чыгып жаткан материалдын тигил же бул мазмунун, инсандардын чоо-жайын, тигил же бул кеп оролдорунун идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүктөрүн, эпостун жаралган доорун айкындап турушу керек. Андай илимий комментарийлер саясатчыл бурмалоочулукка, айрым түшүнбөстүккө, жөнсүз жыйынтык ойлогорго жол бербей, арам ниетти жолотпой турар эле. Акыл-эс менен кандай гана нерсенин болбосун ажатын ачууга болот. Бүтүн дүйнөлүк тажрыйбада, илим менен көркөм өнөрдүн бардык тармактарында мына ушул жол – жамы жалпыга ылайык болгон жол.

«КМнын» редакциясынын көпчүлүк окурмандар алдында дагы бир айтып өтөрү: «Манас» эпосуна байланыштуу жүрүп жаткан сөзгө өз пикирлерин жазып жиберген окурмандардан жүздөгөн каттар келип түштү. Эл өзүнүн ыйык туткан кенчине суук кол тийгизбесин көрсөтүүдө. Алардын баарын жарыялоого газетанын чаркы жетпеди. Окурмандарга ыраазылык билдирүү менен бирге келген каттардын баары редакциянын сандыгында сакталуу турганын эскертип, ушундай астейдил пикир алышуу улана береринен үмүт үзбөйбүз.

**«Кыргызстан Маданияты», №50,
10-декабрь, 1987-жыл.**

(Уландысы бар)

Проза

ТОЛУВАЙ СЫНЧЫ ЖАНА ЭШКАРА ЫРЧЫНЫН УРПАКТАРЫВЫЗ

Толувай сынчы балдары менен багып жетилткен Буурул тулпарды улуу уулу экөөвү учкашып, Котон ганынын эгиз дувалдуу коргонунан секиртип өтүп качат. Котон ганынын белгилүү күлүктөрүн минген куугунчуларына жеткирбейт. Эсен-аман туулуп өскөн айылы Тентекке келет. Ошол кезде он жашар уулу гандын атканасында калат.

– Бул окуя жөнүндө Эсиркеп карыя абдан толук айтыптыр. Эми мен Толувай сынчынын кенже уулу жөнүндө айтайын, – деди Эгемберди карыя. – Толувай сынчы киндик каны аккан жери Тентекке келет. Тентектин башы жайыкка катарлата көп тал тигип өстүрөт. Жибектен аркан эштирет. Ал, Котон ганынын туткунунда калган бала, менин балам болсо, бир келерин келет, – деп, кенже уулун күтүп, үмүтүн үзбөй жашап жүрөт.

Толувай сынчы качып кеткенден кейин, Котон ганынын куйкасы курушуп, Толувай сынчынын он жаштагы баласына пада¹ бактырып коёт.

¹ Пада – уй, сыйыр.

**Тайтөрө
БАТЫРКУЛОВ**

Арадан жылдар өтөт. Пада багып жүрүп бала балакатка жетет. Кача-йын десе айласын тапбайт. Качса да кармалат. Анткени гандын атайылап койгон адамдары күндүр-түндүр баладан көз үзбөй карашат. Ошентип, уй кайтарып жүргөн күндөрдүн биринде ал бир чукурдан бир аттын куу башын таап алат. Бала куу башты кучактап, көз жашын көлдөтүп ыйлайт.

– Менин Толувай сынчынын баласы экенимди ким билет. Сенин тулпардын башы экенинди ким билет, – деп, көпкө ботодой боздоп ыйлайт.

Бул кавар Котон ганына жетет.

– Оббо-о! Бала атасын тарткан экен да-а! Бала мага керек! Мага керек! Мен Толувай сынчыдан жеңилдим деп жүрсөм... Жо-ок! Жеңилбепмин, – деп Котон ганы баланы чакыртат. Бала келет.

– Сынчы бала! Менин ат сарайларыма кирип, күлүктөрүмдү көрүп чык! – дейт ган.

Бала атайы койулган адамды ээрчип гандын аттарынын баарын көрөт. Котон ганынын айтканын аткарып, ага кайра келет.

– Улуу урматтуу ганым, мага көрсөткөн күлүктөрдүн арасында тулпары жок, – дейт.

Котон ганы капалуу ойго батат. Атайылап бөлөк бактырган күлүгүн апкелдирип баланын алдынан жетелетип өткөртөт.

– Бул кандай ат? – деп сурайт ган өзү.

– Урматтуу ганым. Бул атыңыз мен көргөн аттарыңыздын баарынан жакшысы, бирок бу атыңыз бука баласы экен, – дейт бала сынчы.

Бул сөздү угуп гандын оозу ачылып, аң-таң боло түшөт. Бир аз увак өтүп ган өзүнө келип бууракандап ачууланат. Ат чаптырып, «тулпардын тукуму» деп мактап саткан адамды алдырат. Толувай сынчынын уулун беттештирип мындай дейт:

– Бу баланын атасы айтылуу ат сынчысы болгон. Бала да атасын тартып сынчы болду. Күлүктөрүмдү бүт сындаттым, бир да тулпар тапбады. Эң артында сенин «тулпар тукуму» деп саткан атыңды көрсөттүм. «Бул ат сиздин аттардын баарынан жакшысы, бирок тулпардан эмес, букадан чалышкан» – деди. Эми сен чыныңды айт! Саткан атың тулпардын таза уругу же букадан бутташканы ырасбы? – дейт Котон ганы.

– Улуу даражалуу ганым, эми мен сизге болгонун болгондой айтайын, – дейт, аттын ээси. – Ганым, мен бээмди дайым тулпарга токтотчу элем. Бир жолу бээмди сугарганы жетелеп баратсам, жол боюнда турган бир бука кокустан секире койду эле. Ошондон гүмөндөнүп, бул күлүктү мен сизге жарым баасына саткам, болбосо кымбатка сатмакмын. Сынчы бала тууру айтат. Мас буканын бедени бээме тийгени чын. Урматтуу ганым, эми менин сынчы балага бир суроом бар. Уруксат этсеңиз, сурамсы?! –

– Уруксат. Сура! – дейт ган.

– Бу сынчы бала, тулпар тууп жүргөн бээге буканын көлөкөсү түшкөнүн кайдан билди эке-ен? Ошону айтып берсин – дейт.

– Сынчы бала, далилде! – дейт ган.

– Ардактуу ган ата, тулпар тукуму букага бурулганынын бир белгиси – күлүктү суудан кечиргиле. Ат суудан өтүп, арткан аяктарын каккылайт. Белгиси ошол, – дейт бала.

Тулпар делинген күлүктү ган ордонун ичиндеги суудан кечирип өткөрүп көрүшөт. Акыйкат, ат сууду кечип өтүп, арткы буттарын тырсытырсы каккылайт. Ошентип баланын далили аныкталат. Котон ганы баланын сынчылыгына биротоло ишенет.

* * *

Күндөрдүн биринде Котон ганы сынчы баланы ган сарайга чакыртат. Кадырлуу ганды увазирлери, кеңешчи жан-жоокери тегеректеген. Улуу урматтуу ган жаш сынчыга кайрылып мындай дейт:

– Сынчым, эми сен мага бир тулпар таап бер! Менин өлкөмдүн булуң-бурчуна апарып бирге жүрүп көрсөтөр адамдарды дайындадым, – дейт.

Нары жагы Жунгария, бери жагы Кашгария, кыргыз Ала-Тоовлоруна чейин бала сынчыны аралатып жылкы уругун көрсөтөт. Эч жерден тулпар туулган жылкы уругун жолуктурбайт. Котон гандыгынын кол астындагы жылкылардын баарын көз алдынан өткөрүп көрүп, көксөгөнүн көрбөй, көксөсү сууп тапбай ган ордого кайтып келишет. Көргөн-билгенин ганга айтышат. Калк арасында күлүктөрдүн көп экенин билдиришет. Тавылып калар дешет.

* * *

Сынчы бала гандан уруксат алып кыргыз тоовлорун карай жөнөйт. Капчыгай өрдөп баратып бир жерде шылдырап аккан сууга туш болот. Сынчы баланын аты сууга умтулат. Сынчы бала атынын тизгинин бошотуп, суу жуткуруп туруп, жээктен аттын тезегин көрөт. Атынан ыргып түшөт. Суудун чети – жээкте жаткан тезекти колуна алып сынчы бала кыйкыра жарыялайт. Куванычы койнуна батбай каткырат.

– Мына-а, тулпа-ар! Мына-а, тулпа-ар! Тулпа-ардын тезеги-и!

Ошол жерден кайра кайтып ган ордого келишет. Сынчы бала ганга тавылганы көрсөтүп:

– Мына, тулпардын тезеги, – дейт. Котон ганы буйрук берип Кыргыз Ала-Тоовлору тараптагы жылкыларды бүт чогултуп, сынчы баланын алдынан чуватып өткөртөт. Сынчы бала тулпар урук атты тапбайт. Котон ганы кайгыланат, каарданат. Тынчы кетет.

– Деги бир жерде жылкы баласы калган бекен? Жакшылап жарыялап сурагыла?! – дейт ган.

Баланча деген капчыгайда бир кичине суудан өтө албай бир жоор кашан ат жыгылып калган деген кавар угулат Котон ганына.

Котон ганы чериктерин чаптырып (черик – салдат, жоокер) өлөсөлүү ошол атты алдыртат. Айтылган жерге чериктер барса, апти жаман бир ат жатып, оттомуш болуватат. Сагызган, кузгундар аны тегеректеп алышкан. Сүйөмөлөп тургузса, калтаңдап кайра жыгылат. Ошол ордунда жем-чөп берип эки күн багышат. Буттары шилтөөгө келип калтаңдап, темтендеп баса баштайт. Эптеп-септеп дегендей жоор да, котур да болгон атты ган сарайдын атканасына апарышат.

Кавыргалары каркайган, күнсүк жыты алыстан буркураган, эки жылдык түлөктөрү түлөп түшүп бүтбөгөн, беденин ар кайсы жайларында дагы эле самсаалаган жаман атты алысыраак байлашты. Котон ганы увазирлери, дагы башка жан-жоокерлери менен овочороок, аттан алыс жайда атты карай жел, жеңил шамал жүргөн жерде турушту.

Сынчы бала, тьяк-быякка жыгылып кете жаздап араң турган атка жакын келип, тегеренип тиктеп байкаштырды. Анан Котон ганы турган жайды карай жүгүрдү. Котон ганы бала жакка таңдана тиктеп ордуна турду.

– Урматтуу ганым! Ган ата-а! Акыйкын тулпар мына ушу-ул, – деп, антигип күлүп, сүйүнүватты сынчы бала.

Көз салып тургандар өз ара сүйлөшүп дуулдашты. Көргөн көздөрүнө, уккан кулактарына ишенишбеди. Кантип эле бул тулпар болсун дешти.

– Тулпарлыгын кантип билгизесиң? – деп сурайт ган.

– Урматтуу ганым, өзүм эки жыл баксам тулпарлыгын билгизем, – дейт сынчы.

Котон ганы баланын айткандарына көнөт. Жаман жатак атка деп жертөлө каздырат. Жоор жана котур атты жертөлөгө киргизип жел тийгизбей, күн көрсөтбөй бир жыл багат. Ат оңолуп өңүнө кирет. Сынчы бала атты адам аттууга көрсөтбөй багат.

Бир жылды өткөрүп, атты жертөлөдөн чыгарып атканага киргизет. Атты дагы бир жыл багып таптап суутат. Сынчы бала атты түнкүсүн суутат. Бираарда гана ээр токуп минип бастырат. Көвүнчө узун арканга айланма казыкка байлап суутат. Аргымактын көрүнүш сымбаты болорунча болду, мерчемине жетти, мындан артык болбойт. Жүрүш-турушу, акыл-эси, бир нерсени сезгичтиги көөнүнө толгон күндөрдүн биринде сынчы бала ганга кавар айттырат:

– Урматтуу ган атамдын тулпары тавына келди. Эми жүгүртүп көрсө, пайгеге кошсо болот – дейт.

Каварды угуп Котон ганы эки жыл илгери өлөсөлүү, өңү-түсү жийиркеничтүү, жылкы баласына таптакыр окшошбогон бир араңжан айбанды көргөнүн көзүнө элестетет. Котон ганы тулпарын көрүшкө көпчүлүк болуп келишет. Сынчы бала тулпарды атканадан жетелеп чы-

гат. Котон ганы баш болуп карап тургандардын алдынан тыяка-быяка жетелеп өткөрөт.

Тулпардын өтө көрүмдүү көркүнө көргөндөрдүн көздөрү тойбойт. Дагы көрсөм дейт, келбеттүүлүгү башкача, тулпардын түгү күн нурун чагылтып жылтылдайт. Котон ганы мындай, перидей тулпарды көрөм деп деги эле ойлогон эмес.

– Сынчым, эми оволу өзүң жүгүртүп көрсөт, – дейт ган.

– Эмесе, ган ата менин бир шартым бар. Он алты атчан черикти экиге бөлүп катар тизип койуңуз. Ар биринин колуна узун чывык бериңиз. Мен ошолордун ортосунан тулпарды чаап өтөм. Мен тулпарды чаап өткөндө колдорундагы чывык менен мени бир-бир чаап калышсын, – дейт.

Котон ганы чериктеринен он алтоон тандатып, экиге бөлүп, сегиз-сегизден беттештирип катар тургузат. Колдорунда узун чывык даяр болуп турушат. Сынчы бала тулпарды токуйт. Бир жүл куржундун эки көзүн топуракка толтуруп тулпарга арттырат. Тулпарга минет. Кырк карыш бөз менен өзүн ээрге байлаттырат. Тулпарды ойсокто бастырып жүз метрдей барып бурулуп, катар тизилип турган атчан чериктерге беттенет. Бир азга токтоп туруп анан.

– Чү-ү, жаныварым, – деп теминет. Чывыктарын кармап, колдорун көтөрүп чавышка даяр турган атчан чериктердин ортосунан «шуу» этип өтүп кетет. Чериктердин бири да чывыктарын шилтешке үлгүрбөй калат.

Сынчы бала тулпарын буруп, Котон ганынын бет алдына бастырып келет.

– Урматтуу ган ата, тулпар көөнүңүзгө толдуву? – дейт.

– Бали, сынчым, бали! Сынчылыгың атаң Толувай сынчыдан кем эмес! – дейт ган.

– Эмесе ган ата-а, мага берген наны-тузуңа ыраазы болуңуз!? Мага ак жол каалаңыз. Оомийи-ин, – деп кооз токума куржундун капталдарына канжар уруп тилип топурагын чуурутат. Ган ордонун кооз дувалынын күн батыш таравына тулпарды баштантат. Камчысын бир-эки үйрүп:

– «Чү-ү» жанывар тулпарым, – деп теминет.

Тулпар көз ачып-жумгуча аземдүү бийик дувалга жакындап, бүргөдөй түйүлүп, асмандап секирип ашып кетет. Котон ганынын оозу ачылып нес болуп туруп калат. Увазирлер, дагы башка кадырлуу кызматчылар Котон ганын тегеректешет.

– Урматтуу ганым, куугунчулар даяр болду!

* * *

Котон ганы бир азга башын чайкап туруп, көңүлүнө көптөн бери топтолуп жүргөн чын бикирин гептейт:

– Бу тулпарды кууган күлүк жетбейт! Жөн койгула. Мен Толувай сынчыдан жеңилдим. Мен «оозунан алдырган бөөрүгө окшош» болдум.

Биринчи жолу олжого келген кыргыз баатырдын кызын алдырып жеңилдим. Ошого ичим күйүп, Толувай сынчынын эки көзүн ойдуруп таштадым. «Өчүмдү алдым! Жеңдим» – дедим.

Толувай сынчы баласы менен багып таптаган Буурул тулпарга учкашып качып кутулуп кетти. Мында кайра жеңилдим.

Эми болсо өзүнөр көрдүнөр. Гүвө болдунар! Эми мен биротоло жеңилдим! Кыргыз кыйын эл экен. Он миң черик менен калмак ашууду ашып кыргыздын жерине басып кирдик. Куралсыз, жайлоолоп мал багып, кымыз ичип жашаган кыргыздарды кырдык, айыл-кыштактарынан сүрдүк. Букара, Самаркан, Тирмиз, Вакыш тараптарга сүрдүк.

Бирок кыргыздар жайдыр-кыштыр бизди тынч жашатбады. Сайгылай берди. Түрткүлөй берди. Канчалаган баатырларыңыз өлтүрүлдү. Акыры бизди ата-журтунан кувалап айдады. Кыргыздар кыйын эл экен. Биз калмактар, кыргыздарга каршы кол көтөрбөс болуп жеңилдик! Сынчы баланы тим койгула! Ак жол! Аны кууп жетбейсиңер!

Ошентип Толувай сынчынын кенже уулу Котон ганынын өзү багып таптаган тулпарын минип, туткунунан бошоп чыгат. Элим, жерим кайдасың деп Ала-Тоолорду карай болжолдоп тулпардын башын бурат. Артынан куугунчулар куувайт.

Бала ашуулардан ашып Ысык-Көлгө түшүп жээктеп, Сары-Өзөн Чүйгө кирет. Таласты кесип өтүп, Чаткалдын тоолорун аралап, адыр-чөлдөп жүрүп Оштон нары Кызыл-Кыя, Баткендин тоолоруна жетет. Тоомо-тоо Лейлектин тоолоруна өтөт. Өзүнө тааныш Кашка-Суу, Текели тоовлорун жандап Санзар суудун башынан түштү.

Санзар дайра Бакмал өрөөнү менен Самаркандын ысык чөлүн карай агат. Бакмалдын башкы кыштагы Тентек. Сынчы баланын туулуп өскөн киндик каны аккан айылы. Сынчы бала абдан сагынган ата-энесин ага-тууган айылынын жакындыгын сезип пичи бошошот. Бүт беденин сүйүнүү бийлеп, көзүнө жаш келет. Сынчы бала кайра чыйралат. Ээрде отурушун ондойт, тулпардын тизгинин тарта кармайт.

Толувай сынчы бул увакта: «Баламдын келер учуру болду» – деп жолдун эки тараына катарлап тиккен талына, атайылап бышык эшилген

жибек арканын катуу тартып байлап даярданып жүрөт. Катар талдардын жанындагы дөвөгө чыгып таң аткандан күн баткыча туш-тарапка кулак түрөт. Ошентип күтүп жүргөн күндөрдүн биринде баласы минип келаткан тулпардын дүбүртүн угат. Толувай сынчы дөвөдө туруп баласына минтип кыйкырат: «О-о бала-а-мм! Арканды карма-а-а!? Арканды карма-а-а!? – деп, солуган көздөрүнөн кан агызып, тоо жаңыртып айкырыкты салып турат.

Атасынын айткан сөзүн баласы дабдаана угат. Бала даярданат. Бөз менен ээрге бекем байлаган жерлерин канжары менен кесип бошотот. Ат үстүнө тура калып ак жибек арканды кармап эсен-аман калып калат...

Жүгүрүштөн тула бойу кызыган тулпар токтоно албайт. Жүгүрүшүн жазбайт. Санзар дайраны бойлоп жүгүрүп ээн талаага чыгат. Чөлдүү жайларды басып Чаткал-Талас тоовлору тарапка баштанат, Ысык-Көлгө туш болуп ыргып түшүп кетет...

Биз Толувай сынчынын урпактарыбыс. Толувай сынчы да Эшкара ырчы да байтейиттин чапаң уруусунан болот. Экөөвү кавырга тууган жана бирге өскөн мойунса-курдаш болгон.

Азыр биздин чапаң уруувузда Эшкара ырчыдан тарагандар бар. Аларды биз Эшкара тову дейбис. А-а, Толувай тову жок. Севеви Толувай сынчынын балдарынан бала калбаптыр.

Бирок Толувай сынчы биздин бававыс! Кандайча? Биз Толувай сынчынын бир туугандарынан таралавыс. Толувай сынчынын атасы биздин топтун түпкү бавасы болот. Менин товумду чоңой тову дейт.

Толувай сынчыдан кейин да биздин Тентек, Кара-Шакшак кыштактарында жашаган чапаң уруусунун адамдарынан жылкы уругун сындагандар көп болгон.

Атактуу сынчылардан Мача чоро агасы деген болгон (өткөн). Мача сынчы, Толувай сынчы менен Эшкара ырчы экөөвү Котон ганынан ажыратып көчүрүп келген Баян баатырдын кызынын уулу, кызылдын уругунан чыккан бектин чоролорунун агасы (башчысы) болгон экен. Ошондуктан аны Мача чоро агасы дешкен.

Мача сынчыдан кейин Сатывалды сынчы, Орозбай сынчы дегендер болгон. Деги биздин уруктан ат сынчылары үзүлгөн эмес. Орозбай сынчы өзүүздүн Бакмал, Жети-Кечүү, Заамынга белгилүү сынчы болгон. Орозбайдын таптаган күлүктөрү ар кандай пайгелерде алдына ат өткөргөн эмес!

Бир жолу даңазалуу чоң тойдун түнөмө пайгесине (түнөмө пайге – ат жарыш, аралыгы алыс болот. Күлүктөрдү апарып ошондо түнөтүп, эртеси

таң атканда коё берет). Орозбай саяпкер эки атын кошот. Аттарды айдап барып түнөтүп, Бакмал өрөөнүнүн этеги, Камыр-Таш деген жерден коё берет. Той Сопу кыштакта болгон. Аралыгы кырк чакырым. Ошондо эл эртелеп бир дөвөгө жыйылып, аттардын алдын күтөт. Күздүн күнү аркан бойу көтөрүлгөн маалда:

– Аттар келатат! Аттар келатат! – деп эл дуулдашат. Орозбай саяпкердин (сынчы) карыган кези экен, алысыраактагыны дурус көрүп таанывайт экен.

– Кайсы ат келатат? Кандай ат алдыда келатат, – деп сурайт жанындагылардан.

– Шапак ат алдыда. Эң алдыда сиздин шапак ат келатат! – дейт тургандар.

– Шапагы курусун (чегир ат), торуну айткыла? Тору көрүнөү? – деп сурайт Орозбай.

Ошондо Орозбайдын тору күлүгү анча аттардын аркасында экен. Чанга бөлөнүп, торулугу билинбей келаткан кези экен. Паттага (марага) жакындаганда аркада келаткан тору аты алдыга озуп чыгып, аттардын алдында биринчи болуп келген экен.

Орозбай сынчы айланага айтылуу улакчы да (көк бөрүчү) болгон. Орозбай сынчы токсон алты жашында каза болду. Өлөр өлгүчө ат минип жүрдү. Мен Орозбай сынчыны көрүп калдым. Орозбайдын уулу Кожовай да азыраак саяпкерлик кылды, Кожовай айыл чарбалары биригип, колхоз болгондон кейин каза болду.

* * *

Толувай сынчы жылкы уругун гана эмес, адам баласын да алыстан көрүп байкаган кыраакы сынчы болгон. Буга бир мындай мисал бар: Бир жылы кышта Толувай Эшкаралар болуп, он чакты адам короо алдында турушса, те-е нары жактан келаткан үч атчан көрүнөт.

– Толувай, ана ошо атчандарды байкачы? Кандай немелер? – дейт тургандардан бир-экөө.

Толувай сынчы келаткан атчан адамдарды бир азга карап туруп:

– Булар жокчулар экен. «Жокту» издеп (жоголгон мал) келаткан адамдар, – дейт.

– Эми булардын ачы-тогун байкачы? Карындары ач бекен, ток бекен? Эмне оовкат ичти эке-ен? – дешет.

Толувай дагы көз салып тиктеп туруп:

– Бири үйүнөн атала ичип аттаныптыр. Экинчиси куурума жеп жөнөптүр. Үчүнчүсү гойдун сары курутуна тойуп алып атына миниптир, – дейт Толувай сынчы.

Үч жолоочу келишет. Амандашып ал-авал сурашат. Анан «жок» издеп, жоголгонду издеп жүргөндөрүн айтышат. Толувай сынчынын бир сыны тууру чыгат. Эми үч атчандын эмне таам ичип-жеп чыккандарын сурап билмекчи болушат. Тургандардын бири атчандарга кайрылат.

– Туугандар бизде бир бүдөмүк маселебис бар. Ошонун ырас же жалган экенин аныктап угалы дейбис. Бая, силердин карааныңар көрүнөр замат биз мында туруп аравыздагы сынчывыздын алдына эки маселе койдук. Суроовуздун бири: «Бу атчандар кандай адамдар? Билсең айтчы?» – дедик. Сынчывыз: «Булар жокчулар, жоголгонду издеп жүргөндөр» – деди. Ал айтканы далилденди. Акыйкат, сиздер жоголгон малды издеп келипсиздер.

Эми экинчи суроовуз бар. «Булар үйлөрүнөн кандай оовкат (тамак) ичип-жеп чыккан-ан? Ошону билчи?» – дедик. Сынчывыз аны да айтты. Бирок анын ырас-жалганын авал мурда силердин оозуңардан угалы дейбис! Меймандар, капа болбой, үйүңөрдөн эмне оовкат (тамак) ичип-жеп чыкканыңарды айтып берсеңиздер? – дейт.

– Мен үйүмдөн атала ичип чыккам. Кардым ач. Үшүп турам –деп тургандарды күлдүрдү бири.

– Мен куурумага тойуп аттангам, – дейт экинчиси.

– Мен гойдун койуу эзилген майлуу курутун ичип жөнөгөм, – дейт үчүнчү жолоочу.

– Сынчывыздын сындаганы баары чын чыкты. Сынчывыз мына! Аты Толувай, – деп тааныштырды Эшкара ырчы.

– Билевиз... Атын укканбыз. Сиз Эшкара ырчыга окшойсуз – деп каткырды үйүнөн гойдун курутун жутуп жөнөгөнү.

– Эми Толувай сынчы, бизге айткандарыңыздын түйүнүн чечип түшүндүрүп бер, – деди Эшкара ырчы.

– Атала ичип аттанган адам суукка үрпөйүп үшүп келатты. Аны өзү да айтты. Куурума жеген кишинин эки бети кызарып суукту сезбей келатты. Гойдун майлуу койуу сары курутуна тойуп аттангандын бүт бедени (денеси) алоолонуп, эки ийнинен булоо чыгып келатты, – дейт Толувай сынчы. Жоголгон малды издеп келгендердин аттарын алып оовкатка отургузушту.

1890-жылы Өзүбекстандын Самаркан областы, Галла-Арал району, Бакмал совхозу, Тентек кыштагында туулган Назаркул Эгембердиевден 1971-жылы 1-апрелде жазылып алынган. Автордун орфографиясы менен стилистикасы сакталды.

**Мухтар
АУЭЗОВ**

Данакер

«Турар» басмасынан «Мухтар Ауэзов жана Кыргызстан» аттуу жыйнак жарык көрдү. Жыйнакта кыргыз илимпоздорунун, жазуучуларынын казак элинин атактуу жазуучусу, илимпозу жана коомдук ишмери М. Ауэзовдун Кыргызстанга жалгашкан өмүрү жана чыгармачылыгы тууралуу көптөгөн илимий иштер, пикирлер, макалалар топтолгон. Алардын «Манас» эпосуна байланыштуу так жана талаш пикирлерди жаратып келген айрымдары менен окурмандарыбызды тааныштырууну туура таптык.

МУХТАР АУЭЗОВДУН 1952-ЖЫЛЫ «МАНАС» БОЮНЧА ӨТКӨН КОНФЕРЕНЦИЯДА СҮЙЛӨГӨН СӨЗҮ

Бүгүнкү өтүп жаткан конференцияда биз биринчи иретте төмөнкү суроолорго жооп берүүгө тийишпиз:

1. Советтик кыргыз элине «Манас» эпосу керекпи, же жокпу?
2. Анын варианттарынын бириктирилген туундусу болушу мүмкүнбү, же жокпу?

3. Эгерде мүмкүн болсо, бул ишти кандайча жол менен ишке ашыруу керек?

Ушул суроолорго жооп алгандан кийин гана «Манасты» окуп, изилдөө жана анын жаралуу доору жөнүндөгү суроолор коюлганы туура болот.

Ошентип, менин оюмча, бул сөзүмдө бая айтып өткөн ошол үч суроого жооп берүүгө милдеттүүмүн.

Мен кабыргасынан койгон биринчи суроо – бул кыргыз совет элине «Манас» эпосу керекпи? – деген суроо. Дегеле бул суроо бүгүнкү конференциянын алдына коюлуп олтурат. Ошондуктан, бул суроого негизги докладчы жана кошумча доклад жасаган жолдоштор жооп берүүлөрү зарыл. Биз негизги докладчы жолдош Боровковдун сөзүнөн ушул суроого ачык жооп ала алдыкпы? Же башка кошумча сөз сүйлөгөн жолдоштор ачык жооп бериштиби? Жок, биз бул суроолорго жооп ала албадык. Боровковдун сөзүнүн 99 пайызы Сагымбайдын варианты жөнүндө гана болду. Докладчынын ой жүгүртүүсүндө өңчөй терс жактар гана камтылып, эпостогу чыныгы элдик элементтер каралбай калган. Анан дагы ал «Манасты» изилдебей эле, эпоско жабышып жүргөн кошумча нерселерге алаксып кеткендей болду.

Ошонун натыйжасында эпостогу баалуу сапаттарга докладдын бир гана пайызы бөлүнүп берилиптир. Боровков өзүнүн сөзүнүн аягында: «Эпосту колдо бар материалдардын негизинде кайра иштеп чыгуу керек» – деп айтышы – бул абдан туура жыйынтык.

Ал эми «Манас» эпосу чынында эле кыргыз элине керек. Бул жөнүндө жеке эле жазуучулар, окумуштуулар гана эмес, кыргыз эли дагы өзүнүн жаңыланган, социалисттик доордогу кайра жаралган маданияты менен жооп берип жатат. Мына, отуз төрт жылдан бери советтик кыргыз эли «Манасты» окубай жүрүшкөн деп кантип айта алабыз?

Же ушул кезде дагы аны менен катар эле панисламизм, пантүркизм пропагандаланган деп айтсак болобу? Анткени эл өзү совет доорунда мурда ооздон-оозго гана айтылган «Манасын» популярдуу кылып жайылтпадыбы: мектептерде окулуп, театрларга коюлуп, ал тургай колхоз-совхоздордун сахналарына чейин жетти. Эл өзү эле өзүнө керексиз, жакпаган жерлерин эбак алып таштаган.

Кыргыз эли революцияга чейин дээрлик кат-сабатсыз эл болуп келгенин да эстен чыгарбашыбыз керек. Албетте, феодалдар арасында да, жөнөкөй эл катмарында да жашап келген эпос үчүн эбегейсиз күрөш жүргөн.

«Манас» кыргыз совет элине керекпи, же жокпу деген суроону чечип жатып, биз башка бир маанилүү нерселерди да эстен чыгарбашыбыз керек. Бул байыркы эстеликке кыргыздын бүткүл рухий

байлыгы, илгертен жыйнап келген маданий мурасы кирген. Мында поэтикалык, тилдик байлык көп кылымдар бою кыргыз элинин социализмге чейинки кыргыз адабиятынын өнүгүп-өрчүп келгендигин чагылдырып турат. Эми кандай гана тилчи өз адабиятында (жазма) классиги болбой туруп, көптөгөн чыгармалары жок туруп, ушундай бай тил мурасын камтыган чыгарманы жээрий алат? Мындан сырткары, эпосто көп кылымды камтыган поэтикалык маданияттын өнүгүшү дагы бар. Эпосто элдин тарыхы менен бирге эле, мен жогоруда айтып өткөндөй, көптөгөн мифтер, уламыштар, санжыралар, макал-лакаптар бар. Анда элдин үй-бүлөлүк, тиричилик, коомдук, экономикалык турмушу кеңири чагылдырылган. Эпосто монгол чабуулу, XIV–XVIII кылымдардагы кыргыз-калмак согушу жөнүндөгү жана башка тарыхый окуялар да орун алган – уйгур падышачылыгына чейин.

Ушул айтылгандардын баары «Манас» кыргыз совет элине анын өткөн тарыхын баяндаган баалуу эстелик катары керек экенин билдирип турат. «Манас» чыгарылышы жана изилдениши керек. Өткөн ондогон жылдардын тажрыйбасы менен гана чектелип калууга болбойт. Бирок эпос кандай сапатта чыгарылышы керек? Бул суроого жооп бериш үчүн мен экинчи коюлган суроомо өтөйүн.

Мен варианттардын бириктирилген туундусу мүмкүнбү? – деген суроо койбодумбу. Докладчылар жана башка чыгып сүйлөшкөн көп жолдоштор сыяктуу эле мен дагы мындай бириктирилген туундуну жасоого болот деп ойлойм. Бирок аны кандайча жасоого болот? Бул суроого биринчи болуп академик Радлов жооп берген. Ал үч манасчынын айтуусу боюнча өз вариантын түзбөдү беле?

«Манас» ырынын размер-өлчөмүнүн бирдиктүүлүгү, образдык-стилистикалык өзгөчөлүктөрү, кандай манасчы болсо да бирдей нукта айткан сюжеттик негизги багыты – бул Радловго өзүнчө тематикалуу жана фабулалык жактан бир бүтүн болгон эпос вариантын түзүүгө мүмкүндүк берген. Ар бир манасчы, аткаруучу – эпостун автору деген тар, илимге каршы түшүнүктөн качуу керек. Бардык эле варианттарында жалпы окшош жерлер, даяр клишелер бар. Ал тургай айрым ырлар да кээ бир сөздөрү гана өзгөчөлөнбөсө, өтө окшош. Дал ошондуктан бул жерде сүйлөшкөн жолдоштор Радлов жасаган жана кийинки варианттардын окшоштугун белгилеп өтүштү. Сагымбай Орозбаков менен Саякбай Каралаевдин, Сагымбай Орозбаков менен Шапактын, Каралаев менен Шапактын варианттарын салыштырып, жалпы белгилерин айтышты. Бул окшоштук идеялык-тематикалык гана эмес, сюжеттик-поэтикалык, образдык-стилдик сапаттарда да бар. Ошондуктан, Сагымбай Орозбаковго окшош болгон кийинки варианттардын ага окшоштугун Сагымбайды

туурагандык деп түшүнбөстөн, биз бир гана жазма эстеликтин ар кайсыл варианттарын салыштырып көрүп жатканыбызды түшүнүп, муну илимий жактан туура ачып беришибиз зарыл.

Эгерде бириктире турган туундуну ушундай ойлордон келип чыгып жасай турган болсок, анда бардык башка варианттарды карап жатып ар бир айтуучунун өзгөчөлүгү, негизинен, башталышында жана аягында гана боло турганын байкоого болот. Албетте, эпостун бул бөлүктөрүндө ар бир айтуучу өз дараметтерине жараша өзгөртүү киргизип, кошумчалай алышкан. Бирок бул айтуучунун өз сөзү катары айтылган ырлар эпостун нукура тулкусуна, сюжетине кирбей, кириш сөз иретинде гана калган, ар бир манасчынын өзүнүн гана эпоско, эпостун каармандарына болгон мамилесин, сезимдерин билдирген.

Убакыттын тардыгына байланыштуу, мен ошол жалпы окшош жерлерди жана айырмачылыктарды санап отурбайын. Бирок Өмүркул Жакишевдин докладына жана Кубанычбек Маликов, Аалы Токомбаев, Түгөлбай Сыдыкбеков сыяктуу «Манасты» эң жакшы билген жолдоштордун сөздөрүнө токтоло кетейин. Алардын баары өздөрү талкууга алышкан варианттардагы элдик элементтерди ишеничтүү далилдешип, ачып көрсөтө алышты. Башкача айтканда, ушул эле жолдоштор өздөрүнүн так талдоолору менен эпостун нукура элдик касиетин ача баштап, бириктирилип чыгарыла турган туундунун кандай боло тургандыгы жөнүндөгү ишти башташты деп айтсам болот.

Демек, биз бардык варианттардан ондогон, жүздөгөн эле эмес, миңдеген жалпылыктарды көрдүк. Ошондуктан айрым бир саптарды гана салыштырып олтуруп албастан, толугу менен бир эпизоддун ар кандай варианттарда кандайча айтылганына көңүл бурушубуз керек. Ал эми аткаруучунун, манасчынын өзү кошкон ырларын алып салуу керек. Окуяларды баяндаган ырлар, поэтикалык курулмалар өзүнүн стилдик түзүлүшү менен эле өзгөчөлөнүп турат. Ошондой эле ар бир манасчы, аткаруучу бул ырларды бирөөдөн үйрөнүп алып айтканы билинип турбайбы. Ар бир манасчы мурунку муундагы манасчыдан аларды өзүнө сиңирип алып калган. Анын устатынын да өз кезегинде өз устаты болгон – коллективдүү чыгарма болгон бул эпикалык чыгарма ошентип кылымдардан бери ооздон оозго өтүп айтылып, сакталып келген. Дал ошон үчүн биз аны элдик чыгарма деп атайбыз.

Ушул айтылгандардын негизинде мен бул эпостогу ар кандай варианттарды бириктирчү жалпы түзүлүш-канва жок дегендерге жооп кайтаргым келет: канва бар, сюжет да бар. Ал – бардык эле манасчыларга белгилүү болуп, алар ошонун тегерегинен чыга албаган окуялар, сюжеттер, тема. Бул фабула да илгертен жашап келген. Ушуга

мисал катарында, ушул жерде олтурушкан айрым жолдоштордун күмөндөнүүлөрүн жок кылуу үчүн бул жерде катышып жаткан Ысак Шайбеков, Молдобасан Мусулманкулов, Саякбай, Ыбрай сыяктуу манасчыларга алдын ала тема берип, айттырып көрсөк болор эле. Ошондо алар мурда өздөрү кошуп жиберешкен кириш сөздөрдү, ашыкча жерлерди айтпастан, бир эле ырды айтып беришмек. Биз анда ырды айтуу гана манерасы эмес, ырдын өзү да, өлчөмү да, сөздүк составы да, образдык-стилистикалык системасы да окшоштугуна ынанмакпыз. Ошол окшоштуктун өзү эле бириктирилген туундунун мүмкүн экенине күбө болуп турбайбы?

Бул бириктирилген туундуну жасоо боюнча оюмду жыйынтыктап жатып төмөнкү маселелерге токтолгум келет: жаңы варианттын үстүндө иштеп жатканда бир гана вариантка айланчыктап туруп алыш керек эмес – Каралаевдин, же Шапактын вариантына гана. Менин оюмча, каралаевдик, шапактык жана радловдук варианттардын үчөөнү тең бирдей пайдалануу зарыл. Айрым бир учурларда башка бардык варианттарды дагы пайдаланып, ошонун негизинде бириктирилген жаңы вариантты түзүү керек. Мындан сырткары, албетте, мен эл арасынан дагы накта элдик мүнөздө жазылып, сакталып калган варианттардын изделишин каалар элем.

Мындан ары да өз сөзүмдү, сунушумду тактай кетейин: менин оюмча, иш жүргүзө турган редакциялык группанын арасында Аалы Токомбаев, Кубанычбек Маликов, Түгөлбай Сыдыкбеков сыяктуу эпосту мыкты билишкен акын-жазуучулардын болушу керек жана талаш учурларда алардын сөзү өзгөчө бааланышы керек деп ойлойм.

Эми мен үчүнчү суроо боюнча – жаңы вариантты кантип кайра түзүп чыгыш керек деген суроо боюнча – өзүмдүн оюмду кыскача айтып берейин. Ушунчалык көп материалдын ичинен, миллиондогон саптардан керектүү нерсени кандай жол менен тандап алуу керек? Биз бул жерде көлөм эң башкы максат эмес экенин эстен чыгарбашыбыз керек. Көптөгөн кайталоолорду алып салыш керек. Бирок ошол эле учурда сактала турган кайталоо болушу да мүмкүн. Анткени ар бир эле эпоско кайталоо мүнөздүү эмеспи. Мындан сырткары, панисламизм жана пантүркизмге байланышкан, хандарга, монархтарга байланышкан жерлерин, дин үчүн болгон агрессияны баяндаган жерлерин, элдин биримдиги үчүн деп жалгандан, кайталап айтам, жалгандан идея көтөрүлгөн жерлерин алып таштоо зарыл. Ошол эле учурда күрөш жөнүндө, кыргыз эли байыркы жана орто кылымдарда бөтөн элдин эзүүсүндө туруп, боштондук, биримдик үчүн күрөшкөн жерлерин сактап калуу керек. Албетте, Манастын ойдон чыгарылган, апыртылган жортуулдарын да алып салуу керек. Бирок ошол эле учурда элге таандык кулк-мүнөздү, өзгөчөлүктөрдү чагылткан –

элдин жакшылык жана жамандык, ишенич, космогония жөнүндөгү түшүнүктөрүн, каада-салттарын чагылткан ырларды сактап калуу зарыл. Алар фантазиялуу болсо да, реалдуу түшүнүктөргө баш ийбесе да сакталып калуу керек. Эпос деген эпос да. Ал биздин заманда жаратылган чыгарма эмес. Элдин ой жүгүртүүсү, көз карашы да тарыхый категория сыяктуу эле мезгил менен кошо өзгөрүлүп жүрүп олтурган. Ошондуктан эпосту биздин бүгүнкү күндүн чыгармасына окшоштуруп оңдоп салуунун эч кажети жок. Муну бизден советтик илим да, социалисттик маданият да талап кылбайт. Жолдош Сталин айткан: «Тарыхты жакшыртып оңдоштун да, жамандап бузуунун да кереги жок», – деген сөздөрүн эстен чыгарбашыбыз керек.

Бирок эң башкысы – ушул жарала турган бириктирилген жаңы вариантты жарыялоодо анын биринчи чыгарылчу китептерин өтө терең, бардык тарапты камтыган илимий түшүндүрмө (комментариялоочу) макалалар менен жабдып, бул варианттын үстүндө жасалган иштер жөнүндө жазуу керек. Ошол эле макалаларда бул жерде докладчы жана кошумча докладчылар, башка чыгып сүйлөшкөн жолдоштор айтышкан фальсификациялар (эпостун нукура мазмунунун бузулушу), идеализациялоо жөнүндө жазылышы абдан маанилүү.

«Манас» эпосунун жаралуу доору жөнүндөгү суроого кайрылып жатып мен профессор Климовичтин эсине муну салгым келет: эпостун байыркы негиздерин IX кылымдан издөө, сиз айткандай, анталиялык түрктөргө эмес – аларды биздин көбүбүз бул жерде биринчи ирет угуп олтурабыз – ыраматылык Фалевге таандык. Сиз да өз эмгектериңизде ага шилтеме берип жүрөсүз. Кээде Орхон жазмалары менен салыштырып, сиз бул жерде айткандай «Манасты» XV–XVIII кылымдардагы дунган-калмак согуштарына гана байланыштырып, ушул ойду таңуулап жатпайсызбы, бизге – эпос ошол кезде жаралган деген идея, сиз ушул кезге чейин таанып жүргөн Жирмунскийге таандык.

Ошол эле учурда бул маселе боюнча мен айтар элем: жаралуу доору жөнүндөгү суроо боюнча эпосту бир эле доорго такап салганыбыз туура болбос. Анткени азыр эч кимибиздин колубузда муну так айгинелей турган документтерибиз жок. Ал эми Бартольддун жалпы жонунан гана айтылган «калмактардын өткөндөгү тарыхы» деген сөзүнө ишенип, шилтеме берүүгө болбойт. Себеби Бартольд «Манас» жөнүндө айткан эмес, ал эпосту да билген эмес, фольклорчу да болгон эмес. Ал, бул суроо боюнча адис болбогондон кийин анын сөзүнө таянганыбыз да туура болбойт.

Мен болсо бул боюнча Орхон жазмаларын эске алганыбыз абдан туура болот го деп ойлойм. Айрыкча, Тюнюкуктун эстелигине орнотулган таштагы, Күлтегиндин эстелигиндеги таштагы жазууларды

эске алышыбыз абдан зарыл. Ошол жазуулардан айрым жерлерин эске сала кетейин: «Кегмен кара тамандарын басып өтүп, биз согуштук, кыргыздардын өлкөсүнө чейин жеттик».

Андан ары ошол эле жазмаларда айтылат: «Барс-бек деген болгон, биз ага ошол кезде Каган деген наам ыйгардык жана менин карындашымды аялдыкка бердик. Бирок ал өзү күнөөгө батты, анан Каган өлдү (демек, өлтүрүлдү б.а.), анын эли болсо кул менен күңгө айланды. Биз кемген өлкөсү кожоюнсуз калбасын деп, аз калган элдин арасын иретке келтирип (башкача айтканда, согуштан улам кырылган элге), биз кайра дагы согуш ачтык жана аны кайрадан кыргыздардын башкаруусуна бердик».

Бул жазууларда мындай деп айтылган жери да бар: «Менин таякем Кагандын урматына кыргыз каганын «Балбан» деп атап, мен эл башына койдум».

Андан ары – ошол эле жазууларда: «Күлтегин 26 жашка толгондо биз кыргыздарга жортуулга аттандык. Найза бою үйүлгөн кар үстүндө чыйыр жол жасап, Кегмен кара тамандарына жетип, биз кыргыз элин алар уктап жаткан кезде чаап алдык. Алардын каганы менен биз Сунга карасында согуштук. Күлтегин ак кула атка минип, бизге каршы чабуулга умтулду, бир аскерди жебе менен жыга атты. Дагы экөөнү найза менен сайып өлтүрдү, биринин артынан бирин, ушул салгылашта ал өзүнүн атынан ажырады, атынын бели сынганда биз кыргыз каганын өлтүрүп, анын уруулардан турган кошуунун басып алдык».

Ушул эле жортуул (кыргыздарга каршы жасалган жортуул) Тюнюкуктун эстелигинде коюлган ташта да жазылган.

Жолдоштор, эми өзүңүздөр ойлоп көрүңүздөрчү? Бул жазуулар байыркы кандуу согуштардын күбөсү эмеспи? Кыргыздарга каршы кытайлар, кийинчерээк калмактар жана жунгарлар, же болбосо, коңшулаш эле жашашкан түрк урууларынан, түрк каганаттарынан мындай жортуулдар дайыма болуп турганын далилдеп турбайбы.

Орхон жазуулары деген эмне? Аларды азырга чейин тил эстеликтери катары үйрөнүп, изилдеп жатышат. Бирок алар ошол эле учурда байыркы фольклордун үлгүлөрү, эстеликтери болуп жүрбөсүн? Себеби мында эпикалык баяндын кыскача фабуласы, түзүлүшү көрүнүп турбайбы? Эгерде ушундай, ташка чегилип жазылган эстеликтер бар экенин эске алсак, анда эмне үчүн оозеки түрүндө толугу менен эл арасында жашаган болбосун?

Эгерде ушундай эстеликтерди тогуз-өгүздөр, түргөштөр жана башка элдер жасашса, анда эмне үчүн мындай баяндарды ошол эле учурда, ал тургай андан да мурдагы доорлордо – VI–VII кылымдарда эзүүдө болуп, дал ушундай өзүн коргоочу баатырга муктаж болуш-

кан кыргыздар жарата алышпасын? Эмне үчүн кыргыз эли көргөн ушундай кандуу согуштар эпостун кайра жаралуусуна түрткү бербей, таасирсиз калмак эле?

Андан кийин кыргыздар уйгурлар тарабынан талоонго туш болуп, кийинчерээк Чыңгыз хандын уулу Жуучу тарабынан басылып алынган... Эмне үчүн кыргыз эли көргөн ушундай кандуу согуштар эпостун кайра жаралуусуна түрткү бербей, таасирсиз калмак эле?

Мен калмак жана жунгар эпостору «Манаска» такыр таасир эткен эмес деген ойдон алысмын, анткени бул окуялар кийинчерээк өтүп, эпоско аз да болсо өз изин калтырып кеткен. Бирок ал окуялардан эпоско жаңы кошумчалар, күчөтүүлөр, башкача трактовкалар гана кошулушу мүмкүн эле. Бирок бул «Манас» эпосунун жаралышында калмак-жунгар согушу чечүүчү мааниге ээ экендигин билдирбейт. Бул, ошол доорлорго чейин эле «Манас» эпосунун айрым баяндары, варианттары, ырлары жана легендалары жаралгандыгын жокко чыгара албайт.

Эпостун жаралуу доорун аныктоодо дал ушул өзгөчөлүктөрдү эске алуу зарыл. Бул жагынан алып караганда «Манас» эпосу өзүндө байыркы доорлордун белгилерин да камтып турат деп өз докладында айткан Климовичтин сөзү туура. Бирок чындыкты табуу үчүн изилдеп, талкуулап жатып биз баарыбыз тең калыс, бирдей багытта ой жүгүртсөк, улам эле бир айтканыбызды танып, кайра башка ойго көчө бербесек. Анда биз эпостун – «Манас» эпосунун жаралуу доору байыркы мезгилдерден башталган деген өз алдынча, өз көз карашы менен оюн билдиргендерге мынчалык катуу сын менен кайрылбас элек.

Чыңгыз АЙТМАТОВ

Кыргыз Эл жазуучусу

АУЭЗОВ ЖӨНҮНДӨ СӨЗ

Жыл өткөн сайын көзүбүз жетип, ынанып жатпайбызбы: бул жалганда баары өтүп, баары өзгөрүп турат. Жазмыштагы жан бүткөндүн баарына түгөл таандык бул мыйзам кала берсе алда качан көзү өтүп, аты-жөнү урпактардын эсинде жүргөн маркумдарга карата айтканда да маанисин жоготпойт. Алар үчүн убакыт, арийне кыйыр түрдө – биздин

аң-сезимибиз аркылуу өтүп жатат, алар үчүн тарых да ушинтип уланып жатат.

Мындай деп айтканым, мезгил аттуу фактордун эч кимдин кадыр-көңүлүнө карабаган, эгерим өзгөрбөс жана шексиз болбой койбос мерездик жайы бар. Башкача айтканда, ал баарын өз ордуна коюп, өткөндүн тарыхына, санжыра-санатына, качандыр бир мартаба көрүнгөн каадалуу иштерге, тигил же бул адамга, тигил же бул окуяга байланыштуу айтылган официалдуу жана жеке мүнөздөгү ой-пикирлерге, берилген бааларга алымча-кошумча кийирип турат.

Мезгилдин мына ушул мыйзамченеми бүткүл ыраатынан жана калбаатынан жанбаган шексиздиги менен айрыкча адабиятта жана искусстводо, жазуучулар менен чыгармалардын тагдырында кашкайып таасын көрүнөт. Неге дегенде улам кийинки урпактар ким болбосун, эмне болбосун анын баарын муундардын рухий тажрыйбасындагы жаңы баскычтын талаптарына, өнүгүүнүн алдыда турган түйүндүү маселелерин акылга салып, аңтарып карап чыгуунун муктаждыгынан улам келип чыккан жаңыча чен-өлчөмдөргө ылайык сыноого коюп, сынынан өткөрүп турат. Биз демейде, акыйкат деп атап койчу тарыхый объективдүүлүктүн өзү дал ушул күч.

Бир кезде тоодой болуп көрүнгөн бараандуу ысымдар, айланып мезгил өтсө, кадимки кол жетчү дөңсөөдөй болуп пасайып кеткен күтүүсүз кокустуктар ушундан келип чыгат. Андыктан, бул ачуу чындыкка тен берип, моюн сунбаска чара жок. Ырас, кээде мындан башкача да болушу ыктымал. Башкача айтканда, урпактар күтүүсүз жерден капкалуу казына таап алгандай көзү бар кезинде анчейин баркталбай калган же таанылбай кеткен чоң талантты ачып алышы мүмкүн. Мындайлар да болот. Бирок сейрек болот. Буга караганда бир учурда көкөлөтө макталып, сый-урматтын мамыгына бөлөнгөн бараандуу көрүнүштөр сыйынан тайып, жели чыккан шар сымал бөксөрүп кеткен учурлар көбүрөөк жолугат.

Бирок кеп аңыты мында эмес. Бул өңдүү кокустуктар кантсе да турмуштун туткасы боло албайт. Чындыктан жаралган чындык, жер катмарынын силкинүүсүнөн пайда болгон туу чокулар, заман өзү жараткан азамат уулдар болот. Буга калганда башкача чен бирдиги керек.

Мына эстеп көрсөк, Ауэзовдун арабыздан кеткенине а-бу дегиче канча бир жылдын жүзү болуп калыптыр. Баягы унутулбас кезеңдердей аны менен маңдай-тескей олтуруп, масылет салып, маек курбай калганыбызга көп болду. Ошондогу өзөк өрттөгөн кайгыбыз да аз-аздап унутулуп, ага көнүп калгансыдык. Андай экен, бүгүн биз Мухтар Ауэзов сымбат-сыры күбүлбөй муундардын сынынан өтүп, тарых алдында зоболосу ого бетер бийиктеди деп кесе бүтүм чыга-

рып айта алабыз. Бул мезгилдин ичинде Мухтар Ауэзовдун ысымы, анын чыгармалары жеке бир адамдын өмүр таржымалынан жалпы элдин тарых таржымалына өсүп чыкты. Ушу тапта Мухтар Ауэзов менен казак эли деген сөз бир түшүнүктүн туюнтмасы болуп калды. Ушу тапта М.Ауэзовдун ысымы казак элинин бүгүнкү маданиятын, анын руху менен акыл-эсин туюнтуп, улуттук сыймыктын туусу болуп калды. Ушу тапта ХХ кылымдын классиктери деген сыпаттама түшүнүктө Мухтар Ауэзовдун да ысымы бар. Кеп оролу мына ушул жөнүндө болмок.

Мен бул жерде доклад жасайын деп жатканым жок. Бар болгону жүрөктүн каалоосунан улам чыгармачылык жактан Ауэзовдун иниси жана жолун туткан шакирти катары жумурда жүргөн кебимди, анын улуулугуна башымды ийип, тен берген терең ыраатымды журт алдында угуза айтып, Ауэзов тууралуу айрым ойлорумду бөлүшүп, кээ бир фактыларды айта кетсемби деп кана турам.

Мухтар Ауэзовдун улуулугу жөнүндө айтканда, мен анын улуттук аң-сезимдин, казак элинин философиясы менен образдуу дүйнө туюмунун терең кыртышынан угутун жарып, тарыхый жактан тамырын түптөп өнүп чыккан талантынын, коомдук жаңы идеялар менен сүрөткердик ойдун байманасын ташыткан азыркы замандын көрүнүктүү окуясына – Октябрь революциясына ыкыбалы туш келген таланттын, өз доорунун турмуштук тажрыйбасы менен кошо бардык мезгилдердеги орток тажрыйбанын түп мааниси – адамзаттын эңсеген эң башкы идеяларын өзүнө сиңирип, жакшылык менен жамандыктын дүйнөлүк ажытына ой чаптырып, көз таштаган бийиктикке чапчаң көтөрүлүп чыга алган таланттын эволюциясын эске алып олтурам.

Мухтар Ауэзовдун залкарлыгы дал ушунда, анын чыгармачылыгынын нарк-насили да ушунда. Казак элинин тагдыры жайында кеп салып, казак элинин турмушун сүрөттөп жазуу менен Ауэзовдун ою адам болмушунун маңызын универсалдуу маанидеги масштабдарда аңдап билди. «Эңлик-Кебектен» тартып монументалдуу «Абайды» көздөй кадуулап жүрүп олтурган өзүнүн чыгармачылык жолунда жазуучу бизге дал ушулар жайында өлбөс-өчпөс санатын калтырды. Андыктан, Ауэзовду ал өзү талашсыз түрдө татыктуу болгон наам менен атай турган маалы келди. Мухтар Ауэзов – биздин күндөрдүн улуу гуманисти. Буга анын бүткүл өмүр жолу, залкар тоодой чыгармачылыгы күбө.

ХХ кылымдагы басма ишинин теңдешсиз жыйнагында – адамзаттын бардык мезгилдердеги көркөм акыл-оюнун шедеврлеринен: алгачкы жазма даректерден, Шумердин чопо табличкаларынан, байыркы Египеттин папирустарынан, Вавилон менен Акада жазуу-

ларынан тарта сан-миндеген жылдардын катмарланган чыпкасынан сарыгып өтүп, бардык кылымдар менен доорлорду басып, жер – жер болуп жаралгандан берки маданияттар менен цивилизациялар аркылуу бизге келип жеткен, тарых өзү тандап, ылгап элегинен өткөргөн көөнөргүс көркөм эстетикалык мурастардан түзүлгөн бүткүл дүйнөлүк адабият китепканасынын 250 томунда – Данте менен Шекспирдин, Толстой менен Томас Манндын, Горький менен Шолоховдун катарында – дүйнөлүк адабияттын 250 томунун 2 тому биздин Мухтар Ауэзовго ыйгарылгандыгы жөнөкөй бир кокустук эмес! Мындай орун классик атанган ар кандай эле адамдын энчиси-не тие бербейт. Муну мен казак элинин жалпы адамзаттын көркөм дөөлөтүнө кошкон салымы деп эсептейм.

Ал турсун мен муну түрк тилине кирген өткөндөгү бардык көчмөн элдердин салымы деп айтар элем. «Абай жолу» эпопеясы – бул биздин көркөм жана социалдык энциклопедиябыз, жалпы мандатыбыз, көз кайкыткан Евразиянын мейкининде жашап келген бардык мезгилибиз жөнүндө, өткөндүн мукураган муң-зарлуу тарыхында эмне көрүп, эмне баксак, ошонун баары жөнүндө, көчмөн маданиятыбыздын, поэтикалык улуу сөзүбүздүн түбүн түптөп, тирүүлүктүн асылдык жана ымандык зыйнатын ылгап, бу дүйнөдө не таанып, нени билсек, ошонун баары жөнүндө жарнакташып, берген жалпы отчетубуз. Булардын баары Мухтар Ауэзовдун чыгармачылыгында, анын прозалары менен драмаларында, баарыдан мурда Россиянын революциячыл тагдырына жазылган социалдык добулдун жакындап калган шоокумун даана туйдуруп турган «Абайда» таасын көрүндү.

Ушул кыяпаттан айтканда, Ауэзов биздин жалпы маанидеги көркөм тарыхый ойдун дүйнөлүк чабытына алып чыкты. Кең ааламга көз чаптырып караш үчүн, башка элдердин баамына урунуп байкалыш үчүн, адам рухунун кадырын кастарлап, алар менен үн алыша, үзөңгүлөш жүрүш үчүн – рухий кароол дөбөгө ээ болуу зарыл. Мухтар Ауэзов биз үчүн дал ошондой бараат чыккан бараандуу бийик чоку. Демек, өзүбүздүн ким экендигибизди, кандай даражада тургандыгыбызды да М.Ауэзовдун бийиктигинен баалап, ал аркылуу башка маданият, башка элдер менен алака түзүп, алыш-бериш жасай алабыз.

Бүгүн дал мына ушулар жөнүндө айта турган маал келди. Бүгүн дал мына ушулар менен дүйнө жамаатынын алдында сыймыктанар чак келди. Анткени Ауэзовду мусап тутуп, андан өзүбүздүн акыл-эсибизди, ар-намысыбызды жана рухубуздун ажайып көркүн көрүп, ал аркылуу дарек-дайыныбызды башка элдерге маалым кылып, алардын алдында баркыбызды мустакемдей алдык. Ауэзов аркылуу биз ойдун куралы катары, биздин тарыхый салт-санааларыбыздын

казына кампасы катары түрк тилдеринин мүмкүнчүлүгүн дүйнө элине таанытып, анын байлыгы менен күчүн көрсөтө алдык.

Андыктан Ауэзовдун эмгегин, анын чыгармачыл ой-чабытын мөөр чөбүндөй сейрек жана теңдешсиз деп айтканга биздин толук жүйөбүз бар. Бул жерде мен «Абай жолу» үчилтигинин тарыхыйлыгын, масштабдуулугун, а болбосо эпикалык залкарлыгын гана айтып жатканым жок. Бул ансыз деле белгилүү, төтөн көңүлгө түйөр нерсе, романдын башкы каарманы – Абай Кунанбаев азыркы туштагы реалисттик адабияттын айбары бийик, алп образдарынын катарында шаңкайып алда-кайдан көрүнүп тургандыгында. Ал эми романдын урумда жок керемети, кайталангыстыгы болсо ракета сымал ааламдын айдыңын көздөй Ауэзов өзүнө жол ачып, «Абайды» анын түбөлүк орбитасына чабыттатып, кеңири чөлкөмдө кара аттын кашкасындай кылып таанытып, муну менен кошо бирдей эки ачылыш жасап, кош бирдей милдеттин өтөлүнө чыгып жатканында.

Ауэзов Абайдын адамдык арбайын бийик көтөрүп, даңаза кылса, Абай өз кезегинде ойчул жана акын катары казак элин урумга угузуп, даңаза кылып турат. Мунун баары эгиздин жубундай болгон жарашыгынан жанбай, телегей журтка тең орток энчиге айланып, кайда гана жашабасын, кайсы гана тилде сүйлөбөсүн, кандай гана обондо ырдабасын сөз кудурети жан-жарандын баарын баш коштуруп, боордош кылып, санаалаштык сезимин жаратып, ар бир пендезаттын жандүйнөсүнө жаңырыктап шоокум салган, ага түшүнүктүү, жакын турган түбөлүктүү сезимдер менен түшүнүктөргө барып тогошот. Болмушту көркөмдүк жактан аңдап-билүүнүн кереметкүчү мына ушунда эмеспи. Абай менен Ауэзов менин түшүнүгүмдө бир-биринен ажырабас адамдар.

Учурдан пайдаланып, жазуучунун ушул сабактары мени эмнеге үйрөткөнүн айта кетким келет. От материянын тулкусуна жердигинен эле кошо бүткөн сыңары улуу акындын чыгармачылыгында да жеринен эле элдин үнү кошо бүтөөрүн шарттаган өзүнчө бир мыйзам болорун мен дал Ауэзовдон улам түшүндүм. Дээринде кошо жашап, канында кошо кайнаган нерсенин баары, адамдардын акыл-эсинде, жан-жүрөгүндө, дүйнө туюмунда тургандын баары акындын өнөрүндө өзүнүн эң бийик туюнтмасын табат. Акын дегениң таң-тамашада, кыйын кысталышта эл чогулуп, эл жыйылып турчу өзүнчө эле бир граждандык аянтка айлангандай болот.

Ошондуктан эгер акындын ырлары элдин жандүйнөсү менен үмүт-тилегин ибараттап турса, эгер акындын ырларында Ата Мекен даңкталып, анын тарыхы баяндалса, эгер акындын ыры адамды бешиктеги кезинен тартып, өмүрүнүн эң соңку күнүнө чейин, ал баралына келип иштесе ишке тойбой, сүйсө сүйүүгө канбай, күчкө

келип, күр болуп турган чагында да, турмуштун ачуу-таттуу тузун татып, акылы ааламды калчап, адам рухунун түбөлүк өлбөстүгүн, тирликтин маанисин тамыр кармаган табыштай туюнуп, тажрыйбага карк болуп турган чагында да, кыскасы, өмүр жолунун бардык учурларында коштоп жүрүп отурса, анда акыл-эстин көзөлү жана сыймыгы, ата-бабаларыбыздан келаткан тилибиздин кутманы жана байманасы аталган ыр жашасын. Кайсы тилде болбосун аны ким биринчи ойлоп тапса да сөздүн пири – туңгуч ыр жашасын, эртеңки күндө дүйнөгө келе турган ыр жашасын...

Ауэзовдун «Абай жолун», анын маанисин ар ким өз алдынча көрүп, өз алдынча түшүнгөнгө акылуу. Мен болсо аны жогоруда айтып өткөнүмдөй түшүнөм.

Өзү үчүн гана жашап жана өз үйүнөн чыкпаган бир да бир адабият улуу атана албастыгын Ауэзов эң жакшы билген. Орус реализминин тажрыйбасына, европалыктарча ойлоонун келберсиген кеңдигине жана маданиятына жазуучунун канчалык канык болгондугун анын бүткүл чыгармачылыгы ырастап турат. Бул жерде Ауэзовду көңүлгө тута туруп, мындай деп айтуу жөндүү болор эле: орус классикалык адабияты, орус совет адабияты биз үчүн чеберчиликтин жана идеялык бийиктиктин тунук башаты болгон жана болуп жатат.

Мен баяраакта көзү өткөн маркумдар үчүн да мезгил өтүп жатат, аты-жөнү урпактардын эсинде жашап жүргөндөр үчүн да тарых уланып жатат деп айтканымда, аларды сөздүн көркү үчүн айтканым жок.

Жазуучунун жетимиш жылдык мүчөлүнөн берки он жылдыктардын ичинде Ауэзовдун чыгармачылыгы кең-кесири изилденди, толукталып, өнүктүрүлдү. Ауэзовдун алгачкы жана керемет чыгармаларынын бири «Дүрбөлөң заман» повести анын көзү өткөн соң биринчи мертебе орус тилинде жарыяланды. Менин баамымда бул биз үчүн чоң жана принциптүү окуя болду. Мунун өзү совет адабиятынын өнүгүшүндөгү туура жолдорду партия адаттагысындай эле айныбай көрүп жатканына кепил боло алат.

«Дүрбөлөң заман» жайында мен өз учурунда азыноолак пикиримди айткан элем. Чебердиги, көркөмдүк күчү жагынан алганда повесть чыгаандык менен жазылган. Бул саам мен Ауэзовдун ушул чыгармасынын саясый маанисин айтсамбы дейм. «Дүрбөлөң заман» – Россия империясынын бардык аймактарында социалисттик революциянын болбой койбосу шексиз экендигин көрсөткөн дагы бир далил, социалисттик интернационализм элдердин ортосундагы мамилелердин өнүгүшүндөгү жалгыз туура жол болгонун ырастап, биздин турмуштун таламын жактаган дагы бир далил.

Ушуга байланыштуу мага бул жерде «Дүрбөлөң заманга» жазган баш сөздө айткан оюмду кайталап коюунун ыңгайы келип турат

окшойт. Эгер Октябрь революциясы болбосо, көчмөн казактар менен кыргыздардын андан аркы тагдыры эмне болорун ойлоп көрсөң үшүң качат. Айтууга оозум барбайт, мүмкүн, биз болбос белек. Ал эми түбөлүк өмүр сүргүсү келбеген эл барбы? Ошондуктан жалгыз ушу нерсе үчүн эле – Октябрь революциясынын Россияда көз жарып, империялык колониянын сөөгүн сөпөт кылып, ошол аркылуу биздин элибизди кумда изи, сайда саны калбай тукум курут болуудан куткарып калгандыгы үчүн гана мен өлөр-өлгөнчө даңктап өтүүгө даярмын жана балдарымдын балдарына уркубуздун башатын Октябрдан баштап санагыла! – деп осуят айтаар элем.

Деген менен акыркы жылдарда биз Ауэзовдун көркөм санжырасынан ачкан жаңылыктардын эсеби «Дүрбөлөң заман» менен эле бүтпөйт. Айтылуу «Караш-караш окуясы» жана «Көк серек» повесттери киноэкрандан экинчи өмүрүн тапты. Эгерде, ар нерсени өз аты менен атоо керек болсо, бул чыгармалар кино өнөрүнүн табиятына жана мыйзамдарына ылайык нукура таланттуулук менен тартылды деп айтууга тийишпиз. Ошон үчүн алар советтик кинематографтын соңку кездеги эң мыкты жетишкендиктеринин катарына кирип олтурат.

Кыргыз кинематографисттеринин бул окуяга тикеден-тике тиеши болгондуктан, мага бул тууралуу айтуу андан бетер жагымдуу. Кыргыз искусствосунун көрүнүктүү ишмерлери – Төлөмүш Океев, Болот Шамшиев, Сүймөнкул Чокморов Ауэзовдун чыгармалары боюнча тартылган фильмдерге бүткүл жан-жигерин, кайталангыс чеберчилигин сарпташып, жалпы баарыбызга бирдей кымбат көрүнгөн Мухтар Ауэзовдун алдындагы өздөрүнүн инилик сүйүүсүн жана таазимин билдиришти. Эгер Мухтар Ауэзовдун кыргыз маданиятына жасаган өзгөчө бир ыкластуу мамилесин жана анын алдында сиңирген өлчөөсүз эмгегин эске алсак, анда казак эли менен бирге эле аны өз уулу, өз жазуучусу, өзүнүн көрүнүктүү өкүлү катары эсептеген атпай кыргыз журтунун көңүл жүйөөсү да толук мыйзамдуу.

Муну мен дале болсо сыпаалык үчүн айтып жатканым жок. Ауэзов жамаатташ кыргыз адабиятына канчалык көп убактын бөлүп, көңүлүн буруп, жардам көрсөткөнү жумурай-журтка маалым. Элдин оозеки поэтикалык чыгармачылыгына текеберлик менен карап, жүнү тескери айланган мамиленин айынан кыргыздын улуу эпосу «Манаска» обу жок айыптоолор тагылып, кыйын-кысмак күн түшкөндө Ауэзовдун таш жарган билимине таянып, анын принциптүүлүгү жана тандырбас далил-жүйөлөрүн арка тутуп, коомчулук элдин ушул өлбөс-өчпөс көркөм казынасын кол тийгизбей коргоп калгандыгын биз баарыбыз билебиз. Ауэзовдун ошондогу атуулдук азаматтыгын, жазуучулук эрдигин биздин эл эч качан унутпайт.

Кыргыз кинематографисттери Ауэзовдун ысымын ыйбаа туткан ыраазылык сезимден, анын алдында өздөрүн милдеткер сезген боордоштук парзынан улам анын чыгармаларына кайрылышты.

Ауэзов коомдук процесстердин маңызын кең-кесири карап, чыгармачылык жүйөдөн туруп түшүнгөн. Ал элдердин ортосундагы нукура мамыр мамилелердин мыяткери болгон. Улуттук маданияттардын бардык саралуу, прогрессивдүү жана өнөгөлүү жактарын орток энчи катары өзүнө сиңирип, ошол эле учурда ар түрдүү тилдердин жана маданий өзгөчөлүктөрдүн оожалып өсүшүнө кеңири мейкиндик ачып жаткан совет коомунун бирдиктүү маданиятын түзүп жатып деп айткан ал, биз өзүбүздүн улуттук жактан тектештигибизди – тарыхый жактан калыптанган этникалык, лингвистикалык жана маданий жалпылыктарыбызды эсептен чыгарып салууга акыбыз жок. Тескерисинче, казактар менен кыргыздарга бактылуу тагдырдын барактарын ачып берген социализмдин жаңы шарттарында аларды революцияга чейинки мезгилде энчибизге түшкөн рухий кенемтенин ордун тезирээк толуктоо үчүн, искусство жана адабият жагынан күчтөрүбүздү бириктирүүдө бири-бирибизге жардамдашуу үчүн пайдаланууга тийишпиз.

Өңгөнү билбейм, мен өзүм ауэзовдук ушул салттардын, ауэзовдук ушул осуяттардын, интернационалдуулукту ауэзовчо түшүнүүнүн жалындуу тарапкеримин. Андыктан Калтай Мухамеджанов экөөбүз азыркы туштагы казак-кыргыз интеллигенциясынын турмушунан алып, «Фудзиямадагы кадыр түн» аттуу пьеса жазганыбызда, биз муну ар бирибиздин кыларга ишибиз, саларга кушубуз жоктугунан эмес, Ауэзовдун осуяттарын тажрыйбада, иш жүзүндө орундатуу ниетинен улам жасадык.

Биздин күндөрдө, биздин коомдун шартында тигил же бул улуттук адабият интеллектуалдык жактан кандай өрүшкө, не деген көркөм бийиктиктерге, не деген рухий өркүндөөгө жетише аларын Мухтар Ауэзовдун тажрыйбасы тана алгыстай кылып далилдеп турат. Ошол үчүн биз совет адабиятынын өрмөк жиптей бир өзөккө байланып бараткан өнүгүү жолун чет элдик айрым чилистендер айтып жаткандай сай-сайлап, ажырап бөлүнүү же болбосо улуттук тилдердин жугу калбай монолингвизмге жутулуп баратышы катары эмес, көп түрдүү жана көп тилдүү социалисттик маданияттардын идеялык саясий бүтүндүгү катары түшүнөбүз, себеби ар бир тилде бүтүндөй бир элдердин кылымдардан бери кыярбай келаткан турмуштук тажрыйбасы, илгери үмүтү менен арзуу тилектери катылып жатат. Тил деген – бул элдин автопортрети макалдуу. Ар бир тил өз жөнү менен, ордунда турганы менен улуу, ар бир тил жалпы адамзаттык нарк-зыйнаттардын кампасындагы кымбат баалуу жана кайталан-

гыс казына. Муну биз – лениндик улут саясатынын салтында тарбияланган адамдар ушундайча түшүнөбүз.

Сүрөткер менен эл – эки өркөч тоодой өзөктөш, эгиз нерсе. Талантты эл жаратат, анын чебер өкүлдөрү түзгөн бардык көрөсөн иштердин баалоочусу да, сактоочусу да ошол эл. Булардын байланышы тутумдаш: сүрөткер – элдин рухий жөлөгү болсо, эл – сүрөткердин рухий тиреги болот. Орус элинин улуттук аң-сезими болбогондо Пушкин – Пушкин болмок беле да, грузин тили, грузин эли болбосо Шота Руставелинин дарек-даңкы ушул күнгө чейин жетет беле. Анын сыңарындай, азыркы казак эли болбогондо, совет коому болбогондо, Ауэзов канчалык чыгаан болгон күндө да, анын атак-даңкы менен улуулугу азыркыдай бийик угумга айланмак эмес. Ушул мааниде айтканда, Мухтар Ауэзов бактылуу жаралган адам. Анткени анын ысмы юбилейлик даталарда гана эмес, ташпиши көп күнүмдүк турмушта деле канчалык сүймөнчүк, жалпы элдик мээримдүү медил менен аталып жүргөнүнө, казак элинин рухий турмушунда азыр Ауэзов кандай орунду ээлеп турганына биз баарыбыз күбөкербиз.

Жер бетинде казак тили менен казак эли жашап турганда Мухтар Ауэзовдун ысымы да жашай бермек. Адамдар бул турмушта китеп окуп турганда Мухтар Ауэзовдун ысымы да доорон сүрө бермек...

1977-жыл.

УЛУУ ЖАЗУУЧУНУН «МАНАС» ЖАНА МАНАСЧЫЛАР ЖӨНҮНДӨ АЙТКАНДАРЫНАН

- «Манастын» айрым үзүндүлөрүн гана билген ырчы аталгандардын бардыгы манасчы боло бербейт.
- Ырчынын канча убакыт ырдаганынан анын билим өрүшү, күчү байкалган. «Манасты» баштан-аяк бир аптада, же он күн ырдап бүтүргөн ырчы – нагыз байталман манасчы эмес.
- Азыркы заманга чейин дегеле манап аттуудан жомокчу чыкты деген сөз уламышта да, тарыхта да жок.
- Келдибекке чейин «Манасты» ким айтканы белгисиз.
- Журттун оозундагы аңызга караганда, башка ырчылардай эмес, Келдибектин сөзүнүн кудурети өтө күчтүү болгон. Анын дас-танын табият да, ата-бабалардын арбагы да сүйүнө уюп тыңдаган дешет.

- Келдибекти көзү менен көрүп, кулагы менен уккандар ага тен койсо, ал эми жаңы муун Балыкка эч кимди теңдештирбеген, андан ашкан ырчы жок жана болбойт деп билген.
- Балыктан кийин анын уулу атактуу ырчы Найманбай чыгат. Ошентип, Балыктан баштап «Манасты» айтып таратууда, кийинки урпакка берүүдө мурастык салт жаралат.
- Казак элинин айтыштары көп эле болсо эки саатка созулган. Ал эми «Манастын» миллионго жакын ыр сабын жалгыз башына сыйгызып отурган Саякбай Каралаевди улуту акындык кылат го.
- Атаганат, ушу Сакемдин көзү өтүп кетсе, «Манасты» Саякбайдын дал өзүндөй аткара турган шакирттери артында калаар бекен?
- Бул адам түрк элинен сейрек кездеше турган талант, тамаша акын. Сакеме теңештиргенде, гректердин аэддери, Гомери тушарына тең келбейт!

Зияш БЕКТЕНОВ,

«Манасты» алгач изилдөөчүлөрдүн бири,
тилчи, адабиятчы, жазуучу

МУХТАР ОМОРХАНОВИЧ АУЭЗОВ

1946-жылы «Манас» эпосунун юбилейин өткөрүүгө камылга көрүп жаткан кезибизде, «Манас» жөнүндө жазылган илимий изилдөө макалаларга редактор болсун жана «Манас» эпосунун томдорун басмага даярдоодо «Манастын» редколлегиясына консультант болсун деп, СССРдин мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты, атактуу «Абай» романынын автору, Казак илимдер академиясынын академиги, казак элинин атактуу жазуучусу Мухтар Оморханович Ауэзовду Фрунзеге чакырган элек, анткени ал 1920-жылдардын экинчи жарымында, өзү Ленинград университетинин аспиранты болуп жүргөн кезинде, жайкы дем алыштарында, 1928–1929-жылдарда эки жылы удаа Фрунзеге келип, биз окуп жаткан борбордук педтехникумдун мурдагы завучу, кийинки директору Базаркул Данияровдун үйүндө үч айдай жатып, Кыргызстандын акцентринен «Манастын» Сагымбай Орозбак уулунун оозунан жазылган вариантын изилдеп жүрдү да, 1930-жылы «Манас» эпосу боюнча кандидаттык диссертация жактаган эле.

Биз Фрунзенин борбордук педтехникумунда окуп жүргөн 1925–1930-жылдарда Базакем бизге казак тилинин грамматикасынан, казак адабиятынан сабак берчү. Ал учур кыргыз тилинин жана адабиятынын орто мектептерге жазылган окуу китептеринен дайын жок кез.

Ал кезде Касым Тыныстановдун башталгыч класстарга жазылган «Окуу китеби», сабатсыздарга жазган алип-бээси, Ишеналы Арабаевдин «Кыргыз алип-бээси», Арабаев менен Кусейин Карасаевдин «Жаңылыгы» жана Касымдын «Эне тилинен» башка окуу куралдарыбыз жок эле.

Жалпы эле көркөм адабиятка биздин көзүбүздү биринчи ачып, көркөм искусствого биздин аягыбызды биринчи шилтеткен, казак элинин Абай, Ахмет Байтурсунов, Магжан Жумабаев, Жусупбек Аймаутов, Мухтар Ауэзов, Майлы Байымбеттердин адабияттары менен бизди тааныштырган биздин завучубуз жана директорубуз Базаркул Данияров болгон эле.

Абайдын:

Сулуунун колуң тийсе билегине,
Дүпүлдөп кан согады жүрөгүңө.
Бетинди тамагына таяп барсаң,
Чыпылдап буу инеди сүйегиңе, –

деген саптары, Магжандын:

Бото кыз, сыйлы сөз жаным гүлсүң,
Көктөгү күн күлмөсүн, Гүлсүн күлсүн.
Гүлсүн күн көктө акын жүзө билет,
Сүйдүрүп, күйдүргөнүн кайдан билсин, –

деген саптары, Ахмед Байтурсуновдун «Кырк мисалы»:

Казагым – элим,
кайкайып белиң,
сынууга тур таянып.
Канган жокпу али уйкуң,
Уктайтын не бар сыйкың,
Ач көзүңдү оянып, –

деген ыр саптары менен ошондо таанышкан элек.

Мухтар Оморхановичтин «Эңлик-Кебек», «Айман чолпаны», «Окуган азаматы», «Караш-карашы», «Кыйлы заманы», «Каракөз» пьесасы менен ошол жыйырманчы жылдардын ичинде бала кезибизде, орто мектепте окуп жүргөн чакта таанышканбыз.

Ал кездеги казак адабиятынын Габбас Тогжанов сыяктуу сынчылары Мухтар Ауэзовду: «Совет доорундагы казак элинин турмушунан чыгарма жазбайт. Мухтардын жазгандарынын баары өткөн заман жөнүндө, өткөн замандын бий, болуштарын,

акылман-чечендерин, ашкан сулууларын мактайт. Мухтар бизге орто жолдон кошулган байчыл жазуучу», – деп, Мухтарды көп жактырчу эмес.

1920-жылдардын орто ченинде Ташкент шаарында пьесаларга жарыяланган конкурста Мухтар «Каракөз» аттуу пьеса жазып, конкурстун байгесине татыктуу болду. Мухтардын ошол байге алган «Каракөзүн» казак «сынчылары» көп жактырбай, аны ар түрдүү сындап жүрүштү. Казактын, Ормонов беле же Ормонбаев беле, бир сынчысы казак газетасына:

«Бир мал көрбөгөн татар интеллигент казак айылына келип, төөнү биринчи көргөндө:

– Бу нендей хайбан? – деп сурайт.

– Бу төө деген айбан, – деп жооп беришет.

Ал интеллигент казактын дагы бир айылына барса, боз үйдүн көлөкөсүндө бир боточук чөгүп жаткан экен. Аны баягы интеллигент астына бир чыгып карап, артына бир чыгып карап, ага аябай боору ачып, башын чайкап:

– Ай, ай, бичара! Түе болом деп боло алмаган бит! – деген экен.

Анын сыңарындай, Мухтардын «Каракөзү» «Гамлет» боломун деп боло албай калган», – деп, сын жазганы али эсимде.

1928–1929-жылдардын жай айларында Мухтар Оморханович Ауэзов Фрунзеге эки курдай келип, ар дайым Базаркул Данияровдун үйүнө токтоп, үч-төрт ай Фрунзеде иштеп кетип жүрдү.

Мухтар биринчи келген жылы Базакемдин үйүндө жатып, эртели-кеч серүүндөп Дзержин көчөсү менен өйдө-ылдый басканда: «Казак элинин белгилүү жазуучусу Мухтар Ауэзов деген ушул киши экен да! Көзү бакырайган, тармал чач, жапалдаш жигит турбайбы?» – деп, биз артынан таңыркап бир топ жерге чейин ээрчип басып калар элек.

Алгачкы мезгилдерде Мухтардын Фрунзеге эмне максат менен келгенине түшүнбөй да жүрдүк. Кээ бирөөлөр: «Мухтар Базакемдин бойго жеткен балдызын алганы жүрүптүр», – десе, кайсы бирөөлөр: «Жок, андай эмес, Наркомпрос аны бир иш менен чакырган экен. Ал ошону иштеп жүрүптүр», – дешчү.

Кээде Мухтар, Базакем, аялы жана балдызы менен киного ээрчишип барышар эле. Анда биз да аларды ээрчий басып, аркасынан таңыркап карай турганбыз.

Көрсө, ошол мезгилде Мухтар Ленинград университетинин аспиранты экен да, анын кандидаттык диссертациясынын темасы «Кыргыз элинин баатырдык эпосу – «Манас» экен. Ошондуктан эки жыл удаасы менен Фрунзеге келип, кыргыздын академиялык борборуна барып, андан «Манас» эпосунун Сагымбай Орозбак уулунун оозунан жазылган вариантын алып окуп, аны изилдеп жүргөн кези экен.

Мухтар ошол келишинде жаш балдарга арнап «Көк серек» («Көк жал») аттуу повесть жазып, аны Кыргызмамбас ошол эле жылы басып чыгарган болчу. Мухтар Оморхановичтин кыргыз эли менен илимий жана адабий байланышы биринчи иретте ушундайча башталган эле.

1934-жылы Москва шаарында казак искусствосунун он күндүгү өткөрүлүп, эл ырчысы Жамбыл Жабаевдин чыгармалары жогору бааланып, анын ырлары орус тилинде «Правда» жана «Известия» газеталарына жарыялана баштады.

1935-жылы кыргыз эли революциядан мурда айдоодо жүрүп, Сибирде бир нече жыл өмүр өткөргөн Токтогул Сатылгановду көтөрүп, анын чыгармаларын эл оозунан жыйноо иши колго алынды. Ошол эле жылдын жай айында «Манасты» орус тилине которуу жөнүндө Фрунзеде чоң илимий кеңешме чакырылып, ал кеңешмеге катышуу үчүн «Манас» жөнүндө кошумча докладчы катарында Алма-Атадан Мухтар Ауэзов да чакырылып калды.

Ал кеңешмеге үч жүздөн ашык киши катышып, үч доклад угулду.

1. «Кыргыз эли үчүн «Манас» эпосунун мааниси» деген темада биринчи докладды Касым Тыныстанов жасады.

2. «Манас» эпосу жөнүндө» деген кошумча докладды Мухтар Ауэзов жасады.

3. «Манасты» орус тилине которуунун негизги принциби» деген темада докладды отуз эки тилдин теориясын жана он сегиз тилди өз эне тилиндей билген, «Орусча-кытайча сөздүктүн» жана «Орусча-япончо сөздүктүн» автору, атактуу окумуштуу, профессор Евгений Дмитриевич Поливанов жасады.

«Манас» эпосу жөнүндө кошумча докладды жасоо үчүн казак элинин филолог-окумуштуусу жана белгилүү жазуучусу Мухтар Оморханович Ауэзовго сөз берилет дегенде, залда отурган калың эл дүркүрөтө кол чабышты. Мухтар жай баскан, шашпай сүйлөгөн өтө токтоо, терең ойчул, залкар окумуштуу эмес беле. Ал кафедрага жай басып, акырын чыкты да:

«Жеке гана кыргыз элинин фольклору менен эпостору эмес, бүт түрк элдеринин фольклору менен адабиятын жана тарыхын мыкты билген окумуштуу Касым Тыныстановдун «Манас» жөнүндө жасаган эң сонун докладынан кийин, ага мен кошумчалай турган сөздүн өзү да аз калды го», – деп сөзүн баштаса да, Мухтар «Манас» эпосу жөнүндө докладды илимий жактан терең, өтө кызыктуу жасап, ал сөзүн аяктаганда, залда угуп отурган эл аябай ыраазы болуп, колду дуулдата чабышкан эле.

Ошого чейин мен Мухтардын жазган көркөм чыгармалары менен жакшы тааныш болсом да, анын сүйлөгөн сөзүн жана илимий

доклады биринчи жолу уккан болчумун. Мухтардын бир тууган казак элинин чыгаан жазуучусу гана эмес, дүйнөлүк эпосторду мыкты билген залкар илимпоз экенине биз ошол кеңешмеде жакшы түшүнгөн элек. Ошентип, 1935-жылдагы илимий кеңешмеде көрүшкөндөн кийин Мухтар Оморханович менен дагы 11–12 жылча көрүшпөй калган элек.

1946–1947-жылдарда, мен Советтик Армиядан кайтып келип, СССР илимдер академиясынын Кыргыз филиалында фольклор жана «Манас» секторунда иштеп турганымда Мухтар Оморхановичти «Манастын» юбилейлик комитетине, «Манас» жөнүндө жазылган илимий макалаларга редактор болуп берүүгө чакырганыбызда, Мухтар Оморханович бир тууган казак элинин атактуу жазуучусу, дүйнөнү дүңгүрөткөн «Абай» романынын автору, СССРдин Мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты, Казак илимдер академиясынын анык мүчөсү болуп калган эле.

Мухтар Оморханович биздин чакырыгыбызга жазгы отпусказынын мезгилинде келет да, Фрунзеде эки айча жүрөт. «Манас» жөнүндө жазылган илимий макалаларды редакциялайт. Эки-үч күндө «Манас» секторуна бир келип, биз менен ар түрдүү маселелер боюнча аңгемелешип, биздин берген суроолорубузга жооп берет.

Ташым Байжиевдин кандидаттык диссертациясынын темасы «Семетей», анын илимий жетекчиси Мухтар Оморханович эле. Көп учурда, секторго келген кезинде жана өзү жаткан конок үйүндө Мукаң Ташым Байжиев менен көп аңгемелеше турган.

«Манастын» юбилейине карата анын өз тексттеринен 15 томду басмага даярдоо пландаштырылып, ал ишке Аалы Токомбаев, Түгөлбай Сыдыкбеков, Кубанычбек Маликов, Ташым Байжиев, мен, Өмүркул Жакишев, Керим Сооронбаев, Мукамбет Дөгдүров, Кусейин Көлбаев редакторлору болуп жана Мухтар Ауэзов, Кусейин Карасаев, Константин Юдахин, Виктор Жирмунский, Александр Бернштам консультант болушуп, бардыгы он беш киши иштешчүбүз.

«Манастын» редколлегиясында иштегендер дем алыш күндөрүндө Мухтарды конокко чакырышат. Конокко чакырууну эң биринчи болуп Жапар Шүкүров, Кусейин Карасаев башташты. Мухтарды ким конокко чакырса, редколлегияда иштегендер бүт жана консультанттардан да кээси кошо барышат. Конокто отурганда кандай сөздөрдүн сүйлөнөрү белгилүү да. Лакаптар, апыртма сөздөр, анекдот, күлкүшүяктердин күнү тууйт.

Жапар Шүкүров менен Кусейин Карасаевич казактар жана кыргыздар жөнүндө ар түрдүү күлкүлүү анекдотторду биринен сала бири жарыша сүйлөшүп, отургандарды кыраан-каткы күлдүрүшөт. Андай күлкүлүү сөздөрдү Мухтар Оморханович өтө жакшы көрө турган.

Анда сүйлөгөн көп күлкүлүү сөздөрдүн ичинен Мухтар Оморхановичке Кусейин Карасаевич айткан «Казакка намаз үйрөткөн кожо жөнүндөгү анекдот» эмнегедир айрыкча жагып калды. Кусейин Карасаевич ал анекдотту айта баштаганда, капталдан Аалы Токомбаев сөзгө аралашып:

– Эй, Кусейин, байкап сүйлө! Арабызда кожо тукумунан киши отурат, – дейт.

Көрсө, Мухтардын чоң аталары кожо тукумунан экен. Ал сөзгө Мукаң ууртунан гана жылмайып коёт, ызаланбайт. Кимдин гана үйүнө конокко барбайлык, бир аз отургандан кийин Мухтар Оморханович Кусейин Карасаевичке кайрылат да:

– Эй, Кусейин, осы үйгө бир аз дем алып, көңүл ачканы жыйналып отурабыз го. Бир аз күлүп отуралык. Алиги казакка намаз үйрөткөн кожо жөнүндөгү анекдотунду айта отурсаңчы! – дейт.

Мухтардын бул сөзүнөн кийин Кусейин Карасаевич күлкүлүү сөзүн дагы баштайт:

– Илгерки заманда бир кожо казак айылына барып, бир казакка намаз үйрөтүп, акысына казактын торала бээсин алып кетет. Ошол жылы кыш катуу болуп, биринчи эле кар жааганда, казактын кыяда оттоп турган төөсү учуп өлөт. Кышкы катуу суукта алтымыш кою кырылат.

Жазга жуук казактын кемпири чатак баштайт:

– Даарат, даарат деп жүрүп дамбалындын баун чириттин, кыйгалат салаа, кыйгалат салаа деп жүрүп, кыядагы түйөмди учуруп жибердиң. Аллоу акбар, аллоу акбар деп жүрүп, алпыс коюмду кырып салдың. Энди: «Ассалому алейкум, Рахматулла!» – деп, алак-жулак жан жагыңды карай бересиң, какбас! Жалгыз баламдан аулак өз басыңа көрүнсүн! Осы намазың жок да биздин исимиз өтө жакшы эди. Намазың үйгө киргенден бастап, исимиз керисинен кетти. Мынау намазыңды жогот да, биемди акел дейт.

Кемпирдин чатагы күндөн-күнгө күчөй берет. Айласы кеткенде чал районго барып, издеп жүрүп кожону таап алат да:

– Кожоке, сиздин намазыңыз бизге жакпады. Даарат, даарат деп жүрүп дамбалымдын бау чирип кетти. Кыйгалат салаа, кыйгалат салаа деп жүрүп, кыядагы төөм учуп өлдү. Аллоу акбар, аллоу акбар деп жүрүп, алпыс коюм кырылып калды. Сөздүн кыскасы, сиздин намазыңыз бизге жакпады. Намазыңызды кайтарып алыңыз да, торала биемди бериңиз, – дейт.

Анда кожо:

– Эй, алжыган чал, сен кет ары. Үйрөнүп алган намазыңды сен кайтып мага бермесиң? Мен сенин торала биеңди алда качан сатып, жеп койгомун, – дейт.

Экөө эки-үч саат чатакташкандан кийин, кожо торала бээсин бербесине казактын көзү жеткенде:

– Торала биемди бермесең, бермей ак кой. Мен дагы сенин намазыңды жыргатып окуп жүргөн жерим жок. Бирде даарат алып окусам, бирде дааратсыз окуп жүрмүн, – дептир казак чал.

Бул анекдотко конокто отургандардын баары кыраан-каткы күлөт.

Анда Мухтар:

– Мына, осы күлкиден кийин карын бир аз бөксөрдү. Кана, энди тамакка караңдар! – деп, ал да күлөт.

Мухтар Оморханович кыргыздын фольклоруна, анын ичинен айрыкча «Манас» жомогуна, аны эл алдында аткарган манасчы-жомокчуларга жана алардын өмүр баяндарына, алар кыргыздын кайсы жери, кайсы районунан экендигине абдан кызыгаар эле. Бир күнү Мукаң «Манас» жана фольклор секторуна келип, ар кыл маселелерден аңгемелешип отурганыбызда, революциянын алгачкы жылдарында жашап, тез көздөрү өтүп кеткен чоң жомокчулар жөнүндө сөз козгоп калды.

«1922–1923-жылдарда: «Манас» жомогунун үч бөлүмүн бүт билген кыргыз арасында үч жомокчу чал бар. Тез аранын ичинде алардын ооздорунан билген манастарын жазып калбасак, кокус алар каза болуп кетишсе, «Манас» жомогу ошол карыялар менен көргө кошо кетет», – деп, Ташкенттеги кыргыз, казак илимий комиссиясы сөз кылып жүргөнүн кулагым чалган эле. Жаңылбасам, ал чалдар жөнүндө «Ак-Жол» газетасына Магжан Жумабаев тарабынан да жазылган болсо керек эле. Ошол чалдын бирөө Сагымбай Орозбак уулу дейлик. Ал эми калган эки манасчы чал кимдер эле?» – деп, Мухтар Оморханович Ыбрай Абдрахмановдон сурап калды. Ыбрай Абдрахманов революцияга чейинки чоң манасчылардын көбүн өз көзү менен көрүп, алардын аткарган манастарын өз кулагы менен уккан жана Сагымбай Орозбак уулунун оозунан «Манастын» биринчи бөлүгүн бүт жазган киши эле.

– Сиз туура айтасыз, Мухтар Оморханович. Ал үч чалдын бири – Сагымбай Орозбак уулу. Экинчиси – Көл башындагы Чоюке манасчы. Үчүнчүсү дагы көлдүк атактуу Дыйканбай манасчы эле. Дыйканбай 1923-жылда, Чоюке 1925-жылда каза болуп калышкандыктан, алардын ооздорунан эч кандай «Манас» жазылбай калды, – деди Ыбрай.

Бир күнү Мухтар Оморханович «Манас» секторуна келип: «Мен Казакстан мамлекеттик университетинде СССР элдеринин адабиятынан лекция окуп жүрөмүн. Сиздерде үч эл ырчысы бар экен. Мүмкүн болсо, ошол ырчыларды бир ээн кабинетке киргизип, бир аз айтыштырып берсеңиздер, жакшы болор эле», – деп калды.

Эртеси Мухтар Оморхановичтин ал суроосун Жапар Шүкүровго айттык эле, ал: «Сөзсүз уюштуруп, айтыштырып берелик. Жыйырма кишиге стол даярдагыла», – деп, геология институтунун экспеди-

цияга деген азыгынан бир аз тамак-аш жазып берди. Анткени ал кезде дүкөндөрдө тамак-аш сатылчу эмес, заборный книжканын мезгили болучу.

КИРФАНдын залына эл ырчылары: Калык, Осмонкул, Алымкул үчөөнү чакырып келип, сахнага чыгардык. Мухтар Оморханович баш болуп, жыйырма чакты киши залга чогулуп, үч ырчыга «Согуш» деген темада айтышкыла деп, капысынан тема берилди. Калык, Осмонкул жана Алымкул кезектешип ырдап киришти. Оң жагында – Калык, ортосунда – Осмонкул, сол жагында – Алымкул. Ырды Калык баштап, кезекти Осмонкулга узатты. Осмонкул жооп берип, кезекти Алымкулга жөнөттү.

Калык ошол кезде жашы жетимишке таяп калса да, токтолбой ырдап, кезекти тез эле Осокеңе берет. Осмонкул буйдалбай жооп берип, кезекти Алымкулга жөнөтөт. Алар бир жарым саатча айтышып калган кезде, Алымкул комузунун кулагын көбүрөөк бурап, ыкшоо тарта баштады. Бир кезде Мухтар Оморханович: «Аксакалдар тердеп кетти го. Чарчашкан чыгар. Айтышты токтотсок кантет?» – деп жанында отурган Жапар Шүкүровичке шыбырады.

– Жок, болбойт. Сиз эки саат айтышсын деп заказ бергенсиз. Дагы бир аз айтыша түшсүн, – деди Жапар Шүкүров.

Үч ырчы тынбай, бир саат элүү мүнөтчө ырдашты. Ошол учурда Калык аксакал кары сокмокко салып чарчаганын билгизбеди. Айрыкча Осмонкул эти жаңы кызыган күлүктөй алкынып, ажылдай берди. Ал эми Алымкул болсо, комузунун кулагын көп бурап, эмнегедир абдан ыкшоо тартып калды. Ошондо: «Энди жетти го!» – деп, Мухтар Оморханович айтышты токтоттурду.

Аксакалдар айтышын аяктап, сахнадан түшүп келе жатканда, Мухтар Оморханович алардын астынан утурлай басып:

– Кадырлуу аксакалдар, күндүн ысыгында узагыраак айтыштырып, сиздерди бир аз кыйнап койдук көрүнөт. Кечиресиздер, сиздерге үлкөн ыракмат. Мындан мурда сиздердин бирге отуруп айтышканыңарды уккан эмес элем. Өтө мазмундуу айтыштарыңыздар менен сиздер бүгүн бизди аябай ыракаттандырдыңыздар! Өз атымдан мен сиздерге үлкөн ыракмат айтайын! – деп, алардын колдорун кысты.

Дасторкондо отуруп, бир аз тамак ичкенден кийин Кубанычбек Маликов:

– Мухтар Оморханович, казак менен кыргыздын фольклорун сиз жакшы билесиз го. Казак эли акын келеби же кыргыз эли акын келеби? – деди.

Мухтар Оморханович Маликовдун бул суроосуна көп ойлонуп отурбастан, жай гана түрдө:

– Кыргыз эли акын келет, – деди.

Анан Кубанычбек:

– Мухтар Оморханович, сиз туура айтпай жатасыз, казак эли акын келет, – деди.

– Эй, Кубанычбек, нени айтып, бас оорутуп отурсуң! Казак элинин акындарынын айтыштары көп болсо эки сааттык эле убакытка созулган. Ал энди «Манастын» миллионго жакын ыр сабын жалгыз басына сыйгызып отурган Саякбай Каралаевдин улуту акындык кылат го, – деди.

Ошондо капталдан чыгып, мен сөзгө аралашып:

– Мухтар Оморханович, Кубанычбек туура айтат. Сиз туура айтпай жатасыз, – дедим. – 1920-жылдардын башында Казакстандын Түндүк областындагы бир казак кемпирдин эки уулу, бир кызы болуп, анын үлкөн уулу аулнай экен. Ал сельсоветтин иш кагаздарын (черновоюн) куржунга салып, атына артынып жүрчү экен. Ал аулнай бир күнү бир кишинин үйүнө барып, конок болуп отурса, аттын үстүндө турган куржунун черновою менен уурдап кетет.

Аулнай үйүнө келип, иштин жайын айтып, карындашы менен шешеси үчөө чай ичип отурса, эшиктен иниси кирип келип:

– Ассалому алейкум, аулнайым, – дейт.

Анда чай куюп отурган карындашы:

– Аулнай жоготты гой черновайын, – дептир.

Анда аулнайдын өзү:

– Боту менен сотунда өзүм болом, басыма сала берме сары убайым, – дейт.

Ошондо оозунда тиши жок, нан чайнап отурган сексен жаштагы шешеси:

– Баракелде, балдарым, найым, найым! – деген экен. – Көрдүңүзбү, Мухтар Оморханович, бир казак кемпирдин үйүндө төрт адам болсо, алардын төртөө тең түгөл акын болуптур. Кыргыздын бир үй-бүлөсүнөн мындай акындар чыккан эмес. Кубанычбек туура айтат. Кыргызга караганда казак эли чечен да, акын да келет, – дедим.

Мухтар күлүп, мага кайрылып:

– Апырмай, Зияш, мен казак фольклорун көп жылдан бери зерттеп жүрдүм эле, бирок мына бул сиз айтып жаткан фольклорду эч жерден кезиктирген жок элем. Сиз муну казактын кай жеринен угуп эдиңиз? – деди.

– Мухтар Оморханович, менин шешем казак, акем кыргыз. Казак эли менен менин көп катнашым бар, – дедим.

Мухтар күлүп:

– Баса, сиз казакка жиен экенсиз гой! Ой-бай, мен онунду типти билген жок эдим. Казактын бир жиени таякесине келип: «Нагач, нагач, мен сизден бир ичик чыга турган түлкү сурап келдим», –

деген экен. Анда таякеси: «Карагым жиен, «Жиен келгенче, жети бөрү келсин», – деген. Жиенден аяй турган менин эч нерсем жок. Түлкүлөрүм талаада жайылып жүрөт. Короомдо үч тазым (тайганым) турат. Тайгандарымды ээрчитип чыккын да, түлкүлөрүмдүн канчасын кармасаң, ошончосун алып кете бер деген экен», – деп, күлдү.

Мухтар Оморханович «Манас» эпосунун мен кара сөз менен жазган сюжетин окуп отуруп, «Манастын төрөлүшү жана балалык чагы» деген темасын көргөндө: «Кыргыздын мына «төрөдү» деген сөзү кандай көркөм сөз!? Бул сөздү казакта «тууду», «уул тапты» дейт. Бул сөздөргө караганда мынау «төрөдү» деген сөз не курлум көркөм эмеспи! Ушу «төрөдү» деген сөздү казактын адабий тилине киргизсе, кандай адеми болор эди», – деди.

– Мухтар Оморханович, сиз казакча бир кызыктуу аңгеме жазып, «төрөдү» деген сөздү ошол аңгемеңизге киргизип койсоңуз, бул сөз казактын адабий тилине кирет да, калат! – деди Ташым Байжиев күлүп.

Мухтар Оморханович өзүнүн эртели-кеч сүйлөгөн сөздөрүндө кыргыздын «Манас» жомогу, анын аткарган жомокчулары, назданган сулуудай мелтиреген Ысык-Көлү жана казак, кыргызга орток атактуу Каркыра жайлоосу жөнүндө көп сөз кылып, алар жөнүндө кимдир бирөө аңгеме сүйлөп берсе, аны аябай кунт коюу менен тыңшап отуруп эле.

Көздөрү өтүп кеткен кыргыздын атактуу жомокчулары: Келдибек, Балык, Тыныбек, Чоюке, Акылбек, Дыйканбай, Сагымбайдын өмүр баяндары, алардын «Манасты» аткаруудагы өзгөчө ыкмалары, бөтөнчөлүктөрү жөнүндө алардын айткан манастарын өз кулагы менен уккан манасчы Ыбырай Абдрахмановдон көп сурап, ал сүйлөп жатканда, ага кошумча суроолор берип, анын айткан сөздөрүнүн кээ бир жерлерин жазып отуруп эле.

– Башка манасчыларды көрбөгөнүм жана алардын аткарганын өз кулагым менен укпагандыгым кечиримдүү го. Бирок Сагымбай Орозбак уулу 1930-жылы гана каза болгон экен. Мен Фрунзеге 1928–1929-жылдарда жылыга эки-үч айлап келип, Базаркул Данияровдун үйүндө жатып жүрүп, Сагымбайдын өзүнө бир жолу жолугуп, анын аткарган «Манасын» өз кулагым менен укпай калганыма катуу өкүнүчтөмүн, – дээр эле Мухтар Оморханович.

Бир күнү Мухтар Оморханович жана Саякбай Каралаев болуп бир үйдө конок болуп отурганыбызда, Мухтардын суроосу боюнча Сакем «Манастын» Каныкейдин Тайторусун чапкан жеринен жарым саат айтты да, Каныкейдин ролун аткарып жатып, ал кадимкидей ыйлады. Саякбайдын анысы Мухтар Оморхановичке аябай таасир этти. Мухтар Оморханович: «Апырмау, осы Сакемдин көзү өтүп

кетсе, «Манасты» Саякбайдын дал өзүндөй аткара турган шакирти артында калар бекен?» – деди. Кыргыз фольклорунун түрдүү жанрларынан ага айттырып коюп же «Манастан» үзүндү айттырып угуп отурганды жакшы көрөр эле да: «Бул адам түрк элинен сейрек кездеше турган талант, тамаша акын, Сакеме теңештиргенде, гректердин аэддери, Гомери тушарына тең келбейт!» – деп, Сакемдин талантын аябай жогору баалай турган.

1949–1952-жылдарда, элдин артта калган катмарларынан чыккан, улуттук сыймыктын маанисине түшүнбөгөн дээри жок салпаяк ушакчылар кыргыз элинин улуу мурасы болгон «Манасты» элдик эмес, бай, манаптык, феодалдык эпос деп, ага каршы чыгып, суук колдорун сала баштаганда, Фрунзе шаарында чакырылган илимий конференцияда, окумуштуулардын алдында чоң доклад менен чыгып, ушакчыларга катуу сокку уруп, «Манасты» арачалап калган окумуштуулардын өтө ириси Мухтар Оморханович болгон эле.

Мухтар кыргыздын Ысык-Көлүн айрыкча жакшы көрүп: «Касиеттүү Ысык-Көлгө көркөмдүгү, абасынын тазалыгы, айланасындагы табигаттын сулуулугу жагынан дүйнөдө эч бир жер тең келбейт го!» – деп, аябай суктана турган.

1950-жылдардын акырында Кыргыз Өкмөтү Мухтар Оморхановичке Чолпон-Ата шаарынын аймагынан жер берип, ал жерге Мухтар дача салдырып, ар жылы анда келип, жай мезгилинде эс алып кетип жүрдү. Мухтар Оморханович Көл жээгине жайгашкандан кийин, ар жылы Саякбай менен көп кезигишип, аны менен маек куруп, кээде машинасына отургузуп, Сакемди Ысык-Көлгө алып кетип да жүрдү.

«Кыш бою көп иштеп, чарчап, жаз чыгып, күн жылыганда Ысык-Көлдөгү дачама келсем, эркин дем алып, эс ала түшөм», – деп, Мукаң ар дайым Ысык-Көлгө суктанып отурар эле.

1958-жылы бир күнү Кусейин Карасаевич мага телефон чалып:

– Зияш, сен азыр биздикине басып келчи. Алма-Ата шаарынан менин эки досум, казак элинин эки академиги – Исмет Кенесбаев менен Ахмет Жубанов Кыргыз Декадасынын тыянактоочу концертин көргөнү келиптир, анткени Ахмет казактардын Декадасынын көркөм жетекчиси экен, – деди.

Мен Карасаевичтин үйүнө барсам, анда конокторунан башка Аалы Токомбаев, Константин Юдахин, Жапар Шүкүров жана Болот Юнусалиев отурушкан экен.

Тамак ичип, тамаша сөздөр сүйлөшүп отурганыбызда Ахмет Жубанов Мухтар Ауэзов жөнүндө бир топ күлкүлүү сөздөрдү сүйлөп калды.

– Мухтардын бир пьесасы театрда коюлуп, анда Замзамгүл деген бир сулуу келин аялдын ролун жакшы аткарат. Коюлган оюнду

талкуулаган кезде, Мухтар сүйлөп: «Карагым, Замзамгүл, ролду өтө жакшы аткардыңыз. Сизге Замзамгүл деп аке-шешеңиз начар ат койгон экен. «Замзам» деген Арабиядагы бир нарзан суу гой. Сиздин атыңызды Каусаргүл деп өзгөртүп койсо жакшы болотун экен. Аткарган ролуңуздун сизге түсүндүрөтүн бир жери бар. Валентина жеңгейиң эртең үйдө болмайды, эртең сен биздин үйгө келип кетчи. Ошо жерин түсүндүрөйүн» – дептир да, эртеси келин үйүнө барса, аны менен эки-үч саат отуруп, Мухтар ал келинге эч нерсе түшүндүрө албаптыр.

Мухтар өзү өтө ызакор, кызык адам. «Победа» машина жаңыдан чыккан кезде, бир күнү Мухтардын машинасына түшүп, далага барып көңүл ачып, кайтып Алма-Атага келе жаткан элек. Шаардын четине келгенде, Мухтар машинасын токтотуп, бир аз бой жазып турганыбызда, мен ага: «Машинаңыздын арт жагынан «тырт, тырт» эткен үн чыгат. Анысы эмнеси?» – дедим эле, Мухтар: «Олай болсо, сен тырсылдабаган машина менен келерсиң», – деди да, машинасынын эшигин шарт жаап, мени таштап кеткен эле, – деди Ахмет.

Алдыга эт келгенде, мен устукандап, башты Исмекке берейин десем, менден Ахмет улуу дегенинен башты Ахметке берип, Исмекке жамбашты койсом, «Бул аялдын устуканы, муну жебеймин. Асыкты жилиги бар бекен?» – деди Исмек.

Болот Юнусалиев экөөбүз эт туурап, элдин алдына койгон соң мен: – Исмек агай, мага сөз тиеби? – дедим эле:

– Эй, Кусейин, Жапар, сөздөрүңөрдү токтотуңдар. Энди Зияш сүйлөйт, – деди Исмек.

– 1930-жылы Казактын борбору Алма-Атага көчүп келгенде, ошол жылы дароо шаарга трамвай курулат. Аны Чыгыш-Казакстандан келген бир казак жигит көрүп барып: «Мен кечээ Алма-Атадан трамбай деген бир кереметти көрүп келдим», – десе, анда бир казак: «Ой, сорлуу, анын несине мактанасың? Трамбайды өзүмүз столовойдон далай ирет жегенбиз го» деген экен, – дедим эле, Исмек:

– Ой, Зияш, биз мына бу этти жейбизби же жокпу? Сен нени сүйлөп отурсуң? Трамвай менен котлетти айырбай турган ал кандай казак? – деди күлүп.

Ошол күнү Кусейин Карасаевичтин үйүнөн чыгып, кечинде биз баарыбыз барып, Кыргыз Декадасынын тыянактоочу концертин көрдүк. Концерттен тарай берерде, Ахмет:

– Кыргыз Декадасынын концертинде бизде жок эки жакшы нумур бар экен. Алардын бирөө – Бүбүсара Бейшеналиеванын керемет бийи. Мындай келишкен бийчи биздин Орто Азия элинде жок. Бүбүсаранын бийи Уланованын бийинен кем эмес. Экинчи нумур – Артык Мырзабаевдин үнү. Мунун үнү биздин Эрмек Серкебаевдин

үнүнөн бийик экен. Ушул эки номур Кыргыз Декадасынын зоболосун бийик көтөрөт го, – деди.

Ахмет Жубанов да, Исмет Кенесбаев да өздөрүнүн жаңы сатып алган «Волгаларын» минип келген экен. Жапар Шүкүровдун отпусада жүргөн кези эле. Исмет: «Жүр, Жапар, Нагыйма экөөңөр Алма-Атага барып, бир жума жүрүп, көңүл ачып келгиле!» – деп, экөөнү машинасына отургузуп, Алма-Атага алып кетти.

Үйүнө түшөрү менен Исмет телефонду алып:

– Мука, бармысың? Кыргыз туугандардан салам, мен Фрунзеден келдим азыр. Казакта «Т» буквасы менен башталган кандай тамак бар? – деп, Мухтардан сурайт.

Мухтар:

– Таруу менен талкандан башка тамакты билбейт экемин. Тамакты Сабит түзүк көрчү эле, ошондон сурачы, – дейт.

– О, Сабике, саламатсызбы? Кыргыз туускандардан салам сизге. Мен азыр Фрунзеден келдим. Казакта «Т» буквасы менен башталган кандай тамак бар? – дейт. Сабит да: – Таруу менен талкандан башка тамакты билбейм, Деликатес тамактарды Габит жакшы билет, ошондон сурачы, – дейт.

Исмет:

– Ой, Габике, мен азыр кыргыз туускандардан келдим. Кыргыз агайындардан сизге салам! Казакта трамбайга жакын кай тамак бар, – дейт.

– Гурьевде «тран балык» деген балык бар. Ал кайырмак сууга жетелегинде, секирип келип, кайырмактын этин жулуп кетет. Өзү тырандап мөңкүп жүрөт. Бу куу кыргыз тран балыкты трамвайга оодара салган го, – дептир Габит.

– Ой, Зияш, сенин Ахмет менен Исметке айткан баягы «трамбайың» казактын жазуучуларынын арасында бүлүк түшүрдү, – деп күлгөн эле Жапар Алма-Атадан келгенде.

Мухтар Оморханович Ысык-Көлдүн жээгинде дача салгандан кийин нары өтүп, бери өткөндө Фрунзеге кайрылып, көбүнчө Түгөлбайдын үйүндө болор эле. Бир жолу Түгөлбайдын үйүндө отуруп:

– Түгөлбай, сен ушул үйүңдү салганда, канча акча жумшадың эле? Менин Алма-Атадагы үйүмө 220 миң сом акча кетти. Ысык-Көлдөгү дачамды салууга 95 миң сом акча кетти, – деди Мухтар.

– Мука, сиз үйүңүздү менин үйүмдүн планын алып салдырбадыңызбы. Мен бул үйдү курганда өзүм кошо катышып, кирпичтерин, растворлорун өзүм кошо табышып куруштым. Бул үйгө бардыгы 145 миң сом акчам чыкты. Сиз болсоңуз чоң жазуучусуз, сизде акча көп, үй курууга өзүңүз катышпай, инженерлерге салдырыпсыз. Сиз мага караганда 75 миң сом ашык төлөгөнсүз, – деди Түгөлбай күлүп.

Бирок бир гана өкүнүчтүү нерсе – өзү чын жүрөгү менен сүйгөн Ысык-Көлдүн жээгине салдырган дачасында көпкө жашап, ойдогудай чыгармаларды жазып, өмүр сүрө албай, өкүнүчтө арабыздан эртелеп кетип калды, кайран киши!

Мухтар Оморхановичтин кыргыз эли үчүн иштеген камкордугун биз эч качан унутпайбыз. Кыргыз элинин таланттуу жазуучусу Чыңгыз Айтматовдун талантын биринчи байкап, анын «Жамийласын» эң жогору баалаган. Бир кезде «Абай» романы менен Мухтар Оморханович казак элин дүйнө элине кандай таанытса, Чыңгыз Төрөкулович өзүнүн таланттуу чыгармалары менен кыргыз элин дүйнөгө таанытып жатат жана «Манас» эпосу да кыргыз элин дүйнө элине дал ошондой таанытып жатат. Чыңгыздын баш сөзү менен «Манастын» төрт тому кыргызча басылды жана орусчасы да Чыңгыздын баш сөзү менен басылганы жатат.

Мухтар Оморханович казак менен кыргыз бирге жайлай турган Каркыра жайлоосун да жакшы көрө турган. Ал жайлоонун дал ортосун жарып, Каркыра өзөнүнүн суусу агат. Өзөндүн күн чыгышын – казактар, күн батышын, кыргыздар жайлайт. Бул жайлоо туш-тарабы карагайлуу тоо менен курчалган, бетегеси белден буралган, кол менен жасап койгондой мелтиреген түз талаа.

«Манас» эпосунда Каркырага Көкөтөйдүн ашы берилип, мында миңдеген эл чакырылып, ат чабыш, эр сайыштар болуп, ар түрдүү тамашалар өткөрүлгөн атактуу тарыхый жайлоо. Бул жайлоого 1920-жылдардын биринчи жарымында, жарманкеси кызып турган мезгилде, Мухтар Оморханович өзүнүн «Кыйлы заман» аттуу чыгармасын жазардын алдында жана «Манас» эпосун изилдеп жүргөн кезинде да бир гана эмес, бир нече жолу келип жүргөн экен.

Мукаң Каркыра жайлоосуна абдан суктанып: «Манас Көкөтөйгө аш бериш үчүн бекеринен Каркыраны тандаган эмес экен. Бул эки элдин достугун чыңдай турган казак менен кыргыздын орто жайлоосу турбайбы! Чиркин, жери не деген көркөм! Бул жердин суусу – күмүш, абасы – алтын!» – деп мактаар эле.

Кыргыздын казакка жээн бир жигити көпкө чейин көрбөй жүрүп Каркырага келгенде:

Атыңдан айланайын, кең Каркыра,
Жайлаган казак, кыргыз эл бар тура!
Жашардым он беш жашка кайра келип,
Өзүңдө энем берген дем бар тура.
Таркатып каткан черди гүл бураган,
Желиндей Каркыранын жел бар бекен?
Кой союп, коногуна кол куушурган,
Казак менен кыргыздай эл бар бекен? –

деп ырдаган экен десем: «Баса, солай гой!» – деп, Мукаң жылмайып койгон эле.

Мухтар Оморханович ар дайым өзүнүн сүйлөгөн сөздөрүндө кыргыз жергесин, Ысык-Көлдү, «Манас» эпосун жана аны аткаруучу жомокчуларын, бөтөнчө Саякбай Каралаевди мактап сүйлөр эле. Мухтардын анысын – анын кемеңгерлик сапаты деп гана түшүнчүбүз. Каркыра жайлоосу казак менен кыргызга кандай орток жайлоо болсо, Мухтар Оморханович Ауэзов да казак менен кыргыздын сыймыгы, алардын орток жазуучусу жана окумуштуусу болучу.

Раиса КЫДЫРБАЕВА,

Кыргыз Республикасынын
Улуттук илимдер академиясынын
мүчө-корреспонденти

«МАНАС» ЭПОСУНУН КАТААЛ БИР УЧУРУ

1952-жылы июнь айында «Манас» эпосуна арналган чоң авторитеттүү окумуштуулардын, жазуучулардын, коомдук ишмерлердин кеңири чөйрөсүнүн катышуусу менен илимий конференция болуп өткөн. Конференциянын алдында бир гана суроо, «Манас» эпосу элдикпи, же элдик эмеспи деген бир гана суроо коюлган. Конференцияга катышкандар бул суроого же оң, же терс жооп бериш керек болчу. Маселенин ушундайча коюлушу «Манас» эпосунун тагдыры кыл учунда деген сөз эле. Ошол мезгилдеги эпоско карата болгон саясый кырдаалды эске келтирсек, калмак элинин «Жаңгары», өзбек элинин «Алпамышы», азербайжан элинин «Деде Коркуту», казак элинин «Эдигеси» элдик эмес деп табылып, тыюу салынган чыгармалардын катарына кирген. Ушуга караганда эмки кезек «Манас» эпосуна да жетип калган болучу.

Бул жерде конференцияга чейин «Кызыл Кыргызстан», «Советская Киргизия» газеталарынын беттеринде жүргөн талкууну да эске ала кетиш керек. Себеби бул талкуунун жүрүшүндө «Манас» эпосуна карата келишпес карама-каршы эки тенденция, эки көз караш бар экени ачыкка чыкты. Биринчиси – түздөн-түз каралоочулар, жокко чыгаруучулар.

Бирок баарынан да «Манас» эпосунун тагдыры чечүүчү факторго – ошол учурдагы советтик турмуштун идеологиялык саясый абалына, жалпы союздук масштабда космополиттердин, улутчулдардын, ар түрдүү саясый кылмышкерлердин «бети ачылып», аёосуз түрдө репрессияга дуушар болуп турган учурга байланыштуу болчу.

Мына дал ушундай идеологиялык-саясый кырдаалда «Манас» эпосуна арналган илимий конференция башталып, андагы негизги докладды москвалык окумуштуу-тилчи, Өзбек ИА мүчө-корреспонденти, профессор А.К.Боровков жасады. Кошумча докладдар менен филология илимдеринин кандидаттары М.И.Богданова, А.А.Валитова, Б.Керимжанова, кыргыз жазуучулары К.Маликов, А.Токомбаев, Т.Сыдыкбеков, сынчы Ө.Жакишев, философия илимдеринин кандидаты К.Давлеткелдиев чыгып сүйлөштү. Жарыш сөзгө казак элинин жазуучусу жана окумуштуусу М.Ауэзов, москвалык окумуштуулар Климович, Бернштам, кыргыз тилчиси Б.Юнусалиев, чуулгандуу «үчилтик» – Балтин, Нуров, Самаганов ж.б. чыгып сүйлөшкөнүн эске түшүрсөк, бул конференция канчалык саясый курч деңгээлде өткөнүн байкоо кыйын эмес. Негизги докладчы профессор А.Боровков, көп сандаган кошумча докладчылар, ошондой эле жарыш сөздө чыгып сүйлөгөндөр (бир Самагановдон башкасы) «Манас» эпосуна байланыштуу ар башка материалдарга кайрылышса да, акыр-аягы келип, бир гана суроого: эпос элдикпи, же элдик эмеспи деген суроого так кесе, оң же терс жооп берүүгө аракеттеништи. Албетте, азыркы көз караш менен, фольклористика илиминин азыркы деңгээли менен караганда, «Манас» эпосуна карата, дегеле эпоско карата – «ал элдикпи же элдик эмеспи» деген суроонун коюлушу таптакыр туура эмес, мындан да ачыгыраак айтсак, эпоско карата маселенин мындайча коюлушу илимге эч кандай тиешеси жок.

Бирок биз мезгилдин тарыхый шартын, коммунисттик идеологиянын бир беткей саясатташкан үстөмдүгүн, анын үстүнө ошол жылдарда жарык көргөн И.В.Сталиндин «Марксизм жана тил маселеси», «СССРдеги социализмдин экономикалык маселелери» деген эмгектери коомдук аң-сезимди бүтүндөй «кишендеп» салганын эске албай коё албайбыз. Мына ушундай шартта илимий конференцияны кириш сөз менен ачкан А.Алтымышбаев маселени бир гана ушундайча («Манас» эпосу элдикпи, же элдик эмеспи) койгонун идеологиялык учурдун өкүм талабы катарында түшүнүшүбүз керек. Элдик оозеки чыгармачылыктын байыркы эстелигине азыркы замандын саясатынан келип чыккан маселе коюлган соң, конференциянын жүрүшүндө идеологиялык каршылашуу улам күчөгөндөн күчөп отурганы, айрым учурларда душмандашуу позициясына чейин өтүү

табигый иш болучу. Илимий талаштын жүрүшүндөгү ушундай атмосфераны байкаш үчүн Климович менен Бернштамдын, Климович менен Богданованын, Балтин менен Юнусалиевдин, Самаганов менен Керимжанованын ж.б. сүйлөгөн сөздөрүнө, бир-бирине берген репликаларына кайрылсак жетиштүү болот.

Мына ушундай шартта өткөн «Манас» эпосу боюнча талаш-тартыштын мүнөзүн жана жыйынтыгын алдын-ала белгилөөдө Боровковдун доклады өзүнчө бир ишенимдүү таянычка айланды. Ырас, Боровков өзүнүн докладында «Манас» эпосуна ачык түрдө каршы чыккан жок. Ал турмак, сөзүнүн аягында кыргыз эпосу сөзсүз сакталыш керек дегендей жыйынтыкка келди. Бирок докладчы эпостун ондон ашык варианттарынын ичинен жалгыз гана Шапактын вариантын жарактуу деп эсептегени, бул калгандарын бүтүндөй жокко чыгаруу менен барабар эле. Ачыгын айтканда, Боровков өзүнүн докладдын өтө бир беткей, өтө тенденциялуу тандалып, иргеп алынган фактылардын негизинде куруп, «Манас» эпосу «элдик эмес» деген жыйынтыкка келгенин азыр байкоо анча деле кыйын эмес. Ал эми ошол татаал жана курч саясый кырдаалда бир гана М.Ауэзов «Манас» эпосу боюнча Боровков жасаган докладдын илимге таптакыр негизделбеген дал ушул тенденциясын эң туура байкап, таамай мүнөздөгөн. М.Ауэзов минтип айтыптыр: «Докладчынын ой жүгүртүүсү жалаң терс, элдик негизге жат материалдарга негизделген, эпостун негизги сюжеттик өзөгүндө жаткан элдик элементтерге көңүл бурулган эмес. Натыйжада докладчы «Манасты» изилдебей эле, жалаң ага жабыштырылган, чапталышкан нерселерди изилдеп калган».

М.Ауэзов бул конференцияда доклад жасаган эмес. Ал жарыш сөздө катардагы адамдардай эле чыгып сүйлөгөн. Бирок өзүнүн мазмуну жана пафосу боюнча илимий жагынан далилдениши жана аргументтелиши боюнча Ауэзовдун бул сөзү Боровковдун кеңири баяндамасынын антитезасы, б.а., карама-каршы бет келген сүлпөтү десек болот. М.Ауэзов өзүнүн концепциясын докладчыга окшоп, эпостун ар кай жеринен үзүп-жулкуп алынган ыр саптарынын негизинде түзбөй, ал конкреттүү үч суроо коёт:

- а) кыргыз совет элине «Манас» эпосу керекпи же жокпу;
- б) бириктирилген вариант түзүүгө мүмкүнбү;
- в) эгер мүмкүн болсо, кандай жол менен. Кеп бул жерде маселенин конкреттүү коюлушунда гана эмес.

М.Ауэзов кеңири сөзүндө ушул үч суроодон турган позициясын так, ишенимдүү далилдер менен аныктады. А ачыгын айтсак, өткөөлсүз туюк жарга келип капталган конференциянын ишин кеңири жолго алып чыккандай болду. Ырас, М.Ауэзовдон мурун

айрым жолдоштор (маселен, М.И.Богданова ж.б.) «бириктирилген вариант» жөнүндөгү идеяны терең илимий талдоого алып, конференциянын ишинин эпицентринде, борбордук маселесине («Манас» элдикпи, же элдик эмеспи деген жалган илимий суроонун ордуна) айландыра алган жок. Дал мына ушул жагынан алганда, эгерде Боровковдун атайы доклады «Манас» эпосуна арналган конференциянын саясатташкан прелюдиясы болсо, М.Ауэзовдун чыгып сүйлөгөн сөзү көп түйүндүү талаш-тартыштын өзүнчө бир апогеясы, эң бийик илимий чекитине айланды. Конференциянын чечими да, негизинен, Ауэзовдун дал ушул «бириктирилген вариант» идеясына келип токтолгону бекеринен эмес. «Манас» эпосун сактап калыш үчүн мындан ашкан даанышман чечим болушу мүмкүн эмес болчу. Ошентип, өз учурунда тымызын билинбеген, байкалбаган Боровков менен Ауэзовдун ортосундагы «дуэль» акыры келип Ауэзовдун жеңиши менен аяктады.

Жыйнактын түзүүчүсү **Мундузбек ТЕНТИМИШЕВ**,
КР маданиятына эмгек сиңирген ишмер, журналист

Санарбек Карымшаков

70 жашта

КАРЫМШАКОВ Санарбек – филология илимдеринин кандидаты, профессор. 1941-жылы Жумгал районундагы Базар-Турук айылында төрөлгөн. 1962-жылы КМУ-нун филология факультетин бүтүргөн. Кыргызстан ИАсынын философия жана укук институтунда, «Кыргызфильм» киностудиясында, «Кыргызстан маданияты» гезитинде ж.б. мамлекеттик мекемелерде иштеген. 2003-жылдан БМУ, 2005-жылдан ошол университеттин кафедрасынын профессору.

Көптөгөн илимий эмгектердин, адабий сын макалалар китептеринин, котормолордун автору.

САНЖЫРГАЛУУ САНАРБЕК

Мезгил деген билинбей өтүп, кечээ эле карылык капарына кирбеген көңүлү тетик, маңдайы жарык, балалык мүнөзү, тамаша сөзү калбаган адамдарга да байкатпай «мыштын» жүгөнүн катып кете берет экен. Эртедир-кечтир «мышка» барарыбызды акыл сезгени менен, жүрөк таңазар албай, мойноп туруп алат тура. Ошонун бири менин замандаш курбум Санарбек Карымшаков. Ал, жакында 70 жашка толот дегенди угуп: «Опей!» – деп жиберипмин. Ырас эле, толот да! Ал турсун, буюрса, дагы бир нече өмүр белестерин, ашууларын илгиртпей басып өтөрүнө ишенем. Анткени көңүлү ачык, тамашакөй, жайдары адамдын «мышка» оңой менен моюн бербеси белгилүү.

Биз замандашыбызды алдыдагы кутман курагы менен куттуктап, ага чың ден соолук, чгармачылык орошон ийгиликтерди жана андан ары чарчабай өмүр сапарын улай беришин тилейли.

Сакем оозун ачса эле азил-тамашасы чачылып турган шайыр, өтө сөзмөр адам. Төмөндө анын эл оозунда кала берүүчү бир нече куйкумдуу тамаша түрмөгүн окурмандарга сунуш этебиз...

Таанымалдар

Мындан бир нече жыл илгери акын Совет Урманбетов көз жумуп, бир топ жазуучу топурак салмак болушуп маркумдун айылына барат. Эл көп, күн ысык. Борпулдаган ак топуракты кечип табытты көтөргөндөрдүн артында жазуучулар баратышат. Алардын арасында жакында эле «Кыргызстан маданияты» жумалыгынын баш редакторлугунан бошогон Исабек Исаков – көөнөргөндүктөн жылтырай баштаган күрөң костюмчан, анын катарында үстүнөн түшүрбөй кийген чаар пиджак, бозомук шымчан, баш редактордун орун басарлыгынан бошогонуна аз убакыт болгон Дайырбек Казакбаев маркумга катуу күйгөн киши болуп башын жерге салып – ал баратат. Экөөнүн артында он кадамча алыс – Санарбек Карымшаков, бул дүйнөнүн опосуз экендигине эбак көзү жеткенсип, өлгөнгө өкүнгөндө не, өкүнбөгөндө не дегенсип дегеле жайдары. Анан оң, сол жагындагы жазуучуларга алмак-салмак карап туруп, алдында бараткан экөөнө ээк шилтеп: «И-ки, дегеле кой буларды, «Кыргызстан маданиятынын» эски подшивкаларындай болушуп!» – деп турбайбы ченемде жок Саня. Процессияда бараткан жазуучулар каткырып жибере алышпай, күлкүлөрүн араң тыйышып, «кых-кых-кых!» дешип ооздорун басышып сапар улашты.

Кайран акындын сөөгү топурак алдында түбөлүк кала берди, Санянын ыгы келе калганда «балп» эттирип айтып салган эки ооз сөзү да эл арасында түбөлүк кала тургандай окшоду...

Таарыныч

Мындан кыйла жыл илгери Санарбектин атасы каза болот. Угуп үлгүргөн беш-алты жазуучу: «Кур дегенде айылына барып узатып коёлу» дешип көңүл айтып барышат. Машинага олтуруп калган Санарбектин көңүлүн улап: «Биз барабыз, кайсы айыл?» – деп Дайырбек такып дарегин сурап жатса, Санарбек ишене бербей: «А-а, силер бармак кайда, барчулардын баары Ата Мекендик согуштан кайтпай калышпадыбы!» – деп коюп, жөнөп кетет. Санянын акыркы сөзү намысына келтиргенби, айтор, Дайырбек өзүнө окшогон «жылаңач» баатырдан 2–3 жолдошту алып, Санарбектин айылына түн ката барып өкүрүп түшүшөт. Жолдо: «Балдарынын алдына кеткен чал

бактылуу да» дешип өздөрүнө өздөрү кайрат айтышып, «асылдан» алып коюп барган немелер өпкөлөрү көөп дегеле кыйлага басылбай өкүрүшөт. Тигилер тигинтип басылбай өкүрүп жатса Санарбектин басылып калышы уят да! Ал да кой десе болбой, алмак-салмак эки жагына ооп, бөйрөгүн таянып солкулдай бериптир.

Эртеден бери жакшы эле кайраттуу турду эле, буга эмне болду дешип, 2–3 айыл аксакалы: «Ой, Санарбек айланайын, кой, басыл. Атаң ченемде жок киши тура, ушу силердин алдыңарга кеткен» – дешсе, анда өпкөсү көөп, солуктаган Санарбек: «Кой, кой» – деп коёсуңар, ооба, атам ченемде жок киши болчу. Жай сайын мага кур дегенде бир кара козусун, бир фляга кымызын алып барып турчу. Эми силердин бирөөңөр ошону кылмак белеңер!» деген экен талтөөндөй Саня.

Арман

Чүйдүн жайкы аптабынан жанын коёрго жер таппай, эки көзү көлөкөдөн өтүп, көмөкөйү суусун көксөп турган күндөрдүн биринде Санарбек:

– Атаганат, ушундай ысыктын күнүндө бутун арыктагы сууга салып коюп, бир кружка муздак пивону тартып жиберип, экинчисин эми ичмекчи болуп кармап олтурган киши кандай бактылуу! – деп арман кылган экен.

Аялдын баары бирдей

Санакең тууган жердин топурагы тартып, кыштын кыраан чилдесинде айтылуу Кызарт ашуусун ашып, түн жамына ата-энесиникине кирип барат. Бала ата-эне үчүн дайым жаш эмеспи: уулу келгенге жетине алышпай, берерге аш таппай, айтарга сөз таппай калышат.

– Тур, кемпир, Санашым жолдон үшүп келиптир. Жерден чукусаң да баягыдан таап кел. Жанагы жазуусу өпөң-чычаң болгон немесин кой, аны жаман деп угам, дурусунан алып кел, – дейт атасы. Апасы кантсин, жүгүргөн бойдон кетип, табылган аракты көтөрүп келет.

– Ээ, кудай аткыр, дурусунан алып кел дебедим беле, – дейт атасы, бөтөлкөнүн боорундагы ийри-муйру жазууну көрүп.

– Ээ, ата, бардын жаманы жок, ушунун болгонуна шүгүр, – деп Санакең бир чөйчөктү ирмеп жиберип, бети-башын бырыштырып калат. Анда ата:

– Ка-ап, дурусунан алып кел десе. Бир айтканды угуп өлбөйсүң го, – деп кемпирин жемелейт.

Ошондо экинчи чөйчөктү шилтеп жиберүүгө үлгүргөн Санакең:
 – Ата, эми аны айтканыңызда эмне, айтпаганыңызда эмне, аялдын баары эле бирдей, – деген экен.

Аярлык

Санарбек Карымшаков бир жолу үйүнө түн ортосу оогондон кийин келет.

– И-ий, ушул убакка чейин кайсы киши көчөдө жүрсүн?! Кокус мас-сас, хулигандар жолугуп калса эмне болот?! – деп аялы күйүп-бышса, Сакең камырабай:

– Мен да ошол мас-сас, хулигандар жатсын деп жүрбөдүмбү, – деген экен.

Булгабайм

Мурунку коммунисттик заманда жаңыдан эле ЦКга орношкон бир жолдошуна С. Карымшаков жолугуп калат. «О, кандай...» – деп атынан айтып, бакылдап учурашат. Тиги эски жолдошу тырчий түшөт.

– Ой, сага эмне болду? – десе, тигил:

– Эмне, бешигимди терметкенсип... «Баланча Төлөнчеевич» деп имя, отчеством менен айтпайсыңбы, – дейт жолдошу. Анда Санарбек:

– Сенин «имяңа» кошуп атаңдын атын булгабай эле койдум, – деп басып кеткен экен.

Жүрөгү түшпөйбү

Ошол эле Санарбек 7-кичи райондон жаңы эле квартира алган күндөрдүн биринде Качкынбай Осмоналиев жолугуп:

– Ой, жубарымбек, үй алыпсың, эшик-төрүңдү көрсөтсөң боло агаңа, – деп калат.

Анда Санарбек адатынча бардаңкедей атылып:

– Макул, бирок элден мурда келиниңизди отко киргизип, көзүн үйүр алдырыңыз, болбосо мурун-кийин көрбөгөн неме карп-курп кирип барсаңыз жүрөгү түшүп калбайбы, – деген экен.

Мырзаян ТӨЛӨМҮШЕВ,

жазуучу, Кыргыз Республикасынын маданиятына
 эмгек сиңирген ишмер

**Марк
ФРЕНКЕТТИ**

Жаңы тарых

ОЛИГАРХАТ ООМАТЫ: КАНТИП КЕЛИП, КАНТИП КЕТТИ?

Кремль эшигин тээп кирүү укугун сатып алган бул чиреген байлар абалы бийликтен ажырады, анан миллиарддаган акчасынан айрылып отур. Ал олигархтардын кантип оболон учуп, кантип жерге түшкөнүн англиялык журналист Марк Френкетти иликтеп, Улуу Британиянын дүйнөгө белгилүү «THE TIMES» гезитине жарыяланган.

Биз аны орусчасынан которуп жарыялоону туура таптык. Канткен менен масштабы жагынан айырма болгону менен эски СССР этегинен чыккан мамлекеттерде олигархтар ооматы коёндой окшош.

Өздөрүн дүйнө түркүгү санап алган бул адамдар Москва жакасына жайгашкан революцияга чейинки мергенчилик чарбагынан жолукту. Орто кылымдагы немис өнөрүн туурап курулган бул сепил азыр Кремлдин менчиги. Россиянын менменсинген байлары жан-сакчыларынын бүтүндөй армиясы, өз шоопурлары, брондолгон БМВ, атайын заказ менен 300 миң фунтка жасалып, көз тайгылткан «Майбах» лимузини менен «Бентли» аркылуу келди.

Миллиардерлер готика сыпатынан тыш мунараларды кыйгап өтүп, дубдан курулган мейманканага жайгашканча Кремлдин «Мейендорф» чарбагына чейинки 25 миль кан жолду милийсалар каз-катар тизилип кайтарып турду. Чычкан мурдун өрдөтпөгөн ошол «жашыл» кан жолдон саатына 100 миль менен үлпөттүн кожоюну-нун кортежи өттү.

Өткөн жылдын май айында шайланган Россиянын жаш, жаңы президенти Дмитрий Медведев алар менен галстуктун өзү тургай жыты жок кырдаалда бейформал жолугушуу өткөрмөк. Кремль ноябрда өткөн ал жолугушууну өлкөнүн эң бай, эң таасирдүү магнаттары менен президент финансы кризиси маселелерин талкуулады деп аныктады. Россия коммунисттик борбор пландоосунан жапайы капитализмге канталап өтө баштаганда мамлекеттин кызарган жерин үзүп-жулкуп байыган бул адамдарды олигархтар деп коюшат. Эпчил десе эпчилдиги андан ашкан, шылуун десе шылуундугу мындан ашкан, акча дегенде атасын сатуудан таюу тартпаган бул жаштар (көпчүлүгү кырктан араң ашкан) бийликтеги байланыштары аркылуу жыйырма жылга жетпеген убакытта эсеби сансыз байлыкка ээ болуп чыга келди.

Арийне бу саам алардын көңүлү анчалык шат эмес. Анткени Россиядагы кредит кризисинен олигархтар баарынан көп жабыр тартты. Өткөн жылдын майында өлкөнүн фонду рыногу өз наркынан 80 пайыздан ашуун төмөн түштү.

Кечээ жакында эле Россияда долларлуу 110 миллиардер боло турган. Алардын көпчүлүгү антташып алгансып Москвада жашашчу. Дүйнөнүн бир да шаарында мындай эмес. Кризис кыязы, ал миллиардерлердин санын эки эседен ашуун кыскартты сыяктанат. Айрым маалыматтарга караганда, Россия магнаттарынын чыгымы төбө чачты чын эле тик тургузат: 150 миллиард доллар!

Лорд Питер Менделсонду Корфадагы наркы 80 млн. фунт турган яхтасына чакырган алюминий магнаты Олег Дерипасканы алалы. Мен аны менен акыркы ирет жолугуп аңгемелешкенде (жаздын аягы эле) Россиядагы байлардын байы деп Дерипаска эсептелчү. Анын байлыгы болжол менен 14 млрд. фунтту түзгөн. Перуда өтө турган экономикалык форумга менчик самолету менен учуп баратып, Медведевди бирге түштөнүүгө чакыруу максатында Москвага конгон 41 жаштагы Дерипаска 6 млрд. фунтунан ажырады. Кремль ага шашылыш 3 млрд. фунт кредит бөлгөнүнө карабастан, кредиторлоруна карызы ушу тапта да кабат-кабат болуп үйүлүп туру.

Же президенттин «Мейендорфдогу» жолугушуусуна келген Россиянын алгачкы магнаттарынын бири – Михаил Фридманды айталы. Россия журналынын божомолунда анын байлыгы 10 млрд. фунтту

түзүп, дүйнөдөгү эң бай адамдардын тизмесинде жыйырманчы орунда турчу. Кризиске чейин. Эми уюлдук байланыш операторунун акция пакетин эптеп сактап калуу үчүн Кремлден 1,3 млрд. фунт шашылыш жардам суроодо.

Фридмандын теке маңдайында «Арсенал» футбол клубунун акционерери Алишер Усманов отуру. 12 гектар жерге жайгашып, туштуштан ишенимдүү күзөт менен курчалган, куну бир нече миллион фунтук чарбасында аны менен түштөнгөнүмө бир жылдан анча мынча эле ашты. Анда анын байлыгы 5 млрд. фунтту түзөт дешчү. Акыркы айларда бизнеси оожалып өсүп бараткан. Азыркы учурда ал байлыгынын каймагын калпытып ийди дешет...

Кремлге «кичи-кичилеп» колун сунган олигархтар өчүрөтүндө атургай «Челси» футбол клубунун ээси, мультимиллиардер Роман Абрамович да бар. Анын «ЕврАЗ» тоо кен-металлургия компаниясы мамлекеттен 1,7 млрд. фунт карызды эки бөлүп алып, чет мамлекеттердеги бересесин төлөөгө үлгүрдү.

Кабат-кабат берилип жаткан карыздарды Кремлдин арам аракетти катары карагандар көп. Айрым компаниялар менен анын ээлерине шашылыш кредит берип, карызга белчеден батыруу менен Кремль баалуу активдерди кайрадан мамлекеттештирип, көптөн көксөгөн мүдөөсүнүн үдөөсүнө чыгышы, тагырак айтканда, мамлекет көзөмөлүнө өткөрүшү ыктымал. Ар тараптан ой жоруп келгенде кризис бар болгону олигархтардын, алар качандыр бир ээ боло калган бийлик табытына кагыла турган акыркы мык экендигине ынанууга болот.

Россиялыктардын көпчүлүгү «каракчы-барон» дешип аябай жек көргөн бул адамдардын Кремль менен болгон алакасын тогуз жыл мурда бийликке келген, азыр премьер-министр аталганы менен өлкөнү бура бастырбай башкарып аткан Владимир Путин таптакыр башка нукка бурду. «Олигарх» деген түшүнүк постсоветтик Россияда бардыгы ошонун колунда дегенди билдирет. Арийне Батышта чириген байлардын саясый бийликке келишин эскинин саркындысы катары карайт.

Азыркы тапта биз, батыштагылар, карандай бизнес менен шугулдангандарды гана олигарх деп элестетebиз. Олигархтардын айрымдары Кремль менен башкалардан алда канча артык алакалаш. Бирок бири дагы саясатка кийлигишпейт. Андай алака олигархтар үчүн албетте керек, бирок бизнести мизилдетип өстүрүү үчүн саясый мансаптан баш тартууга туура келет. Россия олигархтары бизнестин мындай мыйзамдарын мыктап өздөштүрүп, бийликке бүгүлүп кызмат кылуудан оңу жок деп тапты. Эсеби маселең, каражаты аз спорт командаларын колдоп коёт, тигил же бул иштерге мартчылык менен

жардам көрсөтөт же компанияларды сатууга же сатып алууга сөзсүз макулдук берет.

«Мейендорфто» Медведев менен жолугар алдында Москвадагы кабинетинде Фридман мага: «Ири бизнес бүгүн Россия саясатына таасир тийгизет деген жөнелө жөө жомок, жөөлүгөн кеп» – деп айтты. Ал постсоветтик капитализмдин эң ийгиликтүү ишке ашкан долбоору, Россиянын бизнес тарыхындагы жапайы мезгилдин ветераны ТНК-ВР мунайзат гигантынын деректирлер кеңешинин төрагасы. «Олигарх» түшүнүгү Россияда 1990-жылдардагы маанисин жоготту. Бийлик тизгини Путинге тийгени бизнес саясатка реалдуу таасир бералбай калды. «Путин ири бизнести саясат менен ширеңкедей ойнотпой турган өтө чечкин адам» – дейт ал.

Украинада туулган, жаш кезинен «Свобода» радиосун кууп уккан Фридман 17 жашында Москвага келип, эң жакыр студентке айланган. Ал совет учурунда эле театр билеттерин товарга алмаштырып, көмүскө көмө бизнес жасачу. Ал Советтер Союзундагы жеке бизнес жасагандардын алгачкыларынан. Обогу тажрыйба жасай турган чычкандарды баккандан баштап, бизнес ишмердигинин бардык түрлөрүн сынап көрдү. Кийин терезе жуучу компания ачты. Ал мунайзат өндүрүү, чекене соода, телекоммуникация, банк ишмердиги өндүү бизнеске тиешеси бар «Альфа-Груп» консорциумун түзүүнүн алгачкы кадамы болуп берди. Фридманды иш боюнча өнөктөшү Петр Авен катуу сүрөдү. Авен 1992-жылы тышкы экономика байланыш министри боло калып, Санкт-Петербург мэриясынын чиновниктеринин бири, КГБнын мурдагы полковниги, ошол тапта чет эл инвестициясын тартуу боюнча жоопкер Владимир Путин менен ысык ымалага өтөт.

«Бийликти өз ишиндин кызыкчылыгына көндүрүү аракети бир кеп, саясий чечимге, айталы, өкмөт кызматына дайындоого таасир этүү – башка кеп, – дейт Фридман. – Мен өлкө саясатынын чыгаандары менен ымала түзүү өтө кооптуу деп эсептечүмүн жана эсептейм. Тескерисинче, алардын далдаасында жүргөн оң. Бирок Россияда бийликтен бирөө артыңан жөлөп турбаса, сени эч ким укпайт».

Фридман менен Авен мурдагы маалымат технологиясы жана байланыш министри Леонид Реймандан кирешеси көп уюлдук байланышынын жалпы улуттук операторлугу акциясын талашып, аз жерден бычак мизинде кала жаздаган. Бирок андан аман-соо өттү. Эки жак тең бири-бирин сотко берди. Рейман Путиндин кабинетин какпай кирүүгө мүмкүнчүлүгү бардыгын эске алганда, Фридман анда тоодой тобокелчиликке барган. Бирок Авен Путин менен андан ашса ашкан, бирок эч кем калбаган таттуу болчу. Натыйжада, президент министри коррупциянын бетин ачам деп коркутканына

карабай, эки жакка тең болушкан жок. Тек талаш-тартышка чекит коюлар алдында шап ооздугу үчүнбү, айтор, Рейманды отставкага айдап жиберди.

ТНК-ВР биргелешкен ишканасынын акционерлери – Фридман жана россиялык үч миллиардер өткөн жылы генералдык деректирлик маселесинде англиялык өнөктөштөрү менен катуу чарпыша кетип, ал айыгышуу көпкө созулду. Магнаттар анын отставкасын талап кылышты. ВР аны аябай катуу колдоду.

Биргелешкен ишканага ким кожоюн экендигин россиялыктар британдыктарга бат эле билгизди, Россия бийлиги генералдык деректирдин кызмат өтөө мөөнөтүн көтөрүп чыкты, визасын андан нары узартпай койду. Ошентип компаниянын жаңы деректири дайындалды. Магнаттар көшөгөнүн артындагы оюнга канчалык тиешеси бардыгын, албетте, моюнга албайт.

А тургай Россия туткасын кармап турган адам менен тутумдаш Авен дагы олигарх феномени өткөн чак деп эсептейт.

«Биз олигарх болбой калдык, – деп билдирди жакында ал. – Мен грек тилин билбейм, бирок менин түшүнүгүмдө олигарх деген акчасы, саясый бийлиги бар киши болуш керек. Путин келгени ал эреже өзгөрдү. Азыр бирибиз дагы саясый бийликте жокпуз».

Борис Ельциндин учурунда иш таптакыр башка эле. Россия кылмышкерлик, башаламандык, жакырчылык сазына белчеден батып калган. Көпчүлүк көөнөрүп, ыргалып араң турса, совет түзүлүшүнүн урандысынан пайда болгон ашкан айлакер, тоодой тобокелчил, асмандаган дымагы бар бир ууч топтун арааны жомоктогудай ачылган. Эч нерседен кайра тартпаган эпчил, шылуун-шум бир ууч топ коммунизм корун бир заматта оодара тартып, талап-тоноп кетти. Тарыхта бир дагы мамлекет мынчалык ылдам талап-тонолбосо керек.

Байлыгы 12 млрд. фунтту түзөт деген Абрамович сибирдик жетим бала эле. Бул мансабын резина өрдөктөрдү сатуу менен баштаган. Хутордо өскөн жакын досу Дерипаска мага ал автомобилди алгач 10 жашка чыкканда көргөнүн айткан.

Россиядагы ири мунайзат компанияларынын бири ЮКОСтун мурдагы баштыгы, азыр түрмөдө жаткан Михаил Ходорковский бизнесин студенттердин арзан кафесинин кожоюну катары баштаган. 2000-жылга чейин Россиянын кудурети күч олигархы болуп турган Борис Березовский автомобиль импортунан ашкан пайда тапканча илимий кызматкер эле.

Кыялга чапчаң, ишке ыкчам бул адамдардын олигархка айланышына, албетте, Кремль өзү шарт түздү. Акчага да, саясый колдоого да зарурат болуп турган Ельцин администрациясы өз учурунда «кылым кызыл кулактыгы» аталган мамлекет байлыгынын мерчемдүү

бөлүгүн барымта аукциону деген шылтоо алдында дээрлик бекер сатууга макулдук берди. Мындай көз боёмочулук келечектеги олигархтарды очойгон олжого батырды.

Аз да болсо жаңы чыга баштаган олигархтардын алгачкыларынын бири – Владимир Потанин никель жана платина чыгарган дүйнөдөгү эң ири ишкананын негизги акция пакетин 170 млн. долларга сатып алды. Кризиске чейин бул тоо кен-металлургия гигантынын баасы 19 млрд. фунт болчу.

Березовский Абрамович менен биргелеш бизнес ачар алдында «ити жаңыдан чөп жей баштаган» нефть трейдери болчу. Бул бизнесмен үчүн атайын ачылган нефть компаниясын сатуу указын чыгарууга Ельцинди көндүрүү үчүн көп деле убакыт талап кылынган жок.

А тургай ишкананын приватташтыруу боюнча жоопкер жетекчиси Березовский түн ортосунда төшөктөн тургузуп келип, керектүү документтерин даярдаткан дешет. Ошентип жаңыдан ачылган «Сибнефть» компаниясы Березовский менен Абрамович консорциумуна 100 млн. долларга сатылат. Абрамович анда бар болгону 29 жашта болчу. 10 жыл аралыгында бул ишкана Абрамовичке 7 млрд. фунт таза киреше түшүрдү.

Бийликке коммунисттер келип калбасын деп корккон Россия магнаттары 1996-жылы Ельциндин шайлоо компаниясын финансылайт, өздөрү жана Кремль түзгөн медиаимперия аркылуу ар кандай колдоо көргөзөт. Ошентип ана-мына ээрден оодарылат акыбалына жеткен Ельцин шайлоодо жеңип чыгат. Фаустукундай бул пакт олигархтар өкмөткө таасир этмек түгүл, анын бир бөлүгүнө айлантууга шарт түзөт. «Биз Ельцин чөйрөсүнүн таяныч-жөлөнүчүнө айландык, – дейт Фридман. – Анткени бизде акча да бар эле, коммунисттерди бийликке жолотпойбуз деген максат да бар эле». Олигархтар 1995–1998-жылдардагыдай бийликке эч качан жеткен жок.

Анын башында эл эмдигинин Распутини деп алигиче жек көргөн Березовский турду. Магнат Ельциндин кызы жана эң жакын кеңешчиси Татьяна Дьяченко, президент администрациясынын башчысы, кийин Дьяченкого үйлөнгөн Валентин Юмашев менен ысык мамиле түзөт. Саясат «чабуулчулары» Таня, Валя деп эркетип чакырган бул экөөнүн тең Ельцинге таасири күч болчу. Анын «каныжанына» бул экөөндөй Россияда эч ким аралаша албаса керек. Алар даана дарбаза кайтаруучулар эле. Аз жерден ажалы жетпей калган Березовский (машинесине коюлган бомба шоопурунун башын жулуп кеткен) аларды аябай пайдаланган. Алар менен Абрамовичти да Березовский тааныштырган. Ал тааныштыктын канчалык таттуулугун ушундан билиңиз, Абрамович белгилүү убакытка чейин алар менен чогуу жашаган.

«Бир күнү кечинде Танянын дачасына бардым эле, – деп эскерет меймандардын бири. – Сакал-муруту алынбаган, жынысы кийген бир жигит машинеден эң мыкты француз виолорун түшүрүп, муздаткычка азык-түлүк жайгаштырып, шашлык жасап жүрдү. Мен жаңы повар го деп ойлогом. Бу ким деп сурам, Юмашев күлүп: «Бул Рома эмеспи, дачасынын ремонту бүткүчө биз менен жашап атат» – деди.

Мартабасы ашып, таасири ташып турган мезгилде Березовскийге бир топ байкоо салып жүрдүм. Падыша доорунан калган Москвадагы ак сарайда жайгашкан анын «клубунда» атмосфера айрыкча өзгөчөлөнүп, кабыл алуу бөлмөсү кудум Кремлдикин эске салчу. Менменсинген бизнесмендер менен саясатчылар тишине чейин куралданган жансакчылары менен магнат качан кабыл алат алакетинде күтүп турчу эле. Сүйлөшүүлөрдү узун түштөнүү үстөлүндө кызматчысын улам кнопка басып чакырып өткөрчү.

Березовский байлыкка караганда бийликти жана алардын тиштешип, тытышып турганын жакшы көрчү. Россиянын көлөкөдөгү кардиналына айланганына сыймыктанчу. Бир жолу мага клубунда Россиянын премьер-министрин алмаштырууну көздөп атам деп тишкычырата жылмайып сыр төккөнү бар. Айткандай эле оорулуу президенттин ордуна Путин ылайыктуу деген Ельциндин күйөө баласы Юмашевди катуу колдогон. Ошол колдоосу муш болуп кийин өз башына тийди. Березовский менен Абрамович Путиндин шайлоо компаниясына каражатты катыра жумшаган.

2000-жылдын башында Ельцин отставкага кетип, президент бийлигин аткарууну Путинге тапшырып, бүт дүйнөнүн оозун аңырдай ачырганда мен Березовскийге Чоң театрдан жолугуп калдым. «Биз жеңдик, – деп кубанычын жашыралган жок ал. – Биздин өлкө дүйнөдөгү эң мыкты мамлекет. Биздин президент дүйнөдөгү эң мыкты президент» – деди ал Путин тууралуу. Аны менен кошо өзүнүн күнү батып баратканы, азуусун айга жаныган Россия олигархтары бийликтен эртең-бүрсүгүнү кол жууру эки тарапты тытыштыруунун москвалык мастеринин ал кезде үч уктаса түшүнө кирген эмес.

16 жыл КГБга кызмат кылган, жеткен көрөгөч, ашкан чечкиндүү Путин ишти ошол замат мурунтуктан алды. Кийин аңызга айланган жолугушуу 2000-жылы Кремлде өттү. Путин ооматы ашып-ташып бараткан Россия олигархтарынын баарын чакырып, жаңы шарт, жаңы эреже койду.

Андагы жакшы жаңылык – арам жол менен чогулткан байлыгыңарга тийбейм деди. Жаман жаңылыгы – мындан нары алар саясатка жолобос болду. Жаралган жасаты менен күчтүү мамлекеттин жактоочусу Путин Кремлди приватташтырууга аракет жасагандарды аябастыгын ачык каңкуулады. Арийне айтканын айткандай

аткарды. Анын көз кырына эң алгач Ельцинди жактап, Путиндин президент болушуна бүт медиаимпериясынын күч-кубатын жумшаган медиаолигарх Владимир Гусинский илинди.

Кийин Россияны таштай качкан Гусинскийге көз боёмочулук айыбы тагылып, Москванын жаман жагынан атагы чыккан тергөө түрмөсүнө тыгылды. Натыйжада, «Калашников» автоматын кезеген маскачан жоокерлердин катышуусу менен Гусинскийдин медиахолдинги Кремлдин көзөмөлүнө өттү.

Андан кийинки кезмет Кремль саясатын сындай баштаган Березовскийге жетти. Прокуратура магнаттын ишкердик «илимин» текшере баштады. Бир кезде Кремлдин ажыт атасы аталган адам камактан коркуп, Россиядан кечип, өз самолету менен Лондонго конду. Аяктан саясый башпаанек алып, Путиндин айыгышкан сынчысына айланды.

Березовский Путин менен таймашын таңдайы катканча эле таңшыды. Анын эң жакын досу, иш боюнча 20 жылдан берки өнөгү, Абрамовичтин арбайы ушунчага жетишине чоң түрткү болгон Бадри Патаркацишвили андан айырмаланып, коңулдан башын чыгарган жок. Өткөн жылы куну бир нече миллион фунт турган Сурреедеги ак сарайында жүрөктөн каза болгондон бир топ ай мурда мен аны менен Жансыз деңиз жээгиндеги Израилдин бир бейиштей болгон курортунда жолуккам.

«Бир күнү мени Лубянкага (мурдагы КГБ, азыркы ФСБнын штаб-квартирасы) чакырды, – деп айткан ал мага бассейн жээгинде кофе ичип отуруп. – Мени аяктан ФСБ деректери машинеге отургузуп, Кремлге алып келди. Путин менен жекеме-жеке жолуктум. Путин Санкт-Петербургда иштеп турганда аны менен ысык мамиледе элек. Березовский экөөбүзгө Петербургга автосалон ачууга жардам берген».

Маркум Патаркацишвилинин айтымында, Путин ага: «Сиз ким тараптасыз, Борис тарабындабы, биз тарабындабы, мен ошону билгим келет, – деген имиш. – Биз тарапта болсоңуз, Россияда каласыз, бизнесиңиз гүлдөп өсөт. Борис тарапта болсоңуз, сиз дагы анын таз кейпин киесиз, ошону билип коюшуңуз керек».

Көп өтпөй миллиардер грузин Россияны таштай качып, орус прокуратурасы ага издөө жарыялайт.

Мурдагы өнөктөштөрүнүн нефть компаниясы менен телеканалын Абрамович сатып алып, кайра мамлекетке соодалаганынан эле ири бизнес менен Кремль канчалык алакалаш экендигин элестетсе болот.

«Абрамович менен Кремль айрыкча алакада, – дейт Путиндин мурдагы жардамчысы. – Кремль ага тигил же бул компанияны сатып алууга же сатууга кененчилик кылат. Ал анткени оюн эрежесине

кыңк этпей баш иет, Россияда ким биринчи экендигин жадыбалдан жат билет. Эч нерсеге кийлигишпейт, тагылган милдетти так аткарат».

Гусинский менен Березовский Россиядан безген соң, Путин Россиянын эң бай адамы Михаил Ходорковскийди кокодон алды. Аны кыйкылдатып муунтууга себеп-жөн көп көрүнгөнү менен Ходорковскийдин саясый дымагы Кремлдин кыжырын, кыязы, катуу кайнатты.

Магнат Дума шайлоосунда төмөнкү палатага ат салышкан партияны каржылай баштады. Путин жана анын КГБдан келген калдайлары Ходорковский парламентти жарым-жартылай приватташтырып, премьер-министр болгусу келет деп шек санады.

Мурдагы миллиардер 2003-жылы камакка алынды. Россия сот системасы Кремль тандап бергендерди кандай жазаларын ушундан билиңиз, Ходорковскийге көз боёмолонгон, каражатты дайынсыз чачкан деген айып тагып, 8 жылга кести. Мындай айып менен Россиянын алгачкы олигархтарынын кимисин болбосун түрмөгө тыкса болот. Көпчүлүк байкоочулар бул процессти сот системасына пародия катары баалады.

Анын артынан ЮКОСту банкрот жарыялап, анын активи Путиндин шериги башкарган мамлекеттик нефть компаниясына сатылды. Муну башкалар түгүл Кремль калдайлары да мамлекет уруксаты менен таламандын тал түшүндө талап-тоноо катары баалады.

Ушу тапта Кремль мурдагы магнатка кайрадан жаңы иш ачты. Кыязы, муну менен Ходорковский экинчи жолу узак мөөнөткө кесилет. Ходорковский Москвадан 3000 км алыс Сибирь түрмөсүндө жатып, акыркы бир жарым жылда тууган-туушкандары менен бир нече саат жолукту. Бирок ага чөгүп, бийликке тизе бүгүп берген жок. Жашыруун жол менен камерага кат аркылуу жиберген менин суроомо кат менен минтип жооп берди: «Путин мени мамлекеттик көңтөрүш жасайт деп ишенип алышы ыктымал. Ушунун өзү күлкү келерлик да. Анткени мен парламенттик шайлоодо жок дегенде 15% добуш алат деген эки оппозициялык партияны мыйзам негизинде колдодум. Анын эмнеси бар? Жок, бул жөнөлө Россиядагы бирден бир кирешелүү тармак – ЮКОС нефть компаниясына жасалган чабуул шылтоосуна шына болуш керек. Эгер соттор көз карандысыз болсо, бул ишти акылынан таптакыр адашкандары эле албаса, эч кими алмак эмес».

Таюундан тарт деп аны камалалекте көндүрө албай койгон Фридман: «Ходорковскийдин камалышы, албетте, калган олигархтарды катуу коркутуп салды, – дейт. – Албетте, айрым адамдарды алаңдатты. Анын жаңылыштыгы ушундан болду: эки миң

көрүнүктүү фигура болсо да, азыркы Россияда бийликке араан агытып, көз кызартып чоң бизнес жасоого болбойт. Ходорковский өзүн өтө белгилүү инсан сезип, мага эч ким даай албайт деген жалган элеске жетеленип алган. Бул жөнөлө баёолук».

Алгачкы олигархтардын ошентип терисин тескери жамынткандан кийин Путин бийлик айланасына бүт баарын душман санап, жеп-жутуп жиберүүгө дайым даяр КГБнын мурдагы агенттерин топтой баштады. Андан башка мамлекеттик чиновниктер менен Кремль чабуулчуларынан турган жаңы магнаттар клубун ачты. Алар Россиянын ири мамлекеттик корпорацияларын жетектеп турмай болду. Путиндин жакын жан-жөкөрлөрү өлкөнүн эң ири нефткомпаниялары – Газпром менен Роснефтинин деректирлер кеңешин башкарат. Алар андан башка мамлекеттик темир жол компанияларын, алмаз чыгаруучу эң ири концернди, чет мамлекетке согуш куралдарын сатууга укуктуу мекемелерди жана башка бир катар мамлекеттик корпорацияларды жетектейт.

Путиндин расмий магнаттары катардагы мамлекеттик кызматкерлердей эле айлык алат делинет, бирок ага өтөлө баёо бирөөлөр ынанбаса, эч ким ишенбейт. Абрамович менен Дерипаскага окшогон көрүнүктүү фигуралардын көлөкөсүндө кандайдыр бир аты-жыты белгисиз магнат турганы турган. Геннадий Тимченкону алалы. Путиндин жакын досу, КГБнын мурдагы агенти Россия нефтисинин үчтөн бирин экспорттоп, жылына 45 млрд. фунт киреше тапкан компанияга ээликтеп кылат. Айрым рынок аналитиктеринин божомолунда, анын байлыгы 10 млрд. фунттан кем эмес. Мындай капитал менен Россиядагы эң бай адамдын бири катары көзгө көрүнүп, оозго илинмек. Арийне, Россияда 11 жыл жашап, аны бир гана жолу сүрөттөн көрдүм. Же Юрий Ковальчукту алалы. Бул Путиндин дагы бир таламдаш миллиардери банкка жана Россиядагы ири камсыздандыруу компаниясына ээликтеп. Алардын кардарларынын ичинде кадимки Газпромдун өзү бар...

Олигархтар Кремлге кыңк этпей баш иет. Бир дагы алуу, сатуу иштерин бийликтин макулдугусуз жүргүзө албайт. Ельциндин учурунда Кремлге кошомат кылып да, коркутуп да көнгөн олигархтар эми Путинге жагынгандан башкага жарабайт.

Беслан мектебиндеги теракттан өлгөн балдардын үрөй учурган сүрөтүн чыгарганы үчүн «Известия» гезитин Кремлдин көрсөтмөсү менен сатып алган олигарх Потанин анын баш редакторун кызматтан алды. Кийинчерээк гезитти мамлекеттик компанияга сатып жиберди.

Дүйнөгө белгилүү виолончелист Мстислав Ростропович өлгөндөн кийин анын коллекциясы сатыкка коюлду, Березовский менен Патракшивилинин Россиядагы эң мыкты «Коммерсантъ» ишкерлер

гезитин сатып алган «Арсеналдын» акционерин Усманов аны коюлган баасынан эки эсе кымбат – 40 млн. фунтка сатып алып, мамлекет музейине тартуу кылды.

Медведев менен ысык ымаласы бар бул олигархтын ошенткиниң деп Кремль кыйнаган деле жок.

Тек башка миллиардерлер сыяктуу эле алазыркы Россиядагы мезгил талабын аткарды. «Мен Кремль менен жыңайлак катыштамын дебес элем, – деп айтты 55 жаштагы Усманов мени 23600 кв фунт ак сарайына коштоп баратып. – Арийне, мен жасаган жана жасап жаткан иштер бийликке жагат деп ойлойм».

Бул бизнесмен ФСБга толук тиешеси бар «Динамо» футбол клубун дагы каржылайт. Дерипаска, Потанин жана башка бир катар миллиардерлер 2014-жылы Сочиде өтө турган кышкы олимпиада даярдыгына олчойгон каражат кошуп атышат...

Путинге чейинки доордон айырмаланып, Россия магнаттарында болгон дүйнөбүздөн алеки саатта айрылып калабызбы деген кооптонуу күч. Кремлдин кычыгына тийсе, ашып-ташкан байлыгы, байланыштары кебекке турбасын алар жакшы түшүнөт.

«Россияда жакырчылык менен түрмө каш-кабактын ортосунда» дегенди жакшы көрөт Абрамович. Дерипаска өз империясы тууралуу бир ирет минтип айтты: «Мамлекет бардыгынан баш тарт десе, биз даярбыз». Кийин ал тамаша деп жооткотту.

«Россияда мыйзам улуктугу сыяктуу эле менчик укугу таптакыр башка түшүнүк. Биздин тарых ошондой», – дейт Фридман.

«Мен жеке менчигиме болгон укугум бул өлкөдө шарттуу экендигин билем, ошондуктан бийликке эч качан каш кайтарып, кайыр айтпас элем. Андан эч майнап чыкпайт. Системанын телегеи тегиз эмес, бирок биз аны түшүнүшүбүз керек. Бийлик менен өзүңдүн ортосундагы чегараны сактай билүү шарт. Бул жер сага жакпайбы, төрт тарабың кыбыла, ошол күнү самолетко отур дагы, учуп кет. Биздин ата-энелерибиз анчалык ашып-ташкан турмушта жашаган эмес, андыктан бул өлкөдөн кетүүгө менин көңүлүм да, негизим да жок».

...«Мейендорфдогу» түштөнүүдөн бир жума өткөн соң Медведев менен жолугууга катышкан алгачкы олигарх-миллиардерлердин биринен өлкөдө олигархиянын келечеги кандай болот деп сурадым. Магнат көк чайды шыпкап ичти дагы, булгаары креслого чалкалап берип, кыжырдуу жылмайып мындай деди: «Биз олигарх болгондон небак калганбыз. Биз жөнеле бизнесменбиз. Путин мамлекет бийлигин калыбына келтирем деп убада берди эле, келтирди. Баштагыдай эле бардык бийлик анын колунда. Бийликке да, көп акчага да эгедер чыныгы олигархтар барбы десеңер, Россияда андай бирин-экин адамдар калды – алар өлкөнү башкарып аткан биздин лидерлер».

Котор.ио

ЭЗОПТУН САПАРЫ

(Алгачкы басылышы)

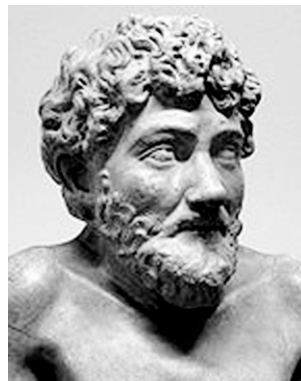
(Уландысы. Башы журналдын №7–8-сандарында)

– Эзоп тирүү!..

– О кудай, Эзоп тирүүбү?.. Сен өлбөйсүң. Сенин күнүндү баткыс кылам. Сен Эзопту гана эмес, менин да жанымды сактап калды! Бүгүндөн тартып сен – падышанын ажалдан алып калуучусу атасың. Алып кел Эзопту те-
зинен!..

Зынданда бир топко жатып калган Эзоптун чачы үксүйүп, денесин кычы басып сенделип кирип келет. Анын кебетесин көргөн падыша терс бурулуп ыйлап жиберет. Жуунтуп тазалап, кийим кийгизип келгиле деген буйрук берет. Баары жайына келгенден кийин Эзоп падышанын алдына келип, падыша аны мээримдүү кабыл алып, жайынча маектешип киргенде Эзоп өгөй баласынын жалган жалаа жапканын айтып, Кудай алдында карганат. Өз атасынан эки эсе ардактай турган өгөй атасына кылган кыянаттыгы үчүн падыша Гелийди ошол замат даргага астырмак болгондо Эзоп өтүнүп:

– Сабыр кылыңыз падышам, дароо өлтүрүп койгондо анын айыбын шум ажал далдалап калат, тирүү турса өзүн өзү жазалайт, – деп ажалдан алып калат. Падыша анын суроосун канагаттандыргандан кийин, «Египеттин пады-

Эзоп

шасы бизге эмне деп жазганын окуп көрчү?» – деп Эзопко катты сунат. Ал катты окуп чыгып, күлүмсүрөп:

– Буга мындай жооп жазгын: «Кыш өткөндөн кийин мен сага мунара куруучулар менен сурооңо жооп берүүчү кишимди жиберем». Артыкбаш сөздүн кереги жок, – дейт.

Падыша анын айтканындай катты жазып, элчилер аркалуу Мисир падышасына жөнөтөт. Эзопту кайрадан казыначы кылып алып, бакма уулу Гелийди анын колуна тапшырат.

Эзоп баласынын күнөөсүн кечирип, акыл-насаатын айтат:

– Уулум Гелий, мурда мен кандай тарбия берсем, азыр да айтарым ошол. Унутуп калсаң, эсине салайын: менин кылган жакшылыгыма жамандык менен жооп бердиң. Аш менен урсам, сен таш менен урдун, бардыгын кечирдим, бирок айткандарымды унутпай кут катары сактап алсаң болгону, ал маган эмес, саган керек!

Биринчиден, Кудайыңды унутпай тобо келтирип жүр. Андан кийин падышанды сыйлай бил, анткени: «Улук кудаа эмес, кудаадан жудаа эмес» – дейт. Экинчиден, насаат айтып тарбиялаган кишинди өз ата-энеңден кем көрбө, анткени ата-энең сени жаратса, жашооңо жол салып, өз ыктыяры менен сени кабыл алып, адам кылууга аракеттенгени үчүн асырап алган насаатчыңды эки эсе урматташың керек.

Эртеңки иштей турган ишиңе жараша күч-кубаттуу болуш үчүн каалаган тамагың өзүңө жетиштүү болууга тийиш.

Өзүң жерге көмүлүп калбайын десең, падышанын сарайынан укканыңды көөдөнүңө көөмп салгын.

Башка эркектерди жакшы көрүп кетпесин десең, алганың менен жакшы бол. Аялзаты жеңил ойлуу болот, өзүң алпештей албасаң, алпештеген башкасына азгырылып кетет.

Кызып алып акылдуусунбай жүргүн. Айтканыңдын бардыгы талаага кетип, кайра өзүңдү мазактайт. Тилиңди тиштен чыгарба.

Бирөөнүн иши илгерилеп баратса ага көз артпа; анын кубанычын бөлүшсөң, сенин да ишиң оңолот. Суктук – сук адамдын өзүңө зыян келтирет.

Кулундун камын көрүп, андан жакшылыгыңды аяба. Ошондо ал кулдук уруп тим болбостон, жан-дили менен берилип калат.

Башкага көз каранды болбойм десең, өзүңдү башкара бил.

Иш үйрөнгөндөн картайганда да уялба. Эчтеке билбей өткөнчө, бир нерсени билип өтүш, ар адамга парз болот.

Аялыңа ачылып сырыңды айтпа. Эриш-аркак турмушта аял-эркек атаандаш болот, колунан келсе сени багындырып алат, анткени анын сага кезөөчү жарагы ар дайым даяр.

Буюрган ашка топук кылып, бүгүнкү үлүшүңдөн артканын эртеңкиге сактагын. Досторундан үмүттөнүп жүргөнчө досторундун сенден үмүттөтүп турганы дурус.

Бирөөгө ишин түшсө анын тилин таба бил. Ит деле шыйпандап тамак жейт, арылдап токмок жейт.

Байлык тапсаң анын акылын тап. Акылын таппаган байлыгың бат эле түгөнөт, акылын тапсаң байлыгыңа байлык кошулат.

Бийликке жетсең кекчил болбогун. Жамандык кылганга жакшылык кылсаң, акырында кандай кишини капа кылгам деп өкүнүп калат.

Бирөөгө жакшылык кылгың келсе кечиктирбей кылгын. Таалайды тагдыр колдон талашып тураарын ар дайым унутпа.

Өзүңдүн уялашың болуп, чагымчы, ушакчы болсо жаныңа жакын жолотпо. Жашоодо анын сага пайдасынан зыяны көп болот.

Акчаң көп болсо кутурбагын, аз болсо мүңкүрөбөгүн. Дүйнө деген оомалуу-төкмөлүү келет...

Ошентип, Эзоп акыл-насаатын айтып, асыранды баласы менен коштошот. Бирок Гелий өзүнүн оңолбой турган ишин ойлонуп, уккан насааттарын талдай берип, акырына чыга албай ачкасынан өлөт. Эзоп аны өз баласынан артык кылып көмөт.

Убакытты өткөрбөй Эзоп ишке киришет да түлөкчүлөрдү чакырып алып, төрт бүркүт кармап келүүгө тапшырма берет. Кармап келген бүркүттөрдүн чалгын канаттарын жулуп салып, тапка келтирип жакшы багып, жаш балдарды көтөрүп учууга машыктырат. Жулунган канаттары өсүп, жетилгенден кийин бүркүттөр кадимкидей балдарды көтөрүп учууга машыгып калышат да, тумшугуна байланган жиптер менен балдар каалаган тарапка имерилип учушат. Ал эми жаз чыгаары менен Эзоп бүркүттөрдү, балдарды, кулдар менен ар кандай шаймандарды алып, Мисирди көздөй жөнөп кетет.

Ал Мемфис шаарына келип түшкөндө Нектанебон падышага Эзоптун келгендиги жөнүндө кабар беришет. Аны уккан падыша айласы кетип, өзүнүн насаатчыларын чакырып алып:

– О жараткан, Эзопту өлүп калды деген кабарды угуп мен Ликург падышага табышмактуу катты жаздым эле, көрсө адашкан турбайбызбы, – деп, Эзопту кемеден түшүрүп тосуп алууга буйрук берет.

Эртеси Эзоп учурашуу үчүн падышанын алдына келет. Нектанебон болсо өзүнүн жан-жөкөрлөрү менен жоокер башчыларынын бардыгын актан кийиндирип, өзү ак чепкен жамынып, башына айча тагынып тактысында отурат да, Эзопту үстүнө киргизет.

Эзоп аларды көрүп таң калат:

– Мен кимге окшошуп калыпмын? – деп сурайт падыша.

– Өзүң Айга, нөкөрлөрүң жылдыздарга окшоп калыптыр. Башыңдагы иймейген Айга окшоп жаркырап тегерете нурун чачып, нөкөрлөрүң Айды курчап турган жылдыздардай жымындашат...

Анын сөзүнө падыша ыраазы болуп, Эзопко толгон белек тартуулайт. Эртеси Нектанебон өзү чоктой кызыл кийинип, колуна гүл кармап так-

тысында отурат да жан-жөкөрлөрүн тегерете отургузуп, Эзопту үстүнө киргизет.

– Мен эмнеге окшошуп калыптырмын? – дейт.

– Сиз күздүн Күнүнө окшоп, нөкөрлөрүң жердин жемишине окшоп калыптыр. Өзүңдүн чоктой демиң менен көз кумарын кандырып, гүлдөгөн жер болсо сага жемишин тартуулап жаткансыйт.

Падыша анын акылына таң калып, сыйлуу белектерин берет.

Үчүнчү күнү Нектанебон ак кийимчен болуп, жан-жөкөрлөрүн кызылдан кийинтип тактысында отурат. Эзоп кирип келгенде дагы баягы суроосун берет.

– Эмнеге окшоп калыптырбыз?

– Сиз Күнгө окшоп, нөкөрлөрүңүз Күндөн тараган нурга окшоп калыптыр, – дейт Эзоп. – Өзүңүз көздү уялткан Күндөй таптаза нурданып, жан-жөкөрлөрүңүз күндөн бүткөн оттон бетер кызарып турат.

Падыша бул жообуна да таң калып:

– Менин өкүмүм кандай экенин көрдүңбү? Мага караганда Ликург падыша ким?.. Бир жүргөн жандык да! – дейт.

Эзоп ага жылмайып туруп:

– Ойлонбой айтылган сөз падышага жарашпайт. Балким, пайгамбардан Кудай канчалык улук болсо, ал дагы сизден ошончолук улук болуп жүрбөсүн? Кудайыңды тааный жүр! Күндү силерге тийгизип, Айды жаркыратып, жылдын мезгилин алмаштырып турган ошол болбосун? Ачуусуна тийсеңиз замананды куушуруп, көктөн чагылган атып, жериңди титиретип койбосун? Ликург чындаса күндүздү түн кылып, күйгөнүңдү өчүрүп койсо анын алдында мунунду жайып муңканып, чөгөлөп калып жүрбөнүз?!

Нектанебон анын кыраакылыгы менен чечендигин байкап акыры:

– Мага мунара куруп бере турган адистеринди алып келдиңби? – деп сурайт.

– Алар сиздин буйругуңузду күтүп турушат, – дейт Эзоп. – Курула турган жайды көрсөтүп берсеңиз эле болду.

Падыша айран таң калып, Эзопту ээрчитип шаардын четине чыгат да, курулуш курула турган жайды көрсөтүп берет. Эзоп көрсөткөн жердин төрт бурчуна бүркүт минген төрт баланы коюп коёт да, анын белгиси менен төртөө төрт тараптан чурулдашып учуп чыгышат. Учуп чыккандар: – Курулушка даярдыгыңар кана? Кышыңар, саманыңар, чалмаңар, жыгач-ташыңар барбы же биз курулай учуп жүрө беребизби? – деген талапты коюшат.

– Бул эмне деген шумдук? – дейт Нектанебон. – Кайдан келген канаттуу адамдар?

– Падыша Ликургдун ушундай канаттуу адамдары да бар. Аны билбей сиз Кудай менен курдаш адамга теңелгиңиз келет.

– Сен жеңдин Эзоп, – дейт Нектанебон. – Дагы бир сурообуз бар?

– Каалаган сурооңузду бере бериңиз? – дейт Эзоп.

– Менин Грециядан алып келген бир бээм бар. Эмнегедир Вавилондун айгыры кишинегенин угуп калса кулун салып коёт. Ал эмнеси?

– Жарайт, – дейт Эзоп, – бул сурооңдун жообун мен эртең берем!

Эзоп жаткан түнөгүнө келет да малайларды бир мышык кармап келгиле деп жумшайт. Алар бир килейген мышыкты кармап келип беришет. Эзоп аны египеттиктердин (мисирдик) көзүнчө бакыртып сабап кирет. Аны көргөндөр Эзоптун жанына келишип, чуру-чуу чыгарышат. Эзоптун үстүнөн арызданып падышага барышат. Падыша Эзопту чакырып алып:

– Бул эмне кылганың? Мышык деген биздин ыйык көргөн жаныбарыбыз. Мисирдиктер мышыкка сыйынышат! – дейт.

– Бул мышыгыңар түндө биздин падышабыздын мүлкүнө кол салыптыр. Ликургдун ыйык көргөн короу аны ар дайым уйкудан ойготуп, болгон жаңылыкты айтып берип туруучу. Бул мышыгың түн катып уурданып барып, уктап жаткан жеринен муунтуп салыптыр, – дейт Эзоп.

– Ушунчалык калп айткандан уялбайсыңбы? – дейт Нектанебон. – Кантип эле ушул мышык бир түндүн ичинде Вавилонго жетип барып кайра келип калсын?

– Айтканыңыздын калети жок, – дейт Эзоп, – андай болсо бул жердеги бээңер кантип эле биздин айгырдын кишинегенинен коркуп кулун салып койсун? Өз табышмагыңыздын жообун өзүңүз айтып бердиңиз.

Падыша Эзоптун берген жообунан бүшүркөп, аны жеңе албай турганын сезет. Чыны менен эле Ликургга салык төлөп каламбы деп абдан чочулайт. Айласы кеткенде Гелиополь шаарына киши чаптырып, ал жерден жаратылыштын бардык жайын билген айлакер аярды алдырып, аны Эзоп менен беттештирүүнү чечет. Той берип, тойго бардыгын топтоп алгандан кийин гелиополдук айлакер Эзопко:

– Куданын кудурети менен сизге айта турган табышмагы бар, – дейт. Анда Эзоп:

– Өзүңө шек келтирсен келтир, зили Кудайга шек келтирбе! – дейт. – Адамдын оюндагысын бүт бойдон өзү берип туруп, кантип эле адамга табышмак тапшырсын? Табышмагыңды айта бергин?..

– Дүйнөдө бир сепил бар, сепилдин түркүгү бар, түркүктө он эки шаар, ар бир шаары отуз шыргыйдан жабылган, ар бир шыргыйды тегерене эки аял куушуп жүрөт. Буга эмне дейсиң?

– Мындай табышмакты биздин балдар да таап берет деймин. Сепилиң – жарык дүйнө, бардыгы анын алдында; түркүк болсо – жыл, он эки шаарың – он эки айың, ар бири өзүнүн түйшүгү менен алек; анын отуз шыргыйы – отуз күн, убакытты өткөрө турган; күнүлөшүп куушуп жүргөн эки аял – күн менен түн болот.

Эч кимиси ооз ача албай орундарынан туруп кетишет.

Эртеси Нектанебон падыша өзү жакындарын кеп-кеңешке чакырат:

– Эми айлабыз эмне болот? – деп кейийт Нектанебон, – ушунчабыз биригип алып ушул макулуктан жеңилип, уялбай Ликургга салык төлөйбүзбү?..

Ошондо кеңешчилердин бирөө мындай дейт:

– Ага дагы бир суроо берип көрөлүк. «Биз такыр билбеген, укпаган эмне?» – дейлик. Ал эмне айтса да аны билгенбиз, укканбыз дей берелик. Бир жеңилсе ошондо жеңилет.

Бул амал падышага да жагып калат, канетсе эми утуш биздики болот деп ойлойт. Нектанебон падыша Эзопту чакырып алып ага:

– Дагы бир табышмакты чечип берсең, биз Ликургга салык төлөп тургудай бололук. Биз билбеген, укпаган нерсени таап берсең болгону!..

– Мага ойлонуу үчүн үч күн улуксат берсеңиз, – дейт Эзоп, – мен таап берүүгө аракет кылайын!

Эзоп падышадан чыгып ойлоно баштайт. «Эмне айтпайын, бардыгын эле билгенбиз, укканбыз дей беришет».

Эзоптон айла-амал качып кутулган эмес, улуу аяр болгон. Отуруп алып карыз алган жөнүндө тил кат даярдайт. Анда: «Мен, Нектанебон Ликург падышадан миң талант алтын карызга алдым...» – деп жазылып, мөөнөтүн кыйлага өткөрүп көрсөтөт. Үч күн өткөндөн кийин Эзоп Нектанебон падышага барат. Падыша эчтекеден кам санабай нөкөрлөрү менен тактысында отурган болот. Эзоп кирээри менен падышага тил катты сунат:

– Окуп көрүңүз таксыр, өзүңүз берген тил кат экен, – дейт.

Падыша окуп чыкканга жеткирбей нөкөрлөрү: «Биз аны билебиз, укканбыз!» – деп жаалап киришет.

– Андай болсо силерге чоң рахмат, силерди билбейт го дедим эле, көрсө, баарыңар билет турбайсыңарбы. Ордуңуздан жылбай туруп карызыңыздан кутулунуз, анткени анын мөөнөтү эбак өтүп кетиптир! – дейт Эзоп.

Аны уккан падыша токтоно албай:

– Эмне? Өмүрүмдө бирөөдөн карыз албаганымды жакшы билип туруп, силер уялбай буга күбө өткүңөр келеби? – дейт падыша.

– Жок, таксыр, жок, – дешет шашкан кеңешчилери, – биз аны билген да, көргөн да эмеспиз!

– Эгер ошондой болсо, – дейт Эзоп, – табышмагыңардын жообу ошол болот.

– Элинде ушундай акылманы бар Ликург падыша кандай бактылуу! – дейт Нектанебон.

Эзопко үч жылдык салыкты төлөп, колуна ынтымакта жашоо жөнүндө ишеним катты тапшырып жөнөтөт. Эзоп Вавилонго кайтып келип олжосунун бардыгын Ликург падышага тапшырат да, Мисирде болгон окуяларды чыпчыргасын коротпой айтып берет. Ликург Музалардын

арасына Эзоптун алтындан жасалган статуясын орнотууга буйрук берет. Анын акылмандыгына арнап чоң той өткөрөт.

Эмнегедир Эзоптун Дельфияны көргүсү келет. Кайра келгенден кийин өмүрүмдүн калганын ушул жерден өткөрөм деп падышага убадасын берип коштошот да, Грециянын шаарларын кыдырып жөнөп кетет. Барган жеринин бардыгында өзүнүн акылмандыгы менен окумуштуулугун далилдеген жолугушууларды өткөрөт. Акыры Дельфияга келет да акыл-насааттуу сабагын окуп, бардыгы кызыгып угушат, акысына бир тыйын төлөбөй таркап кете беришет. Жергиликтүү адамдар ар кандай чөп-чар жей беришип, өндөрү да кара сур тартып калган. Аларды байкаган Эзоп:

– Мөмөсүз дарактын дүпүйгөн барчасындай адамдар экен! – деп, тамаша иретинде аларга минтип кайрылат: – Силердин адамдар деңизден деңизге калкып жүргөн дөңгөчкө окшоп кетет. Алыстан карасаң толкунду жиреп баратканын көрүп ой бир керемет окшойт дегендей, жакын барып карасаң кармоого татыбайт, тыйынга арзыбаган бир дөңгөч! Мен дагы силерди чириген бай, шаары керемет, эли адептүү деп алыстан карааныңарды көрсөм экен деп көксөгөм. Көрсө, аябай адашкан экемин. Шаарыңар да, элиңер да мен ойлогондой эмес, арзый турган эчтекеңер жок, жер жүзүндө жашагандардын абдан жардысы экенсиңер, кыял-жорук жагынан түпкү ата-тегинерден өтүп кетипсинер.

– Биздин кайсы ата-тегибиз жөнүндө айтып жатасың? – деп сурашат дельфиялыктар.

– Силердин тегинер кул болгон, – дейт Эзоп, – билбесеңер, билип алгыла. Илгертен бери келе жаткан гректердин бир салты бар, душмандын шаарын каратып алганда түшкөн олжолордун ондон бир үлүшүн Аполлонго садага кылып беришкен. Жүз бододон он бодо, майда малдан да ошондой, акча менен алтынды да, кул менен күндү да ошентишкен. Дал ошол Аполлондун энчисине келген кулдардын тукумунан болосуңар. Өзүңөрдү эркин сезгениңер менен эркинерден тубаса ажырап калганыңар. Бүт бойдон Эллинанын кулдары экениңерди өзүңөр көрсөтүп койдүңар. Кулдар садага-секеттин эсебинен жашашып, бирине бири суу да беришпейт.

Ошентип, Эзоп жолуна түшүүгө камынып жатканда, анын сөзүн уккан Дельфия башкаруучусу: «Кокус муну коё берсек, жер кыдырып жүрүп элдин баарына биздин жаманатыбызды жайып жиберет» – деген ойдо эбин таап, Эзоптун көзүн тазалоону ойлонот. Аларга Самостогу Музалардын арасына өзүнүн статуясын орнотпой койгондугу үчүн ызаланып калган Аполлон да жардам берет. Эзопко башкалары жардам көрсөтө албагыдай, таламын талаша алгыс амал издешип, ылайыктуу шылтоо таба алышпайт. Акыры дельфиялыктар Эзоптун эшигин кайтаргандардын уктап калышын күтүшүп, уктап калгандан кийин табыш билгизбей кирип,

Эзоптун буюмдарынын арасына ыйык храмдын алтын чөйчөгүн жымшырып салып коюшат. Ал жөнүндө Эзоп да, башкалары да билишпейт.

Эзоп Фокида шаарын көздөй жолго чыгат. Артынан дельфиялыктар куугунтукташып, Эзопту байлап туруп кайра алып келишет.

– Мени эмне үчүн байлап алып келдиңер? – деп сурайт Эзоп.

– Храмдын алтынын уурдап баратканың үчүн! – дешет.

Эч кандай күнөөсү жоктугун сезген Эзоп буркурап:

– Эгерде бирдеме таап алсаңар, ошол жерден өлтүрүп салгыла! – деп жалдырайт.

Дельфиялыктар анын буюмдарын аңтарып, ичинен алтын чөйчөктү сууруп чыгышат. Эзопту уруп-согуп, бүткүл шаарга ууру катары шермендесин чыгарып жарыя салат. Чөйчөктү атайлап салып коюшканын билип, дельфиялыктарга Эзоп карганса да ишенишпейт. Айласы кеткенде Эзоп элге кайрылып:

– О, калайык, калың журт. Адам болгондон кийин адамдын убалынан корккула. Кудайыңар болсо күнөө кимде экенин өзү билип, өзү жазалайт!

Ага карабастан аны жазалаш үчүн камап коюшат. Акыры кутулбай турганына көзү жеткен Эзоп: «Мен деле өлүм үчүн жаралгам. Буйрук ушул болсо көрбөскө чара канча!» – деп демин суутат.

Эзоптун жакын жолдошторунун бири сакчыларды сөзгө көндүрүп, анын үстүнө кирет да, көз жашын көлдөтүп туруп:

– Бул эмне деген мүшкүл иш? – дейт.

Ага жооп катары Эзоп мындай тамсил айтып берет:

– Бир аялдын күйөөсү жаздым болуп, күйөөсүнүн мүрзөсүнө келип ыйлап жатканын көргөн бир дыйкан жер айдап жүрүп, делебеси козголуп кетет. Өгүздөрүн айдоо аңызга токтотуп коюп аялдын жанына басып барат да, аялга кошомат кылып кара күчкө шолоктоп ыйлап кирет. Аял ыйын токтотуп: «Сен эмне ыйлап жатасың?» – деп сурайт. Кош айдаган дыйкан: «Менин дагы жакшынакай жароокер жарым бар эле, өлүп калып күйүтүн тартып ыйлап жатам. Бир аз ыйлап алсам бугум чыгып жеңилдей түшөм!» – дейт. Анда аял: «Мен дагы жакшынакай чалымдан ажырап, бир аз ыйлап алсам бугум тарай түшөт» – дейт. «Экөөбүздүн күйүтүбүз бирдей турбайбы, – дейт кошчу дыйкан, – издешпей табышкан экенбиз, ынтымакка келели. Макул десең мен сени ардактаган аялымдай көрөйүн, сен мени ардактуу күйөөңдөй көр. Өзүбүздү өзүбүз сооротпосок, биздей шордууларды ким сооротот, чер жазып алалы!» Ошентип аялды сөзгө көндүрөт. Экөө сүйүшүп, жытташып чер жазышканча дыйкандын кошко чегилген өгүздөрүн ууру алып кетет. Кошчу күбүнүп-кагынып ордунан туруп караса, сокосу калып, өгүздөрү жок. Дыйкан ошондо чындап ыйлайт. Анда жанында турган аял: «Эмне мынча шолоктоп ыйлайсың?» – деп сурайт. «Эх, аял, ыйлабаска айлам канча!» – деп жооп берет. Анын сыңары бардыгын өзүң көрүп, билип туруп мүшкүлүмдү эмне сурайсың?

– Өз эли, өз жеринде өз билгенин жасап жатышкан бул шаардын элин мазактап эмне кыласың? Бардыгына жеткен акылын ушуга жетпей калдыбы? Акылдуулугуң, билимдүүлүгүң кайда кетти? Шаардан шаар кыдырып, элге берген акылыңдан өзүң үчүн калган жокпу, бир айласын таппайсыңбы? – деп күйүп-бышат.

Буга жооп катары Эзоп башка да бир тамсил айтып берет:

Бир аялдын келесоо кызы болот да, кызынын көзүнчө апасы Кудайдын куттуу күнү Кудай буга акыл киргизбей койду го деп какшана берет. Күндөрдүн биринде келесоо кызын ээрчитип алып коңшу кыштактагы бир абысыныкына барып калат. Ал экөө кызуу сөзгө кирип калганда кызы ойноп короого чыгып кетет. Кепени карап көрсө бир киши эшектин артына жабышып алганын көрөт да кыз: «Байке, эмне кылып жатасыз?» – деп сурайт. Ал киши: «Акыл киргизип жатам!» – дейт. Макоо кыздын оюна баягы энесинин күндө какшанып Кудайдан суранганы түшө калат да: «Мага да акыл киргизчи?» – дейт. Анда эркек керсейип: «Жок, аялга жакшылык жарашпайт!» – дейт. Кыз болсо: «Андай дебе ырайымдуу киши, апам канча кааласаң акысын төлөп берет. Маган акыл кирсе экен деп күндө Кудайдан тиленет!» Ал кызды белгисинен ажыратып баса берет да, кыз кубанганынан энесине чуркап кирип кыйкырат: «Мына апа, мага акыл кирип калды!» – деп. «Акыл кантип кирди?» – деген энесинин суроосуна кызы: «Бир эркек кызарган бирдемесин ичине киргизип, ары түртүп, бери түртүп бат эле акыл киргизип койду!» – дейт. Иштин чоо-жайын түшүнгөн апасы: «Аа, кара жерге кир, акыл кирбей эле болгон акылыңдан ажырап калган турбайсыңбы!» – деп кейийт. Анын сыңары мен дагы Дельфияга келгенде болгон акылымдан ажырап калыптырмын достум.

Аны уккан жолдошу көз жашын көлдөтүп чыгып кетет.

Дельфиялыктар Эзопко келишип:

– Биз бүгүн сени бийик аскадан кулатып өлтүрөбүз, анткени Кудайга шек келтирип, элибизди кордогонун үчүн урматтап көмүүгө татыксыз деп чечтик. Даярдана берсең болот, – дешти. Аны Эзоп уккандан кийин тамсил айтып калууга улуксат бергиле деп суранат. Алар улуксат беришет.

– Айбандардын бардыгы адамча сүйлөп жүргөндө бир чычкан менен бир бака дос болушуп, бирин бири мейманга чакырышат. Чычкан баканы чон кампага ээрчитип кирип, андагы эт, май, нан, быштак, курут, түркүн жер-жемиштер менен коноктойт. Тоюшунча ичип, жеп алган бака: «Сен да мага келип конок болуп кет, менин сыйымды да көрүп аласың!» – дейт. Чычканды көлмөгө ээрчитип барып: «Кана, сүзүп жөнөдүк!» – дейт. Чычкан: «Мен сүзгөндү билбейм!» – деп жооп берет. «Эчтеке эмес, мен үйрөтүп коём!» – дейт бака. Жиптин бир учун өз бутуна байлап, экинчи учун чычкандын бутуна байлайт да сууга секирип кирет. Чиркелген чычкан сууга кошо кетет. Ошондо сууга тумчуккан чычкан: «Мен өлүп

баратам, бирок өлгөндө да өчүмдү алам!» – дейт. Чычкандын өлүгү сууда калкып калып, аны учуп бараткан кузгун эңип кетет. Ага чырмалган бака кошо кетип, кузгун адегенде чычканды, андан кийин баканы жеп салат. Чычкан ошентип өчүн алыптыр. Анын сыңары силер мени өлтүрөсүңөр, менин убалыма калган өзүңөр да соо калбайсыңар. Лидиялыктар, вавилондуктар, ал тургай бүткүл Эллада менин кунумду кууйт.

Эзоптун бул айткан сөзүнө карашпастан аны бийик асканы көздөй жетелеп жөнөшөт. Эзоп жулунуп качып чыгып, ыйык Музалардын арасына кирип жашынат. Ал жердегилер да аны аяп коюшпайт. Аны дегендетип сүйрөп бараткандарга кайрылып:

– Дельфиялык адамдар, бул ыйык жерди жерибегиле! – дейт. – Бир сапар бүркүттөн качкан коён жанталашып жампа коңуздан жардам сурайт. Коңуз жан соогалап бүркүткө барса, бүркүт аны түртө салып коёнду жеп коёт. Жини келген коңуз бүркүттү ээрчип учуп жүрүп отуруп анын уясына чейин барат да, жумурткасын сындырып салып учуп кетет. Бүркүт жарылып жаткан жумурткаларын көрүп аябай каарданат, бирок айласы жок. Экинчи жылы жумурткаларын андан бийик аскага тууп, коңуз аны да жарып салат. Бүркүт аябай капаланып, тукумунду курут кылгыдай Зевстин каарына калгамбы деп кейийт. Шордуу бүркүт кийинки жылы жумурткасын уяга туубастан Олимпке учуп барып Зевстин этегине тууп коёт да: «Эки жолу тукумдан ажырадым, үчүнчүсүн аман сактап калайын деп Сизге табыштадым!» – дейт. Коңуз аны билип калып, жаңы жампадан чампалап алып Зевске учуп барат да, мурдунун алдынан аркы-терки зыңылдап учат. Зевс жампанын жытынан жийиркенип, этегиндеги жумуртканы унутуп коюп ордунан ыргып тура калат. Ошентип бул сапар да бүркүт тукумунан ажырап калат. Коңузду аябай ызалантып койгонун Зевс түшүнүп, бүркүт келгенде: «Жумурткандан бекер ажырап жүрбөптүрсүн, коңузду аябай ыза кылып койгон турбайсыңбы?» – дейт. Ага кошумчалап коңуз: «Жеке гана мени ызалантпастан, ал сени да кордогон. Сенин атыңды атап кечирим сурап жан соога десем болбой, жанталашып жардам сурап келген бечараны да жалмап койгон. Андан кегимди алмайынча жаным тынбайт!» – дейт коңуз. Ошондо Зевс бүркүттүн тукуму курут болбосун деп, бир ачуунду мага берип ырайым кыл десе, коңуз караманча кашайып туруп алат. Аргасыздан Зевс бүркүттүн тууй турган учурун коңуз чыга элек мезгилге которуп коёт. Анысы кандай дельфиялыктар, мен жанталашып жардам сурап коргологон ыйык жерди кордобогула, кусуру анча чоң болбогону менен ыйык храм эмеспи. Жампа коңузду эсиңерге алып, Олимπτин мээримдүү Зевсинин арбайы үчүн ырайым эткиле!?

Дельфиялыктарды бул дагы токтото албайт. Аны бийик асканын башына алып барып тургузуп коюшат. Акыры өлгөн экемин деп Эзоптун айтып турганы:

– Кандай айтсам да болбодуңар. Айла канча, өлөр алдымда өзүмдүн тамсилдеримден айтып калууга улуксат бергиле.

Бир дыйкан өмүрүнүн бардыгын айыл жерде өткөрүп, эч качан шаарды көрбөптүр. Ал өлөөр алдымда шаарды бир көрүп калайын деп балдарынан улуксат алат. Балдары эшек арабаны дайындап берип: «Эшекти айдай берсең эле шаарды өзү таап барат!» – дешет. Жолдо карата нөшөрлөп жаан жаап, түн кирип, эшеги адашып жолдон чыгып кетип, аска жардын кырына алып барып кептеп салат. Кандай кырсыкка дуушар болгонун көрүп: «Оо, кудуреттүү Зевс, акыры жүрүп ушунтип өлмөк белем? Аттан өлсөм да арманым болбос эле, ажалым ушул эшектенби?» – деп зарланып-тыр. Анын сыңары мен дагы кишиликтүү адамдардын колунан өлбөй, куураган кулдардын колунан өлөт турбаймбы?!

Аскадан кулаар алдында акыркы тамсилин айтып калат:

– Бир киши өзүнүн кызына ашык болуп калат. Акыры чыдамы түгөнүп, уятын жоготуп, аялын айылга жумшап жиберет да өз кызын зордуктап коёт. Ошондо кызы: «Абийир калбаптыр го атасы. Сага кордолгончо жүз эркектин тепсендисинде калсам, мага жеңилирээк болмок!» – дептир. Ошондой эле менин силерге, дельфиялыктарга акыл айтам деп зордукталып өлгөндөн көрө, Сирияны, Финикияны, Иудеяны кыдырып, кайырчылык кылсам дурус болмок.

Дельфиялыктар көшөрүп туруп алышты. Ошондо Эзоп Музалардын чилтени Фебаны чакырып, ак жеринен өлүп баратканымды көргүлө деп, дельфиялыктарды каргап, аскадан учуп өлөт.

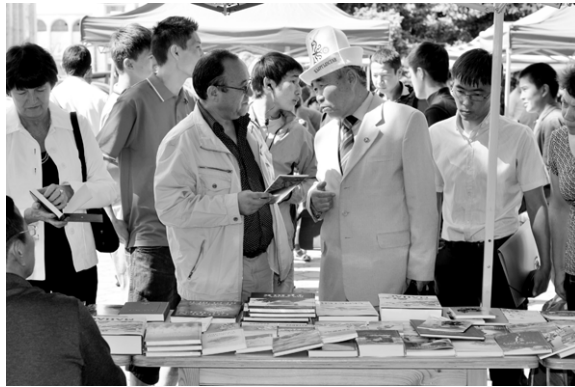
Ошондон кийин дельфиялыктарды кара жымаа дарты каптап, бул окуяны уккан Элладанын, Вавилондун, Самостун адамдары Эзоптун кунун дельфиялыктардан алышат. Эзоптун жашоого, өмүргө жана өлүмгө карай сапары мына ушундайча аяктайт.

Которгон **Акун АШЫРОВ**

Көргөзмө-жарманке

«Турарга 15 жыл». Жазуучулардын жаңы китептери...

Коңур күз күндөрү – 17–18-сентябрда Бишкектеги айтылуу «Ала-Тоо» кинотеатрынын алдындагы аянтчада «Китепкөй Бишкек – 2011» көргөзмө-китеп жарманкеси болуп өттү. Ага баш калабыздагы «Нуска», «Раритет», «Одиссей», «Бийиктик», «Айат», «Аль-Хода» сыяктуу көпчүлүк китеп дүкөндөрү, басмалары катышып, китептерин сатыкка чыгарышты жана «Кыргызкитеп борбору», КР

Улуттук китепканасы, КР УИАнын Тил жана адабият институту сыяктуу уюмдар көргөзмөлөрүн коомчулукка тартуулашты. Бул көргөзмө-жарманке учурдагы кубаттуу басылмага айланган «Турар» басмасынын 15 жылдыгына арналып, анын жакынкы мезгилде чыгарган китептеринин бет ачарлары өткөрүлдү. КР Улуттук жазуучулар союзунун, Мамлекеттик китеп палатасынын жетекчилери, республикабыздын адабий, илим, билим берүү жана окурмандар чөйрөсүнүн катышуусунда белгилүү киносценарист, жазуучу Т.Ибраимов «Простите меня», жазуучу Ж.Сулайманов «Вся жизнь – трюк» (атактуу актер, каскадер Үсөн Кудайбергенов жөнүндө), акын Т.Жолдошбеков «Послание Луи Брайля к потомкам», журналист Г.Свиричевский «В паутине соблазна» документалдуу повестинин бет ачарын өткөзүп, жаңы жарык көргөн чыгармалары тууралуу ойлорун бөлүшүп, окурмандарынын суроолоруна жооп беришти.

Кыргыз Эл жазуучу-акындары В.Шаповалов, О.Султанов, К.Акматов, «Литературный Кыргызстан» журналынын башкы редактору А.Иванов, академик Т.Койчуев, жазуучу, адабият иликтөөчү С.Темиралиев учурдагы кыргыз адабиятынын абалы, китеп басып чыгаруу иштери, жаш муундарга китептердин оң таасири ж.б. маселелер боюнча ойлорун ортого салышты. Эмки, салтка айланып калган ушундай китеп жарманкелерине Россия, Казакстан, Турция сыяктуу жакынкы, алыскы өлкөлөрдүн китеп басмаларын, таркатуучуларын чакыруу сунуштары көтөрүлүп, аларды ишке ашыруу аракеттери көрүлмөк болду.

Н. Шульгин жана О. Бондаренко

майрамдары өлкөбүздүн областтык, райондук борборлорунда да жок дегенде айына бир ирет өткөрүлүп, китеп окурмандарынын, жалпы эле калкыбыздын рухий таңсыктыгын канагаттандырып турса деген өкүт-тилек көңүлдө орноп турду.

Көргөзмө-жарманкенин жүрүшүндө Мамлекеттик китеп палатасынын директору Койчуман Момункулов «Турар» басмасынын» жетекчиси Тилек Мураталиевге басманын мааракеси менен куттуктап, Маданият жана маалымат министрлигинин «Ардак грамотасын» салтанаттуу тапшырып, алгы ийгиликтерди каалады.

Көргөзмө-жарманкени Бишкек мэриясынын колдоосу менен Басмалар жана китеп таркатуучулар ассоциациясы жана Мамлекеттик китеп палатасы уюштурду. Албетте, ушундай угуутуу китеп

«Киргиздерге» китеп чыгат

Ала-Тоонун артында болсо да Ата Мекенин, эне тилин бизден артык аздектешкен Кытайдагы кыргыздардын өкүлү М.Өмүрбай 150 миң сөздү камтыган кыргыз тили сөздүгү даярдалып жаткандыгын жарыя кылды. Сөздүк колубузга тийсе далай «киргиздерибиздин» эне тилин үйрөнүүсүнө шыпаа болор. Актанбастан ардансак туура болчудай.

Майрамдык иш-чарада көрүүчүлөргө концерттик программа тартууланып, башка улуттун өкүлдөрү кыргыз тилинде ырларды айтып, «Манас» эпосунан үзүндүлөр айтышты.

Таберик китеп

Ай башында ар адамдын жан азыгы болор «Ата-бабалар табериги» аттуу китеп жарык көрүп, мектептерге, ЖОЖдорго жана китепканаларга акысыз таркатыла баштады. Кыргыз элинин соңку кылымда унутулуп бараткан адеп-ахлак, салт-санаа, үрп-адат жана ырым-жырымдарын камтыган жыйнакты «Эл үчүн» партиясынын, «Аурдин» ЖЧКнын директору А.Абдылдаев демилге көтөрүп, толук каржылап чыгарган. Түзүүчүсү жана басмага даярдаган жазуучу, журналист М.Каримов. Жыйнактын көлөмү 45 басма табак. Бул, ар бир үйгө зарыл китеп алгач 1000 нускада чыгарылып, дагы ошончо көлөмдөгү жана максаттагы китеп кошумча таркатылууда.

Элдик жетекчи... бар экен

Токтогул районунун Чолпон-Ата айыл округуна караштуу Мазар-Суу айылындагы айкашка акын, таланттуу драматург Ж.Бөкөнбаевдин музейин ремонттоого Токтогул районунун «Суу чарба объектилерин каржылоо боюнча атайын фонд» мамлекеттик ишканасы 2065514 сом каражат бөлүп, оңдоп жатат. Бул тууралуу Токтогул райондук мамлекеттик администрация башчысынын социалдык маселелер боюнча орун басары Айна Набат кызы коомчулукка билдирди.